

**Ilmiy amaliy
jurnal
№ 7 (9)
2025**

**YANGI
O'ZBEKISTON
IQTISODIYOTI**

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 7-son 2025 yil

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

7

ISBN 978-9943-5256-3-4

Toshkent – 2025

UDK: 818.213

BBK: 84.61

B- 29

Butun kuch va salohiyatimizni yagona ulug‘ maqsadimiz – Yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaratamiz.

Yangi O‘zbekiston – bu, avvalo, yangi iqtisodiy munosabatlar, yangi iqtisodiy dunyoqarash demakdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Mirziyoyev

Все свои силы и потенциал мы направим на достижение нашей общей великой цели - построение нового Узбекистана. Новый Узбекистан – это, прежде всего, новые экономические отношения, новое экономическое мировоззрение.

Президент Республики Узбекистан
Шавкат Мирзиёев

© Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti

© «KLASSIC PRINT» nashriyoti

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 7-son 2025 yil

Ilmiy-uslubiy jurnal 1.09.2022-yildan boshlab chiqa boshlagan, yiliga 6 marta chop etiladi.

Ta’sischi:

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

Bosh muharrir

Bosh muharrir o‘rinbosari

Mas’ul kotib

i.f.d., prof. A.Qodirov

DSc, prof. X.X.Rejapov

DSc. K.A.Muxitdinova

Jamoatchilik kengashi:

Prof. I.U.Madjidov (rais), prof. Sh.Toshmatov, PhD E.Yodgorov, i.f.n., dots. A.T.Umarov, i.f.d., prof. A.Qodirov

Tahrir hay’ati:

Prof. Sh.O.Toshmatov, prof. A.Qodirov, prof. A.V.Vaxabov, prof. X.P.Abdulqosimov, prof. F.T.Egamberdiyev, prof. Sh.G.Yo‘ldashev, prof. A.M.Sodiqov, prof. Q.Muftaydinov, prof. K.Ubaydullayev, prof. Q.K.Mambetjanov, prof. I.Y.Umarov, prof. X.X.Rejapov, i.f.d. B.Tagayev, dots. A.T.Umarov, i.f.d. B.B.Baxtiyorov, i.f.d. K.A.Muxitdinova, dots. Sh.S.Nasretdinova, dots. B.B.Mullaboyev, dots. Z.Jumaqulov, dots. N.A.Artiqov, dots. D.I.Ro‘ziyeva, dots. A.Ambartsumyan, dots. R.Abdullayeva, dots. A.Boboyev, dots. N.A.Kudratxodjayeva, dots. M.I.Saidkarimova, dots. D.M.Yakubova, dots. N. Umarova, dots. Raxmatova M.D.

Tahririyat manzili:

10095, Toshkent - 95, Universitet ko‘chasi, 4. tel: (+99899) 821-20-72

Журнал сайти: **<https://journal.econuu.uz>**

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administrasiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikasiyalar agentligi tomonidan 17.07.2022-yilda № 4715-son bilan ro‘yxatga olingan.

Buyurtma: ISSN 978-9943-5256-3-4

Jurnal OAK ro‘yxatiga 2023 yil 1 iyuldan kiritilgan (OAK rayosat qarori 04.07.2023 yil № 340/5).

Jurnalda ma’lumotlar bosilganda dalillar ko‘rsatilishi shart. Jurnalda chop etilgan ma’lumot va keltirilgan dalilarning aniqligi uchun muallif javobgardir.

“Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti” №7. 2025

MUNDARIJA

Толаметова З.А. Рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишни концептуал модели ва устувор йўналишлари..	7
Нурланова Н. К., Альжанова Ф. Г., Туркеева К.А. Казахстан и Узбекистан: актуальные направления региональной экономической интеграции.....	24
Хошимов П.З. Саноат сиёсатининг хавфлари, чекловлари ва муаммолари.....	32
Ermatov A.A. Raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik tadbirkorlik sub'ektlarining mamlakat iqtisodiy o'sishga ta'siri.....	40
Salohiddinov Z.N. Tadbirkorlik faoliyati resurs salohiyati va uning tasnifi.....	44
Uralov T.B. Energetika korxonalarida xalqaro standartlar asosida auditorlik tekshiruvlarini o'tkazish va uning me'yoriy huquqiy asoslari.....	50
Эргашев Т.Ш. Кадрлар тайёрлаш менежменти усуллари инновацион тadbirkorlikни ривожлантиришдаги ўрни.....	56
Хашимов П.З., Собирхўжаев Х. Инвестицияларни рағбатлантиришда тармоқлар ва минтақалар бўйча ёндашув.....	60
Хакимова Н.А. Яшил иқтисодиёт ривожланишининг миллий иқтисодиётдаги ўрни...	68
Urolova S.B. The role of green transition in enhancing the economic competitiveness of the food industry.....	71
То'xtaraliyev T.N. Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishda banklarning roli.....	75
Содиқов А. Ўзбекистон мева-сабзавотчилик соҳаси экспорт салоҳиятини ошириш омиллари ва истiqболлари.....	80
Shamsutdinov Sh. Цифровизация автомобильной промышленности Узбекистана: трансформация организационных и управленческих моделей.....	90
Umurzakova Z.S. Bankning mehnat taqsimotini takomillashtirishda xorijiy tajribalardan foydalanish.....	94
Umurzakova Z.S., Hakimova N.A. Korxona ishlab chiqarishining modernizatsiyasi va innovatsion yondashuvlar.....	98
Абдуллаева Р., Аминов А. Ўзбекистон ҳудудларида аҳоли бандлигини таъминлашнинг ўзига хос хусусиятлари.....	102
Dadaboyeva M.M. Kichik biznes subyektlarining ishlab chiqarishiga ta'sir etuvchi omillarning ekonometrik tahlili.....	107
Nurova G.N. Diversifikatsiyalash darajasini baholashning uslubiy asoslari.....	112
Амбарцумян А.А. Промышленность Узбекистана: состояние и перспективы развития..	117
Maraximov F.X. Avtomobilsozlik va transport xizmatlari faoliyatida modellashtirish va faoliyatni boshqarish istiqbollari	123
Ravshanov M.N., Komilov A.A. Jamoat transportida blokcheyn va iot asosida avtoparkni boshqarish: tokenizatsiya modeli.....	127
Эркабоев Ж.Э. Ўзбекистонда спорт соҳасини молиялаштириш ҳолати ва тенденциялари	131
Umarov B.J. Ko'p kvartirali uylarni boshqaruv organlari tomonidan aholiga sifatli xizmat ko'rsatishni qo'llab quvvatlashni takomillashtirish.....	136
Гиёсов А.А. Сущность налоговой политики и ее роль в государственном регулировании экономики.....	141
Mamatkulova N.M. O'zbekistonda to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning hududiy strategiyasi.....	148
Qo'chqarov B.X. Kichik biznes subyektlari moliyaviy barqarorligiga aylanma mablag'lar aylanuvchanligining bog'liqligi	152
Savrieva M.X., Xamroyeva Sh.I. Navoiy viloyati iqtisodiyoti va monopol korxonalarni rivojlanishini mutanosibligini ta'minlashning ustuvor yo'nalishlari	156
Savrieva M.X., Vafoyeva D.B. Navoiy viloyatining iqtisodiy o'sishi va sanoat tarmoqlarini rivojlanish tendensiyalari	160

Шомуродова М.Ғ. Инновацион бизнесни ташкил этиш орқали тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантириш.....	164
Himmatov A.X. Davlat budjeti samaradorligi: nazariy asoslar, tahlil va takliflar.....	168
Tilabov N.T. Davlat qarz siyosatini optimallashtirish masalalari.....	176
Muftaydinov Q., Xamidullayeva M. Soliq siyosati va soliq tushumlari ijrosi tahlili.....	182
Muftaydinov Q. Mahalliy byudjetlarni rivojlantirish va daromadlarini oshirish yonalishlari	186
Wang Jiahui A study on the relationship between scenic spot ticket prices and tourist consumption elasticity: based on a sample of popular 5A scenic spots in China.....	190
Wang Jiahao Analysis of price differences and consumer choice behavior on cross-border e-commerce platforms: a case study of Shein and Amazon.....	197
Abdullaeva Y.S. Strategic role of digital marketing components in contemporary marketing practices.....	205
Махмудова Н.Д. Интеллектуальная собственность: экономическое содержание, юридические характеристики, бухгалтерская информация.....	208
Maxmudova N.D. Aktiv sifatida intellektual mulk obyektlarini buhgalteriya hisobida tan olish xususiyatlari.....	212
Хужамуродова С.И. Экспорт-импорт операциялари аудити: долзарблиги, муаммолари ва халқаро тажриба.....	216
Tilovmurodov D.F. Sarguzasht turizmi faoliyatini rivojlantirishda marketing strategiyalarining o‘rni.....	220
Rejapov S.X. Andijon viloyatida davlat xaridlarini amalga oshirish holati va uning rivojlanish tendensiyalari tahlil.....	224
Хомидов Х.А. Бизнес юритиш соҳасида логистик хизматларни бошқариш назарий асослари	228
Raxmonov B.B. Oliy ta’lim muassasalarida moliyaviy barqarorlikni ta’minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari	234
Алимджанов Н.Х. Суғурталовчиларнинг ҳудудий тузилмалари томонидан ихтиёрий суғурта турларини амалга оширишнинг ҳозирги ҳолати.....	239
Qosimjonov I. Financial stress and employee productivity in Uzbekistan: theoretical background and empirical results.....	242

**РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА МЕҲНАТ
САЛОҲИЯТИДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШНИ КОНЦЕПТУАЛ МОДЕЛИ ВА
УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ**

**КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ И ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ
ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В УСЛОВИЯХ
ФОРМИРОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**

**CONCEPTUAL MODEL AND PRIORITY DIRECTIONS OF EFFECTIVE USE OF
LABOR POTENTIAL IN THE CONDITIONS OF FORMATION OF THE DIGITAL
ECONOMY**

Толаметова Зилола Абдижапаровна

Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
“Иқтисодиёт назарияси” кафедраси проф.в.б, и.ф.д.

Аннотация

Мазкур мақолада рақамли иқтисодиётни, автоматлашув, роботлашув жараёнларини меҳнат бозорига ва меҳнат салоҳиятини сифатига таъсири ёритиб берилгани холда, жамият меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш бўйича концептуал модел ишлаб чиқилган. Шунингдек меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг устувор йўналишлари бўйича илмий таклиф, амалий тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, инновацион бандлик, рақамли бандлик, трансформация, концепция, ностандарт бандлик, деградация, автоматлашув, роботлашув, сунъий интеллект.

В статье рассматривается влияние цифровой экономики, процессов автоматизации, роботизации на рынок труда и качество трудового потенциала, а также разработана концептуальная модель эффективного использования трудового потенциала общества. Также были даны научные предложения и практические рекомендации по приоритетным направлениям эффективного использования трудового потенциала.

Ключевые слова: цифровая экономика, инновационная занятость, цифровая занятость, трансформация, концепция, нестандартная занятость, деградация, автоматизация, роботизация, искусственный интеллект.

The article examines the impact of the digital economy, automation processes, and robotics on the labor market and the quality of labor potential, and also develops a conceptual model for the effective use of the labor potential of society. Scientific proposals and practical recommendations were also given on priority areas for the effective use of labor potential.

Key words: digital economy, innovative employment, digital employment, transformation, concept, precarious employment, degradation, automation, robotization, artificial intelligenc

Рақамли иқтисодиёт шароитида жамият меҳнат салоҳиятидан оқилона ва самарали фойдаланиш иқтисодий тараққиётни муҳим шарти бўлиб, бу меҳнаткашлар турмуш даражасини оширишда ҳал қилувчи омил ҳам ҳисобланади. 21-Асрда рақамли иқтисодиёт алоҳида аҳамиятга эга бўлиб бормоқда. Рақамли иқтисодиёт – рақам шаклидаги маълумотлар бўлган, улардан ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш самарадорлигини оширишга хизмат қиладиган хўжалик фаолиятидир. Рақамли иқтисодиёт - бу сиёсий-иқтисодий, илмий-ижтимоий, маданий ва маърифий муносабатлардаги алоқаларни рақамли технологияларни қўллаш ёрдамида амалга оширувчи янги тизим ҳисобланади.

Президентимиз Ш. Мирзиёев таъкидлаганидек “Бугун Ўзбекистонимиз ўз тараққиётининг янги даврига қадам қўйди. Эришган натижаларимиз тарихга айланиб, олдимизга янги –янги ўзгаришларни амалга ошириш бўйича улкан вазифа ва имкониятлар пайдо бўлмоқда. Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларни эгаллашимиз зарур ва шарт. Бу бизга ривожланишнинг энг қисқа йўлидан бориш имконини беради. Чунки интеллектуал ва маданий салоҳиятнинг қандай ноёб бойлик, нодир истеъдод эгаларини тарбиялаб камолга етказишда хал қилувчи аҳамиятга эга эканини унутишга ҳаққимиз йук. Юртимизда “Янги Ўзбекистон –Учинчи Ренесанс сари” деган шиор илгари сурилаётгани ҳам бежиз эмас. [1]

Рақамли иқтисодиётнинг асосий белгилари юқори даражада автоматлаштирилганлик, электрон ҳужжат алмашинувини сифатли амалга оширишнинг мавжудлиги, бухгалтерлик, аудиторлик ва бошқарув тизимларининг ўзаро электрон интеграциялашуви, маълумотларнинг электрон базаларини яратилиши. , CRM (мижозлар билан ўзаро муносабат тизими), турли хилдаги корпоратив тармоқларнинг мавжудлигидир.

Рақамли иқтисодиётни асосий вазифалари:

- Рақамли бизнес ва тадбиркорликни яратиш.
- Корхоналарни барқарор ривожлантиришга ёрдам берувчи инвестициялар билан таъминлашга алоҳида эътибор қаратиш.
- Инновацион фаолиятни амалга оширувчи малакали кадрлар билан таъминлаш.
- Рақамли иқтисодиёт шароити талабларига мос ҳолда меҳнат салоҳиятини ривожлантириш ва меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш.

Таҳлиллар натижасида рақамли иқтисодиёт шароитида меҳнат салоҳиятини ривожланиши ва трансформациялашувини 2 та сценариясини таклиф этамиз:(1-жадвал)

1-Жадвал

МЕҲНАТ САЛОҲИЯТИНИ РИВОЖЛАНИШИ ВА ТРАНСФОРМАЦИЯЛАШУВИНИ СЦЕНАРИЯСИ [2]	
Оптимистик сценария	Пессимистик сценария
Рақамли иқтисодиёт шароитида эгилувчан билимларга эга бўлган, креатив фикрловчи, ижодкор кадрларга бўлган талаб ошади. Автоматлашув ва роботлашув даврида аксарият ишлаб чиқариш жараёнларида “инсон-ориентация” хизматларига йўналтирилган соҳаларда ходимларга талаб ошади, чунки роботлар яқин келажакда инсоннинг ижодкорлик, янгиликларни яратиш, программалаштириш, лойиҳалаштириш, роботларни ўзига хизмат кўрсатиш, ишлаб чиқаришни ташкил этиш каби вазифаларни бажара олмайди. Робот техникасини онлайн бошқариш технологиялари ривожланиб боради, бу эса онлайн операторларга бўлган талабни ошириб боради. Ишлаб чиқариш тармоқларига сунъий интелект ва роботларни кириб келиши техник имкониятларни янада кенгайтиради.	Рақамли технологияларни кириб келиши ходимларга салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Маҳсулот ишлаб чиқариш тармоқларида ва хизмат кўрсатиш соҳаларида инсонни роли камаяди, маҳсулот ишлаб чиқариш занжири минимумлашиб боради масалан бу фақат лойиҳалаш, 3 D печати ва “етказиб бериш” хизматлари билангина чекланиб қола бошлайди. Бизнинг фикримизча 2050-йилгача ишчи кучини миқдори қисқариб боради, баъзи касбларда деградация холати 50% касбларни йўқолиб бориши кузатилади. Деградация холати юз берадиган касблар:-маълумот киритувчи операторлар;солиқ инспекцияси ходимлари; бугалтер ва аудиторлар; почта хизматчилари; банк хизматчилари; молия таҳлилчилари; савдо воситачилари; савдо агентлари; брокерлар; конвейр йиғиш ишчилари; автомобил ва фургон хайдовчилари; магазин сотувчилари; статистика, молия мутахасислари

Рақамли иқтисодиёт меҳнат бозорига ва меҳнат салоҳиятини сифатига ижобий таъсир этади. Ўзбекистон Республикасида 2000 йилдан 2024-йилгача меҳнат ресурслари 12469,0 минг кишидан 19997,3 минг кишигача етган бўлиб, яъни жами аҳолига нисбатан 50,6 фоиздан 55,8 % гача ўсган, унинг асосий қисми (қарийб 60 фоизи) Самарқанд, Фарғона, Андижон, Қашқадарё, Тошкент вилоятлари ва Тошкент шаҳрида тўпланган бўлиб, ўртача йиллик кўшимча ўсиш 200-250 минг кишини ташкил этган. Иқтисодий фаол аҳоли 2000-2024 йиллар оралиғида 9018,4 мингдан 15096,4 минг кишигача кўпайган (+6078,0 минг) [10]

2030-йилгача рақамли иқтисодиётни бандликни ўсишига таъсирини 2 та сценарий бўйича кузатиш мумкин.

1-Ўзига хос ривожланиш сценарийси

2- Рақамли кун тартиби сценарийси

1-сценарийда Ўзбекистон Республикасида бандликни ўсиши 1,8 фоиз, 2-сценарийда эса 2,5 фоиз бўлиши прогноз қилинган. (1-расм)

Рақамли иқтисодиётнинг меҳнат бозорига таъсири:

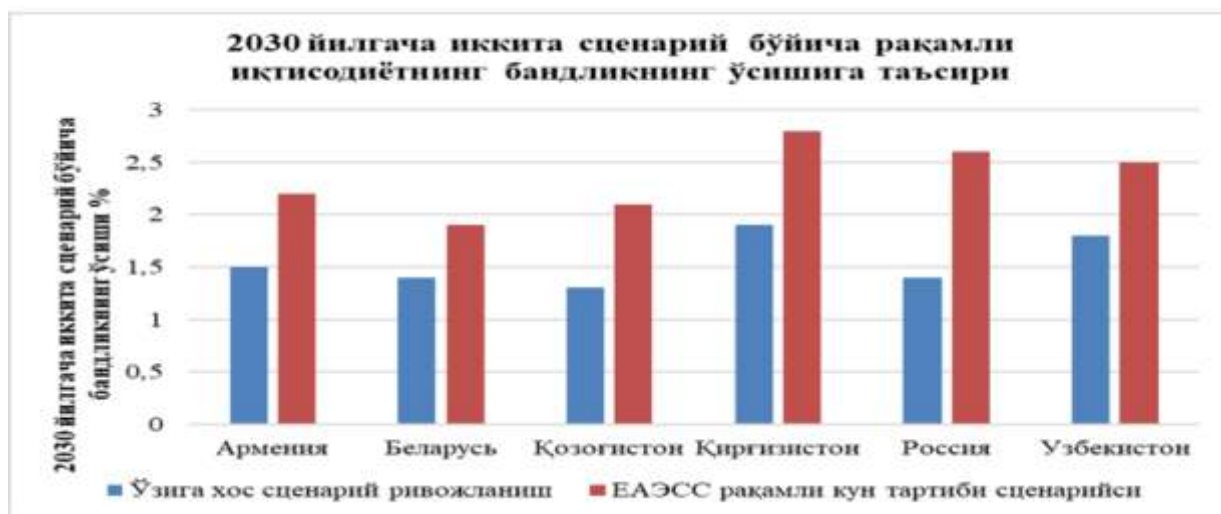
-рақамли технологиялар, масофавий таълим олиш орқали ишчилар ўз билимларини, кўникмаларини, малакасини ошириш ёки янги касбларга ўрганиш имкониятини яратади

-рақамли инструментларни кириб келиши барча соҳа ва тармоқларда янги касблар ва янги иш жойларини яратиш имкониятини юзага келтиради

-рақамли платформалар ишсизликни даражасини қисқартиради, норасмий бандликни ва иш қидириш харажатларини камайтиради, меҳнат унумдорлигини оширади.

-иш топишга мўлжалланган замонавий порталлардан фойдаланиш номзодларни карьера имкониятларни яхшилади.

-интернет, веб сервислар орқали ёлловчи компаниялар ва меҳнатини таклиф этувчи номзодлар ўртасида ахборот алмашуви кенгайиб боради.

1-расм. Рақамли иқтисодиётни бандлик ўсишига таъсири [3]

Меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг қуйидаги сценарияларини таклиф этамиз;

1.Меҳнат салоҳиятидан фойдаланишнинг 1-сценарийсида анъанавий меҳнат муносабатларини ва анъанавий бандликни шакллантиришдан иборат бўлиб, у қуйидаги хусусиятларга эга.

-Иқтисодий хусусиятлар: Меҳнат салоҳиятидан фойдаланишда анъанавий меҳнатда банд бўлганлар меҳнат тақсимоотида иштирок этадилар, яратилган маҳсулотдан ҳар ким ўзининг кўшган меҳнат натижасига қараб улушини ўзлаштиради.

- Ҳуқуқий хусусиятлар;

-Ташкилий хусусиятлар: Иш берувчилар томонидан муайян белгиланган иш вақти ва корхонага оид тартиб қоидалар ўрнатилади.

-Ижтимоий хусусиятлар: Анъанавий меҳнатда бандликда институционаллашган қонуний меҳнат муносабатлари ўрнатилган бўлади

2.Меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг 2-сценарийси бандликнинг янги турини ностандарт эгилувчан бандликни шакллантиришдан иборат бўлиб, унинг таркибига қуйидаги асосий гуруҳлар киради:

1) тўлиқсиз иш куни ёки ҳафтасида банд бўлган, лекин корхона штатида турадиган ишчилар;

2) мавсумий (вақтинчалик) яъни қисқартирилган иш кунида бандлар, яъни маълум вақти кўрсатилган шартномалар, шахсий меҳнат шартномалари асосида ишловчи ишчилар;

3) уйда ишловчилар (касаначилиқ)

4) персонал лизинги

5) интеллектуал бандликни янги кўринишлари

6) ўриндошлиқ асосида ишлайдиганлар

6) рақамли бандлик, телеиш асосида ишлайдиганлар

Рақамли бандликнинг хусусиятлари:

1.Инновацион янгиликлар мавжуд бўлади.

2. Коммуникация, меҳнат ресурсларининг барқарор ривожланиши кузатилади.

3. Бизнес бозор конъюктурасидаги доимий ўзгаришларга мослашади.

4. Креатив ва конгнитив билимлар ривожланади, ходимлар мустақил қарорларни қабул қилади.

5. Виртуал ва жисмоний ишлаб чиқариш бирлашади. ИТ автоматлашган электроникадан фойдаланиш, ходимлар ўз меҳнат функцияларини масофадан туриб ахборот технологияларига асосланган ҳолда, интернет орқали бажаради.

6. Ходимлар иш вақтини ўз хохишига кўра белгилаши, меҳнат функцияларини истаган иш жойида бажариши мумкин, бунда раҳбарият томонидан ходимларни кучли назорат қилинмайди.

7. Ходимлар бир нечта иш берувчи билан шартнома имзолаши ва бир вақтнинг ўзида бир нечта иш жойида турли лойиҳаларда ишлаши мумкин.

Рақамли бандликда ижодкорлик, иқтидорли ходимлар, ижтимоий инфратузилмани, ишбилармонлик шерикликларини ривожлантиришга ходимларни ғоялар билан таъминлашга имкон берувчи муносиб ишбилармонлик муҳити шаклланади. Рақамли иқтисодиётни шакллантириш жараёни, ишлаб чиқаришнинг узлуксиз таркибий янгиланиши мустақил, таҳлилий фикрлай оладиган, янги технологияни тезда ўзлаштириб оладиган мутахассисларга эҳтиёж туғдиради, бундай ҳолат меҳнатни ташкил этишнинг янги, кўпроқ эгилувчан шаклларида фойдаланишни талаб этади. Яна шундай вазиятлар вужудга келадики, биринчи томон-дан, малакали ишчи кучига бўлган эҳтиёж ортади, иккинчи томондан, баъзи касб эгаларига бўлган талаб кескин қисқариб кетади. Бундай шароитда доимий ва эгилувчан ишчи кучларидан бир вақтда фойдаланиш меҳнатни ташкил этишнинг мутаносиб шакли ҳисобланади. Эгилувчан яъни ностандарт меҳнатда бандликнинг тез суръатлар билан ривож топишида ташкилот ва корхоналар фаолияти муҳим ўрин эгаллайди.

Рақамли иқтисодиёт шароитида жамият меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш учун 2-жадвалда кўрсатилган концептуал моделни ишлаб чиқдик (2-жадвал).

2-жадвал

Рақамли иқтисодиёт шароитида меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш бўйича концептуал модел [4]

Блоклар	Мақсадлар	Амалга ошириш йўналишлари	Амалга ошириш усуллари
Илмий тадқиқот ишларини олиб бориш	Рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида меҳнат салоҳиятини	Илмий тадқиқотлар ва илмий изла-нишлар олиб бориш. Меҳнат салоҳия-тидан фойдаланиш ҳолатини таҳлил этиш. Меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишдаги муаммоларни ўрганиш.Расмий ва норасмий меҳнатда	1.Абстрактлик ва конкретлик услуби 2.Микдорий ва сифатий таҳлил услуби

	ривожлантириш ва самарали фойдаланиш концепциясини ишлаб чиқиш	бандлик ҳолатларини таҳлил этилгани ҳолда, кадрларни малака, касб қорлиги рақамли иқтисодиёт талабларига мослик ҳолати, меҳнат ресурслари ва янги иш жойлари яратилиши ўртасидаги боғлиқлик муаммоларини аниқланади	
Режалаштириш	Меҳнат салоҳиятини ривожланишини такомиллаштириш 2022-2030й	1. -Меҳнат ресурсларига сифатли таълимни таъминлаш уларга бутун умри давомида таълим олиш имкониятини рағбатлантириш., ўқитишнинг долзарб ва самарали натижаларига эришишни таъминлайдиган янги сифат босқичига кўтариш. 2. Меҳнат салоҳиятини ривожланишига кўмаклашиш учун уларнинг зарур бўлган билим ва кўникмаларни эгаллашларини таъминлаш 3. Меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг режа кўрсаткичларини тасдиқлаш. Меҳнат салоҳиятидан фойдаланиш ва янги иш жойларини яратишнинг 2022-2030 йилга мўлжалланган муқобил вариантли прогнозлари ишлаб чиқилади 4. Меҳнат ресурслари балансларини тузиш, уларнинг сифат ва миқдор кўрсаткичларини такомиллаштириш. 5. Ҳудудий режалаштириш органларининг ташкилий функционал таркибини меҳнат ташкилотлари, қорхоналар, бирлашмалар, ташкилотларнинг иқтисодий режалаштириш хизматлари таркибини такомиллаштириш. 6. Меҳнат салоҳиятини шакллантириш ва ундан фойдаланишда ҳудудий ва бошқа махсус шароитларни ҳисобга олиш керак. 7. Олий ўқув юртларида таълим олиш учун ажратиладиган кредитлар ва грантларни, шу жумладан, халқаро кредитлар ва грантлар миқдорини кўпайтириш. Иқтисодий ва ижтимоий режалаштиришни такомиллаштириш. 6. Ҳудудий ва тармоқ режалаштириш бирлигини таъминлаш... 7. Меҳнат ресурслари ва иш жойларини мувофиқлаштиришнинг иқтисодий-математик моделини яратиш 8. Меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишда флюксирити концепциясига—эгиловчан бандликни юзага келтириш концепциясига мувофиқ ривожланишни амалга ошириш	1. Баланс услуги. 2. Ижтимоий-иқтисодий ривожланиш режалари. 3. Комплекс тизимли ёндашув услуги. 4. Аналитик услуб. 5. Оптимал программалаштириш услуги.
Рағбатлантириш	Самарали ва оқилона меҳнатда бандликни таъминлаш	1. Меҳнат салоҳиятини самарали фойдаланишни рағбатлантирувчи механизмлар билан боғлиқ бўлган масалаларни комплекс тадқиқ қилиш.	1. Тизимли равишда таҳлил қилиш услуги.

	2022-2026й 2026-2030й	2. Иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларга мос ҳолда ишчи кучини қайта тақсимлаш 3. ХМТ ни муносиб меҳнат концепциясига мос келувчи иш жойларини яратиш., муҳофазланган меҳнатни таъминлаш 4. Хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш асосида гендер тенгликни таъминлаш 5. Самарали бандликни ошириш ҳамда эркалар ва хотин-қизларни муносиб иш билан таъминлаш асосида барқарор иқтисодий ўсишга қўмаклашиш, ёшлар бандлигини таъминлаш бўйича глобал стратегияни ишлаб чиқиш ва амалга киритиш 6. Меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш мақсадида меҳнат бозорида актив сиёсатни, фаол чора-тадбирларни амалга ошириш, кичик ва йирик бизнесни ҳамда хусусий, оилавий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, шунингдек самарали бандликни, муносиб иш билан таъминлаш	2. Социологик тадқиқотлар. 3. Статистик ҳисоботлар таҳлили. 4. Моддий ва маънавий рағбатлантириш услуги 5. Рақобат кураши ва унинг натижалари
Кадрлар сиёсати	Меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш мақсад ва вазифаларини белгилаш Кадрлар сиёсатини такомиллаштириш тарғибот-ташвиқот, тарбиявий ишлар таъсирини ошириш. Меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш мақсадида унинг сифатини яхшилаш 2022-2026 2026-2030	1. Гендер тенгликни таъминлаш мақсадида хотин-қизлар ва эркалар учун арзон ва сифатли ўрта махсус, олий, касб-хунар ҳамда қўшимча таълимдан тенг фойдаланиш имкониятини таъминлаш, тенг қийматли меҳнат учун тенг иш ҳақи тўланишини таъминлаш. 2. Республикада рақамли иқтисодиётни шакллантириш ва ривожлантириш асосида меҳнат салоҳияти сифатини ошириш Кадрлар сиёсати ва тарғибот-тарбия жараёнини шакллантириш. 3. Ходимлар меҳнат фаоллигини ошириш, мажбурий меҳнатга йўл қўймасликни назорат ва мониторинг қилишни кучайтириш. 4. Ишчи кучини ҳаракатчанлиги кўринишлари ва сабабларини ўрганиш 5. Меҳнат жамоалари ва ишчи кучидан самарали фойдаланишни барқарорлаштириш жараёнларининг ўзаро таъсир масалаларини ўрганиш. 6. Миграция жараёнларини тартибга солиш, бошқариш тамойилларини ишлаб чиқиш. 7. Шаҳар, вилоят, қишлоқлар миқёсида касбий кузатув, маслаҳат бериш ишларининг ягона тизимини яратиш. 8. Меҳнат салоҳияти сифатини ошириш ва самарали фойдаланишга қаратилган	1. Статистик ҳисоботлар таҳлили. 2. Баланс услублари. 3. Социологик услублар. 4. Математик услубларни қўллаш. 5. Социал-иқтисодий ривожлантириш режалари. 6. Таълим муассасалари материалларини ўрганиш

		комплекс мақсадли дастурлардан самарали фойдаланиш 9. Меҳнат бозорини ва бандликни давлат томонидан тартибга солиш тизимини такомиллаштириш; 10. Инновацион бандликни ривожлантириш 11 Меҳнат салоҳиятидан фойдаланишда краудифандингни яъни ахборотларни марказлашишини ривожлантириш	
Техника тараққийи	Рақамли иқтисодиёт шароитида меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг устувор йўналишларини ишлаб чиқиш 2022-2030	1.Рақамли иқтисодиёт шароитида республика меҳнат салоҳияти-дан фойдаланиш жараёнларини аниқлаш ва таҳлил қилиш. 2.Фан-техника тараққийи натижасида бўшатишган ходимларни қайта тақсимлаш. 3.Моддий ишлаб чиқариш соҳасида меҳнат унумдорлигини ошириш. 4. Малакали меҳнатдан фойдаланиш самарадорлигини ошириш , Муносиб ишга эга бўлиш ва тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш учун меҳнат бозорида талаб юқори бўлган касбий-техник кўникмаларга эга ёшлар ва катталар сонини кўпайтириш. 5. Инновацион иқтисодиётни ва билимга асосланган иқтисодиётни ривожлантириб бориш, ишлаб чиқариш жараёнини инновацион ташкил этиш, инвестицион муҳитни яхшилаш, юқори самарали инновацион иш жойларини яратиш орқали эса инновацион бандликни юзага келтириш 6.Инновацион иқтисодиёт ва рақамли иқтисодиёт шароитида инновацион меҳнат қила оладиган креатив ходимларни, меҳнат бозорида рақобатбардош, интеллектуал, ижодкор, ўз инсон капиталини доимий ошириб боришга, инновацион ўзгаришларга, рақамли иқтисодиёт талабларига мослаша оладиган меҳнат салоҳиятини шакллантириш ва ривожлантириб бориш 7. Меҳнат салоҳиятининг сифат жиҳатларини рақамли иқтисодиётни шакллантириш жараёни талабларига мослаштириш, янги ғоя бера оладиган, инновацион янгиликларни ўз вақтида тадбиқ қила оладиган кадрларни тайёрлаш, 8.Ишламаётган, ўқимаётган ва касбий малакаларни эгалламаётган ёшларнинг улушини икки бараварга қисқартириш. 9. Меҳнат ресурсларини инновацион ғояларни ривожлантириш, бунинг натижасида эса янги товар ва хизматларни	1. Мақсадли комплекс дастурлар 2. Социологик тадқиқотлар. 3. Статистик ҳисоботлари таҳлили

		кўпайтириш. аҳолини турмуш даражасини оширишга эришиш 10.Республикада пахта тўқимачилик ва ипакчилик, мева сабзавотчилик кластерлари орқали меҳнат салоҳиятидан оқилона фойдаланиш 11.Иқтисодиётнинг тармоқ ва соҳаларида самарали бандликни шакллантириш 12.Масофавий меҳнатда бандликни, эгилувчан меҳнат бозорини ривожлантириб бориш, кадрларни касбий ва ҳудудий мобиллигини таъминлаш.	
--	--	--	--

Меҳнат салоҳиятидан фойдаланишнинг 3 хил яъни экстенсив ва интенсив, комбинацияланган йўллари мавжуддир:

3-жадвал

Меҳнат салоҳиятидан фойдаланиш йўллари [5]

Меҳнат салоҳиятидан фойдаланиш йўллари		
Экстенсив	Интенсив	Комбинацияланган
Ишчилар умумий сонининг, меҳнатга лаёқатли аҳоли бандлигининг ўсиши, меҳнатга лаёқатлилик даврининг узунлиги, иш вақтининг узунлиги, меҳнат ҳажмининг ошиши билан ифодаланади.	Меҳнат фаолияти самарасини оширишни билдиради, яъни шахсий, ташкилий, иқтисодий, моддий техник омиллар самараси ошириб бориладиганини ифодалайди. Интенсив йўл меҳнат унумдорлигига асосланади.	Мамлакатнинг иқтисодий хусусиятларидан фойдаланиб экстенсив ва интенсив йўللарни уйғунликда олиб боришдан иборатдир

Рақамли иқтисодиёт шароитида меҳнат ресурсларидан фойдаланишдаги экстенсив тенденциялар фан-техника тараққиётини ривожлантириш манфаатларига зид келади. Рақамли иқтисодиёт шароитида Ўзбекистон Республикасида асосий эътибор меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишга қаратилиши керак. Бунинг учун:

- иш ўринларининг миқдор ва сифат жиҳатдан мавжуд меҳнат ресурслари билан мувозанатини таъминлаш;
- ишлаб чиқаришни ошириб боришнинг самарали йўллари яратиш;
- меҳнатда банд бўлишнинг замонавий шакллари такомиллаштириш;
- республиканинг ўзига хос демографик жараёнларини ҳисобга олган ҳолда республика меҳнат салоҳиятининг миқдор ва сифат томонлари мувофиқлигини таъминлаш керак.

Меҳнат салоҳияти ўзгарувчан функция бўлиб, уни қуйидаги формула билан ифодалаш мумкин:

$$F(x) = x (\alpha \times \beta),$$

бу ерда: $F(x)$, – меҳнат салоҳияти; α – меҳнат салоҳиятининг сифат кўрсаткичи; β – меҳнат салоҳиятининг миқдор кўрсаткичи

Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг қуйидаги йўналишлари мавжуд (2-расм).

2-расм. Меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш йўналишлари [6]

Меҳнат салоҳиятидан фойдаланишда юз бераётган асосий ўзгаришлар қуйидагиларда намоён бўлмоқда:

- а) Банд бўлганлар таркибида аёллар улушининг ортиши;
- б) Касбий тузилманинг интеллектуаллашуви;
- в) Креатив ходимларни ўсиб бориши;
- г) Анъанавий тармоқ таркибида бандликнинг ўзгариши (диверсификация, интеграция ва конгломерация жараёнлари таъсирида) “креатив ходимлар”нинг расмий ва норасмий бандлиги ўртасидаги чегараларнинг камайиб бориши;
- д) Ишчи кучини тақсимлашнинг кўплаб турларини юзага келиши.

Бизнинг фикримизча рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг устувор йўналишлари қуйидагилардан иборат бўлиши керак (2-расм).

1. Инновацион ва билимга асосланган иқтисодиётни ривожлантириб бориш, ишлаб чиқариш жараёнини инновацион ташкил этиш, инвестицион муҳитни яхшилаш, юқори самарали инновацион иш жойларини яратиш орқали эса инновацион бандликни юзага келтириш.

2. Рақамли иқтисодиёт шароитида инновацион меҳнат қила оладиган креатив ходимларни, меҳнат бозорида рақобатбардош, интеллектуал, ижодкор, ўз инсон капиталини доимий ошириб боришга, инновацион ўзгаришларга, рақамли иқтисодиёт талабларига мослаша оладиган меҳнат салоҳиятини шакллантириш ва ривожлантириб бориш

3. Меҳнат салоҳиятининг сифатини трансформациялашувини рақамли иқтисодиётни шакллантириш жараёни талабларига мослаштириш, кадрларнинг касбий тайёргарлиги, маълумоти ва малакасини ошириб бориш зарур. Янги ғоя бера оладиган, инновацион янгиликларни ўз вақтида тадбиқ қила оладиган кадрларни кўпайтириш зарур бўлиб, мазкур кадрлар инновацион таҳлил қилиш қобилиятига эга стратеглар бўлиши керак.

4. Меҳнат ресурсларини инновацион ғояларини ривожлантириш, бунинг натижасида эса янги товар ва хизматларни кўпайтириш. аҳолини турмуш даражасини оширишга эришиш зарур

5. Республикада пахта тўқимачилик, ипакчилик, мева сабзавотчилик кластерлари орқали меҳнат салоҳиятидан оқилона фойдаланиш лозим

6. Иқтисодиётнинг тармоқ ва соҳаларида самарали бандликни шакллантириш, масофавий меҳнатда бандликни, эгилувчан меҳнат бозорини ривожлантириб бориш, кадрларни касбий ва ҳудудий мобиллигини таъминлаш керак

7. Ахборот коммуникацион технологиялардан самарали фойдаланган ҳолда, “рақамли бандликни” ривожлантириш зарур.

8. Мамлакатнинг меҳнат салоҳияти ва меҳнат бозори мониторингини узлуксиз олиб борилгани ҳолда, юқори технологик ва юқори даромадли иш жойларини яратиш керак.

9. Республикамизда, вилоятларда, ҳудудларда меҳнатда бандликни самарали ташкил этиш ва меҳнат салоҳиятининг сифат жиҳатларини ошириб боришга қаратилган “Махсус дастурларни” такомиллаштириб бориш керак. Инновацион ғоя ва технологияларни жорий қилиш ва ўзлаштиришни бирлаштириш стратегиясини амалга ошириш

10. Рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида меҳнат салоҳиятини корхоналарда бошқариш таркибини такомиллаштириб бориш ва рақамли бошқарувни кенг йўлга қўйиш зарур.

11. Меҳнат бозоридаги деградация ҳолатини ҳисобга олган ҳолда меҳнат салоҳиятини ривожлантириб бориш лозим.

Меҳнат салоҳиятини трансформациялашувига қуйидаги асосий омиллар таъсир кўрсатади:

- глобаллашув
- автоматлаштириш
- компьютерлаштириш, роботлаштириш
- демографик омиллар
- иқлим ўзгаришлари

Меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг асосий мезонлари қуйидагилардан иборат:

- тармоқлар, ҳудудлар бўйича меҳнат салоҳиятини тўғри жойлаштириш;
- ижтимоий меҳнат унумдорлиги;
- меҳнат қайтими ва ҳ.к.

Дунё миқёсида кўпгина мамлакатларда микроэлектроника, ахборотларни қайта ишлаш ва етказиш, нанотехнологиялар, автоматлаштириш билан боғлиқ энг янги техника хизмат кўрсатиш соҳасига жорий қилинмоқда. Хизмат кўрсатиш соҳаларида бандликни таъминлаш меҳнат ресурсларининг самарали бандлигини таъминлайди. Ўзбекистонда меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишнинг ҳозирги кундаги ва яқин истиқболдаги энг муҳим йўналиши инновацион ва рақамли бандликни такомиллаштиришдир.

АҚШ, Германия, Голландия, Франция, Япония, Жанубий Корея каби мамлакатларда қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар улуши меҳнатга лаёқатли аҳолининг 5-7 % идан ортмайди. Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалигидан бўшатиб олинган ортиқча ишчи кучларини автомобилсозлик, нефть-газ саноати, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш билан шуғулланадиган индустриал соҳаларга жалб қилишни янада такомиллаштириб бориш зарур. 2000-йилда республикада қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар 40 %ни ташкил этган бўлса, 2023- йилда 25,1 %ни ташкил этган [7]. Республикада қишлоқларида ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма, коммуникация, замонавий маиший ва сервис хизматлар соҳалари вужудга келтирилмоқда. Қишлоқ аҳолиси учун хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш билан бирга кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик кенг йўлга қўйилмоқда. Бу жараёнларни янада такомиллаштириш учун моддий ишлаб чиқаришнинг барча тармоқлари – саноат, қурилиш, қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигини янада ошириш, бунинг учун эса янги техника билан бир вақтда иқтисодиёт учун янги технологиялар

– электрон нур, плазма, импульс каби технологияларни кенг қўллаш, деҳқончилик ва чорвачиликда эса индустриал, интенсив технологияларни янада такомиллаштириш зарур.

Рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида корхоналарда меҳнат унумдорлигини ошириш, иш жойларини ривожлантиришда янги иш жойларини яратиш муҳим бўлганидек мавжуд иш жойларини такомиллаштиришнинг ҳам аҳамияти каттадир. Ўзбекистон Республикасида моддий ишлаб чиқариш тармоқларида меҳнат унумдорлигини ошириш, фан-техника тараққиётини жадаллаштириш, меҳнат ресурсларини инсонга бевосита хизмат қиладиган соҳаларга тобора кўпроқ йўналтириш имконини беради.

Рақамли иқтисодиёт шароитида меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланиш ва бу борада юқоридаги тадбирларни самарали амалга ошириш учун жамият меҳнат салоҳиятини, корхона меҳнат салоҳиятини бошқариш жараёнини узлуксиз такомиллаштириб бориш керак.

Жамият меҳнат салоҳиятини бошқариш – меҳнат ресурслари, иш ҳақи, меҳнатни нормалаш, меҳнат шароитлари, меҳнат тарбияси каби алоҳида бўғинларни, шунингдек, ижтимоий меҳнат тақсимооти, меҳнат характерини бошқариш демакдир.

Рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида меҳнат ресурсларининг иш билан бандлигига қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади

- мамлакатдаги демографик жараёнлар;
- ишчи кучи миграцияси;
- ташкилий омиллар;
- маҳсулот сифати;
- мулкнинг турли-туманлиги ва хўжалик юритиш шакллари хилма-хиллигини

ривожлантириш;

- мамлакатдаги инфляция даражаси;
- ижтимоий сиёсат;
- корхоналар фаолияти.

Давлат тўлиқ ва эркин танланган иш билан бандликка кўмаклашиш мақсадида, ишлаб чиқарувчи кучларни оқилона жойлаштиришга, меҳнат ресурслари ҳаракатчанлигини оширишга, янги технологиялар яратишга қаратилган молия-кредит, инвестиция ва солиқ сиёсати, янги иш жойларини яратиш каби чора-тадбирларни кўради. Рақамли иқтисодиётни шакллантириб бориш бандликни таъминлашда ахборот оқимларини ролини кенгайтиради, бунда меҳнат бозори ва бандлик ҳақида мунтазам ахборотлар тизимини ҳамда бандлик хизматини ривожлантириб бориш зарурдир. Мазкур ахборотлар орқали қуйидаги маълумотларни олиш мумкин:

- иш қидираётган меҳнат ресурслари гуруҳлари тўғрисида;
- бўш иш жойлари;
- расмий ва норасмий бандлар;
- анъанавий ва эгилувчан бандлик;
- хўжалик фаолияти;
- аҳолининг фаоллиги;
- касблар тўғрисида.

Самарали бандлик, аҳоли даромадларининг ўсишини таъминлаш, ижтимоий адолатни ўрнатиш – Ўзбекистоннинг ижтимоий сиёсатини амалга оширишнинг асосий мақсадларидир. Меҳнат ресурсларининг тўла бандлигига эришишда бандлик сиёсати олиб борилаётганда қуйидаги тамойилларга асосланиш керак:

- Эркин танланган унумли бандликка кўмаклашиш. Инсон меҳнатини иқтисодий жиҳатдан мақсадга мувофиқ ва жамият учун самарали бўлишга йўналтириш зарур;

- Давлат, иш берувчи ва ходимлар жавобгарлигининг ягоналигини таъминлаш.

- Давлат ўзининг инвестиция, пул-кредит, бошқа иқтисодий ва ҳуқуқий воситалари орқали меҳнат ресурсларининг оқилона бандлигига эришиш. Иш берувчи ишчининг самарали иқтисодий фаолиятини ва ижтимоий муҳофазасини таъминлаши, ишчилар эса иш жойларини сақлаб қолиш учун ўз касб-малака даражасини тўхтовсиз ошириб боришлари лозим;

- Рақамли иқтисодиёт шароитларига мос ҳолда бандликни ташкил қилиш, ишчи

кучининг касбий, ижтимоий, ҳудудий кўчишини, иш вақти тартибининг эгилувчанлигини ва эгилувчан, самарали ҳамда инновацион ва бандлик тизимини вужудга келтириш керак;

- Меҳнат салоҳияти ва меҳнат ресурсларини инновацион соҳаларда жумладан юқори технологик саноат тармоқларида ва хизмат кўрсатиш соҳаларида бандлигини таъминлаш зарур

Инновацион бандликни келиб чиқишини асосий сабаби қуйидагилардан иборат:

-меҳнат бозорини бир қанча белгилар бўйича сигментлашиб боришини чуқурлашуви;

-инновацион циклни ривожланиб бориши, меҳнат муносабатларини шакллантиришда воситачиларни кўпайиши;

-эгилувчан бандлик эффектини ошиб бориши;

-структурали ишсизликни кўпайиши;

-меҳнат бозорида меҳнат ресурслари ўртасида рақобатни кучайиши;

Республикада меҳнат салоҳиятидан фойдаланиш ҳолатини ўрганиш мақсадида социологик сўровнома ўтказдик ва унда қуйидаги натижаларга эришдик (4-жадвал).

4-жадвал

Социологик сўровнома [9]

Саволлар	Респондентлар сони	% да
1.Жинсингиз	1020	100
Аёл	577	56,6
Эркак	443	43,4
2. Касбингиз	1020	100
Ўқитувчи	55	5,4
Бугалтер	83	8,1
Талаба	372	36,5
Иқтисодчи	248	24,3
ХР	41	4,1
IT	14	1,4
Маркетолог	14	1,4
Кадрлар бўлими	14	1,4
Тур оператор	41	4,1
Молиячи	14	1,4
Персонал билан ишлаш бўйича инспектор	14	1,4
Менеджер	28	2,7
Логистик	14	1,4
Ҳамшира ва иқтисодчи	14	1,4
Ўқув марказида ўқитувчи	14	1,4
График дизайнер	14	1,4
Касбим йўқ	28	2,7
3. Маълумотингиз	1020	100
Олий	81	7,9
Тугалланмаган олий	832	81,6
Ўрта махсус	107	10,5
Ўрта	0	0
4. Меҳнат миграциясига муносабатингиз қандай ?		
	1020	100
Оила даромадини яхшилашга ёрдам беради	349	34,2
Ишсизликни бартараф этишга ёрдам беради	309	30,3

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 7-son 2025 yil

Малакасиз ишчиларга даромад топиш имконини беради	228	22,4
Ёшлар бандлигини таъминлашга уларни фаоллигини оширишга ёрдам беради	107	10,5
Юқоридаги барчасини яхшиланишига.	13	1,3
Дунё қарашни кенгайтиради	13	1,3
5. Таълим муассаларини битирувчиларини иш билан таъминлаш ҳолатига қандай баҳо берасиз ?		
	1020	100
Тўла иш билан таъминланмоқда	81	7,9
Таълим муассаларини битирувчилари қисман иш билан таъминланмоқда	564	55,3
Иш билан таъминланилиши қониқарсиз ҳолатда	282	27,6
Билмайман	94	9,2
6. Янги иш ўринларини яратишнинг қандай имкониятлари бор деб ўйлайсиз ?		
	1020	100
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада кенгайтириш	416	40,8
Қўшма корхоналарни кенгайтириш	134	13,2
Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш	336	32,9
Кластерларни ривожлантириш	67	6,6
Янги замонавий йўналишда масофавий ишлашни ривожлантириш	13	1,3
Ташкилотларда қисқаришларни камайтириш	13	1,3
Юқоридаги барча вариантларни амалга ошириш керак	13	1,3
Хаммаси тўғри	13	1,3
Мамлакатда таълим сифатини яхшилаш, билим ва кўникмага эга креатив, малакали кадрлаш тайёрлаш	13	1,3
7. Аҳолини бандлигини оширишнинг истиқболдаги имкониятларини нималарда деб ўйлайсиз?		
	1020	100
Оғир саноат, хусусан	67	6,6
автомобилсозлик, тоғ кон саноатини ривожлантириш		
Енгил саноат, озиқ-овқат ва тўқимачилик саноатини ривожлантириш	322	31,6
Ювилер саноати, миллий заргарликни ривожлантириш	40	3,9
Хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш	537	52,6
Ички туризмни ривожлантириш	13	1,3
Барчаси тўғри	27	2,6
Энг илғор инновацион технологияларни саноат тармоқлари ва хизмат кўрсатиш соҳаларига татбиқ қилиш. Аҳолини ақлий меҳнат билан шуғулланувчи касбларга йўналтириш	13	1,3
8. Ўзбекистонда меҳнат фаолиятини олиб бориш учун давлат томонидан қандай ишлар олиб борилиши керак деб ўйлайсиз?		
	1020	100
Янги замонавий касбларга ўқитиш ва қайта ўқитиш	188	18,4
Муносиб иш ҳақи кафолатланган иш жойларини ташкил этиш	362	35,5

Тадбиркорлик фаолиятини бошлаши учун мақсадли имтиёзли кредитлар ажратиш	94	9,2
Мутахасислиги бўйича ишга жойлаштиришни таъминлаш	282	27,6
Олий ўқув юртларида ўқиши учун имкониятларни ошириш	67	6,6
Барчаси тўғри	13	1,3
1 2 3 5 жавоблар ни тўғри деб билдим	13	1,3
9.Қандай меҳнат фаолияти билан шуғулланмоқчисиз?		
	1020	100
Ўз бизнесимни йўлга қўймоқчиман	416	40,8
Ўқишни давом эттириб билим кўникмаларимни оширмоқчиман	161	15,8
Дам олмоқчиман (Маълум муддат)	40	3,9
Мутахасислигим бўйича ишламоқчиман	403	39,5
10.Тадбиркорлик қилишга истагингиз бўлганми?		
	1020	100
Ўз маблағим ҳисобига тадбиркорлик қилишни ўйлайман	591	57,9
Тадбиркорлик учун билим ва малака етарли эмас	107	10,5
Тадбиркорлик учун зарур маблағ топа олмаган	201	19,7
Кредит олиш орқали тадбиркорлик фаолиятини олиб бориш истаги бор	121	11,8
11. Меҳнатда банд эмаслигингизни сабаби нимада (Агар банд бўлмасангиз)?		
	1020	100
Иш ҳақи қониқтирмаганлиги учун ишга жойлашмаган	336	32,9
Коллежларда олган билимлари етарли бўлмаганлиги учун	121	11,8
Талабалиги учун жойлашмаган	94	9,2
Мутахасислиги бўйича иш жойлари бўлмаганлиги учун жойлашмаган	148	14,5
Иш жойлари қониқтирмаганлиги учун жойлашмаган	94	9,2
Бандман	201	19,7
Ҳамма жавоблар тўғри	13	1,3
Фарзанд тарбияси ва ўқиш билан бандлиги учун	13	1,3
12.Ишсизлар қандай иш топганлари маъқул деб ҳисоблайсиз?		
	1020	100
Интернет орқали	295	28,9
Оммавий ахбарот воситалари орқали	94	9,2
Бандликка кўмаклашиш марказларига мурожаат қилиш орқали	389	38,2
Интернет сайтлари ва бандликка кўмаклашиш марказлари орқали	13	1,3
Ўз малакаси ва кўникмаси орқали иш қидириши керак. Иш сўраб суҳбатларда қатнашиши керак	54	5,3
Таниш билишлар орқали	134	13,2
Иш топиш учун диплом керак эмас, масалан дастурчи бўлиб ишлаш мумкин	13	1,3

Мазкур социологик сўровномада қатнашган респондентлардан эркаклар 43,4 % ни, аёллар 56,6% ни ташкил этган бўлиб, “Янги иш ўринларини яратишнинг қандай имкониятлари бор деб ўйлайсиз” деган саволимизга респондентларнинг 40,8% и кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада кенгайтириш, 32,9% и оилавий тадбиркорликни ривожлантириш кераклиги,” Ўзбекистонда меҳнат фаолиятини олиб бориш учун давлат томонидан қандай ишлар олиб борилиши керак деб ўйлайсиз” деган саволимизга 35,5 %и муносиб иш ҳақи кафолатланган иш жойларини ташкил этиш, 27,6% и мутахасислиги бўйича ишга жойлаштиришни таъминлаш зарур деб ҳисоблашини маълум қилган. “Аҳолини бандлигини оширишнинг истиқболдаги имкониятларини нималарда деб ўйлайсиз” деган саволимизга 52,6% и хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш, 31,6% и [8] енгил саноат, озиқ-овқат ва тўқимачилик саноатларини ривожлантириш имкониятларини кенгайтириш заруратини кўрсатиб ўтишган.

Хуллас, рақамли иқтисодий шакллантириш шароитида меҳнат салоҳиятидан янада самаралироқ фойдаланиш, аҳолини самарали ва оқилона бандлигини таъминлаш масалаларини ҳал қилиш, замонавий бандлик сиёсатини меҳнат бозорининг ривожланиши билан мувофиқ ҳолда бўлиши долзарб вазифалардан ҳисобланади ва унда қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

1. Инновацион янгиликларни тадбиқ этиш, ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, иқтисодийте модернизиациялаш, корхонани техник қайта қуроллантириш ва реконструкция қилиш. Бунинг учун:

- ҳар бир туман миқёсида ишлаб чиқариш воситаларидан, ресурсларлардан тўлиқ фойдаланиш йўллари аниқлаш, технологик жараёнларнинг модернизиациялаш;

- зарар кўриб ишлаётган корхоналар, бўш ётган бинолар ва фойдаланилмаётган воситаларни хусусий тадбиркорларга очик аукционда сотиш ва хорижий компанияларга ижарага беришни таъминлаш;

- мавжуд иш жойларини сақлаб қолиш мақсадида, вақтинчалик иқтисодий қийинчиликларни бошидан кечираётган корхоналарни модернизиациялаш учун молиявий ёрдам бериш.

2. Деҳқон ва фермер хўжаликларида бандликни ўстириш. Бунинг учун:

- қишлоқ хўжалигида пахта тўқимачилик, ипакчилик, узумчилик, балиқчилик кластерларини ташкил этишни жадаллаштириш

- қишлоқ жойларида деҳқон ва фермер хўжаликлари эгаларини замонавий хўжалик юритиш борасида ҳуқуқий, иқтисодий ва маркетинг ахборотлари билан таъминловчи махсус хизматларни яратиш;

- деҳқон ва фермер хўжаликлари раҳбарларини агротехнологияга оид малакасини ошириш ва касбий ўқитишнинг доимий амал қилувчи курсларини ташкил қилиш;

- деҳқон ва фермер хўжаликларида яратилган маҳсулотларни қулай сотиш учун замонавий савдо воситалари ва омборхоналар билан таъминлашни такомиллаштириш.

3. Социал ва бозор инфратузилмасида бандликни ўстириш. Бу соҳадаги асосий вазифа юқори даромадли янги иш жойларини яратиш, мавжуд иш жойларининг самарадорлигини ошириш ва капитал, кўчмас мулк бозорини, консалтинг тизими, ҳуқуқий маркетинг, сервис хизматларини янада ривожлантириш, аҳолининг умумий маълумот олиш даражаси сифатини янада ошириш; кадрларни ўқитиш ва қайта тайёрлаш ҳисобига бандликни ўстиришдан иборат.

4. Меҳнатга лаёқатли ёшга кираётган аҳоли бандлигини рағбатлантириш, Ишсизларни касбга ўқитишни самарали ташкил қилиш учун бозорни таҳлил қилиш, ишчи кучи ва бўш иш жойларининг касбий малака таркибини ҳисобга олган ҳолда, ўқитишга бўлган эҳтиёжни аниқлаш. Ишсизларни касбга ўқитилаётганда уларнинг малака даражаси, шахсий қобилиятлари, хоҳиш-истакларини ҳисобга олиш зарур;

5. Қишлоқ жойларда савдо ва умумовқатланиш объектларини қуриш ишларини давом эттириш ва шунингдек хизмат кўрсатиш соҳаларини кенгайтириш керак.

6. Ҳақ тўланадиган жамоат ишларини ташкил қилиш. Социал ва транспорт

инфратузилмаси объектларида, ер қурилиши ва мелеоратив ишларида ҳақ тўланадиган жамоат ишларини кўплаб ташкил этиш зарур.

7. Республикамизда меҳнат салоҳиятидан оқилона фойдаланишнинг энг муҳим ижтимоий-иқтисодий йўналишларидан бири аҳолининг шахсий ёрдамчи хўжалиги, шунингдек ўзини-ўзи банд қилишни, яқка тартибдаги меҳнат фаолияти, , тўлиқсиз иш кунидан фойдаланишни такомиллаштириш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка кенг имкониятлар яратиш керак. Шунингдек ўзини ўзи банд қилган шахслар учун фаолият (ишлар, хизматлар) турлари рўйхатини янада кенгайтириш орқали норасмий бандлик улушини қисқартириш имкониятларини кенгайтириш зарур.

8. Меҳнат ресурсларига бўлган талаб ва таклифнинг мувозанатлигини таъминлаш, меҳнат ресурсларининг таклифи ва ишчи жойларининг миқдори ўртасида мувозанатликни келгусида ҳам сақлаб қолиш, маҳаллий меҳнат бозорларида ишсизлик келиб чиқишининг олдини олиш, аҳолининг ишсизлиги давомийлигини қисқартириш керак;

9. “Рақамли бандликни” ривожлантириш, яъни бандликнинг “уйдан чиқмасдан” компьютер технологиялари ва тегишли алоқа воситаларига асосланган иш ўрнига эга бўлиш борасидаги улуши ортиши керак; Инновацион билимларни ривожлантириш, иқтисодиёт ва бошқарув, сиёсатшунослик, ижтимоий ишлар, автомобиль соҳасида мутахассислар тайёрлаш даражасини янада такомиллаштириш зарур;

10. Рақамли иқтисодиёт даврига мос ҳолда ходимларни ўқитиш, қайта ўқитиш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш йўли билан ходимлар салоҳиятини ошириш. Меҳнат салоҳиятидан самарали фойдаланишда меҳнатда бандликнинг ностандарт инновацион шакллари амалиётда қўллаш меҳнатда бандлик кўламлигини кенгайтириш, меҳнатга лаёқатли аҳолининг меҳнатнинг бундай шаклларига бўлган эҳтиёжларини қондириш керак;

11. Республиканинг халқаро меҳнат тақсимооти тизимига қўшилишини янада кенгайтириш, бунинг учун юқори технологияли маҳсулотларни ишлаб чиқаришни кўпайтириш, бунда ишлаб чиқариш, фан ва техника соҳаларида фаол халқаро рақобатга киришишни янада такомиллаштириш лозим. Шунингдек меҳнатнинг ҳар хил турларини ташвиқот қилиш, юқори технологик ва юқори даромадли янги иш жойларини яратиш, инновацион ва масофавий бандликни ривожлантириш зарур;

12. Касб-корлик сифатини ошириш; ҳар бир жойнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда мутахассисларни тайёрлаш, қайта тайёрлашни йўлга қўйиш, маҳаллий аҳоли орасида малакали мутахассисларни кўпайтириш; Бу борада дастлабки касбий таълимни ўтиш эҳтиёжини билдирганларга имтиёзлар, иқтисодий кафолатлар бериш, ёшларни ишлаб чиқаришга ўргатиш ва ишга жойлаштириш керак;

13. Самарали бандликни ошириш ҳамда эркаклар ва хотин-қизларни муносиб иш билан таъминлаш асосида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, юқори қўшилган қиймат ва меҳнат талаб секторларга эътибор қаратилиши зарур

14. Меҳнат ресурсларининг касб-соҳа, малака-маълумот ва географик жойлашув жиҳатдан ҳаракатчанлигини такомиллаштириш, ишсиз фуқароларни, айниқса уюшмаган ва ишсиз ёшларни, хотин қизлар, меҳнат мигрантларни меҳнат бозорига мослаштириш яъни реинтеграция қилиш, доимий даромад манбаи билан билан таъминлаш, уларни меҳнат фаоллигини ошириш, бунинг учун маҳалла даражасида касб ҳунарга , тадбиркорликга, ўқитиш кўламини кенгайтириш, “Ишга марҳамат” мономарказлари фаолиятини такомиллаштириш.

15. Маҳаллий меҳнат бозорининг конъюнктураси, ҳудудлардаги эҳтиёждан келиб чиқиб, вақтинча ва бир марталик ишларнинг мавсумийлигини ҳисобга олган ҳолда, норасмий ёлланадиган жойларни ҳисобга олган ҳолда” кунлик меҳнат марказлари” ни ташкил этиш . норасмий меҳнатда бандликни қисқартириш бунинг учун ўзини ўзи банд қилган шахсларнинг фаолият (ишлар, хизматлар) турлари рўйхатини кенгайтириш зарур

16. Ишсизларни бандлигини таъминлаш мақсадида аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказларининг маблағларини, субсидияларини мақсадли ишлатилишини таъминлаш, бунинг учун ижтимоий контракт тузиш зарур.

Ёш болали аёллар меҳнатидан касаначиликда, маданий-маиший хизматларнинг янги турларини ривожлантиришда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда янада кенгроқ фойдаланиш, ёш болали аёлларнинг қисқартирилган иш кунида ишлашларини таъминлаш керак;

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон 2030» стратегияси тўғрисидаги 158-сон Фармони. 2023 йил 11 сентябрь. www.lex.uz.
2. Мирзиёев Ш.М “Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси”-Т. Ўзбекистон, 2023 йил. 441 б
3. Рональд Дж. Эренберг., Роберт С. Смит. Современная экономика труда. М.: Изд-во МГУ, 1996. – 800 с.
4. Толаметова З.А. Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси . Т.:Фан ва технология .2017.400 б.
5. Толаметова З.А. Рақамли иқтисодиётни шакллантириш шароитида меҳнат салоҳиятини ривожланиши ва ундан самарали фойдаланиш. Т.;Фан ва технология, 2023. 200б
6. Толаметова З.А. Янги Ўзбекистоннинг меҳнат салоҳиятини ривожлантириш стратегияси .Т.: Фан ва технология. 2024. 355 б.
7. https://ru.wikipedia.org/wiki/Населения_Земли
8. www.mehnat.uz
9. www.lex.uz
10. www.stat.uz
11. “Труд и занятость в Узбекистане” стат тўпламлари. Т. 2000-2024 й.
12. www.worldbank.org

**КАЗАХСТАН И УЗБЕКИСТАН: АКТУАЛЬНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ**

**QOZOG‘ISTON VA O‘ZBEKISTON: MINTAQAVIY IQTISODIY INTEGRATSIYANING
HOZIRGI YO‘NALISHLARI**

**KAZAKHSTAN AND UZBEKISTAN: CURRENT DIRECTIONS
OF REGIONAL ECONOMIC INTEGRATION**

Нурланова Н. К. – д.э.н., проф., главный научный сотрудник Института экономики
Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК

Альжанова Ф. Г. - д.э.н., главный научный сотрудник Института экономики Комитета
науки Министерства науки и высшего образования РК

Туркеева К.А. - к.э.н., доцент, ведущий научный сотрудник Института экономики Комитета
науки Министерства науки и высшего образования РК

Аннотация

Статья анализирует эволюцию экономического сотрудничества между Казахстаном и Узбекистаном с акцентом на трансграничные проекты, экспортную структуру и креативную экономику. Рассматриваются ключевые индустриальные и логистические инициативы, а также переход от сырьевого экспорта к продукции с высокой добавленной стоимостью. Обоснованы направления для дальнейшей интеграции в условиях региональных трансформаций.

Ключевые слова: Казахстан, Узбекистан, Экономическая интеграция, приграничное сотрудничество, экспортная сложность, индустриальные зоны, креативная экономика, цифровизация, Центральная Азия, трансграничные проекты

Maqolada Qozog‘iston va O‘zbekiston o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning 2016–2025 yillardagi rivoji tahlil qilinadi, xususan, chegaraviy loyihalar, eksport tuzilmasi va kreativ iqtisodiyot yo‘nalishlariga e‘tibor qaratiladi. Sanoat va logistika tashabbuslari, hamda xomashyo eksportidan yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlarga o‘tish jarayoni ko‘rib chiqiladi. Mintaqaviy o‘zgarishlar sharoitida integratsiyani chuqurlashtirish bo‘yicha takliflar beriladi.

Kalit so‘zlar: Qozog‘iston, O‘zbekiston, Iqtisodiy integratsiya, transchegaraviy hamkorlik, eksport murakkabligi, sanoat zonalari, ijodiy iqtisodiyot, raqamlashtirish, Markaziy Osiyo, transchegaraviy loyihalar

The article examines the evolution of economic cooperation between Kazakhstan and Uzbekistan from 2016 to 2025, with a focus on cross-border projects, export structure, and the creative economy. It analyzes major industrial and logistical initiatives, along with the transition from raw material exports to higher value-added goods. Recommendations are proposed for deepening integration amid regional transformation.

Keywords: Kazakhstan, Uzbekistan, Economic integration, cross-border cooperation, export complexity, industrial zones, creative economy, digitalization, Central Asia, cross-border projects

Сотрудничество между Республикой Узбекистан и Республикой Казахстан в последние годы демонстрирует переход от формальных деклараций к практическим формам экономического сближения. Географическая близость, историко-культурная общность, а также схожие модели экономического развития определяют важность двусторонних связей для устойчивого роста обеих стран.

В последние десять лет на фоне глобальных и региональных изменений — включая трансформации в Евразийском экономическом союзе, рост влияния Китая, пандемию COVID-19 и рост цифровой экономики — Узбекистан и Казахстан активизировали совместные проекты в сферах торговли, промышленности, логистики и креативных индустрий. Особенно заметной стала новая волна кооперации в приграничных регионах, где экономическое взаимодействие на местном уровне становится лабораторией интеграционных практик.

Цель данной статьи — проанализировать эволюцию экономического сотрудничества между двумя странами в контексте региональной динамики, определить точки роста и барьеры, а также предложить направления для дальнейшего укрепления партнерства. В фокусе — торгово-экономическая структура, экспортная специализация, потенциал креативной экономики и инициативы на уровне регионов.

Период 2016–2025 годов стал для Центральной Азии временем активной перестройки политических и экономических ориентиров. Для Узбекистана это десятилетие ознаменовалось сменой политического руководства, либерализацией экономики, открытием страны внешнему миру и курсом на модернизацию. Казахстан, в свою очередь, реализовал стратегию «Нурлы Жол», акцентируя внимание на инфраструктурном развитии, цифровизации и привлечении инвестиций. Несмотря на разный старт, обе страны стали двигаться в направлении усиления регионального сотрудничества.

Особую роль сыграли:

Переосмысление региональной интеграции после 2016 года, когда Узбекистан начал активно участвовать в двусторонних и многосторонних инициативах;

Формирование новой логистической архитектуры в Центральной Азии, особенно в контексте китайской инициативы «Один пояс — один путь» (BRI);

Влияние внешних шоков, таких как пандемия COVID-19 и санкционное давление на Россию, что повлияло на логистику, занятость мигрантов и цепочки поставок;

Рост интереса к приграничному сотрудничеству, как способу ускорить экономику регионов и смягчить социальные дисбалансы.

Особенно важно подчеркнуть, что в этот период обе страны переориентировали свои экономические стратегии с «сырьевого» вектора на экономику знаний, устойчивого роста и креативности, что создало новую платформу для взаимодействия.

Торговля и экспортная структура: от сырья к усложнению

За последние десять лет объем взаимной торговли между Узбекистаном и Казахстаном вырос почти вдвое. Если в 2015 году товарооборот составлял около \$2 млрд, то к 2024 году — более \$4 млрд [1]. При этом наблюдается важная структурная трансформация. Сырьевой экспорт (нефть, газ, хлопок, руды) постепенно уступает место товарам с добавленной стоимостью; вырос экспорт продовольствия, строительных материалов, текстиля, химии и электрооборудования; активизировались логистические и транспортные услуги, особенно вблизи границы (Сырдарьинская и Туркестанская области); Начали развиваться совместные экспортные цепочки — например, продукция узбекской переработки выходит на рынок ЕАЭС через Казахстан.

Казахстана и Узбекистана за период с 2016 по 2023 год: Казахстан демонстрирует устойчивое, но медленное улучшение (с ~ -0.5 до -0.25). Узбекистан показывает более заметный рост — с -1.1 до -0.58 , что отражает диверсификацию экспорта и развитие переработки [3].

Хотя структуры экспорта в ряде секторов конкурируют, прослеживается тенденция к комплементарности: Казахстан экспортирует Узбекистану нефть, медь, пшеницу — а импортирует электроэнергию, фрукты и овощи, хлопок и ткани; Узбекистан укрепляет позиции как центр легкой промышленности, а Казахстан — как ресурсная база и логистический хаб; Совместное участие в кластерах (например, сельское хозяйство, фармацевтика) расширяет возможности двустороннего инновационного взаимодействия.

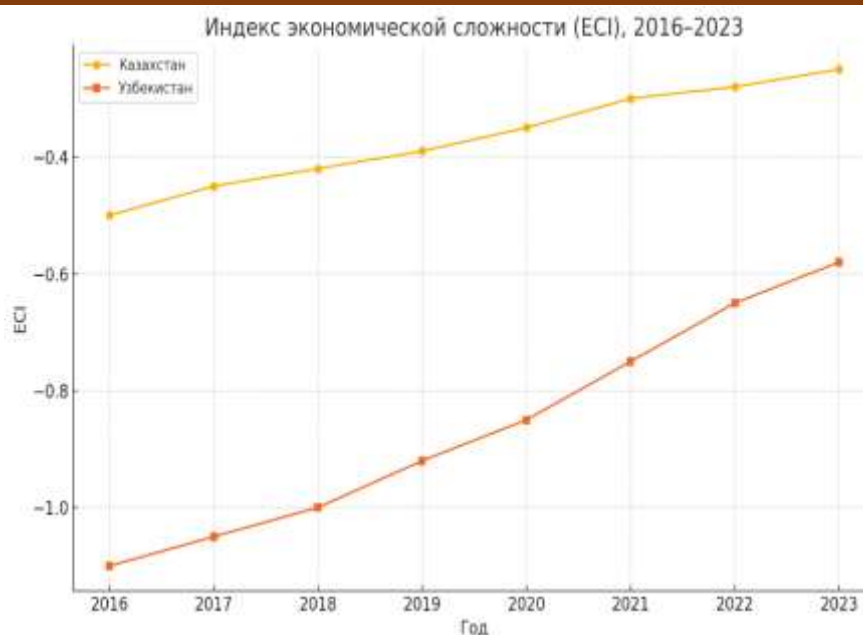

Рисунок 1. Динамика Индекса экономической сложности (ЕСИ) [2]

Инвестиционное сотрудничество и трансграничные проекты

С 2016 года инвестиционное сотрудничество между Казахстаном и Узбекистаном демонстрирует устойчивый рост, отражая стратегическое сближение двух крупнейших экономик Центральной Азии. Ориентация на совместные проекты в промышленности, транспорте, энергетике и сельском хозяйстве способствует не только двусторонней интеграции, но и формированию устойчивой экономической архитектуры в регионе.

По данным государственных органов и агентств продвижения инвестиций, к 2025 году накопленные инвестиции Казахстана в экономику Узбекистана превысили \$200 млн, в то время как узбекские инвестиции в Казахстан составили около \$100 млн [4]. Хотя объемы остаются умеренными, их качественный состав указывает на приоритет отраслей с высокой добавленной стоимостью: машиностроение, химическая промышленность, агропромышленный комплекс.

Ключевым элементом инвестиционного взаимодействия становятся трансграничные проекты, в частности — индустриальные зоны на границе. Один из наиболее заметных кейсов — Международный центр промышленной кооперации «Центр Азия» на границе Туркестанской и Ташкентской областей. Проект охватывает порядка 400 га и включает производственные площадки, логистику, выставочные и административные зоны. Создание подобных зон преследует несколько целей: снижение транзакционных издержек для бизнеса; упрощение процедур таможенного оформления; развитие приграничной инфраструктуры; стимулирование кластеризации и МСБ. По оценкам профильных министерств, реализация таких проектов может удвоить объёмы взаимной торговли в течение 5 лет.

Важным элементом инвестиционной повестки остаются транспортные и логистические коридоры. Развитие международного центра логистики в Сырдарьинской области, модернизация пунктов пропуска (например, «Жибек Жолы»–«Гиштакприк») и расширение железнодорожного сообщения направлены на сокращение логистических "узких мест". Отдельно стоит упомянуть о железнодорожной линии Туркменистан–Узбекистан–Казахстан и инициативе строительства коридора Китай–Киргизия–Узбекистан с возможностью подключения к казахстанским маршрутам. Это создаёт потенциал для формирования новых мультимодальных маршрутов и расширения экспорта в третьи страны.

Совместные проекты в энергетике — ещё одно направление инвестиций. Казахстан участвует в модернизации узбекских ТЭС, а также обсуждаются перспективы взаимных поставок электроэнергии, особенно в периоды пиковых нагрузок. Кроме того, ведутся

переговоры о развитии совместных проектов в области возобновляемой энергетики (в первую очередь — солнечной и ветровой). Региональное измерение экономической интеграции Казахстана и Узбекистана с 2016 года приобретает всё более прикладной характер. Приграничные территории выступают не только как зоны обмена товарами и трудовыми ресурсами, но и как пространства институциональной и производственной кооперации. Среди них особую роль играют Туркестанская область (РК), а также Ташкентская, Сырдарьинская и Джизакская области (РУз).

Туркестанская и Ташкентская области: интеграционный узел

С 2021 года развивается флагманский проект — Международный центр промышленной кооперации «Центр Азия» на казахстанско-узбекской границе. Индустриальная зона площадью около 400 га проектируется как современная платформа для совместных производств, логистики, торговли и технопарков. Проект получил политическую поддержку на высшем уровне и финансируется с участием частного капитала и государственных инвестиций. Смежный рынок и пункт пропуска «Жибек Жолы – Гишткуприк» прошли модернизацию с 2018 по 2020 год. В результате вырос поток не только товаров, но и туристов, а также открылся канал для малого приграничного предпринимательства.

Сырдарьинская область — важный транспортный коридор, соединяющий Узбекистан с югом Казахстана и далее с Китаем. В 2023 году начато строительство международного логистического центра на базе мультимодальной инфраструктуры. Проект ориентирован на агропромышленный экспорт, в частности, овощи, фрукты и хлопок, в Казахстан и далее в страны ЕАЭС. В Джизакской области, при координации с Туркестанской областью, создаются совместные индустриальные парки. Основные направления — агропереработка, пищевая промышленность и лёгкая индустрия. Казахские и узбекские предприниматели получают доступ к локализованной логистике, рабочей силе и близким рынкам сбыта.

С 2022 года развивается направление совместного культурно-туристического развития. Создаются трансграничные маршруты между Туркестаном, Чарваком, Самаркандом и другими городами с историко-религиозным и экологическим потенциалом. Развитие инфраструктуры туризма — дороги, визовые центры, хостелы и этноаулы — рассматривается как основа креативной экономики в регионе.

Таблица 2

Ключевые проекты по приграничным областям [5]

Область (РК)	Область (РУз)	Проект	Отрасль	Год начала
Туркестанская	Ташкентская	Международный центр промышленной кооперации «Центр Азия»	Промышленность, логистика	2021
Туркестанская	Ташкентская	Реконструкция КПП «Жибек Жолы – Гишткуприк» и развитие рынка	Инфраструктура, торговля	2018
Южно-Казахстанская / Туркестанская	Сырдарьинская	Международный логистический центр (Сырдарья)	Транспорт, агроэкспорт	2023
Туркестанская	Джизакская	Индустриальные парки и агропереработка	АПК, пищевая промышленность	2020
Туркестанская	Ташкентская, Джизакская	Совместные туристические маршруты и объекты	Туризм, культура	2022

Одним из ключевых вызовов и одновременно целей региональной интеграции Казахстана и Узбекистана остаётся переход от доминирования сырьевого экспорта к развитию более сложных, высокотехнологичных товарных позиций. Это предполагает не только модернизацию производства и развитие переработки, но и институциональные реформы, а также участие в глобальных цепочках добавленной стоимости.

С 2016 по 2024 год обе страны демонстрируют прогресс в снижении доли сырьевых товаров в экспорте. В Казахстане эта доля снизилась с 75% до 63%, а в Узбекистане — с 70% до 55%. Одновременно растёт доля обработанных и сложных товаров.

Таблица 3

Изменение доля сырьевого экспорта [6]

Страна	Период	Сырьевые товары (%)	Обработка / полуфабрикаты (%)	Сложные товары (%)
Казахстан	2016	75	20	5
Казахстан	2024	63	26	11
Узбекистан	2016	70	25	5
Узбекистан	2024	55	31	14

Узбекистан демонстрирует более активную диверсификацию, что связано с быстрым ростом лёгкой промышленности, пищевой переработки и выпуска бытовой техники. Казахстан же делает акцент на машиностроение, фармацевтику и химическую продукцию, хотя сырьевые группы (нефть, металлы, уран) по-прежнему преобладают.

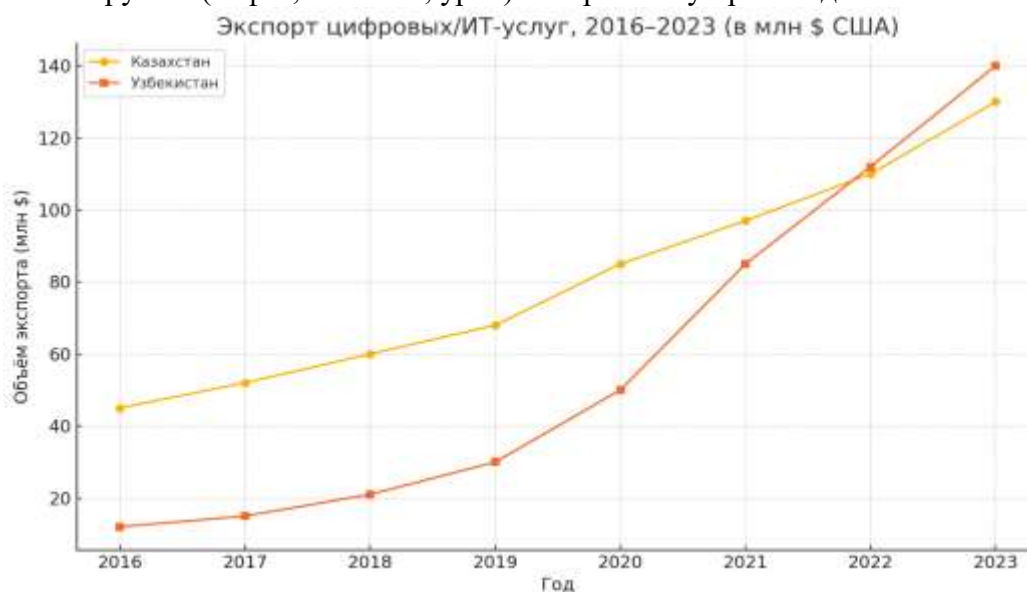

Рисунок 1. На графике представлена динамика экспорта цифровых и ИТ-услуг Казахстана и Узбекистана за период 2016–2023 гг. [7]

По данным Harvard Growth Lab, с 2016 по 2023 год Казахстан поднялся в рейтинге сложности экспорта с ~75-го до 69-го места, а Узбекистан — с 91-го до 78-го. Оба государства по-прежнему уступают странам Восточной Европы, но уже опережают ряд соседей по Центральной Азии.

- Казахстан постепенно увеличивает экспорт цифровых услуг, с \$45 млн в 2016 до \$130 млн в 2023 году. Основные направления: ИТ-аутсорсинг, EdTech, финтех.
- Узбекистан демонстрирует более резкий рост — с \$12 млн до \$140 млн за тот же период. Ключевыми драйверами стали рост ИТ-парков, субсидии для экспортёров и цифровизация малого бизнеса.

Эти тенденции подтверждают потенциал креативной и цифровой экономики как одного из столпов новой модели регионального сотрудничества. Развитие трансграничных

производств открывает возможность для "разделения труда" между странами. Пример: производство узбекского текстиля и пошив в Казахстане; переработка казахстанских химикатов на узбекских предприятиях; экспорт совместно собранной техники на рынки ЕАЭС. Создание совместных экспортных кластеров (на базе приграничных индустриальных зон и технопарков) может ускорить выход сложных товаров на внешние рынки, особенно при координации логистики, стандартов и маркетинга.

Примеры экспортных позиций с высокой добавленной стоимостью (по данным ОЕС/Harvard Atlas) [8]

Казахстан: Фосфорные удобрения, Изолированные провода и трансформаторы, Медицинские инструменты, Железнодорожное оборудование, Гальванизированные стальные изделия

Узбекистан: Машины для переработки сельхозпродукции, Фармацевтические препараты (таблетки, анальгетики), Трикотаж и швейные изделия, Электрические платы и компоненты, Упакованные продукты питания (консервы, пасты).

В последние годы креативная и цифровая экономика становятся важным направлением для экономической трансформации Казахстана и Узбекистана, особенно в контексте экспорта услуг, роста занятости молодёжи и укрепления культурного и образовательного сотрудничества. С 2016 года в обеих странах на государственном уровне была признана необходимость перехода к экономике знаний, а с 2020-х годов — реализуются целенаправленные программы по поддержке ИКТ, стартапов, цифрового образования и культурных индустрий.

Развитие ИТ-кластеров и цифровых платформ

Казахстан: Astana Hub (с 2018 г.) стал крупнейшим международным технопарком стартапов в регионе, предоставляя налоговые льготы, менторинг и доступ к венчурному капиталу. Программа «Цифровой Казахстан» поддержала развитие электронной коммерции, GovTech, EdTech и финтеха.

Узбекистан: IT Park Uzbekistan (с 2019 г.) расширился на региональный уровень, включая филиалы в Ташкенте, Самарканде, Намангане и др.

Программа «Цифровой Узбекистан – 2030» направлена на развитие ИТ-образования, автоматизацию госуслуг и экспорт ИТ-услуг. В 2023 году экспорт узбекских ИТ-услуг превысил \$140 млн.

Креативная экономика включает не только технологии, но и культурные индустрии: кино, музыка, дизайн, мода, туризм. С 2021 года запускаются совместные фестивали, хакатоны, стажировки и творческие лаборатории между казахстанскими и узбекскими вузами, а также при поддержке ЮНЕСКО, Британского Совета и других партнёров.

Примеры:

Фестиваль Central Asia Design Week (Ташкент–Алматы)

Программа обмена между университетами Nazarbayev University и Inha University (Tashkent)

Онлайн-школы программирования (Codify, IT-Academy, Udevs)

Приграничные перспективы

Креативные хабы формируются и в приграничных регионах:

В Шымкенте и Туркестане — ИТ-инкубаторы, образовательные платформы (в том числе на базе колледжей и технопарков);

В Ташкентской и Джизакской областях — акселерационные программы для фрилансеров, дизайнеров и ремесленников;

Запускаются цифровые платформы для продвижения локального туризма, агроэкспорта и культурного наследия.

Примеры экспортных креативных/цифровых ниш (2020–2024 гг.) [9]

Страна	Креативные/цифровые ниши	Потенциал экспорта
Казахстан	ИТ-аутсорсинг, образовательные платформы	Центральная Азия, ЕС, ОАЭ
	Видеопродакшн, музыкальные сервисы	Казахстанская диаспора, СНГ
	Туризм, архитектура, культурный менеджмент	Китай, Узбекистан, страны ЕАЭС
Узбекистан	Веб-дизайн, геймдев, финтех	Южная Азия, США, Ближний Восток
	Онлайн-курсы (английский, программирование)	СНГ, Казахстан, Турция
	Ремесло, текстиль с цифровым продвижением	Европа, Корея, арабские страны

В Таблице 4. представлена динамика экспорта цифровых и ИТ-услуг Казахстана и Узбекистана за период 2016–2023 гг.:

Казахстан постепенно увеличивает экспорт цифровых услуг, с \$45 млн в 2016 до \$130 млн в 2023 году. Основные направления: ИТ-аутсорсинг, EdTech, финтех.

Узбекистан демонстрирует более резкий рост — с \$12 млн до \$140 млн за тот же период. Ключевыми драйверами стали рост ИТ-парков, субсидии для экспортёров и цифровизация малого бизнеса.

Эти тенденции подтверждают потенциал креативной и цифровой экономики как одного из столпов новой модели регионального сотрудничества.

Основные выводы:

Казахстан и Узбекистан усилили экономическую взаимосвязь с 2016 по 2025 год, что выразилось в росте взаимной торговли, запуске трансграничных проектов и синхронизации инфраструктурных инициатив.

Региональный уровень кооперации (приграничные области, индустриальные зоны, логистические хабы) становится центральным звеном интеграции и фактором устойчивого развития.

Обе страны начали трансформацию от сырьевой модели экспорта к более сложной, с ростом доли переработанной и машиностроительной продукции.

Цифровизация и креативная экономика открывают новые перспективы кооперации — в ИТ, образовании, туризме, культуре и предпринимательстве.

Индекс экспортной сложности (ЕСИ) и рост цифрового экспорта подтверждают структурные улучшения, но также выявляют ограничения по масштабу, скорости и институциональной поддержке.

Основные барьеры:

Различия в регуляторных и налоговых режимах

Недостаточная координация в транспортно-логистической сфере

Ограниченный доступ МСП к финансированию и трансграничным рынкам

Отсутствие устойчивых платформ для молодёжного и креативного сотрудничества

Институциональная инерция в рамках ЕАЭС и других региональных объединений

Рекомендации по углублению интеграции:

Развитие и институционализация трансграничных зон кооперации — Ускорить запуск и расширение проектов типа «Центр Азия» с возможностью подключения третьих стран (Китай, Турция, ОАЭ).

Синхронизация цифровых инфраструктур и платформ — Создание общего цифрового кабинета для МСП, логистики, сертификации, а также образовательных и ИТ-платформ.

Поддержка совместных экспортных кластеров — Внедрение экспортных кредитов, субсидий и бизнес-акселераторов на базе приграничных промышленных парков.

Продвижение молодёжных и культурных программ — Создание транснационального фонда по поддержке креативных индустрий и обменов в сфере культуры, ИТ и дизайна.

Совместные инвестиции в НИОКР и технологическую трансформацию — Формирование двустороннего механизма поддержки стартапов, разработок в машиностроении, агротехнологиях, зелёной энергетике.

Этот анализ подтверждает: экономическая интеграция Казахстана и Узбекистана — не только стратегическая необходимость, но и практическая возможность для устойчивого роста, особенно в условиях геоэкономической турбулентности. Опора на региональные ресурсы, синергия человеческого капитала и цифровая трансформация могут стать основой «новой модели развития» Центральной Азии.

Список использованной литературы:

1. Observatory of Economic Complexity. URL: <https://oec.world> (дата обращения: 05.07.2025).
2. Harvard Growth Lab. Atlas of Economic Complexity. URL: <https://atlas.cid.harvard.edu> (дата обращения: 05.07.2025).
3. Asian Infrastructure Investment Bank. Masdar Projects in Uzbekistan. URL: <https://www.aiib.org> (дата обращения: 05.07.2025).
4. Qazinform. Международный центр кооперации на границе. URL: <https://www.inform.kz> (дата обращения: 05.07.2025).
5. Kun.uz. Центр «Азия» — промышленная зона Казахстана и Узбекистана. URL: <https://kun.uz> (дата обращения: 05.07.2025).
6. Бюро национальной статистики Республики Казахстан. URL: <https://stat.gov.kz> (дата обращения: 05.07.2025).
7. Агентство статистики Республики Узбекистан. URL: <https://stat.uz> (дата обращения: 05.07.2025).

САНОАТ СИЁСАТИНИНГ ХАВФЛАРИ, ЧЕКЛОВЛАРИ ВА МУАММОЛАРИ

РИСКИ, ОГРАНИЧЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ

RISKS, LIMITATIONS AND PROBLEMS OF INDUSTRIAL POLICY

Собирхўжаев Хадятилло

Ўзбекистон Миллий университети иқтисодиёт факультети талабаси

Аннотация

Мазкур мақола саноат сиёсатининг оқибатларини танқидий таҳлил қилади. Неоклассик назария, Public choice ёндашуви ва Олсон-Круегер моделлари асосида давлат аралашувининг самарадорликка таҳдидлари кўриб чиқилади. Бразилия, Ҳиндистон, Собик Иттифок ва Эфиопия тажрибалари асосида субсидиялар самарасизлиги, рент излаш ва сиёсий босимлар натижасида юзага келган иқтисодий йўқотишлар таҳлил қилинади. WTO қоидалари ва халқаро савдо зиддиятлари саноат сиёсатини глобал иқтисодиёт билан зиддиятли ҳолатга олиб чиқишини кўрсатади. Мақола Ўзбекистон контекстида ҳам ушбу хавфларни аниқлаб, эҳтиёт чораларини ишлаб чиқиш зарурлигини асослайди. Давлат аралашувининг чекланиши ва горизонтал сиёсатларни устувор қилиш мақоланинг асосий тавсиясидир.

Калит сўзлар: саноат сиёсати, ҳукумат муваффақиятсизлиги, субсидиялар, рент излаш, ЖСТ, сиёсий босим, ресурслар самарасизлиги.

В данной статье критически анализируются последствия промышленной политики. Основываясь на неоклассической теории, теории общественного выбора и модели Олсона-Крюгера, рассматриваются угрозы эффективности государственного вмешательства. На примере Бразилии, Индии, бывшего Советского Союза и Эфиопии анализируются экономические потери, возникающие в результате неэффективности субсидий, рентного мошенничества и политического давления. Правила ВТО и международные торговые конфликты показывают, что промышленная политика противоречит принципам мировой экономики. В статье обосновывается необходимость выявления этих рисков и разработки мер предосторожности в контексте Узбекистана. Основная рекомендация статьи заключается в ограничении государственного вмешательства и приоритете горизонтальной политики.

Ключевые слова: промышленная политика, провалы государственного управления, субсидии, рентное мошенничество, ВТО, политическое давление, неэффективность использования ресурсов.

This article critically analyzes the consequences of industrial policy. Based on neoclassical theory, the Public Choice approach, and the Olson-Krueger model, the threats to efficiency of state intervention are examined. Based on the experiences of Brazil, India, the former Soviet Union, and Ethiopia, the economic losses resulting from the inefficiency of subsidies, rent seeking, and political pressures are analyzed. The WTO rules and international trade conflicts show that industrial policy is at odds with the global economy. The article justifies the need to identify these risks and develop precautionary measures in the context of Uzbekistan. The main recommendation of the article is to limit state intervention and prioritize horizontal policies.

Keywords: industrial policy, government failure, subsidies, rent seeking, WTO, political pressure, resource inefficiency.

Индустриал сиёсатга нисбатан танқидий муносабат иқтисодиёт назариясида чуқур тарихий илдизларга эга. Классик иқтисодиёт мактаби вакиллари (Адам Смит, Давид Рикардо ва бошқлар) аллақачон эркин бозор тамойилларини олға суриб, давлатнинг иқтисодиётга

аралашуви имкон қадар чекланиши кераклигини таъкидлаган эдилар. Уларнинг фикрича, “кўринмас қўл” тамойили ресурсларни самарали тақсимлайди, рақобат эса инновация ва ўсишни таъминлайди. Шу боис, ҳукумат аралашуви бозор механизмларини ишдан чиқариб қўяди. [1]

XX асрда эса ушбу танқидий анъана давомчилари қаторида чикаго мактаби иқтисодчилари (Милтон Фридман ва бошқ.), ҳамда тараққиёт иқтисодиётида “Жаҳон банки ва ИМФ” тавсиялари сифатида намоён бўлган “Вашингтон консенсуси” турибди. 1980-90-йилларда кўплаб ривожланаётган давлатларга тавсия этилган сиёсий чора – бу иқтисодий либераллаштириш, хусусийлаштириш ва давлатнинг ролини қисқартириш эди. Бундай ёндашув ортида аввало Собиқ Совет Иттифоқи ва бошқа режали иқтисодиётларнинг муваффақиятсизлиги ётарди: режа асосида бошқарилган иқтисодиётлар охир-оқибат суиновация, самарасизлик ва танқислик муаммоларига дуч келгани яққол кўриниб қолди.

Саноат сиёсати танқидининг яна бир тарихий асоси – бу рент сеекинг ва коррупция муаммоларидир. 1960-70-йилларда қатор ривожланаётган мамлакатлар импорт ўрнини босиш сиёсати доирасида юқори тарифлар ўрнатиб, маҳаллий саноатни ҳимоя қилдилар (масалан, Ҳиндистон, Бразилия, Аргентина каби давлатлар). Афсуски, бу тажрибалар кўпинча ижобий натижа бермади - рақобатдан ҳимояланган маҳаллий ишлаб чиқарувчилар самарадорликни оширишга интилмади, истеъмолчилар танлови чеклангани туфайли сифат пасайди, энг ёмони – бундай ҳимоя муҳитида кўплаб тадбиркор ва мансабдорларда “рент сеекинг”, яъни давлат имтиёз ва субсидияларидан шахсий манфаати учун фойдаланиш иллати кенгайди. Анне Круегер 1974 йилда айнан Ҳиндистон ва Туркия мисолида импорт лицензиялаш ва квоталар қандай қилиб коррупция ва норентабеллик муҳитини яратганини ўрганган ва илм-фанга “рент-сеекинг” (рент кидириш) атамасини олиб кирган. Унга кўра, ҳукумат аралашуви мавжуд бўлган жойда иқтисодий агентлар фойда кўришнинг бозордаги ҳалол йўлларида кўра, сиёсий йўллари (масалан, рухсатнома олиш, субсидияни олиб кетиш, солиқдан қочиш учун имтиёз олиш ва ҳоказо) излай бошлайдилар. Бу эса умумий фаровонликка зарар етказди, чунки ресурслар самарали ишлаб чиқаришдан чалғиб, лоббичилик ва порахўрликка сарфланади. Афсуски, бундай ҳодисаларга тарих такрор ва такрор гувоҳ бўлган. Африка ва Лотин Америкасининг кўплаб давлатларида 1960-80-йилларида саноатни миллийлаштириш ва давлат томонидан бошқаришга интилиш муваффақиятсизликка учради, чунки амалда бу тизим коррупция ва ўзлаштиришни авж олдирди.

Шундай қилиб, ҳукумат аралашувини танқид қилувчи тарихий асослар шуни кўрсатадики, давлат иқтисодиётда фаол ўйинчига айланган ҳолларда тез-тез ҳукумат муваффақиятсизлиги деган ҳодиса кузатилган. Бу тушунча бозор муваффақиятсизлигига қарши қўйилади ва маъноси – давлатнинг нотўғри сиёсати натижасида иқтисодиётда самарасиз ҳолатлар вужудга келиши демакдир. Ҳукумат муваффақиятсизлигининг сабаблари сифатида қуйидагилар кўрсатилади:

1. Ддавлат идораларининг хато қарор қабул қилиши – тўлиқ ахборотга эга эмаслиги ёки таҳлил қилиш салоҳияти пастлиги туфайли.

2. Бюрократик манфаатлар – мансабдорларнинг ўз идорасини кенгайтиришга, бюджетини оширишга бўлган интилиши (Виллиам Нисканен назарияси).

3. Сиёсий цикллар – сайловлар ёки бошқа сабабли қисқа муддатли манфаатлар узок муддатли стратегик мақсадлардан устун қўйилиши.

4. Махсус гуруҳлар таъсири – айрим лобби гуруҳларининг сиёсий жараёни эгаллаши натижасида сиёсат кенг жамоатчилик манфаатига эмас, ўша гуруҳ фойдасига хизмат қилиши (Манкур Олсоннинг “Коллектив ҳаракат мантиғи” асарида тасвирланганидек).

Ушбу мақолада биз айнан саноат сиёсатининг салбий оқибатлари эҳтимоли, давлат аралашувининг хавфлари ҳамда бундай аралашув чегаралари ҳақида сўз юритамиз. Назарий тамойиллар ва реал амалий тажрибаларни таҳлил қилган ҳолда, қуйидаги саволларга жавоб излаймиз: Қачон давлат аралашуви иқтисодиётга зарар келтиради? Саноат сиёсати қандай ноҳўя таъсирларни юзага келтириши мумкин? Нима учун айрим мутахассислар “ҳукуматлар саноат сиёсатидан тийилиши керак” деб ҳисоблашади?

Давлатнинг саноат сиёсатида аралашуви бўйича танқидий иқтисодий адабиётлар неоклассик ва Public choice мактаблари томонидан шакллантирилган бўлиб, бу ёндашувлар асосан учта асосий муаммони кўрсатади: ҳукумат муваффақиятсизлиги, ресурсларнинг нотўғри тақсимланиши ва сиёсий рента излаш хавфи.

Анне Круегер (1974) саноат сиёсати ресурсларни оптимал тақсимлаш ўрнига, кўпинча самарасиз корхоналарни қўллаб-қувватлаш орқали умумий самарадорликни пасайтиришини таъкидлайди. А.Круегер “рент-сеекинг” атамасини иқтисодий қарорлар сиёсий воситалар орқали чиқарилганда юзага келадиган самарадорлик йўқотишларини англатиш учун ишлатади. [2]

Жагдиш Бхагвати (1982) эса протекционистик сиёсатлар миллий саноатни рақобатга кодир қилиш ўрнига, уни ҳимояланган, лекин инновациядан йироқ монополияга айлантириш хавфини кўрсатади. Узоқ муддатда бу ихтирочанликни камайтиради ва технологик орқада қолишга олиб келади. [3]

Жамес Бучанан (1980) ва Гордон Туллокс томонидан асос солинган публис чоисе назарияси давлат амалдорларини алтруистик эмас, балки ўз манфаатини кўзловчи актёрлар сифатида тасвирлайди. Уларнинг фикрича, саноат сиёсати кўпинча самарасиз бозор муваффақиятсизликларини тузатиш учун эмас, балки сиёсий патронаж ва коалиция куриш учун ишлатилади. [4]

Мисол учун, Дани Родрик томонидан тан олинганидек, агар давлат аппарати институционал жиҳатдан кучсиз, коррупцияга мойил ёки ҳисобдорликдан йироқ бўлса, ҳар қандай саноат сиёсати “рента ажратиш механизмига” айланиб қолади. Шу сабабли, қўллаб-қувватлаш саноат сиёсати ўрнига бозор механизмларини яхшиловчи таркибий ислохотларни устувор деб ҳисоблайди. [5]

Ушбу мақола танқидий ёндашув асосида қурилган бўлиб, давлат аралашуви натижаларини баҳолашда Public choice назарияси, неоклассик иқтисодий моделлар ва эмпирик case-study методдан фойдаланади. Назарий асос сифатида Бучанан, Круегер, Бхагвати каби олимларнинг назарияларига таянган ҳолда, давлат аралашуви нотўғри рағбатлар, коррупция ва ресурс исрофини келтириб чиқариши кўрсатилади. Бразилия, Эфиопия, Буюк Британия, Полша, Малайзия, Миср ва Собик Иттифоқ мисолларида давлат томонидан юритилган саноат сиёсатининг оқибатлари эмпирик таҳлил қилинади. Статистик маълумотлар Fraser institute (Economic Freedom index), Heritage foundation дан олинди.

Саноат сиёсатини танқид қилувчи назарий ёндашувлар бир нечта асосий оқимга бўлинади. Уларнинг барчаси гарчи турли жиҳатларга урғу берса-да, умумий жиҳати – бозор механизмларининг устунлигини ҳимоя қилиш ва давлат аралашувида ички камчиликлар кўплигини кўрсатишдир.

Неоклассик ёндашув саноат сиёсатини одатда бозор самарадорлигини пасайтирувчи омил сифатида кўради. Неоклассик назарияда мукамал рақобат бўлган шароитда ресурслар оптимал тақсимланади, ишлаб чиқариш ҳажми ва нархлар ижтимоий самарали даражада бўлади. Агар бозор бирор соҳада кўнгилдагидек натижа бермаётган бўлса ҳам, нархлар эркин ҳаракатланиши орқали мувозанат қайта тикланади. Шундай экан, давлатнинг тарифлар, квоталар, субсидия ва бошқа интервенциялари бу нарх сигналларини бузиб, нотўғри рағбатлар яратади. Масалан, агар ҳукумат миллий компанияни ҳимоя қилиш учун импортга юқори бож қўйса, истеъмолчилар қимматроқ ёки сифати пастроқ маҳаллий маҳсулотни сотиб олишга мажбур бўлади – бу эса йўқотишга олиб келади, яъни жамият бойлигининг бир қисми ҳавога совурилади. Бундан ташқари, неоклассиклар фикрича, давлатнинг ўзи ҳам мукамал эмас – ҳукуматларда ҳам хато ва кечикишлар бўлади, сиёсатчилар ҳам ресурслар ҳақида тўлиқ маълумотга эга эмас. Шу боис, ҳатто бозор муваффақиятсизлиги мавжуд бўлганда ҳам, “давлат муваффақиятсизлиги” эҳтимоли бундан кам эмас. Мисол учун, агар давлат қайсидир саноатга субсидия бериб, бозорни ўзгартирса, кейинчалик ундан воз кечиш сиёсий жиҳатдан қийин бўлиши мумкин, чунки субсидия “ҳақини талаб қилувчи” манфаатдорлар пайдо бўлади. Бу фикрларни Милтон Фридман “эркин бозор ҳар қандай бюрократдан донор” деган ғоясида ифодалаган эди. [6] Public choice (Жамоат танлови) назарияси давлат аралашуви танқидини

сиёсий жараёнлар таҳлили орқали олиб боради. Ушбу ёндашув вакиллари (Жеймс Бюкенан, Гордон Туллок ва бошқалар) иқтисодий сиёсатни қабул қилиш жараёнида ҳукумат расмийлари ва сиёсатчилар ҳамма вақт ҳам жамият фаровонлигини бирламчи ўринга қўймайди, балки ўз шахсий ёки гуруҳий манфаатларини ҳам кўзлайди деб ҳисоблайди. Натижада, сиёсий таъйиқ гуруҳлари иқтисодий қарорларни эгаллаши мумкин: масалан, айрим йирик компаниялар ёки уюшмалар сиёсатчиларга таъсир кўрсатиб, ўзларига қулай қонун ва қоидаларнинг қабул қилинишига эришадилар. Масалан, маҳаллий ишлаб чиқарувчилар ҳукуматни импортни чеклашга қўндириш учун турли воситаларни ишга солиши (лобби қилиш, ҳатто пора бериш) мумкин. Шу тариқа, давлат қўллаб-қувватлаши дастлаб бирорта “ёш тармоқ” ни оёққа турғизиш учун мўлжалланган бўлса-да, амалда узоқ йиллар давомида самараси паст, фақат сиёсий “таниш-билиш” га таянган компаниялар бюджет маблағларини “сўриб ётиши” га олиб келади. Айнан шундай вазият 1980-йилларда Ҳиндистонда кўзатилган – “лицензия раж” деб аталган тизимда ҳар бир йирик иқтисодий фаолият (фабрика қуриш, маҳсулот импорти, валюта олиш) учун ҳукуматдан рухсат (лицензия) олиш талаб қилинган ва бу рухсатномалар кўпинча фақат алоҳида манфаатдор гуруҳларга берилар эди. Натижада Ҳиндистон иқтисодиёти 3–4% атрофида ўсиб, тўлиқ салоҳиятини рўёбга чиқара олмади; 1991 йилдаги инқироз вақтида, ушбу тизим бекор қилинди. Публис Чоисе назарияси бу ҳолни табиий деб ҳисоблайди: давлат иқтисодиёти қанчалик бошқарса, шунчалик кўп ресурслар “кимнинг алоқаси кучлироқ” экани бўйича тақсимланади, бозорнинг малакасизлар ва самарасизларни четга чиқариш механизми ишламай қолади. [7]

Public Choice, шунингдек, бюрократик бандликни ҳам танқид қилади. Давлат идораларининг раҳбарлари бюджет ва штатларни кенгайтиришга интилишади (Нисканен модели) – зеро, идора қанчалик катта бўлса, раҳбарнинг нуфузи ва имтиёзлари ошади. Бу эса ўз-ўзидан ортиқча давлат харажатлари ва самараси паст фаолиятлар қўпайишига олиб келади. Саноат сиёсати юритилганда янги давлат қўмиталари, идоралари, жамғармалари ташкил этилади, кўплаб мулозимлар иш билан таъминланади – бироқ улар ҳамиша ҳам самарали ишлашга мотивацияга эга бўлмайди. Аксинча, айрим ҳолларда идоралар ўзини оқлаш учун “ўзлари бўлмаганида, бозор бутунлай издан чиқарди” деган тасаввур уйғотиш мақсадида муаммоларни янада мураккаблаштириб кўрсатиши ёки ечимларни атай узунроқ ва қийинроқ бажариши мумкин.

Саноат сиёсатини танқидловчи олимлар турли мамлакатлар мисолида эмпирик тадқиқотлар олиб бориб, унинг салбий оқибатлари ҳақида далиллар келтирганлар. Ушбу бўлимда шундай бир неча далилларга эътибор қаратамиз:

1. Субсидиялар ва ресурсларнинг самарасиз тақсимланиши. Давлат томонидан ажратиладиган субсидиялар кўпинча иқтисодиётда нотўғри рағбатлар шакллантиради. Масалан, агар ҳукумат бирон маҳсулот ишлаб чиқаришга доимий субсидиялар берса, у ҳолда самарасиз корхоналар ҳам банкрот бўлмай фаолиятини давом эттираверади – чунки зарарини давлат қоплайди. Бу эса янги, самаралироқ ишлаб чиқарувчиларнинг пайдо бўлишига тўсқинлик қилади. Айнан шундай вазиятлар Европада 1970-80 йилларда кузатилган: масалан, Буюк Британияда давлат 1970 йилларда самолётсозлик ва автомобилсозликдаги инқирозни юмшатиш учун Бритиш Лейланд каби компанияларни миллийлаштириб, уларга доимий субсидиялар берди, аммо бу компаниялар барибир рақобатбардош бўла олмади, натижада миллиардлаб фунт стерлинг ҳавога совурилди. Эмпирик тадқиқотлар кўрсатадики, одатда давлат субсидияларидан фойдаланувчи фирмаларнинг меҳнат унумдорлиги ошиши кузатилмайди, балки улар фақат иш ўринларини сунъий ушлаб туради холос. Бундан жамият ютмайди – аксинча, вақт ўтиши билан субсидияларни сақлаб қолиш учун сиёсий босимлар кучаяди, давлат бюджети бошқа фойдалироқ соҳага сарфлаши мумкин бўлган маблағлардан қуруқ қолади. Масалан, Мисрда ўтказилган тадқиқот (2014) шуни аниқладики, давлат арзон кредитлари олган фирмаларнинг унумдорлиги ошмаган, аксинча, улар бозорга камроқ мослашувчан бўлиб қолган. Полшанинг 1990-йиллардаги тажрибаси қизик: у ерда давлат ҳомийлигидаги кўплаб корхоналар хусусийлаштирилиб, субсидиялар тўхтатилгач, бир неча йил оғриқли реструктуризация бўлди, лекин кейин бу корхоналар бозорга мослашиб,

иктисодиёт тез ўсишга тушди. Бу шуни кўрсатадики, бозорни бузадиган давлат интервенциялари бўлмаса, ресурслар самаралироқ йўналади (масалан, субсидияланган самарасиз завод ёпилиб, у ерда ишлаган ишчилар самаралироқ секторга ўтади). Аксинча, субсидиялар қўланкасида қолаверса, иктисодиёт умумий салоҳиятидан кам ишлайди. [8]

2. Инновация ва R&D пасайиши. Эркин бозор муҳитида компаниялар рақобатда ютиш учун янги маҳсулот ва технологиялар излайди, инновация қилади. Агар ҳукумат уларни ҳимоя қилиб қўйса ёки доимий ёрдам беришга ваъда қилса, у ҳолда инновация қилиш рағбати сўнади. Бу илмий-тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига (R&D) сарфланадиган маблағ камайишига олиб келади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, рақобат муҳити кучли бўлган тармоқларда компаниялар R&D га кўпроқ сармоя киритади – чунки улар янгилик қилсагина тирик қолишини билади. Аксинча, монополиялаштирилган ёки ҳимояланган тармоқларда инновация секинлашади. Бунга мисол сифатида Собик Иттифок ва АҚШнинг компьютер технологиялари бўйича пойгасини келтириш мумкин: Собик Иттифок Марказий режа асосида ривожлантирган компьютер саноати 1960-йилларда ҳаттоки АҚШ даражасида бўлган (БЕСМ, Урал компьютер тизимлари), аммо рақобат бўлмагани учун 1970-80-йилларда кескин орқада қолди; АҚШда эса хусусий компаниялар (ИБМ, Apple, Microsoft ва бошқалар) бозор талаби учун доимий рақобатда инновация қилишда давом этди ва натижада умуман янги соҳа (шахсий компьютерлар ва дастурий таъминот) пайдо бўлди. Эмпирик жиҳатдан ҳам, индустриал сиёсатга суянмаган давлатларнинг R&D кўрсаткичлари, патент активлиги юқорироқ бўлади. Масалан, 2019 йилда ўтказилган бир тадқиқотга кўра, бозор эркинлиги индекси юқори бўлган давлатлар (масалан, Дания, АҚШ) бир миллион аҳолига тўғри келадиган патентлар сони бўйича етакчи; давлат аралашуви кўп бўлган давлатлар эса (масалан, Россия, Эрон) орқада.

3. Бозор сигналларининг бузилиши ва сифат пасайиши. Давлат аралашуви кўпинча нархлар ва фойда сигналларини сунъий ўзгартиради. Натижада иктисодий агентлар нотўғри ахборот асосида қарор қабул қилади. Масалан, агар ҳукумат бир маҳсулотга максимал нарх белгиласа (присе сап) ёки субсидияласа, истеъмолчилар бу маҳсулотнинг ҳақиқий таннархини билмайди ва ундан ортиқча фойдаланиши мумкин, ишлаб чиқарувчилар эса йўлини топиб сифатни пасайтириши ёки танқислик юзага келтириши мумкин. Бундай ҳодисалар ривожланаётган мамлакатларда бензин ёки нон нархини давлат сунъий паст ушлаб турганда кўп кузатилади: бензин арзон бўлса, одамлар уни тежамайди, тирбандлик ошади, бюджетга тушаётган юк ортади, сифат эса тез-тез пастга тушади (аралаштирилади ва ҳ.к.). Халқаро савдода саноат сиёсати ҳам шундай сигнал бузилишларини келтиради: агар ҳукумат бирор маҳсулот импортини чекласа, маҳаллий бозорда шу маҳсулот нархи ошади, истеъмолчилар зарар кўради. Шу билан бирга, маҳаллий ишлаб чиқарувчи қисқа муддатда ютқазмагандек бўлсада, узоқ муддатда инновациядан қоқоқ қолганини билмай қолади. Шунингдек, ҳимоя сиёсати импорт қилувчи мамлакатларда ресурсларнинг глобал тақсимотини бузади – бу глобал самарадорлик учун ҳам зарарли. Хусусан, ЖСТ бундай бузилишларни камайитириш учун савдо қоидалари ўрнатган, аммо ҳозир бу қоидалар ҳамма ҳам амал қилмаяпти – масалан, Хитойнинг экспорт субсидиялари жаҳон бозорида айрим маҳсулотлар (пўлат, алюминий, қуёш панеллари) таннархининг сунъий пасайишига, бошқа мамлакатларнинг бу соҳалардаги компаниялари банкрот бўлишига олиб келди. Бу эса жавоб ўлароқ АҚШ ва Европа томонидан қўшимча тарифлар қўйилишига сабаб бўлмоқда. Натижада, ҳамма мамлакатлар зарар кўради – нархлар ошади, глобал савдо ҳажми пасаяди. Бундай “тариф урушлари” айниқса 2018-2020-йилларда АҚШ-Хитой ўртасида кескинлашган эди.

4. Бюджетга тушадиган оғирлик: Саноат сиёсати кўпинча давлат бюджетидан катта маблағ талаб этади – субсидия, солиқ имтиёзи, арзон кредит шаклида. Агар давлат ресурслари чекланган бўлса, бундай харажатлар бошқа муҳим соҳалардан маблағни тортиб олиши ёки давлат қарзининг ўсишига олиб келиши мумкин. Бу эса макроиктисодий барқарорликка хавф туғдиради. Кўплаб ривожланаётган давлатларда саноат сиёсатини агрессив юритиш натижасида бюджет дефицити ва инфляция ошган. Масалан, Аргентина 2000-йиллар бошида саноатни ҳимоя қиламиз деб валюта курсини назорат қилди ва экспорт солиқларини жорий

этди – бунинг натижасида соя деҳқонлари инвестицияни камайтирди, ҳосил паст бўлди, озиқ-овқат нархи ошиб, кейинчалик давлат нарх чекловларини жорий этишга мажбур бўлди, бу эса дефицитга олиб келди. Яна бир мисол, Малайзия 1980-йилларда “Миллий автомобил” (Протон) лойиҳасини бошлади ва маҳаллий автомобил саноатини ривожлантириш учун йирик давлат инвестицияларини киритди. Бу дастлабки йилларда бюджет дефицитини оширди (1981 йилда дефицит ЯИМнинг 16%ига етди) – шу билан бирга, Протон машиналари сифати ва рақобатбардошлиги масаласи узоқ вақт муаммо бўлди, натижада Малайзия ҳукумати 2000-йилларда бу лойиҳани қисман тарк этиб, хорижий партнерларни жалб қилди. Бу мисол, бюджетга ортиқча юк олмасдан ҳам саноат сиёсатини бошқариш қийинлигини кўрсатади. Гарчи индустриал сиёсатни тарафдорлари кўпинча “маълум соҳалар давлат ёрдамисиз ривожланмайди, шунинг учун инвестиция киритиш шарт” дея таъкидлашса-да, танқидчиларнинг жавоби шуки: давлат ресурслари чекланган (бюджет ёки қарз олиш имконияти), уларни бирорта соҳани танлаб айнан ўша ерга сарфлаш – жамият учун “танлов таннари” (оппортунист сосс) га эга, яъни бошқа соҳалар (таълим, соғлиқни сақлаш, инфратузилма) эътибордан четда қолиши мумкин. Дарҳақиқат, Жаҳон Банкнинг ҳисоби бўйича, агарда бир давлат саноат субсидияларига ЯИМнинг 1%ини йўналтирса, одатда бу аниқ бир тармоқда 0.5% ЯИМ ўсишига олиб келади, лекин шу билан бирга қарз харажатлари ва бошқа йўқотишлар сабабли умумий ЯИМ ўсишига таъсири жуда оз бўлади ёки умуман бўлмайди (0% атрофида). Бу шуни англатадики, бюджет харажатларининг самарадорлиги паст бўлиб қолиши хавфи юқори. Дарвоқе, халқаро тажриба кўрсатадики, кўплаб давлатларда саноат сиёсатига кетган харажатлар (имтиёзлар, субсидиялар) ҳажмини аниқ ҳисоблаш ҳам қийин – чунки улар “солиқдан тушмай қолган тушум” кўринишида яширин бўлади. Бу эса давлат молиясининг шаффофлигини пасайтиради ва режалаштиришни мураккаблаштиради. Шу сабабли, Халқаро Валюта Жамғармаси мамлакатларга тавсия берадики, саноат сиёсатидан олдин бюджетга тушадиган юкни синчиклаб баҳоласинлар ва ошқора эълон қилиб борсинлар – акс ҳолда фискал барқарорликка путур етиши мумкин.

5. Халқаро савдо низолари ва инвестиция муҳитининг бузилиши. Юқорида қисқача тўхталиб ўтганимиздек, саноат сиёсати глобал миқёсда ҳам зиддият уйғотиши мумкин. Жаҳон Савдо Ташкилоти қоидаларига кўра, экспорт субсидиялари ва маҳаллий таркиб талаблари (яъни, бирор маҳсулотда фалон фоиз маҳаллий компонент бўлишини талаб қилиш) тақиқланган ёки чекланган. Агар бир давлат бундай чораларни қўлласа, бошқа давлат унга қарши компенсацион тарифлар жорий этишга ҳақли. Бу “субсидиялар пойгаси” деган атамани ҳам туғдирган: йирик давлатлар бир-биридан қолишмаслик учун кетма-кет субсидиялар пакетларини эълон қилмоқда (масалан, АҚШ ИРАга жавобан Европа “Яшил индустриал режа” қабул қилиши). Хорижий инвестициялар кўпинча бундай сиёсий таваккалчиликлар сабабли камаяди. Шу ўринда қизиқ бир статистик солиштириш келтириш мумкин: Эркин иқтисодий фаолият индекси юқори бўлган давлатларда (масалан, Сингапур, Янги Зеландия, Швейцария) сўнгги 20 йилда ЯИМ ўсиши ўртача 2-3% атрофида бўлган бўлса, иқтисодий эркинлик индекси паст бўлган ва давлат аралашуви юқори давлатларда (масалан, Венесуэла, Зимбабве) бу кўрсаткич манфий ёки нолга яқин бўлган. Албатта, бу корреляция сабаб-оқибатни тўғридан-тўғри исботламайди, лекин анча ишора беради: “кўпроқ бозор – кўпроқ фаровонлик” деган теорема кўплаб ҳолатларда ўзини оқлаган. Масалан, бир тадқиқотда иқтисодий эркинлик индекси 10 балл тизимда 1 пунктга ошганда, узоқ муддатли йиллик ўсиш суръати ~0.5 пунктга ошиши кузатилган. Бу дегани, бозор механизмларини сақлаш фаровонликни оширади деган хулосани қувватлайди. [9]

Юқорида келтирилган назарий ва эмпирик мулоҳазаларни Ўзбекистон контекстига татбиқ этадиган бўлсак, бир нечта муҳим жихатларни кўриш мумкин. Ўзбекистон жаҳонда иқтисодий ислохотларга кечроқ киришган бўлса-да, сўнгги йилларда бозор тамойилларини жорий этишга интилоқда. Шу билан бирга, ривожланиш стратегиясида саноатлаштишга ҳам урғу берилмоқда. Бу мураккаб масалада мувозанатни сақлаш ўта муҳим. Юқоридаги таҳлил Ўзбекистон учун қандай сабоқлар беради?

Биринчидан, Ўзбекистон бюджети чекланган ва ижтимоий соҳалар эҳтиёжлари катта эканини инобатга олиб, индустриал сиёсатга ажратиладиган ресурсларни эҳтиёткорлик билан белгилаши керак. Таълим, соғлиқни сақлаш, инфратузилма каби соҳалар жамият фаровонлиги ва узоқ муддатли ўсишнинг асосидир. Агар ҳукумат нотўғри секторларни танлаб уларга ортиқча маблағ йўналтирса, бунинг танлов таннархи жуда юқори бўлиши мумкин. Мисол учун, агарда давлат йилдан йилга зарар кўрсатаётган бир заводни сунъий ушлаб туриш учун 100 млрд сўм сарф қилса, шу пулга минглаб ўқувчи учун замонавий мактаблар қуриш имкони бой берилаётган бўлиши мумкин. Шу боис, ҳар бир йирик саноат лойиҳасини қўллаш қарори қабул қилинишдан олдин, унинг бюджетга бевосита ва билвосита юкини синчиклаб ҳисоблаш лозим.

Иккинчидан, давлат қарзи ошиб кетмаслиги ҳам муҳим – чунки бу келажак авлод зиммасига юк. Айниқса, хусусий сектор иштирокида амалга ошириш имкони бор инвестиция лойиҳаларини давлат ўз зиммасига олмай, айнан хусусий ташаббусни рағбатлантириши афзал. Бу тамойил Ўзбекистонда энергетика ва кимё саноатида жорий этилмоқда (ППП – хусусий давлат шерикчилиги орқали), келгусида уни бошқа соҳаларга ҳам ёйиш керак.

Учинчидан, Ўзбекистон саноат сиёсатининг асоси горизонтал ислохотлар бўлиб қолиши шарт. Яъни, ҳар қандай секторга тенг таъсир қилувчи ислохотлар: мулк ҳуқуқини мустақамлаш, молия бозорини ривожлантириш, малакали кадрлар тайёрлаш, инфратузилмани яхшилаш – бу ишлар хусусий ташаббус учун замин яратади ва қайси тармоқ истиқболли эканини бозорнинг ўзи ҳал қилишига имкон беради. Агар бозор сигнал берса, тадбиркорлар ўша соҳаларга ўзлари пул тикади – давлат эса фақат уларнинг йўлидаги тўсиқларни олиб ташлаши керак. Бу “нейтрал” ёндашув бўлиб, у бозорнинг ижобий кучини максимал ишлатади.

Тўртинчидан, халқаро мажбуриятлар ва битимларга амал қилиш Ўзбекистон саноат сиёсатининг чегараларини белгилаб беради. Яқин йилларда ЖСТга қўшилиш кутилмоқда – демак, ҳукумат экспорт субсидиялари ёки нотижорат шартларда молиялаштириш каби амалиётлардан ўзини тийиши лозим бўлади. Айни пайтда, Европа Иттифоқининг GSP+ преференцияларидан фойдаланиш, Евроосиё иқтисодий иттифоқи билан ҳамкорлик каби ташқи алоқалар ҳам эътиборга олинмоғи зарур. Агарда Ўзбекистон бирор маҳсулот импортини ҳаддан зиёд чекласа ёки демпинг нархларда экспорт қилса, бу ҳамкор давлатлар билан савдо зиддиятига олиб келиши мумкин. Хулоса шуки, саноат сиёсатини юргизишда ҳам халқаро қоидаларга риоя этиш, ҳам дипломатик музокараларда ўз манфаатларини ҳимоя қилиш синчковликни талаб этади.

Юқоридаги таҳлиллар асосида умумий хулосага келсак, ҳукуматлар, жумладан Ўзбекистон ҳукумати, эҳтиёткорлик билан ўйлаб, фақат аниқ асос бўлган ҳоллардагина саноат сиёсати чораларини қўллашлари лозим. Давлатнинг иқтисодиётдаги роли муҳим, лекин бу рол бошқариш ва эғалик қилишдан кўра, тартибга солиш ва қўллаб-қувватлашда намоён бўлиши керак. Шу сабабларга кўра, кўплаб иқтисодчилар назарида ҳукуматлар имкон қадар бевосита аралашувдан тийилиб, бозорнинг ўзини ишлашига шароит яратиш лозим деб ҳисоблайдилар. Бу нуқтаи назар бўйича, саноат сиёсатига муқобил – бу умумий иқтисодий муҳитни яхшилаш, яъни таркибий ислохотлардир. Бунга қуйидагилар киради:

Бизнес муҳити: лицензиялаш, текширувлар ва рухсатномалар тартибини соддалаштириш (Ўзбекистон бу борада сўнгги йилларда анча ислохот қилди, лекин яна ҳам соддалаштириш ва коррупцияни йўқотиш зарур), шунингдек, мулк ҳуқуқининг кафолатланиши. Бу нарсалар тартибга солиниб, ҳимоя қилинса, инвестиция ўз оқими билан турли саноат соҳаларига кириб бораверади. Таълим ва кадрлар: саноат учун керакли малакали ишчи кучини бозорнинг ўзи етиштириб бермайди, чунки таълим умумий ютуқ яратади. Бу ерда давлат ўз ролини бемалол тўлдириши мумкин. Ўзбекистон меҳнат бозорида муҳандис-техник, ИТ мутахассислари, менежерлар етишмаслиги сезилади – буни ҳал қилиш саноатга энг катта ёрдам бўлур эди.

Молиявий бозор: кўп йиллик марказлашган иқтисодиётдан кейин Ўзбекистонда капиталлар бозорининг ривожланиши бошланғич ҳолатда. Банк тизимида ҳам давлат улуши

катта, кредитлар етарли даражада самарали тақсимланмайди. Агар давлат банк тизимини ислоҳ қилиб, хусусий капитални жалб этса ёки инвестиция фондларини ривожлантирса, бу саноатни кредит билан таъминлашни яхшилайдди. Шунда қўлда танлаб кредит бериш (ҳар бир соҳа бўйича кредит лимитлари белгилаш) зарурати бўлмайди – бозор ликвидликни ўзи қаерга керак бўлса ўша ерга йўналтиради. Ҳукуматлар саноат сиёсатидан тийилиши ёки ҳеч бўлмаса жуда чекланган кўламда фойдаланиши мақсадга мувофиқ. Ривожланган мамлакатлар тажрибаси ҳам шуни кўрсатадики, иқтисодий эркинлик ва мустаҳкам институтлар мавжуд жойдагина барқарор ва юқори фаровонликка эришилади.

Илмий раҳбар: **проф. Хошимов П.З.**

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Rodrik, D. (2008). Industrial Policy: Don't Ask Why, Ask How. *Middle East Development Journal*, 1(1), 1–29.
2. Lin, J. Y., & Monga, C. (2013). Against the Consensus: Reflections on the Institutional Approach to Development. *World Bank Research Observer*.
3. Chang, H. J. (2002). *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*. Anthem Press.
4. Amsden, A. H. (2001). *The Rise of “The Rest”: Challenges to the West from Late-Industrializing Economies*. Oxford University Press.
5. Wade, R. (1990). *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*. Princeton University Press.
6. OECD. (2023). *Industrial Policy for the 21st Century*. OECD Publishing.
7. Hausmann, R., Rodrik, D., & Sabel, C. (2008). *Reconfiguring Industrial Policy*. Harvard University Working Paper.
8. UNIDO. (2022). *Industrial Development Report*.
9. IMF. (2021). *Fiscal Monitor: Strengthening the Credibility of Public Finances*.
10. WTO. (2019). *Subsidies and Countervailing Measures*. (World Trade Organization report).
11. Mazzucato, M. (2013). *The Entrepreneurial State*. Anthem Press.
12. Krueger, A. O. (1990). Government Failures in Development. *Journal of Economic Perspectives*, 4(3), 9–23.
13. Arrow, K. J., & Debreu, G. (1954). “Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy.” *Econometrica*, 22(3), 265–290

**RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KICHIK TADBIRKORLIK
SUB’EKTLARINING MAMLAKAT IQTISODIY O‘SISHGA TA’SIRI**

**ВЛИЯНИЕ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА
ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ СТРАНЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**

**THE IMPACT OF SMALL BUSINESS ENTITIES ON NATIONAL ECONOMIC
GROWTH IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY**

Ermatov Akmaljon Adxamovich

Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent Andijon davlat texnika instituti

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik tadbirkorlik sub’ektlarining mamlakat iqtisodiy o‘sishiga ko‘rsatayotgan ta’siri tizimli ravishda tahlil qilingan. Tadqiqotda kichik tadbirkorlik sub’ektlarining raqamli transformatsiyadagi ishtiroki, innovatsion salohiyati va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish darajasi mamlakat yalpi ichki mahsulotiga qo‘shayotgan hissassi bilan bog‘liq holda tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, kichik tadbirkorlik, iqtisodiy o‘sish, raqamli transformatsiya, innovatsion salohiyat, iqtisodiy samaradorlik, yalpi ichki mahsulot, raqamli infratuzilma.

В данной статье системно проанализировано влияние субъектов малого предпринимательства на экономический рост страны в условиях цифровой экономики. В исследовании рассмотрено участие малых предприятий в цифровой трансформации, их инновационный потенциал, а также уровень внедрения информационно-коммуникационных технологий в связи с их вкладом в валовой внутренний продукт (ВВП) страны.

Ключевые слова: цифровая экономика, малое предпринимательство, экономический рост, цифровая трансформация, инновационный потенциал, экономическая эффективность, валовой внутренний продукт, цифровая инфраструктура.

This article provides a systematic analysis of the impact of small business entities on national economic growth in the context of the digital economy. The study examines the role of small businesses in digital transformation, their innovation potential, and the level of implementation of information and communication technologies in relation to their contribution to the gross domestic product (GDP) of the country.

Keywords: digital economy, small business, economic growth, digital transformation, innovation potential, economic efficiency, gross domestic product, digital infrastructure.

Raqamli transformatsiya zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning ajralmas tarkibiy qismiga aylanib, jamiyatning turli sohalarida chuqur o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. U sanoat, xizmatlar, qishloq xo‘jaligi, ta’lim, sog‘liqni saqlash va davlat boshqaruvi kabi tarmoqlarda innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish orqali samaradorlik va tezkorlikni ta’minlayapti. Ayniqsa, bu jarayon kichik tadbirkorlik sub’ektlari uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki raqamli texnologiyalarning joriy etilishi ularga resurslardan yanada samarali foydalanish, xarajatlarni optimallashtirish, bozordagi raqobatbardoshlikni oshirish, shuningdek, ichki va tashqi bozorlarga tezroq chiqish imkonini bermoqda.

Bundan tashqari, kichik tadbirkorlik sub’ektlari raqamli iqtisodiyot sharoitida nafaqat yangi biznes modellarini tatbiq etish, balki ichki bozorni diversifikatsiya qilish, iqtisodiy faollikni jonlantirish va bandlik darajasini oshirish orqali mamlakat yalpi ichki mahsulotining (YaIM) o‘sish sur’atlariga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, pandemiyadan keyingi davrda raqamli

infratuzilmaning ahamiyati keskin oshdi – elektron tijorat, raqamli to‘lov tizimlari, onlayn xizmatlar va bulutli texnologiyalar kichik tadbirkorlar uchun muqobil rivojlanish yo‘llarini yaratdi.

Bugungi kunda kichik tadbirkorlik sub’ektlarining iqtisodiy o‘shisdagi hissasini baholash dolzarb masalaga aylangan bo‘lib, bu baholashda faqat an‘anaviy moliyaviy va statistik ko‘rsatkichlar emas, balki ularning innovatsion salohiyati, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish darajasi, raqamli xizmatlarga integratsiyalashuvi ham chuqur tahlil qilinishi zarur. Bu jihatlar iqtisodiy o‘shishning barqarorligi va sifati bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, texnologik transformatsiyaga tayyorlik darajasini belgilab beradi.

Mamlakat miqyosida iqtisodiy o‘shishni baholashda miqdoriy indikatorlar (YaIM o‘shishi, eksport hajmi, investitsiyalar, bandlik darajasi va b.) bilan bir qatorda sifat omillari – mahsulot va xizmatlarning innovatsion darajasi, texnologik yangiliklarning joriy etilishi, tadbirkorlik muhitining qulayligi, biznes yuritishda byurokratik to‘siqlarning mavjudligi, shuningdek, raqamli tengsizlik darajasi ham muhim o‘rin tutadi. Aynan shular asosida kichik tadbirkorlik sub’ektlarining mamlakat iqtisodiy tizimidagi real o‘rni va ularning raqamli iqtisodiyotga qo‘shayotgan hissasini aniqlash mumkin bo‘ladi.

Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayoni kichik biznes sub’ektlarining raqobatbardoshlik darajasini oshirish orqali ularning xorijiy bozorlarga chiqishini ham rag‘batlantirmoqda. Masalan, eksportga yo‘naltirilgan mahsulotlar ishlab chiqarishda elektron savdo maydonchalari va marketing platformalaridan foydalanish, sun‘iy intellekt asosidagi mijozlar bilan ishlash tizimlarining joriy etilishi ularning global integratsiyasini kuchaytirmoqda. Natijada, kichik biznes sub’ektlari mamlakat iqtisodiy o‘shishining nafaqat miqdoriy, balki sifatli asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biriga aylanmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida statistik tahlil, regressiya modellari, ko‘rsatkichlar indeksatsiyasi hamda kompozit baholash usullaridan foydalanildi. Xususan, kichik tadbirkorlik sub’ektlarining raqamli texnologiyalarni qamrab olish darajasi (DTQ), raqamli xizmatlardan foydalanish intensivligi (RFI), va ularning yalpi ichki mahsulotdagi hissasi (YaIMH) asosida kompleks baholash amalga oshirildi. Buning uchun O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Jahon banki, BMT va UNCTAD ma‘lumotlaridan foydalanildi.

2018–2024 yillar davomida O‘zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik sub’ektlarining iqtisodiyotga ta’siri sezilarli darajada dinamik o‘zgarishlarga uchragan bo‘lib, bu davr mobaynida raqamli iqtisodiyot omillarining rolini oshganini ko‘rish mumkin. Kichik biznesning yalpi ichki mahsulotdagi (YaIM) ulushi 2018 yilda 64,3 foizni tashkil etgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2024 yilga kelib 54,3 foizgacha pasaygan.

1-jadval

2018–2024 yillarda O‘zbekiston Respublikasida kichik tadbirkorlik sub’ektlarining iqtisodiyotga ta’siri

Yil	Kichik tadbirkorlik YaIMdagi ulushi (%)	Raqamli xizmatlardan foydalanish (%)	Raqamli texnologiyalar bilan qamrab olish (DTQ, ball)	Bandlikdagi ulushi (%)
2018	64,3	17,6	0,41	76,3
2019	58,5	21,4	0,48	76,2
2020	57,5	28,7	0,59	74,5
2021	56,9	36,9	0,66	74,5
2022	54,6	42,1	0,71	73,9
2023	54,3	48,3	0,76	74,1
2024	54,3	51,8	0,81	74,5

Dastlabki ko‘rinishda bu pasayish salbiy tendensiya sifatida baholanishi mumkin, biroq bu jarayon fonida raqamli transformatsiyaning kuchayishi va texnologik qamrovning kengayishi iqtisodiy sifat omillarini kuchaytirganini inobatga olish zarur.

Raqamli xizmatlardan foydalanish ko‘rsatkichi 2018 yildagi 17,6 foizdan 2024 yilda 51,8 foizgacha oshgan. Bu uch baravarga yaqin o‘shish kichik tadbirkorlik sub’ektlari faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) tobora chuqurroq o‘zlashtirilayotganidan dalolat beradi. Ayniqsa 2020 yildan boshlab bu ko‘rsatkichda keskin o‘shish kuzatilgan bo‘lib, bu holat COVID-19 pandemiyasi sharoitida kichik bizneslarning o‘z faoliyatini onlayn platformalar, masofaviy xizmat ko‘rsatish va elektron tijorat vositalari orqali davom ettirishga bo‘lgan ehtiyojining oshganiga bog‘liqdir.

Jadvalda ko‘rsatilgan DTQ – ya’ni raqamli texnologiyalar bilan qamrab olish ko‘rsatkichi – 2018 yildagi 0,41 ball darajasidan 2024 yilda 0,81 ballgacha o‘ydi. Bu ikki baravarga yaqin natija kichik tadbirkorlik sub’ektlarining raqamli infratuzilmaga moslashuvchanligini va texnologik yangiliklarni o‘zlashtirish salohiyatini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, DTQ ko‘rsatkichi va raqamli xizmatlardan foydalanish o‘rtasidagi proporsional o‘shish, raqamli ekotizimga integratsiyalashuvning izchil kechayotganidan darak beradi.

Bandlikdagi ulush ko‘rsatkichlariga e’tibor qaratilsa, 2018 yilda bu raqam 76,3 foizni tashkil etgan bo‘lib, 2020 yilda 74,5 foizgacha pasaygan, 2022 yilda esa 73,9 foizga tushgan. Biroq 2024 yilda bandlik ulushi 74,5 foizgacha ko‘tarilgan. Ushbu raqamlar raqamli texnologiyalarning joriy etilishi natijasida ish o‘rinlarining soni emas, balki sifati ortib borayotganini anglatadi. Ya’ni, texnologiyalashgan muhitda yuqori malakali ishchi kuchiga ehtiyoj ortib, yangi turdagi raqamli kasblarning paydo bo‘layotgani kuzatilmoqda.

Shu tariqa, jadvaldan ko‘rinib turibdiki, kichik tadbirkorlik sub’ektlarining mamlakat iqtisodiy o‘shishiga ta’siri endilikda faqat miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan emas, balki raqamli transformatsiyadagi ishtiroki, innovatsion texnologiyalarni qamrab olgan faoliyat sohasi, axborot texnologiyalariga asoslangan biznes jarayonlari orqali baholanmoqda. Ushbu holat, o‘z navbatida, kichik biznesning nafaqat iqtisodiy barqarorlik, balki raqobatbardoshlik va eksport salohiyati kabi jihatlarida ham strategik ahamiyat kasb etayotganini anglatadi. Mamlakat iqtisodiy rivojlanishini raqamli mezonlar asosida tahlil qilish, kichik tadbirkorlik sub’ektlarining holatini chuqur baholashga, ularni qo‘llab-quvvatlash siyosatining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik tadbirkorlik sub’ektlarining transformatsiyasi ko‘p qirrali omillar bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ularning ichida raqamli infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, yuqori tezlikdagi internet tarmog‘ining hududiy qamrovi, elektron hukumat (e-Government) xizmatlariga erkin kirish imkoniyatining mavjudligi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) samarali foydalanish ko‘nikmalari va aholi o‘rtasida texnologik savodxonlik darajasi kichik biznes sub’ektlarining raqamli iqtisodiy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga asosiy shart-sharoitlarni yaratadi. Aynan shu infratuzilmaviy omillar orqali kichik tadbirkorlikning raqamli salohiyati yuzaga chiqadi va iqtisodiy faoliyat samaradorligining oshishiga zamin yaratiladi.

Mazkur sharoitda davlat siyosati va moliyaviy institutlarning roli keskin ortadi. Kichik biznes sub’ektlarini raqamli texnologiyalar bilan qurollantirish, ularni zamonaviy biznes-modellar asosida qayta shakllantirish va raqamli xizmat ko‘rsatish tizimlariga integratsiya qilishda kompleks yondashuv talab etiladi. Xususan, davlat tomonidan subsidiya ajratish, soliq imtiyozlari berish, texnoparklar va biznes-inkubatorlar orqali startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, kichik tadbirkorlik uchun maxsus raqamli platformalarni ishlab chiqish kabi chora-tadbirlar raqamli transformatsiyani jadallashtiruvchi muhim vositalar hisoblanadi. Bundan tashqari, raqamli savodxonlikni oshirishga qaratilgan o‘quv dasturlari, malaka oshirish kurslari va onlayn treninglar orqali kadrlar salohiyatini rivojlantirish ham dolzarb vazifalardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik tadbirkorlik sub’ektlari nafaqat iqtisodiy barqarorlikning muhim omiliga, balki innovatsion taraqqiyot va ijtimoiy farovonlikning strategik drayveriga aylanmoqda. Ularning raqamli transformatsiyasi jamiyatning barcha qatlamlarini o‘z ichiga olgan inklyuziv iqtisodiy o‘shishni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Bu esa o‘z navbatida, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashda fragmentar yondashuv emas, balki tizimli va institutsional yondashuvni talab etadi. Shu jihatdan, davlat, xususiy sektor va ilmiy-tadqiqot muassasalari o‘rtasida barqaror, o‘zaro manfaatli va innovatsiyaga yo‘naltirilgan hamkorlik aloqalarini shakllantirish zarur

bo‘ladi. Bunday hamkorlik raqamli transformatsiya jarayonini jadallashtiradi, iqtisodiy o‘shishning sifat ko‘rsatkichlarini oshiradi va milliy raqobatbardoshlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Мескон М., Альберт М., Хейдоури Ф. «Основы менеджмента». М., 2012.
2. Akbarov, A. (2024). Raqamli iqtisodiyot sharoitida O‘zbekistonda kichik biznesning rivojlanish jarayonlari tahlili. *Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot*, 2(2).
3. Эрматов, А. А., & Акбаров, А. (2021). Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятида иқтисодий хавфсизликни таъминлашнинг ўзига хос жиҳатлари. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*.
4. Gimpel, H., Hosseini, S., Huber, R., Probst, L., Röglinger, M., & Faisst, U. (2018). Structuring digital transformation: A framework of action fields and its application at ZEISS. *Journal of Information Technology Theory and Application*, 19(1), 31–54.
5. Эрматов, А. А., & Қосимов, С. Д. (2022). Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ривожланишидаги асосий инфратузилмаси бўлган банк тизимларининг роли (Андижон вилояти мисолида). *Scientific progress*, 3(3), 625-631.
6. Akbarov, A., & Ahrorqulov, J. (2024). Tadbirkorlik faoliyati iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda raqamli texnologiyalardan foydalanish. *Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot*, 2(11).
7. Эрматов, А. А., & Эралиев, А. А. (2021). Повышение эффективности управления за счет вовлечения сотрудников в управление предприятиями. *Вестник науки и образования*, (12-1 (115)), 72-75.
8. Тодосийчук А. Развитие малого и среднего инновационного предпринимательства: опыт, проблемы, перспективы // *Инвестиции в России*. 2013. № 7.

TADBIRKORLIK FAOLIYATI RESURS SALOHİYATI VA UNING TASNIFI

**РЕСУРСНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЕГО
КЛАССИФИКАЦИЯ**

**ENTREPRENEURIAL ACTIVITY RESOURCE POTENTIAL AND ITS
CLASSIFICATION**

Salohiddinov Zuhridin Nuriddinjon o‘g‘li

Namangan davlat texnika universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Maqolada tadbirkorlik faoliyatida foydalaniladigan resurs salohiyati mazmuni va mohiyati, soha olimlarining bu tushunchaga bo‘lgan yondashuvlari bayon etilgan. Tadbirkorlik tuzilmasi resurs salohiyatining tizimli modeli hamda resurs salohiyati tasnifi keltirilgan. Shuningdek, tadbirkorlik faoliyatida resurs salohiyatidan samarali foydalanishdagi ayrim muammolar sanab o‘tilgan. Resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun tegishli tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: moddiy resurslar, xom ashyo, materiallar, yoqilg‘i, energiya, butlovchi buyumlar, ishlab chiqarish zahiralari, ilg‘or texnologiyalar, axborot resurslar, moliyaviy resurslar, intellektual resurslar.

В статье раскрываются содержание и сущность ресурсного потенциала, используемого в предпринимательской деятельности, подходы учёных к данному понятию. Представлены системная модель ресурсного потенциала предпринимательской структуры и классификация ресурсного потенциала. Перечислены некоторые проблемы эффективного использования ресурсного потенциала в предпринимательской деятельности. Разработаны актуальные рекомендации по повышению эффективности использования ресурсов.

Ключевые слова: материальные ресурсы, сырьё, материалы, топливо, энергия, комплектующие, производственные резервы, передовые технологии, информационные ресурсы, финансовые ресурсы, интеллектуальные ресурсы.

The article describes the content and essence of resource potential used in entrepreneurial activity, the approaches of scientists in the field to this concept. A systematic model of resource potential of the entrepreneurial structure and a classification of resource potential are presented. Also, some problems in the effective use of resource potential in entrepreneurial activity are listed. Relevant recommendations are developed to increase the efficiency of resource use.

Keywords: material resources, raw materials, materials, fuel, energy, components, production reserves, advanced technologies, information resources, financial resources, intellectual resources.

Keng assortimentdagi mahsulotlar ishlab chiqaradigan korxonada moddiy resurslarni boshqarish murakkab va ko‘p qirrali jarayondir. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, barcha mahsulot guruhlari zaxiralari ustidan qat’iy umumiy nazoratni amalga oshirish mumkin emas. Zahiralarining tarkibi qanchalik keng bo‘lsa, uni nazorat qilish shunchalik qiyin bo‘ladi.

Boshqaruv nuqtai nazaridan, har bir zaxira guruhi o‘ziga xos ahamiyatga ega bo‘lib, nazoratning ustuvorligi va jiddiyligi unga bog‘liq bo‘lishi kerak. Ushbu yondashuv korxona faoliyatini boshqaruvida ma’lum bo‘lgan moddiy resurslarni tasniflash printsipligiga mos keladi. Korxonaning ishlab chiqarish jarayoni mazkur moddiy resurslardan samarali foydalanishga bog‘liq bo‘lib, u bevosita unga bo‘lgan ehtiyojga ham bog‘liqdir.

Innovatsion sharoitda tovar ishlab chiqaruvchilar o‘rtasidagi raqobat tufayli moddiy resurslarni sarflashning ma’lum bir umumiy darajasi o‘rnatiladi. Tovlar ishlab chiqaruvchi uchun ijtimoiy zaruriy

xarajatlar darajasining har qanday oshib ketishi salbiy iqtisodiy oqibatlarga olib keladi. Shuning uchun har bir korxona shunday ishlashi lozimki, uning xarajatlari belgilangan zarur darajadan oshmasligi kerak. Bu moddiy resurslardan oqilona foydalanishda resurslarni tejash mexanizmining iqtisodiy asosidir.

Iqtisodiyot sohasining tadqiqot obyekti sifatida korxona salohiyatini aniqlash uchun mahalliy va xorijiy iqtisodchilarning tadqiqotlarida resurs salohiyatini aniqlashning nazariy yondashuvlariga to‘xtalib o‘tish zarur.

Bir qator mahalliy va xorijiy adabiyotlar, ilmiy nashrlar tadbirkorlik tuzilmalarining resurs salohiyatidan samarali foydalanish muammolariga bag‘ishlangan. Tadbirkorlik tuzilmalarining resurs salohiyatini samarali boshqarish mexanizmlari MDH olimlaridan G.Bagiyev [6], A.N.Asaul[6], A.I.Dobrynin[10], Ye.S.Ivleva[10], T.S.Kravchenko[13], A.B.Dudareva[13], I.Yu.Okolnishnikova [16], V.Yu.Shevrov [16] va boshqa mualliflarning ishlarida o‘rganilgan.

Xorijiy davlat olimlaridan A.Marshall [5], J.B.Klark [9], F.Knight [15], D.MakKlelland [8], P.F.Drucker [2], Richard Cantillon [12], J.R.Culley [1] kabi iqtisodchilarning ishlari tadbirkorlik sohasini shakllantirish, rivojlantirish va resurslardan foydalanish muammolarini tizimli tahlil qilishga bag‘ishlangan.

Mahalliy olimlarimizdan A.V.Vahobov [11], A.T.Ibrohimov [11], A.Ortiqov [17], M.Q.Pardayev [3], I.T.Abduraimov [3], A.A.Abdiyev[3], E.X.Maxmudov [14], V.V.Ergashboyev [7], E.A.Akromov [4] larning ilmiy ishlarida moddiy resurslar va ularning mazmun-mohiyati, guruhlanishi, ularni baholash, boshqarish va tahlillariga qaratilgan tadqiqotlar olib borilgan.

Tadqiqot jarayonida soha olimlarining tadbirkorlik faoliyatida foydalaniladigan resurs salohiyati tushunchasiga bo‘lgan yondashuvlari o‘rganildi. O‘rganilgan ma’lumotlar asosida kuzatish, mantiqiy yondashuv va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Korxonaning moddiy resurslarga bo‘lgan ehtiyojining o‘sishi ekstensiv (ko‘proq materiallar va energiya sotib olish yoki ishlab chiqarish) yoki intensiv (ishlab chiqarish jarayonida mavjud zaxiralardan tejamkorroq foydalanish) qondirilishi mumkin. Korxonaning foydasi, uning rentabelligi va raqobatlasha olishi uchun uning oldingi faoliyat davrida o‘z resurslarni qanday tasarruf qilganiga bog‘liq.

Bu qulay mehnat sharoitlarini yaratish, ilg‘or texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishni mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish darajasini, uni tashkil etish va boshqarishni nazarda tutadi. Moddiy xarajatlar ishlab chiqarish sohasining aksariyat tarmoqlarida joriy ishlab chiqarish xarajatlarida eng katta ulushga ega. Korxona ishining eng muhim ko‘rsatkichlari - ishlab chiqarish hajmi, uning rentabelligi, shuningdek moliyaviy ahvoli va likvidligi, korxonaning moddiy-texnik ta‘minot jarayonini qanday amalga oshirayotganini nazorat qilishiga bog‘liq. Korxona ishini moliyaviy-iqtisodiy tahlil qilish jarayonida moddiy xarajatlarni kamaytirish va shu asosda ishlab chiqarish hajmi va yakuniy natijalarni oshirish uchun zaxiralar izlanadi.

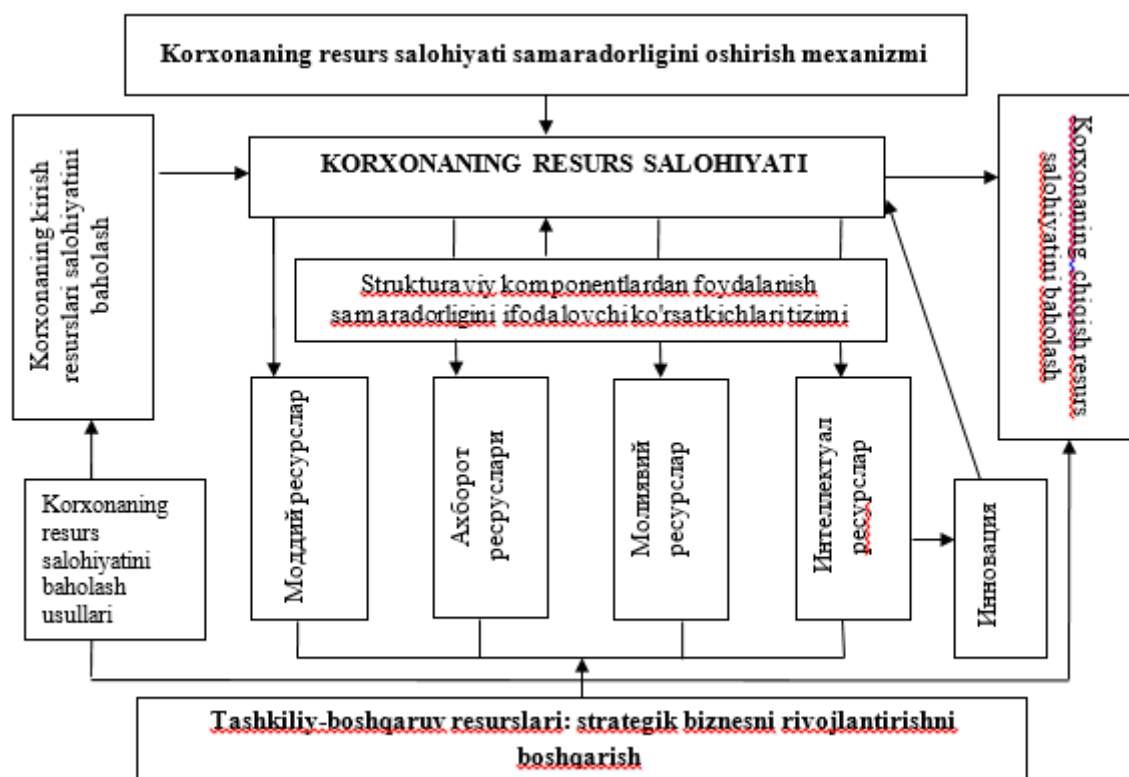
Moddiy resurslarni ishlab chiqarishda oqilona iste‘mol qilish faqat korxonada moddiy oqimlar harakatlanadigan bo‘limlar faoliyatini muvofiqlashtirish orqali amalga oshishi mumkin. Bu moddiy ta‘minot va materiallar sarfini yagona jarayon sifatida samarali boshqarishni tashkil etishni taqozo etadi.

Tashqi muhitning tez o‘zgaruvchanligiga mos keladigan moddiy resurslar bilan ta‘minlash va ishlab chiqarishdan foydalanish bilan bog‘liq jarayonlarni boshqarish mexanizmining mavjud emasligi bozor munosabatlari shakllanishi sharoitida sanoat korxonalarining moddiy resurslarini boshqarish samaradorligini oshirish muammosini o‘rganishni taqozo etadi. Korxonaning moddiy resurslarini boshqarishni takomillashtirishda o‘z ishlab chiqarish, mahsulot (ish, xizmatlar) sotish samaradorligini oshirish, uning sifatini oshirish, unumsiz yo‘qotishlar va ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish yo‘llari ishlab chiqiladi. Korxonaning moddiy resurslaridan samarali foydalanish muammosini o‘rganish korxonalarda moddiy resurslarni boshqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi.

Tadbirkorlik tuzilmalarining resurs salohiyatini samarali boshqarishning ancha murakkab, tizimli muammosini hal qilish korxonalarining barqaror rivojlanishi uchun ham, mamlakat iqtisodiy tizimining barqaror makroiqtisodiy dinamikasi uchun ham juda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga

ega. Sanoat ishlab chiqarish jarayoni moddiy resurslarni tayyor mahsulotga aylantirishni nazarda tutadi. Sanoat korxonalarida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarning raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan jalb qilingan moddiy resurslarning tarkibi, sifati va ulardan foydalanish samaradorligiga bog‘liq.

I.Yu. Okolnishnikova va V.Yu.Shevrovlar o‘z tadqiqotlarida tadbirkorlik tuzilmasi resurs salohiyatining tizimli modeli quyidagicha ifodalaydi[16.39-b.].

1-chizma. Tadbirkorlik tuzilmasi resurs salohiyatining tizimli modeli

Resurs salohiyatining asosiy tarkibiy qismlari turli funktsional maqsadlarga ega bo‘lgan elementlar hisoblanib, ularga – moddiy, axborot, moliyaviy, intellektual va boshqa turdagi resurslar kiradi.

Moddiy resurslar ishlab chiqarish asosi bo‘lib, salohiyatning texnik va texnologik bazasini belgilaydi, bu esa keyinchalik tadbirkorlik faoliyatining ko‘lami va sur‘atiga ta’sir qiladi. Bu resurslar ishlab chiqarish vositalarini ishlab chiqaruvchi tarmoqlarda shakllanadi, ular innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali ularda keyinchalik iqtisodiy amaliyotda amalga oshirilishi kerak bo‘lgan potentsial imkoniyatlarni yaratadi.

Innovatsion iqtisodiyotga o‘tish sharoitida axborot resurslari (bilim bazalari, modellar, algoritmlar, dasturlar va boshqalar kabi faol shakllar) alohida ahamiyat kasb etadi. Shuni ta’kidlash kerakki, jamiyat taraqqiyoti va bilimlardan foydalanishning ortishi bilan axborot resurslari zahiralari kamaymaydi, aksincha, ortib boradi. Bundan tashqari, ushbu turdagi resurs faqat boshqa turdagi resurslar bilan birlashtirilganda samarali amalga oshirilishi mumkin.

Moliyaviy resurslar mavjud resurslar va ularni muqobil investitsiyalar uchun foydalanilmagan resurs salohiyatining ajralmas qismidir. Bu resurslar mavjud bo‘lgan va biznesning strategik maqsadlariga erishish uchun ishlatilishi mumkin bo‘lgan moliyaviy imkoniyatlarning manbalari va zaxiralari to‘plami bilan tavsiflanadi.

Resurs salohiyatining asosiy tarkibiy qismi intellektual resurs bo‘lib, u nafaqat yordamchi funktsiyani bajaradi, balki tadbirkorlik tuzilmasini strategik rivojlantirish mexanizmi sifatida ham ishlaydi. Bu jihatdan intellektual resurslar insonda mavjud bo‘lgan, unga tegishli bo‘lgan va undan ajralmas bo‘lgan va kundalik hayotda amalda foydalaniladigan ishlab chiqarish ko‘nikmalari, bilimlari va qobiliyatlari yig‘indisi sifatida harakat qiladi.

Resurs salohiyati tuzilmasida strategik yo‘naltirilgan resurslar to‘plami sifatida belgilanishi

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 7-son 2025 yil

mumkin bo‘lgan tashkiliy va boshqaruv resurslari alohida o‘rin tutadi. Boshqa resurslardan farqli o‘laroq, boshqaruv resurslari asosan nomoddiy xususiyatga ega bo‘lib, inson kapitaliga taalluqlidir va tezkor hamda taktik vazifalarni hal qilishdan ko‘ra, rivojlanishning sifat jihatidan yangi holatiga erishish uchun shart-sharoitlarni ta‘minlashga qaratilgan bo‘ladi.

Tashkiliy va boshqaruv resurslarining rivojlanishi va sifati pirovardida korxonaning resurs salohiyati darajasini belgilaydi.

Tashkiliy va boshqaruv resurslari inson resurslari bilan bog‘liq bo‘lib, mohiyatan xo‘jalik yurituvchi subyektning o‘zini o‘zi tashkil etish, o‘zini o‘zi boshqarish va o‘zini o‘zi rivojlantirish uchun ichki qobiliyati va tayyorligini tavsiflaydi. Shuning uchun, ularning funktsional o‘ziga xosligi nuqtai nazaridan ular transformativdir.

Ko‘rib chiqilayotgan kategoriyaning mohiyatini asoslashning turli nazariy yondashuvlarini tizimlashtirish natijasida quyidagi ta‘rifni shakllantirish mumkin.

Tadbirkorlikning resurs salohiyati deganda ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish faoliyatini amalga oshirishni ta‘minlaydigan, ulardan oqilona foydalanish orqali qisqa va uzoq muddatli istiqbolda korxonani yashab qolishi hamda barqaror raqobatdosh ustunliklarga erishish imkonini beruvchi mavjud va o‘zaro bog‘langan resurslar to‘plami tushunilishi lozim.

O‘tkazilgan tadqiqot jarayonida resurs salohiyatining mohiyatini aniqlashning nazariy yondashuvlarini tizimlashtirish asosida tadbirkorlik tuzilmasi resurs salohiyatining quyidagi tasnifini ishlab chiqdik (1-jadval).

1-jadval

Tadbirkorlik tuzilmasi resurs salohiyatining tasnifi

Tasniflash belgilari	Tarkibi
Resurs turlari bo‘yicha	
Tabiiy resurslar	Yer, suv, o‘rmon, mineral, energiya va boshqalar.
Moddiy resurslar	Asosiy ishlab chiqarish vositalari, xom ashyo, materiallar, yoqilg‘i, energiya.
Mehnat resurslari	Xodimlarning malakasi, tajribasi, soni va boshqa xususiyatlari.
Moliyaviy resurslar	Xususiy kapital, qarz, foyda.
Axborot resurslari	Ma‘lumotlar, bilim, texnologiya.
Infratuzilma salohiyati	Transport, energetika, aloqa, suv ta‘minoti, ijtimoiy
Intellectual salohiyat (bilim, ko‘nikma, malaka, qobiliyat)	Individual intellektual salohiyat, ijtimoiy intellektual salohiyat, korxona intellektual salohiyati, davlatning intellektual salohiyati
Funktsional maqsad bo‘yicha	
Ishlab chiqarish salohiyati	Korxonaning mahsulot yoki xizmatlar ishlab chiqarish qobiliyati
Iqtisodiy salohiyat	Korxonaning moliyaviy imkoniyatlari
Innovatsion salohiyat	Korxonaning yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va joriy etish qobiliyati
Bozor salohiyati	Kompaniyaning o‘z mahsulotlarini bozorda sotish qobiliyati
Boshqaruv salohiyati	Korxonada boshqaruv tizimining samaradorligi
Foydalanish darajasi bo‘yicha	
Haqiqiy salohiyat	Kompaniya hozirda foydalanayotgan resurslar.
Samarali foydalanish darajasi bo‘yicha	Yuqori samaradorlik darajasi. O‘rtacha samaradorlik darajasi. Past samaradorlik darajasi.
Tashkilotning barqarorligini ta‘minlash darajasi bo‘yicha	Strategik salohiyat. Taktik salohiyat
Qayta tiklanadigan xususiyati bo‘yicha	
Tiklanadigan resurslar	Tabiiy qayta tiklanishi mumkin bo‘lgan resurslar (masalan,

	o‘rmon resurslari).
Tiklanmaydigan resurslar	Qayta tiklab bo‘lmaydigan resurslar (masalan, mineral resurslar).
Boshqa belgilar	
Resurslarni geografik joylashuvi	Resurslarning mavjudligi va uzoqligi hisobga olinadi
Ichki va tashqi resurslar	Korxona uchun resurslar manbalarini belgilaydi
Raqobat salohiyati	Korxonaning bozorda raqobatlasha olish qobiliyati
Iqtisodiy tizimning iyerarxik darajasi	Mikro darajadagi, mezo darajadagi, makro darajadagi, mega darajasidagi resurs salohiyati

Tadbirkorlik tuzilmasining resurs salohiyatini mohiyatan tashqi va ichki muhitdagi xavf-xatarni yuzaga keltiruvchi omillar majmuida barqaror rivojlanishni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan har xil turdagi firma resurslari to‘plami sifatida talqin qilish mumkin.

Umuman olganda, korxonaning resurs salohiyati – bu uning barcha resurslari va maqsadlariga erishish uchun ulardan foydalanish imkoniyatlari yig‘indisidir. Resurs salohiyatining turli belgilari bir-biriga bog‘langanligini va bir-biriga ta’sir qilishini tushunish muhimdir. Masalan, mehnat resurslaridan foydalanish darajasi ularning malakasi va boshqaruv samaradorligiga bog‘liq. Resurs salohiyatini samarali boshqarish korxonaga raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishni ta’minlash imkonini beradi.

Resurs salohiyatining berilgan tasnifi tadbirkorlik tuzilmasi uning tarkibiy qismlarini sifatli va tizimli tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu tasnifda tadbirkorlik subyekting intellektual resurslari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan tashkilotning innovatsion salohiyati alohida o‘rin tutadi. Intellektual resurslar ilmiy ishlanmalar va ilmiy-texnikaviy taraqqiyot bilan o‘zaro hamkorlikda tadbirkorlik tuzilmasining innovatsion salohiyatini shakllantirish va rivojlantirishni ta’minlaydi. Intellektual salohiyatni rivojlantirish shaxslar, tashkilotlar va mamlakat uchun muvaffaqiyatning muhim omilidir.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, tadbirkorlik salohiyatidan samarali foydalanish jarayonida u bilan bog‘liq ayrim muammolar bo‘lib, ularga – tashqi sharoitlarni doimiy ravishda o‘zgarib turishini (bu tadbirkorlik salohiyatini uzoq muddatli baholashni qiyinlashtiradi); tadbirkorlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish bilan bog‘liq muammolarni (moliyaviy resurslarning yetishmasligi, ko‘pincha tadbirkorlarda o‘z g‘oyalarini amalga oshirish uchun mablag‘ yetishmaydi, ayniqsa dastlabki bosqichlarda); malakali kadrlarni yetishmasligini (zarur bilim va tajribaga ega bo‘lgan mutaxassislarining yetishmasligi biznes rivojlanishiga jiddiy to‘siq bo‘ladi); byurokratik to‘siqlarni (litsenziyalash tartib-taomillari, shuningdek, ko‘plab tekshiruvlar va hisobotlar tadbirkorlardan ko‘p vaqt va kuch talab qilishi mumkin) va boshqa shu kabilarni kiritishimiz mumkin.

Tadbirkorlik faoliyatining resurs salohiyatining to‘g‘ri boshqarish tashkilotning rivojlanishini uzoq muddatli prognozlash, intellektual resurslardan foydalanish, tashqi muhitdagi o‘zgarishlarga o‘z vaqtida javob berishga va biznesning maqsadlariga erishishda unga raqobatdosh ustunliklarni taqdim etishga asoslangan boshqaruvni nazarda tutadi. Tashkilotning barqaror raqobatdosh afzalliklari, aslida, tadbirkorlik faoliyatini resurslar bilan ta’minlashning ancha murakkab tuzilmasining o‘zaro ta’siri natijasidir. Tadbirkorlik faoliyati resurs salohiyatidan samarali foydalanish uchun quyidagilarni tavsiya etamiz: tadbirkorlik subyektlari individual xususiyatlarga ega bo‘lsa maqsadga muvofiq bo‘ladi, bu boshqa subyektlar tomonidan takrorlanishlar oldini oladi va uning raqobatbardoshligini oshiradi; resurs salohiyatidan foydalanishda innovatsion strategiyalarni ishlab chiqish va qo‘llash; intellektual resurslar yoki yangi bilimlarga asoslangan rivojlanish yo‘lidan ko‘proq foydalanish hamda doimo takomillashtirib borish; salohiyatdan foydalanish samaradorligini doim baholab borish va boshqa shu kabilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jennifer R. Culley. A Glossary of Political Economy Terms 2013176 Paul M. Johnson. A Glossary of Political Economy Terms. Auburn, AL: Auburn University Last visited February

2013. Gratis URL: www.auburn.edu/~johnspm/gloss/
2. Peter Ferdinand Drucker. *Innovation and Entrepreneurship*. 1985. The *World Education Forum* is a premium body comprising representatives of major organisations involved in *education* and related activities across the *world*. <http://www.google.com/url=t&rct>.
 3. Абдукаримов И.Т., Пардаев М.Қ., Абдиев А.А., Абдукаримов В.А. Матлубот кооперацияси хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш.-Т.: Ўқитувчи. 1989 й.
 4. Ақромов Э.А Корхоналарнинг молиявий ҳолати таҳлили. – Т.: Молия, 2003.-223 б.
 5. Альфред Маршалл – Маршалл А. Принципы экономической науки. *T.I.* / Пер. с англ. – М.: Издательская группа «Прогресс», 1993. – 415 с.
 6. Багиев Г.Л., Асаул А.Н. Организация предпринимательской деятельности. Учебное пособие/ Под общей ред. проф. Г.Л.Багиева. - СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2001. 231 с.
 7. Волжин И.О., Эргашбоев В.В.. Молиявий таҳлил.-Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1998.
 8. Девид Макклеланд - Мотивация экономического достижения. Авторы Дэвид К. Макклелланд и Дэвид Г. Винтер. Нью-Йорк и Лондон: Free Press-Collier-Macmillan, 1969. 409 с.
 9. Джон Бейтс Кларк. «Распределение богатства». Издательство Гелиос АРВ. Серия Классики экономической науки - XX век. 2000.
 10. Добрынин, А. И. Планирование как организационная координация развития экономики / А.И.Добрынин, Е.С.Ивлева // Российское предпринимательство. – 2006. – Т. 7, № 1. – С. 59-62.
 11. Иброҳимов А. Т. Ваҳобов А. В. Молиявий таҳлил– “Шарқ” нашриёт, Т.:2002. – 224 б.
 12. Кантильон Р. Эссе о природе торговли в общем плане. Ч. 1. Гл. 13 // *Мировая экономическая мысль...* Т. I. – 276 с.
 13. Кравченко Т.С., Дударева А.Б. Направления инвестирования и дополнительные меры государственной поддержки в развитие АПК // *Вестник техносферной безопасности и сельского развития*. 2022. №1 (30).
 14. Махмудов Э.Х. Корхона иқтисодиёти: Ўқув.қўлл. –Т.: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.
 15. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль / Пер. с англ. — М.: Дело, 2003.— 360 с.
 16. Окольнішнікова И.Ю., Шевров В.Ю. Ресурсный потенциал и стратегия развития конкурентных преимуществ предпринимательской структуры. © *Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал)*, №2(22), 2013.
 17. Ортиқов А.. «Саноат иқтисодиёти» (Дарслик). - Т.: ТДИУ, 2009,320-б.

**ENERGETIKA KORXONALARIDA XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA
AUDITORLIK TEKSHIRUVLARINI O‘TKAZISH VA UNING ME‘YORIY HUQUQIY
ASOSLARI**

**ПРОВЕДЕНИЕ АУДИТОРСКИХ ПРОВЕРОК НА ПРЕДПРИЯТИЯХ
ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ
И ИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ**

**CONDUCTING AUDIT INSPECTIONS AT ENERGY SECTOR ENTERPRISES BASED
ON INTERNATIONAL STANDARDS AND THEIR REGULATORY LEGAL
FRAMEWORK**

Uralov Temur Boxodir o‘g‘li

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda energetika tarmoqida auditorlik faoliyatining tarixiy rivojlanish bosqichlari, huquqiy tartibga solish mexanizmlari va xalqaro standartlarni joriy etishning amaliy aspektlari kompleks tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatining me‘yoriy-huquqiy bazasini takomillashtirish yo‘llari va energetika korxonalarida auditorlik xavflarini boshqarish metodologiyasi o‘rganilgan. Amaliy natijalarda energetika korxonalari uchun xalqaro audit standartlarini joriy etishning bosqichli modeli ishlab chiqilgan va qonunchilik bazasini takomillashtirish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: auditorlik faoliyati, xalqaro standartlar, energetika korxonalari, huquqiy asoslar, auditorlik xavfi, me‘yoriy tartibga solish.

В данном исследовании проведен комплексный анализ исторических этапов развития аудиторской деятельности в энергетической отрасли, механизмов правового регулирования и практических аспектов внедрения международных стандартов. В рамках исследования изучены пути совершенствования нормативно-правовой базы аудиторской деятельности в Республике Узбекистан и методология управления аудиторскими рисками на энергетических предприятиях. В практических результатах разработана поэтапная модель внедрения международных аудиторских стандартов для энергетических предприятий и предложены рекомендации по совершенствованию законодательной базы.

Ключевые слова: аудиторская деятельность, международные стандарты, энергетические предприятия, правовые основы, аудиторский риск, нормативное регулирование.

This research presents a comprehensive analysis of the historical development stages of auditing activities in the energy sector, legal regulation mechanisms, and practical aspects of implementing international standards. The study examines approaches to improving the regulatory legal framework of auditing activities in the Republic of Uzbekistan and the methodology for managing audit risks at energy enterprises. The practical outcomes include the development of a phased model for implementing international audit standards for energy enterprises and recommendations for enhancing the legislative framework.

Keywords: auditing activities, international standards, energy enterprises, legal foundations, audit risk, regulatory framework.

Zamonaviy bozor iqtisodiyotining rivojlanishi auditorlik faoliyatini korxonalarning moliyaviy shaffofligini ta‘minlashning asosiy vositasi sifatida shakllantirdi. Energetika sektori strategik

ahamiyatga ega soha bo‘lib, uning moliyaviy barqarorligi va ishonchliligi milliy iqtisodiyotning tinchligi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayonda energetika korxonalarining moliyaviy hisobotlarini tekshirishda xalqaro standartlarga mos auditorlik amaliyotini joriy etish obyektiv zarurat hisoblanadi.

Energetika korxonalari uzoq muddatli kapital loyihalar, murakkab texnik aktivlar, tartibga solinadigan tariflar tizimi va ekologik majburiyatlar bilan tavsiflanadi. Bu xususiyatlar auditorlik tekshiruvining murakkabligini oshiradi va sohaga xos auditorlik yondashuvlarini qo‘llashni talab etadi. Energetika korxonalarida auditorlik xavflari yuqori bo‘lib, texnik aktivlarni baholash, uzoq muddatli shartnomalarni hisobga olish va ekologik rezervlarni shakllantirish kabi masalalar alohida diqqat talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda energetika sohasini liberallashtirish va bozor prinsiplari asosida qayta tashkil etish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Energetika korxonalarining korporativ tuzilmasini takomillashtirish, yangi investitsion loyihalar va xalqaro hamkorlik kengayishi auditorlik faoliyatining sifatini oshirish va xalqaro standartlarga moslashtirish zarurligini keltirib chiqardi.

Auditning xalqaro standartlari (AXS) auditorlik faoliyatini global miqyosda birlashtirish va unifikatsiyalash maqsadida ishlab chiqilgan. Bu standartlar auditorlik tekshiruvining sifatini ta‘minlash, auditorlik xavflarini nazorat qilish va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirish prinsiplariga asoslangan. Energetika korxonalarida AXS qo‘llash sohaning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan maxsus yondashuvlarni talab etadi.

Tadqiqotning dolzarbligi energetika korxonalarida xalqaro audit standartlarini joriy etishning huquqiy-institutsional asoslarini ilmiy tadqiq etish va amaliy mexanizmlarini takomillashtirish zarurligidir. Mavjud ilmiy adabiyotlarda auditorlik faoliyatining umumiy prinsiplari keng o‘rganilgan bo‘lsa ham, energetika sohasining o‘ziga xos xususiyatlari kontekstidagi huquqiy va metodologik masalalar qo‘shimcha tadqiqot talab etadi.

Auditorlik faoliyatining tarixiy rivojlanishi va nazariy asoslari bo‘yicha keng qamrovli ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Iqtisodchi olim Azarskaya M.A. tomonidan auditorlik faoliyatining rivojlanish bosqichlari sistemli tahlil qilingan. Muallif texnologik va konseptual yondashuvlar asosida auditning tarixiy evolyutsiyasini besh bosqichga bo‘lib, har bir bosqichning o‘ziga xos maqsadlari va usullarini aniqlagan.[1]

Azarskaya M.A. tadqiqotlariga ko‘ra, auditorlik faoliyatining birinchi bosqichi (1850 yilgacha) ishlarning samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Ikkinchi bosqich (1850-1905 yillar) auditning mustaqil kasb sifatida shakllanish davri bo‘lib, mazmunga qarab tekshirish usullari rivojlangan. Uchinchi bosqich (1905-1933 yillar) kasb sifatida mustahkamlanish, to‘rtinchi bosqich (1933-1940 yillar) kasbning rivojlanishi va beshinchi bosqich (1940 yildan hozirgacha) zamonaviy auditning shakllanish davri hisoblanadi.

Sanayev N. va Narziyev R. tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda auditorlik faoliyatining mohiyati va maqsadlari batafsil tahlil qilingan. Mualliflar auditorlik faoliyatini ekspertiza-maslahat, nazorat va taftish elementlarini o‘zida mujassam etgan kompleks faoliyat sifatida ta‘riflashgan. Bu yondashuv auditning ko‘p funksional tabiatini ko‘rsatadi va zamonaviy auditning konsalting yo‘nalishini ta‘kidlaydi.[2]

To‘laxo‘jayeva M.M. tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda auditorlik faoliyatining xalqaro tajribasi va milliy xususiyatlari qiyosiy tahlil qilingan. Muallif auditni “mustaqil malakali mutaxassislar tomonidan korxonaning moliyaviy hisobotini qonun va boshqa normativ hujjatlarga muvofiqlik darajasi to‘g‘risida xulosa chiqarish maqsadida tadqiq etilishi” deb ta‘riflagan. [3]

Dusmuratov R.D. tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda O‘zbekistonda auditorlik faoliyatining shakllanishi va uslubiyotini takomillashtirish masalalari o‘rganilgan. Muallif auditorlik faoliyatining bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonidagi rolini ta‘kidlagan va auditorlarning aksiyadorlar oldidagi mas‘uliyatini kuchaytirishning ahamiyatini ko‘rsatgan. [4]

Xalqaro audit standartlari bo‘yicha ilmiy adabiyotlar tahlili AXS joriy etishning afzalliklari va murakkabliklarini ochib beradi. Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi (IFAC) tomonidan ishlab chiqilgan AXS tizimi auditorlik faoliyatini global miqyosda birlashtirish va sifatini ta‘minlash

maqsadida yaratilgan. Bu standartlar tizimi beshta asosiy bo‘limdan iborat: xalqaro audit standartlari, xalqaro sifat nazorati standartlari, xalqaro ishonchni ta‘minlash standartlari, xalqaro turdosh xizmatlar standartlari va xalqaro auditorlik amaliyoti bayonotlari.

Energetika korxonalari auditorlik faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar nisbatan cheklangan. Bu sohada auditorlik xavflarini baholash, texnik aktivlarni tekshirish va ekologik majburiyatlarni hisobga olish masalalari yetarli darajada o‘rganilmagan. Mazkur tadqiqot ushbu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatining me‘yoriy-huquqiy bazasini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy ishlar Akramov E.A., Ibragimov A.K., Karimov N.F., Musayev X.N., [5] Mamatov Z.T., O‘razov K.B., Hamdamov B.K. kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Bu tadqiqotlar auditorlik faoliyatining milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda xalqaro standartlarni joriy yetishning usullarini ishlab chiqishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi auditorlik faoliyatining huquqiy-institutsional tabiati va energetika sohasining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda kompleks yondashuv asosida shakllantirilgan. Tadqiqot jarayonida turli ilmiy usullarning uyg‘unligi ta‘minlangan.

Tarixiy-genetik tahlil usuli auditorlik faoliyatining rivojlanish bosqichlarini o‘rganish uchun qo‘llanilgan. Bu usul orqali auditning “politiya nazorati” funksiyasidan zamonaviy konsalting xizmatigacha bosib o‘tgan evolyutsion jarayoni tadqiq etildi. Auditorlik nazariyalari (“politsiya”, “kontrolling”, “konsalting”) ning tarixiy ketma-ketligi va ularning zamonaviy amaliyotga ta’siri tahlil qilindi.

Qiyosiy-huquqiy tahlil usuli turli davlatlarda auditorlik faoliyatini tartibga solish tizimlarini o‘rganish uchun ishlatilgan. Anglo-sakson va kontinental huquq tizimlarida auditorlik faoliyatining tashkiliy-huquqiy asoslari, standartlashtirish mexanizmlari va nazorat tizimlari solishtirildi. Rivojlangan mamlakatlar (AQSH, Buyuk Britaniya, Germaniya) va o‘tish iqtisodiyotiga ega davlatlar tajribasi qiyosiy tahlil qilindi.

Normativno-huquqiy tahlil usuli O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilikni o‘rganish uchun qo‘llanilgan. Tizimli-struktural tahlil usuli auditorlik faoliyatining institutsional arxitekturasini o‘rganish uchun ishlatildi. Ekspertlar so‘rovi usuli energetika sohasidagi amaliyotchi auditorlar va mutaxassislarining fikrini o‘rganish uchun qo‘llanilgan. Statistik tahlil usuli auditorlik bozorining rivojlanish dinamikasi va energetika korxonalarining auditorlik xizmatlari iste’molini o‘rganish uchun ishlatildi.

Tadqiqotda qonunchilikning ochiq manbalari, rasmiy statistik ma’lumotlar va auditorlik amaliyoti materiallari ishlatildi. Barcha ma’lumotlar auditorlik sirini saqlash prinsipi asosida qayta ishlangan.

Auditorlik faoliyatining tarixiy rivojlanishi uning funksional maqsadlari va uslubiyotining bosqichli evolyutsiyasini ko‘rsatadi. Iqtisodchi M.A. Azarskaya tomonidan belgilangan tasnif asosida auditning rivojlanish bosqichlari va ularning nazariy konsepsiyalari quyidagicha tavsiflanadi.[1]

1-jadvalda audit rivojlanishining 5 ta bosqichi ajratib ko‘rsatilgan.

1-jadval. Xorijda audit maqsad va usullarining rivojlanishi [1]

Davrlar	Audit maqsadlari	Audit usullari	Ushbu tadqiqotda taklif etilayotgan bosqich va nazariyalar
I davr – tarixdan avval (1850-yilgacha)	Ish samaradorligini aniqlash, suiiste’molliklarni bartaraf etish	Xo‘jalik hayotidagi hodisalarni batafsil tekshirish	1. Tasdiqlovchi audit (1862-y. – XX asrning birinchi choragi) – “politsiya” yoki “qorovul it” nazariyasiga mos keladi.
II davr – auditning paydo bo‘lishi (1850-1905-yy.)	Suiiste’molliklarni aniqlash	Mazmuniga qarab tekshirish (jumladan, alohida elementlarni testdan o‘tkazish)	

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 7-son 2025 yil

III davr – kasb sifatida shakllanishi (1905-1933-yy.)	Mijoz moliyaviy holatining to‘g‘ri aks ettirilganini aniqlash	Mazmuniga ko‘ra va muvofiqlikka tekshirish	
IV davr – kasbning rivoj topishi (1933-1940-yy.)	Moliyaviy holatining to‘g‘ri aks ettirilganini aniqlash; xatolarni topish	Buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimini testdan o‘tkazish	
V davr – auditning hozirgi holati (1940-y. – h.v.)	Ichki nazorat samaradorligini aniqlash	Tekshiruv jarayonlarini standartlashtirish	2. Tizimga yo‘naltirilgan audit (XX asrning birinchi choragi – 1983-y.) – “kontrolling” yoki “izquvar it” nazariyasiga mos keladi.
	Konsalting asosidagi auditning maqsadlari moliyaviy hisobotda xatolarga yo‘l qo‘yilishi xavfini baholash, ichki ishlab chiqarish rezervlarini aniqlash bilan bog‘liq. Moliyaviy hisobot auditidan biznes auditiga o‘tishi bilan tavsiflanadi. Alohida xususiyatlari tavakkalchilikka yo‘naltirilgan yondashuvdan foydalanish, auditorlar tomonidan audit va auditorlik faoliyati bilan bog‘liq turdosh xizmatlarni ko‘rsatishdan iborat.		3. Konsalting (1983-y. – h.v.) – “konsalting” yoki “boshlovchi it” nazariyasiga mos keladi

Dastlabki bosqichda auditorlik faoliyati “politsiya nazorati” funksiyasini bajargan. 1862-yilda Buyuk Britaniyada qabul qilingan “Korxonalar to‘g‘risidagi qonun” auditorlik faoliyatini majburiy element sifatida mustahkamladi. Bu bosqichda auditning asosiy maqsadi korxonalarning moliyaviy hujjatlari va faoliyatini qonuniylik nuqtayi nazaridan tekshirish edi.

Ikkinchi bosqichda (1850-1905) audit mustaqil kasb sifatida shakllanish jarayoniga kirishi. Bu davrda auditorlik faoliyatining uslubiyati va texnik jihatlari takomillashtirildi. F. Piksley, L. Diksi, A.T. Vatson kabi yetakchi nazariyotchilar tomonidan auditning nazariy asoslari ishlab chiqildi.

Uchinchi bosqichda (1905-1933) audit kasbi rasmiy tan olindi va kasbiy standartlar shakllandi. Bu davrda auditorlik faoliyatining asosiy maqsadi mijozlar moliyaviy holatining to‘g‘ri aks ettirilishini aniqlashga aylandi.

To‘rtinchi bosqichda (1933-1940) audit kasbi yanada rivojlanib, auditorlik tekshiruvining uslubiyati takomillashtirildi. Bu davrda buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimlarini testlash usullari keng qo‘llanila boshladi.

Beshinchi bosqich (1940 yildan hozirgacha) zamonaviy auditning shakllanish davri hisoblanadi. Bu davrda auditorlik faoliyati “kontrolling” va “konsalting” nazariyalari asosida rivojlandi. Auditning maqsadlari kengayib, u nafaqat tekshirish, balki maslahat berish funksiyalarini ham bajara boshladi.

Energetika korxonalari auditorlik faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, bu sohaning texnik murakkabligi, uzoq muddatli investitsiyalar va tartibga solinadigan tariflar tizimi bilan bog‘liq. Energetika korxonalarida auditorlik tekshiruvining asosiy prinsiplari quyidagicha tavsiflanadi.

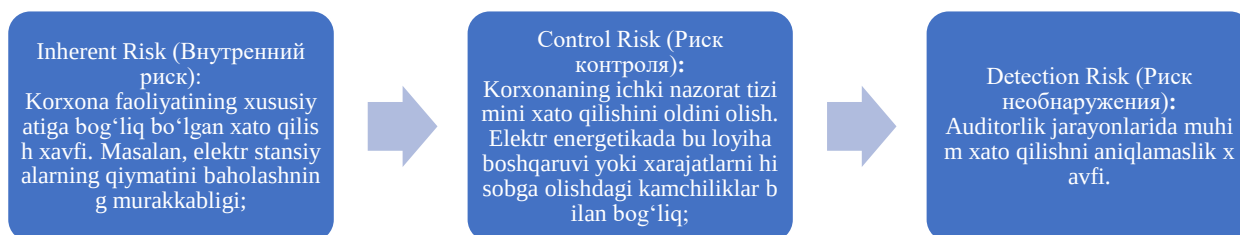
Auditning konseptual asosi elektr energetika korxonalarida quyidagi asosiy prinsiplarga tayanib amalga oshiriladi (2-jadval):

Korxonalarda qo‘llaniladigan asosiy prinsiplar va ularning ifodalanishi

№	Prinsiplar	Izoh
1.	Mustaqillik	uditorlar tekshirilayotgan korxonadan mustaqil bo‘lishlari kerak, bu obyektivlik va adolatlilikni ta‘minlaydi. Bu juda muhim hisoblanadi, chunki korxonalar ko‘pincha davlat ishtirokiga ega yoki qat‘iy tartibga solish ostida bo‘ladi;
2.	Kasbiy skeptitsizm	Auditorlar taqdim etilgan ma‘lumotlarga va dalillarga tanqidiy yondashishlari kerak, ayniqsa, aktivlarni baholash yoki tushumni tan olish kabi murakkab operatsiyalarga;
3.	Mas‘uliyatlilik	Auditorlar o‘z vazifalarini Mas‘uliyat bilan bajarishlari kerak, yetarli va to‘g‘ri dalillarni yig‘ishlari zarur;
4.	Etika qoidalariga amal qilish	Auditorlar axloqiy standartlarga rioya qilishlari kerak, masalan, rostgo‘ylik, obyektivlik va maxfiylik, bu Xalqaro buxgalterlar federatsiyasining (IFAC) Axloq kodeksida belgilab qo‘yilgan.

Energetika korxonalari auditorlik xavfi uch komponentdan iborat: bo‘ysundiruvchi xavf (inherent risk), nazorat xavfi (control risk) va aniqlash xavfi (detection risk). Bu xavflar energetika sohasida ayniqsa yuqori bo‘lib, texnik aktivlarning murakkabligi, uzoq muddatli loyihalar va ekologik omillar bilan bog‘liq.

Auditorlik xavfi — bu auditorning moliyaviy hisobot to‘g‘risida noto‘g‘ri fikr bildirish ehtimoli. Elektr energetika korxonalari auditorlik xavfi quyidagi uchta (1-rasm) komponentdan iborat:

1-rasm. Mavjud auditorlik xavflari [2]

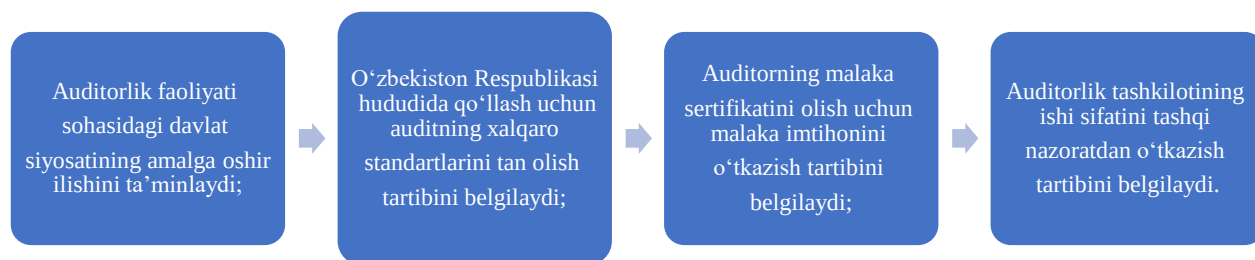
Auditning xalqaro standartlari (AXS) auditorlik faoliyatini global miqyosda birlashtirish va sifatini ta‘minlash maqsadida ishlab chiqilgan. Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi (IFAC) tomonidan e‘lon qilinadigan AXS tizimi beshta asosiy bo‘limdan iborat.[6]

AXS bo‘yicha auditorlik tekshiruviga ikki asosiy yondashuv mavjud: mahalliy metodologiya va g‘arbiy metodologiya. Mahalliy metodologiya milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda AXS prinsiplarini tatbiq etishni nazarda tutsa, g‘arbiy metodologiya xalqaro amaliyotni to‘liq qabul qilishni talab etadi.

AXS muvofiq auditorning asosiy vazifasi moliyaviy hisobotlarning firibgarlik yoki xatolar natijasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muhim buzilishlardan xoli ekanligiga oqilona ishonch hosil qilishdir. Bu vazifa auditorning moliyaviy hisobotlar ishonchligi bo‘yicha professional xulosasining asosini tashkil yetadi.

O‘zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatining me‘yoriy-huquqiy bazasi bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida bosqichli ravishda shakllantirilgan. Me‘yoriy hujjatlarning iyerarxik tizimi to‘rt darajaga bo‘linadi.

O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 25-fevraldagi “Auditorlik faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-677-son Qonunining yangi tahriri qabul qilindi. Ushbu hujjatda Vazirlar Mahkamasi va Moliya vazirligining auditorlik faoliyatiga oid vakolatlari belgilab berildi, jumladan, Vazirlar Mahkamasi quyidagi vakolatlarga egaligi belgilandi (2-rasm): [7]

2- rasm. Vazirlar Mahkamasining auditorlik faoliyatiga oid vakolatlari

Iqtisodiyot va moliya vazirligi auditorlik faoliyatini nazorat qiluvchi asosiy davlat organi sifatida quyidagi funksiyalarni bajaradi: auditorlik faoliyati bo'yicha me'yoriy hujjatlar tayyorlash, auditorlarga malaka sertifikatlari berish, auditorlik bozorini monitoring qilish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

Auditorlik tekshiruvlari aniq belgilangan tartib asosida amalga oshiriladi. Tekshiruv jarayoni asosan to'rt bosqichda kechadi: tayyorlov, boshlang'ich, amaliy va yakuniy bosqichlar.

Tayyorlov bosqichida auditor mijoz faoliyati bilan tanishadi, me'yoriy asoslarni aniqlaydi va moliyaviy ma'lumotlarni dastlabki tahlil qiladi. Bu bosqich AXS 210 standarti talablari asosida amalga oshiriladi.

Energetika korxonalarida auditorlik tekshiruvining tayyorlov bosqichida quyidagi xususiyatlar hisobga olinishi kerak: sohaning texnik murakkabligi, tartibga soluvchi organlar talablari, ekologik majburiyatlar va uzoq muddatli shartnomalar. Auditor energetika korxonasining texnologik jarayonlari, asosiy aktivlar tarkibi va tarif tizimi bilan batafsil tanishishi zarur.

O'zbekiston Respublikasida auditorlar sertifikatlash tizimini takomillashtirish bo'yicha muhim ishlar amalga oshirilmoqda. 2021-yil 4-avgustdagi Prezident qarori bilan auditorlar sertifikatlash tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar belgilab berildi.[8]

3-jadval

Auditorning malaka sertifikatini malaka imtihonini topshirmasdan berish va muddatini uzaytirish uchun asos bo'ladigan buxgalterlarning xalqaro sertifikatlari ro'yxati

№	Sertifikatlar nomi
1.	“Sertifikatlangan diplomli buxgalter (ACCA)” sertifikati
2.	“Sertifikatlangan jamoatchi buxgalter (CPA)” sertifikati
3.	“Sertifikatlangan xalqaro professional buxgalter (CIPA)” sertifikati
4.	“Birlashgan diplomli buxgalterlar (ACA)” sertifikati
5.	“Moliya va biznesni boshqarish bo'yicha diplom (ACCA)” sertifikati

Mazkur sertifikatlarga ega auditorlar malaka imtihonini topshirmasdan auditorlik faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega. Bu auditorlar kasbiy darajasini oshirish va xalqaro standartlar bilan integratsiyalashuvni rag'batlantirish maqsadida amalga oshirilmoqda.

Amalga oshirilgan tadqiqot natijalarida energetika korxonalarida xalqaro standartlar asosida auditorlik faoliyatini tashkil etishning me'yoriy-huquqiy asoslari va amaliy mexanizmlari kompleks tarzda tahlil qilindi. Auditorlik faoliyatining tarixiy evolyutsiyasi “politseyskiy nazorati” funksiyasidan zamonaviy konsalting xizmatigacha bosib o'tgan jarayonni ko'rsatadi.

Energetika korxonalari auditorlik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lib, texnik murakkablik, uzoq muddatli loyihalar va yuqori auditorlik xavflari bilan tavsiflanadi. Bu sohada AXS qo'llash maxsus yondashuv va sohaviy ekspertizani talab etadi.

O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatining me'yoriy-huquqiy bazasi bosqichli ravishda takomillashtirilmoqda. Oxirgi yillarda qabul qilingan qonunchilik o'zgarishi auditorlik faoliyatini xalqaro standartlarga moslashtirish yo'nalishida muhim qadam hisoblanadi.

Energetika korxonalarida auditorlik xavflari an'anaviy auditorlik tekshiruvlariga nisbatan yuqori bo'lib, bu maxsus uslubiy yondashuv va sohaviy ekspertizani talab etadi. Texnik aktivlar

murakkabligi, ekologik majburiyatlar va tartibga soluvchi talablar auditorlik metodologiyasini moslashtirishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Азарская, М.А. (2019). Методология и развитие методического обеспечения аудита: монография. Йошкар-Ола: ООО "Стринг".
2. Sanayev, N., & Narziyev, R. (2002). Audit. Toshkent: Sharq.
3. To‘laxo‘jayeva, M.M. (2021). Auditorlik faoliyatining nazariy va amaliy asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot.
4. Dismuratov, R.D. (2008). O‘zbekistonda auditorlik faoliyatining shakllanishi va uning uslubiyotini takomillashtirish. Toshkent: Bank-moliya akademiyasi.
5. Musayev, H.N. (2003). Audit. Toshkent: Moliya.
6. Xalqaro buxgalterlar federatsiyasi. (2024). Auditing xalqaro standartlari. Nyu-York: IFAC.
7. O‘zbekiston Respublikasining "Auditorlik faoliyati to‘g‘risida"gi Qonuni. (2021). O‘RQ-677.
8. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining buyrug‘i. (2021). Xalqaro sertifikatlar ro‘yxati to‘g‘risida. №3321.

УДК: 338.465.4

**КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МЕНЕЖМЕНТИ УСУЛЛАРИНИ ИННОВАЦИОН
ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ ЎРНИ**

**РОЛЬ МЕТОДОВ УПРАВЛЕНИЯ ПОДГОТОВКОЙ ПЕРСОНАЛА В
РАЗВИТИИ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

**THE ROLE OF PERSONNEL TRAINING MANAGEMENT METHODS IN THE
DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP**

Эргашев Тўлқин Шокирович
БухДУ Иқтисодиёт кафедраси доценти и.ф.ф.д(PhD)

Аннотация

Мақолада кадрлар тайёрлаш менежменти усуллари моҳияти ва унинг ўрни таҳлил этилган. Шунингдек, унинг инновацион тадбиркорликни ривожлантиришдаги ўрни тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: кадрлар тайёрлаш, менежмент усуллари, меҳнат бозоридаги, юқори малакали кадрлар, таълим хизматлари

В статье анализируется сущность методов управления подготовкой кадров и их роль. Также изучается их роль в развитии инновационного предпринимательства.

Ключевые слова: подготовка кадров, методы управления, рынок труда, высококвалифицированные кадры, образовательные услуги.

The article analyzes the essence of personnel training management methods and its role. Also, its role in the development of innovative entrepreneurship is studied.

Key words: personnel training, management methods, labor market, highly qualified personnel, educational services

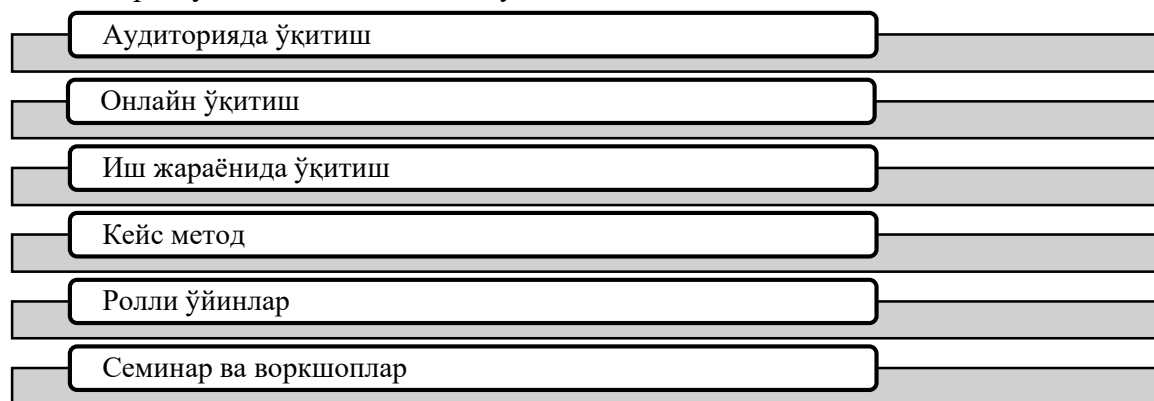
Иқтисодий фанда инновацион тадбиркорлик борасида шаклланган илмий қарашларни чуқур тизимли таҳлил қилиш асосида мазкур фаолият тури нафақат маҳсулот ёки хизмат, балки, иқтисодий ва технологик тараққиётни рағбатлантириш бўйича кенг имкониятлар

яратиш зарурияти мавжуд эканлигини, ҳамда, ушбу соҳани риводлантиришнинг инфратузилмавий таъминоти, хусусан, кадрлар тайёрлаш менежменти реал сектор билан чуқур интеграцион муносабатларда бўлган ҳолда таълим хизматлари кўрсатилишини ташкил этиш кераклигини кўрсатди. Бу борада халқаро ташкилотлар томонидан глобал даражада ўтказилган тадқиқотлар ҳам мазкур олинган хулоса тўғри эканлигини исботлайди.

Кадрлар тайёрлаш менежменти глобал даражада йилдан йилга такомиллашиб, меҳнат бозоридаги юқори малакали кадрларга бўлган талабни қондиришнинг самарали усуллари амалиётга жорий этилиши ҳисобига мураккаблашиб бораётган жараёнлардан ҳисобланади. Бугунги кунда қадар иқтисодий фанда кадрлар тайёрлаш менежментининг амал қилиш турлари таълим хизматлари кўрсатиш усуллари ўзаро мутаносибликда қўлланилишидаги нисбатларнинг ўзгариши асосида шаклланганлиги кўп сонли илмий тадқиқотларда ўз исботини топган. Жумладан, С. Лонг[1], А. Шаут[2], А. Мак Довалл[3], А.Б. Беккер[4], М. Фежфарова[5], М.А. Вилдан[6], А.С. Арулсами[7] каби узоқ хорижлик олимлар томонидан кадрлар тайёрлаш менежменти амал қилишида таълим хизматлари кўрсатишнинг турли усуллари ўртасидаги ўзаро комбинацион ўзгаришларни амалга оширилиши ҳисобига янги турларнинг шаклланганлиги аниқланган. Ушбу вазиятни инобатга олган ҳолда, кадрлар тайёрлаш менежменти турларининг чуқур моҳиятини тушуниб етишда таълим хизматлари кўрсатиш усуллари чуқур қиёсий таҳлил қилишни лозим топдик.

Ўрганишларга кўра, бугунги кунда жаҳон амалиётида кадрлар тайёрлаш менежменти амал қилишида таълим хизматлари аудиторияда ўқитиш, онлайн ўқитиш (e-L – e-Learning) иш жараёнида ўқитиш (OJT – On the Job Training), кейс метод, ролли ўйинлар (RP – Role-Play), семинар ва воркшоплар каби усуллар орқали кўрсатилиши, ҳамда улар қуйидаги тартибда изоҳланиши аниқланди:

биринчи усул бу кадрлар тайёрлаш менежменти шаклланишининг дастлабки босқичларидан бошлаб то бугунги кунга қадар амал қилиб келаётган таълим хизматлари кўрсатишда энг кенг тарқалган анъанавий ҳисобланган аудиторияда ўқитиш ҳисобланади. Бунда тегишли соҳа вакили, мутахассиси, ёки профессор-ўқитувчилар томонидан белгиланган аудиторияда маъруза шаклида маълумотлар тарқатилади ва бу классик ёндашув асосида назарий билимларни узатишга асосланган бўлади.

1-расм. Кадрлар тайёрлаш менежменти амал қилишида таълим хизматлари кўрсатиш усуллари

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

Маъруза шаклида таълим бериш жараёнлари бир тарафлама фаолликка асосланган бўлиб, бунда кўпроқ маърузачи ўз назарий билимлари билан аудиторияда иштирок этаётган таълим хизматлари истеъмолчиларини таништиради. Бу турдаги усул асосида кадрлар тайёрлаш менежментида таълим хизматлари кўрсатилишини ташкил этиш нисбатан осонлиги ва бир вақтнинг ўзида катта аудиторияни қамраб олиш имконияти мавжуд эканлиги билан характерланади. Бунда кўпроқ назарий билимларни беришга устуворлик қаратилиб, амалиёт билан узилишлар кўзга ташланиши, шу билан биргаликда, аудитория вақти давомийлиги қанчалик узоқ бўлса, таълим хизматлари истеъмолчиларининг берилаётган академик

билимларни қабул қилиш самарадорлиги пасайишига олиб келиши мумкин бўлади. Бу эса кадрлар тайёрлаш менежменти самарадорлигига ўз салбий таъсирини кўрсатади. Шу сабабли, тараққий этган мамлакатларда амал қилаётган кадрлар тайёрлаш менежментида аудиторияда ташкил этиладиган ўқитиш жараёнлари кўрсатилаётган таълим хизматларининг паст салмоқдаги улушини ташкил этади;

иккинчи усул онлайн ўқитиш (e-Learning) ҳисобланиб, айрим манбалаарда масофавий ўқитиш деб ҳам аталади. Ушбу усул кадрлар тайёрлаш менежменти тизимига дастлаб индивидуал тартибда таълим хизматлари кўрсатиш амалиётида қўлланилиши билан кириб келиб, “Covid-19” инқирози шароитида умумий тартибда таълим хизматлари кўрсатиш амалиётида кенг қўлланилганлиги билан характерланади. Ушбу усул анъанавий ҳисобланган аудиторияда ўқитиш усулига нисбатан тезкорлиги, интерактивлиги, вақт ва макон танламаслиги каби хусусиятлари ҳисобига таълим хизматларидан фойдаланувчилар учун қулайлиги билан ажралиб туради. Шу билан биргаликда, ушбу усул кадрлар тайёрлаш менежменти амал қилишининг кам харажатли (LM – Lean Management) усули сифатида баҳоланади. Мазкур усул орқали таълим хизматлари кўрсатиш амалиётини ташкил этишда турли видео дарсликлар, вебинарлар ёрдамида масофадан ўқитиш мумкин бўлади. Жумладан, ушбу усул кадрлар тайёрлаш менежментида назоратни амалга ошириш билан биргаликда, таълим олувчиларни рағбатлантириш бўйича тегишли чораларнинг кам қўлланилиши ҳисобига самарадорлик кўрсаткичига салбий таъсир кўрсатиши мумкин ҳисобланади;

кадрлар тайёрлаш менежменти амал қилишида таълим хизматлари кўрсатишнинг иш жараёнида ўқитиш (OJT – On the Job Training) усули корхона ходимларини иш ўрнидан ажралмаган ҳолатда “устоз-шогирд” тамойили асосида юқори малакали уста, ёки юқори лавозимдаги мутахассис томонидан касбий билим, кўникма ва малакаларни ўргатиш орқали намоён бўлиб, аввалги усулларга нисбатан таълим хизматлари кўрсатишнинг амалий йўналтирилганлиги билан характерланади. Ушбу усулдан кадрлар тайёрлаш менежментида амалий фойдаланиш учун олий таълим муассасалари билан иш берувчилар ўртасида кадрлар тайёрлаш бўйича ўзаро ҳамкорлик алоқалари ўрнатилган бўлиши талаб этилади;

кадрлар тайёрлаш менежментида таълим хизматларининг кейс метод усули асосида ташкил этилиши истеъмолчиларда танқидий фикрлаш, қарор қабул қилиш кўникмаларини ҳақиқий муаммо (кейс) таҳлилини амалга ошириш асосида уни самарали ҳал этиш бўйича тегишли лойиҳаларни ишлаб чиқишлари, ҳамда лойиҳа муаллиф ўз ишлаб чиққан муммони ҳал этишга қаратилган лойиҳани ҳимоя қилиши билан фойдали ҳисобланади. Ушбу усулни амалиётда қўллашда реал воқеълик шароитида тегишли кейсларни ишлаб чиқиш учун маълум бир вақт сарфи талаб этилиши билан боғлиқ муаммолар мавжуд;

кадрлар тайёрлаш менежментида ролли ўйинлар (RP – Role-Play) усули орқали таълим хизматлари кўрсатилиши истеъмолчиларнинг ижтимоий-ахлоқий сифатлари бўйича касбий компетентлигини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади. Бунда таълим хизматидан фойдаланувчилар иш жараёнида содир бўлиши мумкин бўлган турли ҳолатлар, жумладан, муаммоли вазиятларни ролларни ўзаро тақсимлаш асосида намоён қилиб, ўзаро мулоқот юритиш, мавжуд психологик ҳолатга мослашиш кўникмаларини ривожлантиришлари мумкин бўлади;

семинар ва воркшоплар усули кадрлар тайёрлаш менежментида таълим хизматларини аниқ мавзудаги амалий муаммони ҳал этиш бўйича ечимларни таълим жараёни қатнашувчилари ўзаро биргаликда, интерактив усулда амалий машғуллот, семинар шаклидаги машғуллотлар кўринишида ишлаб чиқишларига асосланади. Бунда ўзаро ҳамкорликда ишлаш бўйича ходимларнинг ижтимоий-ахлоқий сифатлари таркибига кирувчи ўзаро ҳамкорликда ишлаш, гуруҳда ёки гуруҳ билан ишлаш бўйича, ҳамда инновацион фикрларни шакллантириш қобилиятига хос бўлган касбий компетентлигини ривожлантиришга эришилади. Ушбу усулдан фойдаланишда профессионаал тренерларни жалб этиш учун қўшимча молиявий ресурсларга эҳтиёж туғилади.

Шу ўринда, юқорида таҳлил қилинган кадрлар тайёрлаш менежменти амал қилишида таълим хизматлари кўрсатиш усуллари самарадорлиги, қамров даражаси,

иштирокчиларнинг фаоллиги даражаси, камчиликлари ва афзалликлари каби мезонлар асосида чуқур қиёсий таҳлил (1-жадвал) қилиш асосида инновцион тадбиркорликни ривожлантиришнинг самарали усулини аниқлашни лозим топдик.

1-жадвал

**Кадрлар тайёрлаш менежментида таълим хизматлари кўрсатиш усулларида
фойдаланиш амалиётининг қиёсий таҳлили**

Усуллар	Самарадорлиги	Камров даражаси	Иштирокчилар фаоллиги	Камчиликлари	Афзалликлари
Аудиторияда ўқитиш усули	Ўрта даражада	Кенг камровли	Пассив (тинглайди)	Фаоллик камлиги	Ташкил этиш осон
Онлайн ўқитиш усули	Ўрта даражада	Жуда кенг камровли	Қуйи ўрта даражада	Рағбат ва назорат етишмаслиги	Вақт ва макон танламаслиги ва кам харжлиги
Иш жараёнида ўқитиш (ОJT) усули	Жуда юқори даражада	Чекланган даражада	Юқори даражада	Менторга юқори боғлиқлик	Реал иш тажрибасига эга бўлиш
Кейс метод усули	Юқори даражада	Ўрта даражада	Юқори даражада	Реал воқеликка мос келадиган кейс таёрлаш қийин	Танқидий фикрлаш ва таҳлил қилиш қобилиятини ривожланади
Роллий ўйинлар (RP) усули	Ўрта даражада	Чекланган даражада	Юқори даражада	Ташкил қилиш мураккаб	Мулоқот қилиш бўйича касбий кўникмаларни шакллантиради
Семинар ва воркшоплар усули	Юқори даражада	Ўрта даражада	Юқори даражада	Қўшимча ресурс ва вақт талаб қилади	Иштирокчилар фаоллигини юқори даражаси, амалий йўналишга эгаллиги

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

Ўтказилган қиёсий таҳлил асосида қуйидаги илмий хулосаларни шакллантиришга эришилди:

биринчидан, инновацион тадбиркорликни ривожлантиришда кадрлар тайёрлаш менежменти орқали таълим хизматлари кўрсатишнинг маълум бир турдаги усулидан эмас, балки, турли усулларни ўзаро комбинациялашган ҳолдаги гибрид амалиётини ташкил этиш асосида юқори самарадорликка эришиш мумкин ҳисобланади. Жумладан, назарий жиҳатдан базавий билимларни шакллантиришда онлайн ёки аудиторияда ўқитиш усуллари, иш ўрни бўйича касбий компетенцияни шакллантиришда – иш жараёнида ўқитиш (ОJT) ва кейс метод усуллари, ижтимоий-ахлоқий, ҳамда инновацион фикрлаш компетенцияларни шакллантиришда эса ролли ўйинлар ва воркшоплар каби усуллардан фойдаланиш талаб этилади;

иккинчидан, инновацион тадбиркорликни кадрлар тайёрлаш менежменти орқали кўрсатиладиган таълим хизматлари асосида ривожланишини қўллаб-қувватлашнинг самарадорлигини оширишда ҳар икки тармоқнинг инновацион инфратузилмасининг ўзаро мутаносибликдаги ривожланганлик даражасини таъминлаш талаб этилади.

Бунда кадрлар тайёрлаш менежментида “LMS (LMS – Lean Management System)” платформарини сунъий интеллектга асосланган автоматлаштирилган баҳолаш ва назорат тизимларини, шунингдек, ҳар бир тизимдан рўйхатдан ўтган таълим олувчилар учун индивидуал тартибдаги касбий компетенциянинг ривожланиш ҳолатидан келиб чиқиб, “Skill Map+Method Map”ни ишлаб чиқиш талаб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Long C.S., Kowang T.O., Ismail W.K.W., & Rasid S.Z.A. A review on performance appraisal system: An ineffective and destructive practice. Middle East Journal of Scientific Research, No 14 (7), 2013. – pp. 887-891.

2. Shaout A., & Yousif M.K. Performance evaluation - Methods and techniques survey. International Journal of Computer and Information Technology, No 3 (05), 2014. – pp. 966-979.
3. McDowall A. and Saunders M.N.K. UK Manager’s Conceptions of Training and Development. Journal of European Industrial Training, No 34, 2010. – pp. 609-630.
4. Bakker A.B., van Emmerik I.H., & Euwema M.C. Crossover of burnout and engagement in work teams. Work & Occupations, No 33, 2006. – pp. 464-489.
5. Fejfarová M., Fejfar J. Employee Training and Development and Competency Based Approach: Any Relationship?. Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science, vol. 15, no. 4, 2022. – pp. 242-250.
6. Wildan M. A. Employee Performance Lens on Rapid Changing in Information Technology 4.0. Kaav International Journal of Economics, Commerce & Business Management, No 10 (2), 2023. – pp. 9-16.
7. Arulsamy A.S., Singh I., Kumar M.S., Panchal J.J., Bajaj K.K. Employee Training and Development Enhancing Employee Performance – A Study. Samdarshi, Vol. 16, Issue 3, August 2023. – pp. 406-416.

УДК: 332.02

**ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ РАЎБАТЛАНТИРИШДА ТАРМОҚЛАР ВА МИНТАҚАЛАР
БЎЙИЧА ЁНДАШУВ**

СЕТЕВОЙ И РЕГИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД К ПРОДВИЖЕНИЮ ИНВЕСТИЦИЙ

NETWORK AND REGIONAL APPROACH TO INVESTMENT PROMOTION

Хашимов П.З. проф.

Ўзбекистон Миллий университети,
Иқтисодиёт назарияси кафедраси профессори, и.ф.н.

Собирхўжаев Хадятилло

Ўзбекистон Миллий университети иқтисодиёт факультети талабаси

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистоннинг инвестицион сиёсатида тармоқлар ва минтақалар бўйича қўлланилаётган рағбат механизмлари таҳлил қилинган. Саноат, ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) ва энергетикада жорий этилган имтиёзлар, шунингдек, Тошкент шаҳри ҳамда кам ривожланган вилоятлар ўртасидаги дифференциал рағбат усуллари аниқланган. Мақолада шунингдек, Ўзбекистон тажрибасининг бу йўналишдаги самарадорлиги кўрсатилган ва халқаро таққослаш доирасида Қозоғистон, Вьетнам ҳамда Полша бўйича мисоллар келтирилиб, келгусида инвестицияларни рағбатлантириш тизимини такомиллаштиришга қаратилган таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: инвестицион сиёсат, тармоқлараро рағбат, минтақавий ривожланиш, халқаро таққослаш.

В статье анализируются механизмы стимулирования, применяемые в инвестиционной политике Узбекистана по секторам и регионам. Выявлены преимущества, внедряемые в промышленности, информационно-коммуникационных технологиях (ИКТ) и энергетике, а также дифференцированные методы стимулирования между городом Ташкентом и менее развитыми регионами. Показана эффективность опыта Узбекистана в этой сфере, в рамках международного сопоставления приведены примеры Казахстана, Вьетнама и Польши,

разработаны предложения по совершенствованию системы стимулирования инвестиций в перспективе.

Ключевые слова: инвестиционная политика, межотраслевое стимулирование, региональное развитие, международное сопоставление.

This article analyzes the incentive mechanisms used in Uzbekistan's investment policy by sectors and regions. The benefits introduced in industry, information and communication technologies (ICT) and energy, as well as differential incentive methods between the city of Tashkent and less developed regions, are identified. The article also shows the effectiveness of Uzbekistan's experience in this area and, within the framework of international comparison, provides examples from Kazakhstan, Vietnam and Poland, and develops proposals aimed at improving the investment incentive system in the future.

Key words: investment policy, cross-sectoral incentive, regional development, international comparison.

Бугунги глобаллашув шароитида мамлакатлар иқтисодий ўсиш суръатларини тезлаштириш ва барқарор ривожланишни таъминлаш мақсадида инвестиция сиёсатларини мақсадли соҳаларга йўналтиришга катта эътибор қаратмоқдалар. Хусусан, ривожланаётган иқтисодиётларда давлатнинг тармоқлар ва минтақалар бўйича рағбат механизмларининг ишлаб чиқилиши иқтисодий диверсификация, иш ўринларини яратиш ва минтақавий тенгсизликни камайтиришда муҳим рол ўйнайди.

Ўзбекистон мустақиллик йилларида табиий ресурслар ва аграр салоҳиятга асосланган иқтисодий модел билан ишлаган бўлса, сўнгги ўн йилликда саноат, АКТ ва энергетика каби устувор тармоқларга жалб этишга йўналтирилган стратегияларни жорий қилди. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 25 декабрдаги “Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида” ги ЎРҚ-598-сон Қонуни ва унга киритилган тегишли қоида-қонун ҳужжатлари орқали тармоқлар ва минтақалар бўйича имтиёзлар тизими яратилиб, инвестиция муҳитини такомиллаштиришга катта эътибор қаратилмоқда

Ушбу мақоланинг долзарблиги бир неча омилларга асосланади. Аввало, жаҳон иқтисодиётидаги рақобатнинг юқори бўлиши натижасида ички бозорда янги лойиҳаларга бўлган талаб ортмоқда. Шу билан бирга, давлат томонидан берилаётган имтиёзларнинг самарадорлиги ва уларнинг мавжуд муаммолар контекстида қаерда такомиллаштириш кераклиги бўйича аниқ таҳлил олиб бориш талаб этилади. Иккинчидан, тармоқлар ва минтақалар бўйича инвестиция оқимларининг дифференциал ёндашуви иқтисодий ривожланишдаги тенгсизликни камайтириш ва ресурсларни мақбул тақсимлашга имкон беради.

Мақоланинг мақсади – Ўзбекистоннинг инвестиция сиёсатидаги тармоқлар ва минтақалар бўйича рағбат механизмларини тизимли таҳлил қилиш, уларнинг самарадорлигини баҳолаш ва халқаро мисоллар асосида таклифлар ишлаб чиқишдан иборат. Бунинг учун қуйидаги вазифалар белгиланди:

1. Саноат, ахборот-коммуникация технологиялари (АКТ) ва энергетика тармоқларидаги имтиёзларни таснифлаш ва тавсифлаш;

2. Тошкент шаҳри ва кам ривожланган минтақалар ўртасидаги дифференциал рағбатларни ўрганиш ҳамда уларнинг ташқи хорижий инвестицияларни (ТХИ) жалб қилишга таъсирини аниқлаш;

3. Қозоғистон, Ветнам ва Полша тажрибаларини солиштирма таҳлил қилиш;

4. Амалга оширилган таҳлиллار асосида Ўзбекистон амалиёти учун тармоқлар ва минтақаларда инвестицияларни рағбатлантириш бўйича тавсияларни ишлаб чиқиш.

Родрик [1] давлатнинг устувор соҳаларни идентификация қилиб, уларга йўналтирилган рағбат механизмларини аниқлаши лозимлигини таъкидлайди. Хауссманн, Хванг ва Родрик [2] эса экспорт таркибининг технологик мураккаблиги иқтисодий ўсишга ижобий таъсир кўрсатишини исботлайди. Лин [3] янги таркибий иқтисодиёт назариясида давлат сиёсатини

хомашё базаси ва меҳнат бозорининг реал имкониятларига мослаштириш зарурлигини олға суради.

Абдуманнонов ва Абдукадиров [4] Ўзбекистон саноат сиёсатининг солиққа оид рағбатларини таҳлил қилиб, инвестициялар оқимининг 2016-2020-йиллардаги ўсишини қайд этганлар. Улар солиқ имтиёзлари ва божхона расмийлаштирувидаги енгилликлар ЭИЗ резидентлари ҳиссасини оширишини кўрсатганлар. Шунингдек, ИТ-Парк ҳисоботлари АКТ секторида 0% даромад солиғи ва ҚҚС имтиёзларининг компания сонини 2019-2023-йилларда 150 дан 500+ га етказганини қайд этадилар.

Султонов ва Ҳамидова [6] Тошкент валояти ҳамда Қорақалпоғистон мисолида секторал ва ҳудудий имтиёзларни таҳлил қилиб, Тошкент шаҳри ва вилоятининг тахминан 60% ТХИни жалб қилаётганини аниқлаганлар. Сўх тумани каби кам ривожланган ҳудудларда солиқ ставкаларининг 50% пасайтирилганлиги эса янги корхоналар сонини 10% га оширганини кўрсатади.

Қозоғистоннинг “Инвестицион шартнома” тизими (1998) 25 йилгача барқарорлик кафолати билан йирик лойиҳаларни жалб қилиши, Вьетнамнинг 0% солиқ имтиёзи (1986–2020) орқали экспортга йўналтирилган технологик саноатни ривожлантириши ва Полшанинг “балли тизим” (2018) орқали имтиёзларини лойиҳага боғлаши халқаро амалиётда муваффақиятли ёндашувлар сифатида тан олинади.

Ушбу тадқиқотда дескриптив таҳлил, солиштирма таққослаш усуллари қўлланилди. Маълумотлар манбаи сифатида Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2019-2023йиллардаги тармоқлараро қўшилган қиймат, инвестиция ҳажмлари ва солиқ тушумлари бўйича йиллик ҳисоботлари, Навои, Ангрен ва Жиззах ЭИЗлари ҳамда Тошкент ИТ-Паркиннинг резидент компаниялар сони, инвестиция ва экспорт кўрсаткичлари бўйича расмий маълумотлари, шунингдек, UNSTAD “Investment Policy Review” [7] ҳамда World Bank “World Development indicators”[8] маълумотлар базалари ишлатилди. Таҳлил усуллари қуйидагича ташкил этилди: биринчидан, дескриптив статистика ёрдамида ҳар бир тармоқ ва минтақа бўйича ўртача, медиан, дисперсия ва фоиз кўрсаткичлари аниқланиб, графиклар (чизиқли ва устунли диаграммалар) орқали инвестиция ҳажмларининг ўзгариш тенденциялари кўрсатилди; иккинчидан, Ўзбекистон, Қозоғистон, Вьетнам ва Полша инвестиция сиёсатлари барқарорлик кафолати, имтиёз муддати, лойиҳа сифатига боғлиқлик ва диверсификация даражаси мезонлари бўйича солиштирма таҳлил (бенчмаркинг) ўтказилди.

Ўзбекистон иқтисодиётининг тармоқлари ва минтақавий инвестицияларни рағбатлантиришнинг самарадорлигини халқаро қиёсда кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ. Қуйида учта давлат – Қозоғистон, Вьетнам ва Полша – мисолида инвестиция сиёсатининг қиёсий жиҳатлари таҳлил қилинади, чунки бу давлатлар Ўзбекистон учун маълум маънода “ўрганиш моделлари” бўлиши мумкин: Қозоғистон – минтақавий қўшни ва рақобатчи, Вьетнам – тез суръатларда саноатлашаётган собиқ социалистик давлат, Полша эса муваффақиятли транзиция ва Европа интеграцияси тажрибаси билан ажралиб туради.

Қозоғистон мустақиллик йилларида Марказий Осиёда энг кўп ТХИни жалб қилган давлат бўлиб, 2023 йилга келиб мамлакатга кирган ТХИнинг соф оқими \$173 млрд дан ошди. Бунда, албатта, мамлакатнинг улкан нефт-газ ресурслари муҳим рол ўйнаган – ТХИнинг каттагина қисми углеводородлар секторига (Тенгиз, Қорашўнғул лойиҳалари) тўғри келади. Қозоғистон инвестиция сиёсати Ўзбекистонга қараганда аввалроқ либераллашган: 1990-йиллар охири ва 2000-йиллар бошида хорижий инвесторлар учун жуда қулай шароитлар (ойна дарвозаси принципи, барқарорлик келишувлари, солиқлардан озод қилиш) таклиф этилди. Самрук-Қазйна миллий фаровонлик жамғармаси (суверен фонд) ҳамда “Баитерек” ва “Қазйна Сапитал” каби ривожланиш институтлари орқали давлат катта инвестиция лойиҳаларида иштирок этди. Қозоғистон ҳукумати йирик инвесторларга индивидуал ёндашувни қўллади: масалан, “Инвестицион шартнома” тизими жорий қилинган бўлиб, \$50–\$60 млн дан катта лойиҳаларга давлат билан махсус битим тузиш орқали 25 йилгача солиқ ва ҳуқуқий режим барқарорлигини кафолатлаш имконини берди. Бундай шартнома асосида инвесторлар учун солиқ ва божхона бўйича кенг имтиёзлар, тайёр ер участкаси ва инфратузилма билан

таъминлаш, ҳатто зарур бўлса, фуқаролик бериш (инвестор визаси) каби бонуслар таклиф қилинди. 2020-йилларга келиб Қозоғистон инвестицион сиёсатда яна янги ташаббусларни эълон қилди: масалан, 2022 йилда “Стратегик инвестицион келишув” тушунчаси пайдо бўлиб, жуда йирик лойиҳалар (14,5 млрд тенге – тахминан \$30 млн дан ортиқ) учун 25 йилгача солиқ ва ҳуқуқий кафолатлар ваъда қилинди. Бундан ташқари, 2025 йилда Қозоғистон ҳукумати 10 млрд \$ капиталга эга янги инвестиция фондини ишга туширишини маълум қилди – бу фонд яшил энергетика, инфратузилма ва юқори технологиялар соҳасидаги йирик лойиҳаларни молиялаштиради. Қозоғистон инвесторлар учун “бир дарча” тамойилини ҳам кучли йўлга қўйган: “Казакх Инвест” миллий агентлиги хорижий инвесторларни бошидан охиригача кузатиб боради. Бунинг самараси ўлароқ, Қозоғистон 2023 йилда ҳам йиллик ТХИ ҳажмини ошириб, 2025 йилга бориб \$25 млрд ТХИ жалб қилиш кутилаётганини билдирди. [1] Ўзбекистон учун Қозоғистон тажрибасидан олинадиган сабоқ – йирик стратегик инвесторлар билан барқарорлик ва ҳуқуқий кафолатларни олдиндан келишиб бериш муҳим экани. Қозоғистондаги каби 25 йиллик кафолатлар (масалан, солиқ режими ўзгармаслиги) катта инвесторларга ишонч бағишлайди, чунки уларда сиёсат ўзгаришидан қўрқув камаяди.

Ветнам 1986 йилдан бошлаб “Дои Мои” деб номланган иқтисодий ислохотлар даврини бошлаб, марказлашган иқтисодиётдан бозор иқтисодига ўтишда катта ютуқларга эришди. Ҳозирги кунда Ветнам Жануби-Шарқий Осиёда ТХИ учун энг жозибадор минтақалардан бири бўлиб, 2020-йилларга келиб йиллик ТХИ оқими \$15–20 млрд атрофида барқарорлашди. Ветнам ҳукумати инвестицияларни рағбатлантиришда бир нечта асосий йўналишда ишлади: махсус иқтисодий зоналар, солиқ имтиёзлари ва ишчи кучи салоҳиятини ошириш. Солиқ имтиёзлари бўйича Ветнам тажрибаси қизик: у ерда корпоратив солиқ рағбати – камайтирилган ставкалар ва тўлиқ солиқ таътили (солиқ имтиёзи) даврлари қўлланилади. Мисол учун, илгари 20% бўлган стандарт корпоратив солиқ ставкаси айрим устувор соҳалар учун 10% ёки 15% га туширилган, бундан ташқари, янги инвесторга одатда биринчи 4 йил 0%, кейинги 9 йил 5–10% гача чегирма берилади. Бундай тизим кўплаб ишлаб чиқарувчи (масалан, электроника, смартфон, кийим-кечак) хорижий компанияларни жалб қилди – чунки Ветнам уларни 10–15 йил деярли солиқсиз ишлаш имконияти билан ўзига тортди. [2] Шунингдек, Ветнам 2020 йилда янги Инвестиция қонунини қабул қилиб, унда алоҳида устувор йўналишларга инвестиция қилувчилар учун молиявий рағбатларни белгилади – жумладан, олий таълим, илмий тадқиқот, экологик лойиҳалар каби соҳаларга киритиладиган сармоялар учун давлат субсидиялари ёки ер участкаларини текин бериш кўзда тутилган. Демак, Ветнам ҳозир сифат бўйича инвесторларга эътибор қаратмоқда: мураккаб технология ва илмий соҳаларга киритилган инвестицияларга махсус имтиёзлар беради. 2021 йилда глобал минимал солиқ кун тартибига келгач, Ветнам ҳукумати инвестиция рағбатларини диверсификация қилиш ҳақида ҳам ўйламоқда – масалан, солиқ имтиёзлари ўрнига инфратузилма субсидиялари, кадрлар тайёрлашга грантлар бериш каби шаклларга ўтиш режалари муҳокама қилинди. Ўзбекистон учун Ветнамнинг асосий сабоқларидан бири – ҳал қилувчи аҳамиятга эга реал омилларни унутмаслик. Ветнамда инвесторларни жалб қилган нарса фақат имтиёзлар эмас, балки меҳнатга лаёқатли аҳолининг кўплиги, ишчи кучининг арзонлиги ва халқаро савдо келишувларида (ЖСТ, эркин савдо битимлари) иштирокидир. Ўзбекистон ҳам демографик салоҳиятга эга мамлакат, охириги йилларда ишчи кучи малакасини ошириш, меҳнат бозорини замонавий талаблар билан мослаштириш масалаларига алоҳида эътибор берилмоқда. Бундан ташқари, Ветнам ЖСТга аъзо бўлиб, катта бозорлар (АҚШ, ЕИ, Хитой) билан преференциал савдо режимига эга бўлгани учун инвесторлар заводларини у ерда қуриб, глобал бозорга экспорт қилади. Ўзбекистон эса ҳали ЖСТга аъзо эмас (ҳозир музокаралар давом этмоқда). Бу жиҳатлар Ўзбекистонга инвестиция жалб қилишда хулосани беради: фақат имтиёзлар бериш етарли эмас, бозор интеграцияси ва ишчи кучи сифатини таъминлаш лозим. Ветнам каби Ўзбекистон ҳам юқори қиймат занжирларида иштирок этишни хоҳлайди (масалан, автомобилсозлик ёки электроника). Бунинг учун Ветнамдаги каби Индустриал Парк ва Экспорт Просессинг Зоналар (экспортга мўлжалланган зоналар) барпо этилмоқда. Ветнам

мисоли Ўзбекистон сиёсатчиларини глобал интеграция масалаларини жадаллаштиришга ундайди.

Полша Шарқий Европа ва Марказий Осиё минтақасидаги муваффақиятли транзиция ўтган ва Европа Иттифоқига аъзо бўлган йирик иқтисодиётдир. Унинг инвестиция сиёсатидан Ўзбекистон қуйидаги жиҳатлар билан қизиқиши мумкин: минтақавий тенглик ва инновацион ёндашув. Полша 1990-йилларда бозор ислохотларини амалга оширгач, ТХИ миқдори тез ўсди ва саноат модернизациясига катта ҳисса қўшди. 2010-йилларга келиб Полша ҳукумати инвестицияларнинг сифати ва минтақалар бўйича тақсимотига эътибор қаратди. 2016 йилда қабул қилинган “Масъулиятли ривожланиш стратегияси” саккизта устувор саноат тармоғини ривожлантиришни белгилади: авиация, муҳофаа, автомобил қисмлари, кема қурилиши, биотехнология-фармацевтика, электр жиҳозлар ва қишлоқ хўжалиги машинасозлиги, мебель саноати, ИТ ва тиббий асбоблар ишлаб чиқариши. Ушбу соҳаларга киритиладиган инвестициялар учун махсус имтиёзлар пакети жорий этилди. Энг қизиқ томони – Полша 2018 йилда инвестицияларни қўллаб-қувватлаш бўйича бутунлай янги қонунни қабул қилди ва шу орқали аввал фақат махсус иқтисодий зоналарда қўлланилган солиқ имтиёзларини мамлакатнинг деярли барча минтақаларига кенгайтди. Янги қонунга биноан, белгиланган талабларга жавоб берувчи исталган жойдаги инвестиция лойиҳаси учун 10 йилдан 15 йилгача муддатга даромад солиғидан тўлиқ озод қилиш имтиёзи бериладиган бўлди. [3] Ушбу имтиёздан фойдаланиш муддат ва даражаси лойиҳанинг сифат кўрсаткичларига боғлиқ қилинган: масалан, қанчалик кўп иш ўрни яратилса, қанчалик кўп инновация ёки илмий-тадқиқот компоненти бўлса, маҳаллий университетлар билан ҳамкорлик қилинса, лойиҳа камроқ ривожланган минтақада амалга оширилса – солиқ имтиёзининг муддат ва ҳажми шунча каттароқ бўлади. Бу “балли тизим” Полша инвестиция сиёсатига инновацион ёндашув олиб кирган. Натижада, инвесторларга қўйиладиган талаблар ҳам ошди: Полшада эндиликда фақат капитал олиб келиш етарли эмас, балки у билан бирга know-how, янги иш ўринлари, R&D ва таълим соҳасида ҳисса бўлиши талаб этилмоқда. Бу тизим “бутун Полша – махсус иқтисодий зона” шиори остида амалга оширилди ва минтақавий муаммоларни ҳам ҳал қилишга қаратилди. Чунки илгари махсус зоналар фақат айрим минтақаларгагина чекланган эди, эндиликда эса юқоридаги шартларни бажарган ҳолда Полшанинг исталган жойида инвестор шу имтиёздан фойдалана олади. Ушбу ёндашув ортидан Полшада қатор янги инвестиция лойиҳалари (хусусан, автомобил қисмлари ишлаб чиқариш ва ИТ марказлари) Варшава ва Краков каби катта шаҳарлар билан бир қаторда кичикроқ вилоятларда ҳам пайдо бўла бошлади. [4] Бундан Ўзбекистон оладиган сабоқ: инвестиция имтиёзларини сифат мезонларига боғлаш. Айни пайтда Ўзбекистонда солиқ имтиёзлари асосан инвестиция ҳажми ва ҳудудга қараб белгиланади (масалан, ЭИЗда \$15 млн дан ортиқ сармоя қилганларга 10 йилга солиқ имтиёзи берилади). Полша эса сифат мезонларини ҳам қўшган – масалан, инновацион тадқиқотларга ажратма қилса, қўшимча 1 йил имтиёз узаяди. Ўзбекистонда ҳам яқин йилларда инвестиция рағбатларини “кўр-кўрона” беришдан кўра, уларни тадбиркорнинг қўшадиган қийматига боғлаш масаласи кўрилиши мумкин. Масалан, агар инвестор қишлоқ жойда корхона қуриб, камида 100 нафар аёлни иш билан таъминласа ёки технопарк ҳудудида R&D лаборатория очса – бундай ҳолларда имтиёзни ошириш сингари механизмларни жорий қилиш мумкин. Бу қўшимча ижобий ташқи самараларни рағбатлантиради.

Полша тажрибасининг яна бир жиҳати – халқаро интеграция ва фондлардан самарали фойдаланиш. Полша Европа Иттифоқига аъзо бўлгач, 2004 йилдан буён улкан миқдорда Европа таркибий фондлари маблағларини инфратузилма ва инсон капиталига йўналтирди. Бу орқали хусусий инвесторларга қулай шароит яратилди (мамлакат бўйлаб янги автомагистраллар, логистика марказлари, энергетика тизими модернизацияси ва ҳ.к. амалга оширилди). Натижада Полша Марказий ва Шарқий Европада энг йирик автомобилсозлик эҳтиёт қисмлари ишлаб чиқарувчисига айланди, бир неча шаҳарларида ИТ оутсорсинг марказлари пайдо бўлди. Бу ҳам тўғридан-тўғри солиқ имтиёзлари эмас, балки билвосита рағбат – яхши инфратузилма ва интеграциялашган бозор – орқали инвестицияларни ўзига тортишдир. Ўзбекистон 2019 йилда биринчи халқаро облигациясини чиқариб,

инфратузилмага маблағ жалб қилди; ЖСТга кириш олдида; транспорт логистикаси бўйича ҳали ечимини қутаётган муаммолар бор. Келгусида Марказий Осиё минтақавий интеграцияси ортиши ёки Хитойнинг “Бир макон, бир йўл” ташаббуси доирасидаги имкониятлардан фойдаланган ҳолда, Ўзбекистон ҳам ҳудудий логистика маркази бўлиши мумкин – бу эса инвестициялар оқимини кучайтиради.

Полша “Янги Ипак йўли” нинг Европадаги муҳим боғинини яратиш ҳаракатида: Хитой – Марказий Осиё – Каспий – Кавказ – Европа йўналишида юк поездлари Полша орқали ўтмоқда. Ўзбекистон ҳам худди шундай, Хитой – Қирғизистон – Ўзбекистон – Ғарб йўналишида темир йўл лойиҳасини илгари сурмоқда. Агар бу лойиҳа амалга ошса, инфратузилма рағбати орқали қатор янги инвестициялар келиши (масалан, логистика марказлари, хорижий савдо компанияларининг дистрибьюторлик хублари ва ҳоказо) кутилади.

Ишлаб чиқариш саноати - Ўзбекистон иқтисодий сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бири бўлиб, бу соҳага инвестицияларни жалб этиш учун кенг қўламли имтиёзлар берилган. Юқорида тилга олинган эркин иқтисодий зоналарнинг аксарияти айнан саноат ишлаб чиқаришларини (тўқимачилик, автомобилсозлик, электротехника, қурилиш материаллари, фармацевтика ва ҳоказо) ривожлантиришга ихтисослашган. Масалан, “Навои” ЭИЗ мамлакатдаги энг йирик саноат зонаси сифатида 2009 йилда иш бошлаган ва шундан бери неча ўнлаб хорижий корхоналар (Россия, Хитой, Германия, Жанубий Корея ва бошқа мамлакатлардан) у ерда ишлаб чиқариш қувватларини ишга туширди. Уларга юқорида келтириб ўтилган солиқ ва божхона имтиёзлари 30 йиллик муддатгача берилди. Натижада Навои ЭИЗда автомобил эҳтиёт қисмлари, кабел маҳсулотлари, солар панеллар, кимёвий маҳсулотлар каби турли хил товарлар ишлаб чиқарилиши йўлга қўйилди. “Ангрен” ва “Жиззах” ЭИЗларида ҳам шунга ўхшаш тарзда енгил саноат ва электр техника соҳаларида бир қатор қўшма корхоналар пайдо бўлди (масалан, “ЖВ МАН Ауто – Ўзбекистон” юк автомобиллари заводи Ангренда ишга туширилган эди). Давлат ЭИЗларга инфратузилмани тайёрлаб бериш, солиқ имтиёзлари ва ер участкаларини бепул ажратиш орқали индустриал ривожланишга замин яратди. Албатта, бу минтақалардаги корхоналарнинг қанчалик муваффақиятли экани ҳар бир лойиҳанинг ички бизнес модели ва бозор конъюнктурасига боғлиқ. Баъзи лойиҳалар (айниқса, ички бозорга мўлжалланганлари) кутилган натижа бермаган бўлса-да, экспортга йўналтирилган кўплаб саноат лойиҳалари муваффақият билан ишламоқда. Жумладан, 2019–2022 йилларда саноат маҳсулотлари экспортидаги ўсишнинг бир қисми ЭИЗ резидентлари ҳиссасига тўғри келгани ҳақида расмий ҳисоботлар мавжуд. Демак, саноат тармоқларидаги рағбатлар инвестициялар оқимини кучайтиришда маълум даражада самара берган.

АКТ ёки АйТи сектори бўйича 2019 йилда алоҳида дастур қабул қилинди. Тошкент шаҳрида ташкил этилган АйТи-Парк технопарки ва унинг филиалларига преференциал солиқ режими берилди: резидент компаниялар 0% даромад солиғи, 0% ҚҚС ва бошқа солиқлардан озод этилди, ҳатто ходимлар учун ижтимоий солиқ ҳам енгил ставкада белгиланди. Бундан ташқари, IT Park резидентлари экспорт даромадларининг 20% гача қисмини ходимлар маошига йўналтирса, уларга қўшимча даромад солиғи бўйича имтиёз қўлланилмоқда. Шу туфайли қисқа давр ичида ИТ-Парк резидентларининг сони ортди (2022 йил охирига бориб 500 дан ортиқ АйТи компания резидент сифатида рўйхатдан ўтган). Бу компаниялар АйТи хизматлари (дастурлаш, БПО, call-сентер ва ҳ.к.) экспортини йўлга қўйиб, мамлакатга қўшимча валюта тушумини келтирмоқда. Хусусан, 2022 йилда АйТи экспорти \$140 млн га етиб, аввалги йилларга нисбатан 30-40% ошди. [5] Албатта, бундай ўсишнинг омиллари бир нечта – имтиёзлар билан бирга инсон капитали ва глобал тенденциялар ҳам бор. Аммо таъкидлаш жоизки, АйТи секторидаги имтиёзлар натижасида бир қатор йирик халқаро компаниялар (ЭПАМ, Эхадел каби) Ўзбекистонда ўз филиалларини очди ва дастурчиларни ёллаб бошлади. АйТи-виса жорий этилгани ҳам ижобий таъсир қилди: масалан, 2022 йилда юзлаб ҳиндистонлик ва покистонлик АйТи мутахассислари Тошкентга келиб ишлашга қизиқиш билдирган ва уларга махсус виза асосида рухсат берилди.

Бу ҳодиса минтақада ноёб бўлиб, Ўзбекистонни АйТи марказига айлантириш имконияти мавжудлигини кўрсатмоқда. Лекин таъкидлаш кераки, АйТи соҳасидаги имтиёзлар муддати (2028 йилгача) чекланган. Шундан сўнг бу компанияларнинг фаолиятини давом эттириши кўп жиҳатдан маҳаллий шароитларнинг рақобатбардошлигига боғлиқ бўлади – масалан, кейинчалик глобал минимал солиқ тамойиллари жорий қилинса, нол солиқ режимини давом эттириш қийинлашиши мумкин. Шундай экан, қисқа муддатда соҳада “оёққа турғазлаш” учун берилган имтиёзлар параллелда узок муддатли маҳоратли ишчи кучини тайёрлаш, инфратузилма (технопарклар)ни ривожлантириш билан қўллаб-қувватланмаса, уларнинг самараси вақтинчалик бўлиб қолиши эҳтимоли бор.

Энергетика – хусусан, электр энергияси ва нефт-газ – Ўзбекистон иқтисодиётининг асосий “таянч” тармоқларидан бири бўлиб, бу соҳа тарихан давлат қўлида бўлган. Сўнгги йилларда энергетикада хусусий инвестициялар иштирокини ошириш учун ҳуқуқий замин яратилди ва қатор йирик лойиҳалар чет эл сармояси билан бошланди. Масалан, куёш ва шамол электр станциялари бўйича илк давлат-хусусий шерикчилик (ДХШ) лойиҳалари амалга оширилди: БААнинг Масдар компанияси Навои вилоятида 100 МВт қувватли Куёш фотоэлектр станциясини куриб, 2021 йилда ишга туширди; Саудиянинг ACWA Power компанияси Қорақалпоғистонда 1500 МВт қувватли шамол электр станцияси лойиҳасини бошлаб, \$2,4 млрд инвестиция киритди. [6] Бу лойиҳалар Ўзбекистон тарихидаги энг йирик хусусий инфратузилма инвестициялари бўлди. Давлат бундай инвесторлар билан электр энергиясини узок муддатли харид қилиш кафолатлари (ППА) орқали ҳамкорлик қилди ҳамда солиқ-имтиёз режимини тақдим этди (масалан, мазкур электр станциялар ДХШ шартномаси давомида фойда солиғи ва мулк солиғидан озод қилинди, ва валюта даромадларини эркин конвертация қилиш кафолатланди). Натижада энергетика соҳасида хусусий сектор улуши ортиб бормоқда. Бу тармоқнинг инвестицион жозибадорлиги юқори бўлса-да, хавфлари ҳам бор: соҳада давлат томонидан нархлар тартибга солиниши ва кафолатланган харид шартномалари орқали бозор хатарлари қисман давлат зиммасида қолмоқда. Бироқ умумий оқим сифатида, энергетикадаги инвестицион рағбатлар инфратузилма модернизациясини тезлатди. 2019–2023-йилларда электр ишлаб чиқариш қувватлари 2000 МВт дан ортикка ошган бўлса, бунинг салмоқли қисми хусусий инвестициялар ҳисобига рўёбга чикди. Шу билан бирга, давлат энергетика тизимидаги трансформацияни давом эттирмоқда – 2023 йилда “Ўзбекнефтегаз” ва “Ўзгидроэнерго” компаниялари акцияларининг бир қисмини IPO орқали хусусий секторга таклиф қилиш режалари эълон қилинди, табиий газ таъминоти ва электр тақсимлаш бўйича алоҳида хусусий операторларни жалб қилиш лойиҳалари муҳокамада.

Ўзбекистонда инвестициялар асосан Тошкент шаҳри ва иқтисодий жиҳатдан нисбатан ривожланган минтақаларда тўпланиб келган. Масалан, ТХИнинг ярмидан кўпи Тошкент шаҳри ва вилоятига, шунингдек, Навоий вилояти (НКМК лойиҳалари туфайли) ҳамда энергетика объектлари жойлашган ҳудудларга тўғри келади. Буни ўзгартириш мақсадида камроқ ривожланган вилоятлар учун алоҳида рағбатлар берилмоқда. Юқорида Сўх тумани мисолидаги махсус солиқ режими келтирилди. Бундан ташқари, ҳукумат минтақаларни ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасига кўра категорияларга ажратиб, дифференциал имтиёзлар жорий этган. Масалан, 2019 йилда қабул қилинган қарорга биноан [7], энг қолоқ деб топилган туман ва шаҳарларда янги корхоналар ташкил этувчилар учун қонунчиликда кўзда тутилган айрим солиқлар бўйича “имтиёзли давр” белгиланди (масалан, ушбу ҳудудда рўйхатдан ўтган юридик шахслар биринчи 3 йил давомида фойда солиғини 50% пасайтирилган ставкада тўлаш ёки умуман тўламаслик имконига эга бўлди). Бундан қўзланган мақсад – инвесторларни Тошкент ва йирик шаҳарлар билан бир қаторда, вилоят марказлари ва туманларга жалб қилишдир. Бу сиёсатнинг дастлабки натижалари шуни кўрсатмоқдаки, минтақавий тенгсизликни камайтириш осон жараён эмас: инвесторлар барибир инфратузилмаси ривожланган ва бозорига яқин ҳудудларни афзал кўрмоқда. Масалан, 2023 йилда амалга оширилган 7,2 млрд \$ ТХИнинг асосий қисми Тошкент шаҳри (НК Coca-Cola ва бир нечта йирик логистика лойиҳалари), Фарғона (Сингапурнинг Энтер Энгинееринг – Метанолю заводи) ва Бухоро (Кимё заводи модернизацияси) га тўғри келди. «Нисбатан

пастроқ даражада ривожланган» минтақаларга тўғридан-тўғри сармоя оқимида жиддий ўзгариш ҳали сезилмаяпти. Шу билан бирга, масалан, 2020 йилда Қорақалпоғистоннинг Тўрткўл туманида “Қарақалпак” эркин агро-индустриал зонаси ташкил этилиб, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналарга имтиёзлар берилди. Шу орқали Қорақалпоғистон каби чекка ҳудудда ҳам инвестиция лойиҳаларини “боғлаб қўйиш” га ҳаракат қилинмоқда. Келгусида бундай ҳудудларнинг реал рақобат устунликлари (масалан, арзон ишчи кучи, хомашё базаси) ни рўёбга чиқариш орқалигина инвестициялар оқимини ўстириш мумкин бўлади.

Мақола натижаларига кўра, Ўзбекистоннинг тармоқлар ва минтақалар бўйича инвестиция рағбатлари маълум даражада самарали бўлса-да, бу тизимни янада такомиллаштиришга қаратилга қуйидаги таклифларни келтириш мумкин:

- имтиёзлар шаффофлигини ошириш - лойиҳаларнинг барқарорлик кафолатларини аниқ белгилаш, имтиёзларни корхоналарнинг кўрсаткичларига боғлаш;

- Тармоқлараро баланс: ички бозор ва экспортга йўналтирилган лойиҳалар ўртасида мувозанатни сақлаш;

- ички логистика ва рақобатни рағбатлантириш;

- Рақамли ва инсон капитали ривож: - АКТ соҳасида таълим - кадр тайёрлаш тизимини ва касб-хунар мактабларини глобал талабга мослаштириш;

- Минтақавий тенглик: - кам ривожланган минтақаларда инфратузилма, транспорт ва ижтимоий хизматларни яхшилаш орқали инвесторлар эътиборини жалб этиш;

- Халқаро ҳамкорлик: Қозоғистон, Вьетнам ва Полша тажрибасидан олинган сабоқларни Ўзбекистон қонунчилигига мослаштириш, шунингдек, 2025–2030 йилларда янги “инвестицион контрактлар” ва “балли тизим” механизмларини жорий этиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Rodrik, D. (2004). *Industrial Policy for the Twenty-First Century*. Harvard University Press.
2. Hausmann, R., Hwang, J., & Rodrik, D. (2007). *What You Export Matters*. Journal of Economic Growth.
3. Lin, J. Y. (2012). *New Structural Economics*. World Bank Publications.
4. Abdumannonov, S., & Abdukadirov, B. (2021). O‘zbekiston sanoat siyosatining investitsiya rag‘batlari. *Economic Review*, 5(2), 45–60.
5. IT-Park. (2023). *Yillik hisobot*. Toshkent.
6. Sultonov, A., & Hamidova, M. (2022). Hududiy differensial rag‘batlar va TXI. *Regional Development Journal*, 3(1), 78–92.
7. UNCTAD. (2022). *Investment Policy Review: Uzbekistan*. United Nations.
8. World Bank. (2023). *World Development Indicators*. Washington, DC.
9. Vietnam-briefing.com. (2020). *Vietnam Investment Incentives Overview*.
10. Investmentpolicy.unctad.org. (2021). *Kazakhstan Investment Contracts*.
11. <https://lex.uz/>

**ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ РИВОЖЛАНИШИНИНГ МИЛЛИЙ
ИҚТИСОДИЁТДАГИ ЎРНИ**

**РОЛЬ РАЗВИТИЯ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В
НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ**

**THE ROLE OF THE DEVELOPMENT OF THE GREEN ECONOMY
IN THE NATIONAL ECONOMY**

Хакимова Наргиза Акрамовна

Андижон давлат техника институтининг “Иқтисодиёт” кафедраси ассистенти

Аннотация

Ушбу мақолада яшил иқтисодиёт тушинчаси, унинг тамойиллари ва миллий иқтисодиёт тараққиётидаги аҳамияти таҳлил қилинган. Асосий мақсад - экологик барқарорликни таъминлаш ва ресурслардан оқилона фойдаланиш орқали иқтисодий ўсишга эришиш имкониятларини кўрсатишдан иборат. Тадқиқотда муқобил энергия манбалари, яшил технологиялар ва экологик инфратузилманинг ривожланиш тенденциялари ўрганилган. Олинган натижалар мамалактнинг барқарор ривожланиш стратегиясини шакллантиришда амалий аҳамият касб этади.

Калит сўзлар: Яшил иқтисодиёт, атроф-муҳит, инновацион технологиялар, глобал ривожланиш, табиий ресурслар.

В данной статье анализируется понятие зеленой экономики, ее принципы и значение для развития национальной экономики. Основная цель заключается в демонстрации возможностей достижения экономического роста через обеспечение экологической устойчивости и рациональное использование ресурсов. В исследовании изучены тенденции развития альтернативных источников энергии, зеленых технологий и экологической инфраструктуры. Полученные результаты имеют практическое значение для формирования стратегии устойчивого развития страны.

Ключевые слова: Зеленая экономика, экология, инновационные технологии, глобальное развитие, природные ресурсы.

This article analyzes the concept of a green economy, its principles, and its significance for the development of the national economy. The main objective is to demonstrate the possibilities of achieving economic growth through ensuring ecological sustainability and the rational use of resources. The study examines trends in the development of alternative energy sources, green technologies, and ecological infrastructure. The results obtained have practical implications for shaping the country's sustainable development strategy.

Keywords: green economy, environment, Innovation Technologies, global Development, Natural Resources.

Сўнгги ўн йилликларда яшил иқтисодиёт концепцияси иқлим ўзгариши, табиий ресурсларнинг камайиши ва атроф-муҳитнинг бузилиши каби глобал муаммолар олдида тобора долзарб бўлиб бормокда. Яшил иқтисодиёт барқарор ривожланишга, атроф-муҳитга салбий таъсирларни минималлаштиришга ва янги иш ўринларини яратишга қаратилган. Ушбу жараёнда инновацион технологиялар асосий рол ўйнайди, ишлаб чиқариш ва истеъмолнинг янада барқарор усулларига ўтишни таъминлайди. Яшил иқтисодиёт иқтисодий тизим сифатида таърифланади, унда фаровонликнинг ўсишига экологик хавф ва ресурслар танқислигини камайтириш орқали еришилади. У қайта тикланадиган энергия манбаларидан

фойдаланиш, ресурсларни самарали бошқариш, чиқиндилар ва ифлосланишни камайтириш, барқарор қишлоқ хўжалигини ривожлантириш каби жиҳатларни ўз ичига олади.

Яшил иқтисодиёт мавзусининг долзарблиги бир неча асосий омилларга боғлиқ:

- Иқлим ўзгариши-иссиқхона газлари чиқиндиларининг кўпайиши глобал исишга олиб келади, бу эса экстремал об-ҳаво шароити, денгиз сатҳининг кўтарилиши ва бошқа экологик муаммоларни келтириб чиқаради. Яшил иқтисодиёт қайта тикланадиган энергия манбалари ва янада самарали технологиялардан фойдаланиш орқали ушбу чиқиндиларни камайтириш бўйича ечимларни таклиф этади

- Ресурсларнинг камайиши: анъанавий иқтисодий ўсиш моделлари кўпинча табиий ресурслардан барқарор фойдаланишга асосланган. Яшил иқтисодиёт ресурслардан оқилона фойдаланишга, ёпиқ иқтисодиётга ўтишга ва чиқиндиларни минималлаштиришга қаратилган.

- Экологик муҳофаза: яшил иқтисодиёт табиат ресурсларини муҳофаза қилиш ва экологик бузилишларни камайтиришга ёрдам беради. Бу, ўз навбатида, иқлим ўзгариши ва биологик хилма-хилликни сақлаб қолишга хизмат қилади.

- Ресурсларни самарали ишлатиш: яшил иқтисодиёт ресурсларни самарали ва барқарор ишлатишга асосланади, бу эса энергия ва материаллар сарфини камайтиради.

- Ижтимоий адолат: яшил иқтисодиёт ижтимоий масалаларга ҳам эътибор қаратади, хусусан, кам таъминланган қатламларга ёрдам бериш ва уларнинг иқтисодий фаоллигини ошириш.

- Янги иш ўринлари: яшил иқтисодиётнинг ривожланиши янги иш ўринларини яратишга олиб келади, айниқса, қайта тикланувчи энергия манбалари ва экологик технологиялар соҳасида.

- Соғлом ҳаёт тарзи: яшил иқтисодиёт инсонларнинг соғлом ҳаёт тарзини қўллаб-қувватлайди, чунки у тоза ҳаво, тоза сув ва яшил майдонларни сақлаб қолишга ёрдам беради. Иқтисодий барқарорлик: яшил иқтисодиёт табиий ресурсларга бўлган боғлиқликни камайтириш орқали иқтисодий барқарорликни таъминлайди, бу эса узоқ муддатда ривожланишга хизмат қилади.

- Халқаро ҳамкорлик: яшил иқтисодиёт глобал муаммоларни ҳал қилишда халқаро ҳамкорликни рағбатлантиради, бу эса мамлакатлар ўртасидаги муносабатларни мустаҳкамлайди. Ушбу афзалликлар яшил иқтисодиётнинг ривожланишини қўллаб-қувватлаш учун муҳимдир ва унинг самарадорлигини оширади. Яшил иқтисодиёт — бу иқтисодий фаолиятни экологик барқарорлик ва ресурсларни самарали бошқариш принциплари асосида ташкил этишни назарда тутати. Халқ хўжалигида яшил иқтисодиётнинг ўрни жуда муҳим, чунки у иқтисодий ривожланиш билан бирга атроф-муҳитни муҳофаза қилишни ҳам таъминлайди. [3] Яшил иқтисодиётнинг асосий принциплари:

1. Энергия самарадорлиги: яшил иқтисодиёт энергия ресурсларини самарали ва барқарор равишда ишлатишни талаб қилади, бу эса энергия истеъмолини камайтириш ва экологик таъсирни йўқотишга ёрдам беради.

2. Табиатни муҳофаза қилиш: яшил иқтисодиёт табиий ресурсларни муҳофаза қилиш, биологик хилма-хилликни сақлаш ва экосистемаларни тиклашга йўналтирилган.

3. Инновациялар: яшил технологиялар ва инновацион ечимлар, масалан, қайта тикланадиган энергия манбалари, экосистемалар ва ресурсларни қайта ишлаш соҳасидаги янги лойиҳалар, иқтисодий ўсишга ёрдам беради.

4. Ижтимоий адолат: яшил иқтисодиёт ижтимоий адолатни таъминлашга ҳам эътибор қаратади, яъни барча қатламлар учун тенг имкониятлар яратиш.

5. Яшил иқтисодиёт устуворлиги, яъни атроф-муҳитга салбий таъсир кўрсатмайдиган маҳсулотлар ва хизматларни ишлаб чиқариш.

Яшил иқтисодиёт халқаро миқёсда ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб, давлатлар ўртасидаги ҳамкорлик ва глобал муаммоларни ҳал қилишда муҳим роль ўйнайди. Халқ хўжалигида яшил иқтисодиётни жорий этиш, узоқ муддатли барқарор ривожланиш учун зарурдир. Кўпгина мамлакатлар аллақачон яшил иқтисодиёт доирасида инновацион технологияларни жорий этишнинг муваффақиятли мисолларини намойиш этишмоқда.

Масалан: Дания шамол энергиясини фаол ривожлантирмоқда ва электр энергиясининг 40% дан ортиғини шамолдан олади. Швеция 2045 йилга келиб қайта тикланадиган энергия манбаларига ва экологик тоза транспортга фаол сармоя киритиб, тўлиқ углерод нейтраллигига содиқдир. Аниқ афзалликларга қарамай, инновацион технологияларни жорий этиш бир қатор тўсиқларга дуч келмоқда. Янги технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш учун катта инвестициялар зарур.

[1] Ўзбекистонда яшил иқтисодиёт мамлакат барқарор ривожланишининг муҳим жиҳати бўлиб, бу соҳага инновацияларни жорий этиш экологик вазиятни сезиларли даражада яхшилаш ва иқтисодий самарадорликни ошириш имконини беради. Ўзбекистон яшил иқтисодиётида инновацияларнинг асосий йўналишлари:

1. Куёш ва шамол энергиясини ривожлантириш. Ўзбекистон иқлими туфайли куёш энергияси учун катта имкониятларга эга. Батареялар ва энергияни бошқариш тизимлари каби энергияни сақлаш технологияларига инвестициялар. Саноат ва қурилишда энергия тежайдиган ускуналарни жорий этиш. Энергия йўқотишларини камайтириш учун мавжуд энергия тизимларини модернизация қилиш. Сувни тежаш учун томчилатиб суғориш ва бошқа технологиялардан фойдаланиш. Органик ўғитлар ва биопестицидларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш.

2. Чиқиндиларни бошқариш-чиқиндиларни қайта ишлаш ва йўқ қилиш тизимларини, шу жумладан компостлаш ва пластмассани қайта ишлашни яратиш. Чиқиндиларни энергия манбаларига айлантириш технологияларини жорий этиш (масалан, биогаз).

3. Электр transport воситалари, шу жумладан зарядлаш станциялари учун инфратузилмани ривожлантириш. Электр ёки водород билан ишлайдиган автобуслар каби кам эмиссияли жамоат транспортини тарғиб қилиш. Экологик технологиялар: экологик тоза технологияларни ривожлантириш билан шуғулланадиган стартаплар ва компанияларни қўллаб-қувватлаш. Тажриба ва технологиялар алмашиш учун халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик. Барқарор ривожланиш ва яшил иқтисодиётнинг аҳамияти тўғрисида таълим дастурлари ва хабардорлик кампанияларини ўтказиш. Экология ва барқарор ривожланиш соҳасидаги тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш.

Ўзбекистонда яшил иқтисодни ривожлантириш учун бир неча муҳим йўналишлар мавжуд: Яшил энергия манбалари - куёш, шамол ва гидроэнергетика каби янгиланувчи энергия манбаларига инвестицияларни қўпайтириш. Бу, нафақат энергия таъминотини яхшилаш, балки атроф-муҳитни муҳофаза қилишга ҳам ёрдам беради. Саноат ва уй-жойларда энергия самарадорлигини ошириш учун замонавий технологияларни жорий этиш. Энергияни тежаш ва самарали фойдаланиш учун қўллаб дастурлар ишлаб чиқиш.

Экотехнологияларни қўллаш орқали агросаноатни ривожлантириш. Мисол учун, сувни тежаш технологиялари ва органик фермерлик усулларини жорий этиш. Қайта ишлаш ва ресурсларни тежаш: Пластик, металл ва бошқа материалларни қайта ишлаш тизимини такомиллаштириш. Ушбу жараёнда аҳоли ва корхоналарни огоҳлантириш ва уларни жалб қилиш муҳим.

Экологик таълим ва огоҳлик - аҳоли ўртасида экологик саводхонликни ошириш. Яшил иқтисоднинг аҳамияти, ресурсларни тўғри фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича маърифий тадбирлар ўтказиш. Экотранспорт (масалан, электротранспорт) ни ривожлантириш, жамоат транспортини такомиллаштириш ва велосипед йўлакларини қуриш.

Яшил иқтисод соҳасида хорижий давлатлар ва халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни кучайтириш. Технология алмашинуви ва молиявий ёрдам олиш учун шарт-шароитларни яратиш

Ушбу йўналишлар Ўзбекистонда яшил иқтисодни ривожлантиришга ёрдам беради ва мамлакатнинг барқарор ривожланишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2019-2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasini “yashil” iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha strategiyalarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi 04.10.2019 yildagi PQ-4477-son qarori.
2. Aleksandrov, A. “Yashil” iqtisod va energiya: konturlar bor, rangi hali unchalik yorqin emas [Elektron resurs] / A. Aleksandrov// Iqtisodiy gazeta — 2021 — № 98. — Kirish rejimi: [https://neg.by/novosti/otkrytj/zelenaya-ekonomika-i-energeutika-Departamento.global.deb.a.-energeutika- Iqlim o‘zgarishi muhiti bo‘yicha](https://neg.by/novosti/otkrytj/zelenaya-ekonomika-i-energeutika-Departamento.global.deb.a.-energeutika-Iqlim-o‘zgarishi-muhiti-bo‘yicha) [Elektron resurs] / UNEP. — 2009. — Rejimga kirish: www.unep.org/green-ekonomi
3. "The Green Economy: Environment, Sustainable Development and the Politics of the Future" — Дэвид Г. Гудвин
4. "Sustainable Development: Economics and Policy" — М. А. С. Махмудов
5. Назаров Б.Э, Тўхтаматов А.А. Яшил иқтисодиёт: назария ва амалиёт.- Тошкент; Иқтисодиёт, 2021

UDK: 334.71

THE ROLE OF GREEN TRANSITION IN ENHANCING THE ECONOMIC COMPETITIVENESS OF THE FOOD INDUSTRY

OZIQ-OVQAT SANOATINI IQTISODIYOT RAKOOBAT QABORLIGINI OSHIRISHDA “YASIL O‘TISH”NING O‘RNI

РОЛЬ ЗЕЛЕННОГО ПЕРЕХОДА В ПОВЫШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Urolova Sevara Bekhzod qizi,

PhD student of Tashkent State University of Economics

Abstract

This article examines how green transformation contributes to the competitiveness of the food industry by analyzing cross-country approaches to sustainability. Using secondary data from FAO, FiBL, OECD, and EU strategies, the study compares selected countries based on the share of organic agricultural land as a proxy indicator. A visual analysis highlights institutional differences in policy integration, with particular focus on Denmark, Germany, France, and the United States. The findings suggest that environmental performance, policy coherence, and certification systems increasingly shape industrial resilience and market access. The study concludes that green transformation is becoming a strategic component of food sector competitiveness.

Keywords: green transformation; food industry; competitiveness; sustainable development; policy frameworks; climate-smart practices; eco-innovation; green finance; public-private partnerships

Yashil transformatsiya faqat ekologik islohotlar bilan cheklanib qolmaydi, balki u oziq-ovqat sanoatining barqaror raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiluvchi strategik yo'nalish sifatida qaralmoqda. Jahon miqyosida bu jarayon qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat ishlab chiqarish tizimlarida karbonat izini kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda siyosiy institutlar faoliyatini ekologik tamoyillar asosida qayta ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. Mazkur maqolada FAO, FiBL, OECD va Yevropa Ittifoqining rasmiy hujjatlariga tayangan holda Daniya, Germaniya, Fransiya va AQSh tajribalari solishtirma tahlil qilingan. Organik yerlar ulushi indikator sifatida tanlanib, davlat siyosatining qanchalik darajada ekologik yo'nalishlarga integratsiyalashgani ko'rsatiladi. Tadqiqot natijalari ekologik samaradorlik, siyosiy muvofiqlik va sertifikatlash tizimlari ichki barqarorlikni

mustahkamlash bilan birga, xalqaro bozorlarga chiqish imkoniyatlarini ham belgilovchi muhim omillarga aylanayotganini ko‘rsatadi. Yashil transformatsiya oziq-ovqat sanoatida tobora muhim strategik ustunlik manbai sifatida shakllanmoqda.

Kalit so‘zlar: yashil transformatsiya; oziq-ovqat sanoati; raqobatbardoshlik; barqaror rivojlanish; siyosiy mexanizmlar; iqlimga moslashtirilgan amaliyotlar; ekologik innovatsiyalar; yashil moliyalashtirish; davlat-xususiy hamkorligi

В статье рассматривается, как зелёная трансформация способствует повышению конкурентоспособности пищевой промышленности на основе анализа страновых подходов к устойчивому развитию. Используя вторичные данные FAO, FiBL, OECD и стратегий ЕС, исследование сравнивает отобранные страны по доле органических сельскохозяйственных земель, принимаемой в качестве индикатора. Визуальный анализ выявляет институциональные различия в интеграции экологической повестки, с особым вниманием к Дании, Германии, Франции и США. Результаты показывают, что экологическая результативность, согласованность политики и системы сертификации всё чаще определяют промышленную устойчивость и доступ к рынкам. В заключение делается вывод, что зелёная трансформация становится стратегическим элементом конкурентоспособности пищевого сектора.

Ключевые слова: зелёная трансформация; пищевая промышленность; конкурентоспособность; устойчивое развитие; политические механизмы; климатически ориентированные практики; экологические инновации; зелёное финансирование; государственно-частное партнёрство.

Facing intensifying climate risks and shifting consumer demands, the food industry is undergoing a structural shift. Competitiveness now depends not only on productivity, but also on environmental performance, circular practices, and alignment with green policy frameworks. Institutions like FAO and the OECD emphasize that sustainable food systems require rethinking production and value chains ecologically. While advanced economies progress toward climate-smart food systems, emerging countries face structural barriers such as limited financing and institutional constraints. This article examines how key green transformation levers—organic farming, energy efficiency, and sustainable supply chains—shape competitiveness in food processing. Using comparative case studies and sectoral data, the study highlights enabling policy mechanisms and institutional pathways relevant to countries like Uzbekistan.

Environmental pressures are reshaping competitiveness in the food industry, with sustainability, innovation, and policy integration emerging as key drivers. Betti et al. (2025) link ecological performance to long-term competitiveness through a multi-indicator framework in Italy. Juchniewicz and Łukiewska (2021), analyzing EU countries, highlight the role of innovation, trade openness, and regulatory compliance beyond cost efficiency. In emerging markets, Lubaba et al. (2025) identify barriers such as limited finance, weak institutions, and low eco-design capacity that hinder green transformation in Bangladesh—a pattern also seen in Central Asia. Paluš et al. (2024) show that sustainable supply chains and certification improve SME profitability and export capacity. Together, these studies demonstrate that sustainability-led strategies are becoming essential to maintaining competitiveness in agri-food markets.

This study applies a qualitative comparative approach based on secondary data from FAO, FiBL, OECD, and EU policy frameworks to examine how green transformation strategies affect competitiveness in the food industry. The analysis focuses on the share of organic agricultural land as a policy-relevant and cross-country comparable indicator of sustainability integration. A comparative bar chart is used to visualize differences among selected countries, linking observed outcomes to institutional models and regulatory support. Through document analysis and case-based reasoning, the study identifies mechanisms that connect environmental performance with industrial resilience.

In recent years, green transformation has taken shape as a key direction in agri-food system reform, with the food industry playing a central role. The focus has shifted from isolated environmental measures to a broader rethinking of sustainability, efficiency, and resilience across the entire value chain. Increasingly, this shift is seen not only as a response to ecological pressures, but also as a way to strengthen competitiveness in light of changing regulations and consumer expectations.

As climate pressures intensify, agri-food systems are being restructured through the lens of green transformation. This process entails a shift toward low-emission production, efficient resource use, and long-term ecological resilience. The food industry is central to this agenda, linking agriculture to markets, setting standards for processing and distribution, and remaining one of the most resource- and emission-intensive sectors. According to FAO (2023), addressing the hidden costs of current food systems is vital for aligning economic outcomes with sustainability goals.

The food industry poses distinct challenges for green transition due to its dispersed environmental impacts across the value chain. Unlike sectors with concentrated emissions, food systems involve energy use, water consumption, packaging, logistics, and waste at multiple stages. Consumer expectations around labeling and traceability further add to the complexity. As noted by OECD (2011) and UNIDO (2024), targeted economic tools and coordinated policies are essential to support low-impact innovation and align industry practices with sustainability goals.

Green transformation in the food sector depends on well-designed economic incentives. Countries apply a mix of tools to encourage low-impact production, invest in clean technologies, and improve environmental performance. These tools fall into four categories: direct financial support, market-based mechanisms, regulatory measures, and institutional frameworks. Each targets a key obstacle to transition—such as innovation costs, market gaps, or weak coordination (OECD, 2011).

Economic tools supporting green transformation fall into four groups. Direct financial incentives include subsidies, tax breaks, and grants for sustainable technologies (European Commission, 2020). Market-based mechanisms such as carbon pricing and green procurement aim to shift behavior by reflecting environmental costs. Regulatory measures set minimum standards, covering areas like packaging and food waste.

Table 1.
Types of Economic Instruments Supporting Green Transition in the Food Industry [1]

Instrument Type	Examples	Policy Objective
Direct Financial	Subsidies, tax credits, eco-schemes (e.g. CAP payments)	Reduce upfront costs and stimulate investment
Market-Based	Carbon pricing, emissions trading	Internalize environmental costs and incentivize behavior
Regulatory	Environmental standards, food waste limits, directives	Ensure baseline compliance and environmental safeguards
Institutional Support	Public R&D funding, innovation platforms, capacity-building programs	Support long-term modernization and knowledge transfer

Several countries have aligned sustainability with food sector development through integrated policies. The EU promotes value-added green production via the *Farm to Fork Strategy* (European Commission, 2020). The U.S. supports climate-smart agriculture through its *Food System Transformation Framework* (USDA, 2022). Ukraine, with UNIDO, focuses on energy efficiency in agro-processing as part of its green recovery plans (UNIDO, 2024).

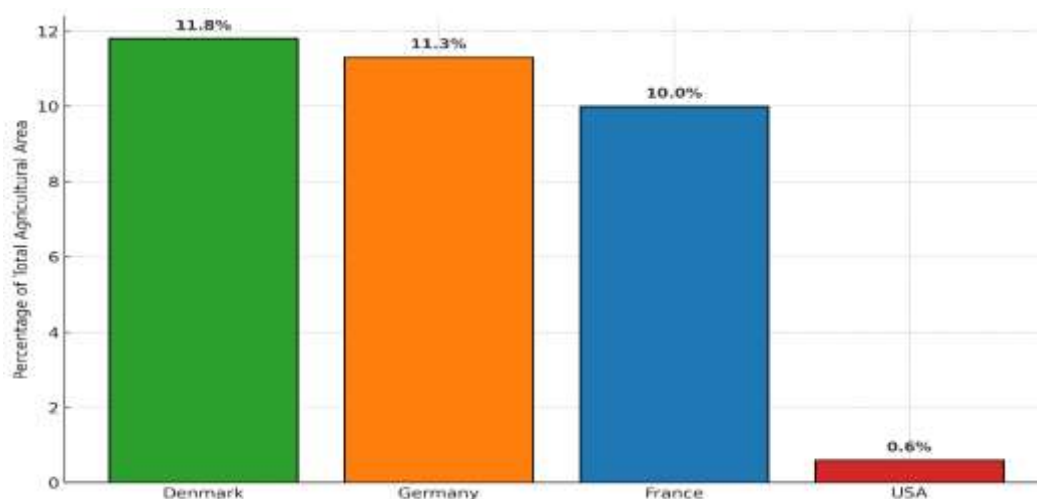

Figure 1. Share of organic agricultural land in total farmland, % (based on FiBL, Eurostat, 2023) [2]

As shown in Figure 1, countries like Denmark, Germany, and France report high organic shares, pointing to strong policy backing and consumer demand. The United States, by contrast, remains below 1%, indicating a different approach to sustainability despite its resources.

Government support plays a key role in the development of the organic sector. In the EU, the 2023 reform of the Common Agricultural Policy introduced "eco-schemes" that reward farmers for adopting sustainable practices, including organic farming. Denmark pairs these incentives with training, public procurement, and advisory services, reinforcing its leadership in organic conversion.

The U.S. follows a different path. The USDA's Climate-Smart Commodities program, launched in 2022, emphasizes low-emission technologies for large producers rather than strict organic standards. Despite generous funding, the focus remains on innovation and market incentives, which helps explain the country's relatively low share of certified organic land.

The expansion of organic farming reflects not only ecological goals but also the strategic orientation of national agricultural policies. Though only one element of the green transition, it signals a broader shift toward sustainable, value-driven food systems—an important factor in shaping long-term competitiveness.

This analysis highlights that green transformation is becoming a central driver of competitiveness in the food industry. Green transformation is emerging as a key driver of competitiveness in the food industry. Countries that embed sustainability into policies—through organic farming, eco-innovation, and public procurement—are building more resilient sectors. Despite differing approaches, there is broad recognition that environmental performance is now central to economic planning. For Uzbekistan, this transition offers an opportunity to link industrial modernization with long-term goals. Advancing certification, supporting innovation, and engaging in international cooperation can help turn green transformation into a practical strategy for strengthening the food sector's competitiveness.

List of references:

1. Betti, G., Gagliardi, F., Mecca, A., Riccaboni, A., & Tozzi, C. (2025). Sustainability and Circularity of the Agri-food Systems: How to Measure It? A First Attempt on the Italian System. *Sustainability*, 17(7), 3169.
URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/17/7/3169>

2. European Commission. (2020). Farm to Fork Strategy: For a fair, healthy and environmentally-friendly food system. Brussels: European Commission. URL: https://food.ec.europa.eu/system/files/2020-05/f2f_action-plan_2020_strategy-info_en.pdf
3. FAO. (2023). The State of Food and Agriculture 2023: Revealing the True Cost of Food to Transform Agrifood Systems. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://www.fao.org/3/cc7724en/online/state-of-food-and-agriculture-2023/executive-summary.html>
4. Juchniewicz, M., & Łukiewska, K. (2021). Identification of the Relationships between Competitive Potential and Competitive Position of the Food Industry in the European Union. Sustainability, 13(8), 4160. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/8/4160>
5. Lubaba, M., Hassan, S., Sultana, M., Morshed, S. M., & Bari, A. B. M. (2025). Assessment of the Challenges to Implementing Green Manufacturing in the Food and Beverage Industry: An Emerging-Economy Perspective. Waste Management Bulletin, 3(3), 100225. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2949750725000549>
6. OECD. (2011). Food and Agriculture. In Green Growth Studies. Paris: OECD Publishing. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2011/11/food-and-agriculture_g1g12fad/9789264107250-en.pdf
7. Paluš, H., Parobek, J., Slást'ánová, N., Nosál'ová, M., Loučánová, E., & Brunori, A. (2024). Green Supply Chains and Their Influence on the Competitiveness and Economic Performance of Companies. SAGE Open, 14(3). URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/21582440241271070>
8. UNIDO. (2024). Action Plans for Green Recovery and Transformation of Ukrainian Food Industries. Vienna: United Nations Industrial Development Organization.

UDK: 336.71

KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHDA BANKLARNING ROLI

РОЛЬ БАНКОВ В РАЗВИТИИ МАЛОГО БИЗНЕСА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

THE ROLE OF BANKS IN THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP

To‘xtaraliyev To‘lagan Nurlanbek o‘g‘li
Turan international university talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada kichik biznes va tadbirkorlik subyektlariga xizmat ko‘rsatish, kichik tadbirkorlik subyektlarida ishlab chiqarish kengayib borishi bilan ularning texnik ta‘mirlash, moddiy-texnika ta‘minoti, mahsulotlarni saqlash, qayta ishlash va sotish, kommunikatiya va aloqa, maslahat va axborot kabi bir qator xizmat turlari haqida ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Infratuzilma, kichik tadbirkorlik, bozor infratuzilmasi, texnopark, biznes-markaz, auditorlik kompaniyasi, biznes-maktab, xususiy banklar, real sektor, doimiy, shartli-doimiy va o‘zgaruvchan.

В статье представлена информация о ряде видов услуг, таких как обслуживание малого бизнеса и предпринимателей в связи с расширением производства в малых предприятиях, их технический ремонт, материально-техническое обеспечение, хранение, переработка и реализация продукции, связь и взаимодействие, консультирование и информация.

Ключевые слова: Инфраструктура, малый бизнес, рыночная инфраструктура, технопарк, бизнес-центр, аудиторская компания, бизнес-школа, частные банки, реальный сектор, постоянные, условно-постоянные и переменные.

This article provides services to small businesses and entrepreneurs, their maintenance, logistics, storage, processing and sale of products, communication and communication, consulting and information with the expansion of production in small businesses. information on a number of services such as

Keywords: Infrastructure, small business, market infrastructure, technopark, business center, audit company, business school

Respublikamizda kichik tadbirkorlik subyektlarining samarali faoliyat yuritishi va rivojlanib borishi ko‘p jihatdan ular uchun yaratilgan shart-sharoitlarga bog‘liq. Kichik tadbirkorlik rivojiga qulay imkoniyat yaratuvchi shart-sharoitlar orasida infratuzilma xizmatini alohida ajratib ko‘rsatishlozim.

Kichik tadbirkorlik subyektlarida ishlab chiqarish kengayib borishi bilan ularning texnik ta‘mirlash, moddiy-texnika ta‘minoti, mahsulotlarni saqlash, qayta ishlash va sotish, kommunikaviya va aloqa, maslahat va axborot kabi bir qator xizmat turlariga talabi ortib boraveradi. Chunki kichik tadbirkorlik subyektlariga yuridik shaxs maqomini berish bilangina ish bitmaydi.

Ularning to‘laqonli faoliyatini faqat mukammal tashkil etilgan infratuzilma bo‘linmalari orqaligina tasavvur etish mumkin.

Infratuzilma iqtisodiy tizimning bir qismini tashkil etib, u ishlab chiqarishning bir maromda faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi.

"Infratuzilma" so‘zi lotin tilidan tarjima qilinganda "tuzilmadan tashqarida" ma‘nosini anglatadi. Iqtisodiy nuqtai nazardan infratuzilma mohiyatiga quyidagi izoh ko‘proq mos keladi: "inson hayoti va ijtimoiy ishlab chiqarish jarayonida faoliyatlar almashinuvi ta‘minlovchi tovar va xizmatlar yaratishda o‘ziga xos mehnat jarayonlari majmuasi".

Keyingi yillarda infratuzilma yuqori sur‘atlar bilan rivojlanib bormoqda. Buni bir qator omillar bilan izohlash mumkin. Xususan, ishlab chiqarishning o‘shish sur‘atlari infratuzilmalar rivojidan oldinda bormoqda va bu iqtisodiyotning rivojlanishiga ham o‘z ta‘sirini o‘tkazmoqda.

Bozor iqtisodiyoti o‘tilishi tufayli mamlakatda yangi moliyaviy siyosat ishlab chiqildi va hukumat tomonidan real hayotda amalga oshirilmoqda. Jamiyatdagi har bir iqtisodiy faoliyatning boshlanishi davlatning yaqindan turib bergan moliyaviy yordami tufayli rivojlanib, takomillashib boradi. Jumladan, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashda banklarning rolini oshirib borishga alohida e‘tibor beriladi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarining asosiy faoliyati banklar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular olib borayotgan faoliyat xomashyoni sotib olish, ishlab chiqarilgan tovarlar, ko‘rsatiladigan xizmatlarga haq to‘lash, ishlovchilarni ish haqi bilan ta‘minlash, turli toifadagi korxonalar, firma va boshqalar yuridik shaxslar bilan bo‘ladigan iqtisodiy munosabatlar, ya‘ni olingan foyda va daromaddan soliq to‘lash, transport, kommunal xizmatlar uchun to‘lovlarning barcha turi banklar orqali, o‘z navbatida, olinadigan kreditlar va boshqa hisob-kitoblar ham banklar orqali amalga oshadi.

Alohida ta‘kidlash kerakki, mamlakatimiz mustaqillikka erishgunga qadar bank va banklar bilan boladigan turli iqtisodiy munosabatlar unchalik oshkora etilmas edi.

Jahon xo‘jaligining muhim xo‘jalik yuritish qismi bo‘lgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarini barcha faoliyati banklar bilan bog‘langanligi bugungi kunda hammaga ma‘lumdir. Shuning uchun ham rivojlangan mamlakatlarda, masalan, AQSHda bank tizimining faoliyati nihoyatda rivojlangan bo‘lib, tadbirkorlikning aktiv iqtisodiy faoliyat yuritishida banklar barcha mulk shaklidagi korxonalarga kompleks ravishda xizmat ko‘rsatadi.

Bugungi kunda mamlakatimiz 30 ta bank faoliyat yuritib, shundan 3 tasi davlat banklari, 13 tasi aksiyadorlik tijorat banklari, 9 tasi xususiy banklar, 5 tasi xorijiy kapital ishtirokidagi banklar hisoblanadi.

Bank tizimining umumiy joriy likvidligi banklarning tashqi to‘lovlar bo‘yicha joriy majburiyatlaridan 10 barobar ko‘pdir. Boshqacha aytganda, respublikamiz bank tizimining mustahkam himoyasi yaratilgan. Bank tizimining mustahkamlanishi va unga nisbatan aholi ishonchining ortishi natijasida omonatlar hajmi sezilarli ravishda ortib bormoqda. Faqat o‘tgan yilning o‘zida aholi omonatlari miqdori 1,7 barobar oshdi.

Rasmdan ko‘rinadiki, 2017-2021-yillar mobaynida aholi daromadlari hajmi 16 barobardan ko‘proq oshgan. Keyingi yillarda banklarning kredit portfeli tarkibi tubdan o‘zgarib bormoqda. Agar 2017-yilda kredit portfelining qariyb 54 foizi tashqi qarzlar evaziga shakllangan bo‘lsa, 2020-yilda banklarimiz jami kredit portfelining 84 foizi ichki manbalar hisobidanshakllantirilgan.

Bugungi sharoitda esa bunday ijobiy o‘zgarish iqtisodiyotimizning istiqboldagi taraqqiyoti uchun g‘oyat muhim ahamiyatga ega.

Aytish kerakki, tashqi qarzlar aksariyat hollarda uzoq muddatga, faqat iqtisodiyotning strategik tarmoqlarini modernizatsiya qilish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha investitsiya loyihalarini moliyalash uchun jalb etilmoqda.

Tijorat banklari tomonidan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash borasida e‘tiborli jihatlardan biri CTzbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 10-noyabrdagi 4051-sonli «Mikrokreditbank» aksiyadorlik tijorat bankining tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlash borasidagi faoliyatini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Farmoniga muvofiq:

- tadbirkorlik faoliyatini boshlash uchun 18 oygacha muddatga beriladigan eng kam ish haqining 200 barobari miqdoridagi imtiyozli mikrokreditlar bo‘yicha maksimal stavkani yillik 5 foizdan 3 foizga;

- kichik biznes subyektlari faoliyatini kengaytirish va aylanma mablag‘larini to‘ldirish uchun 24 oygacha muddatga beriladigan eng kam ish haqining 500 barobari miqdoridagi mikrokreditlar bo‘yicha Markaziy bank tomonidan qayta moliyalashtirish stavkasining 100 dan 50 foiziga;

- kichik biznes subyektlari uchun 3 yilgacha muddatga beriladigan eng kam ish haqining 2000 barobari miqdoridagi imtiyozli mikrolizing xizmatlari bo‘yicha maksimal stavkani yillik 7 foizdan 5 foizga tushirildi.

Kreditlashda bunday ahamiyatli imtiyozlarning belgilanishi mazkur soha vakillari tomonidan kreditga talabning va ayni paytda ularga berilayotgan kredit hajmining yildan-yilga oshib borishiga olib kelmoqda

Banklarning investitsiya maqsadlariga yo‘naltirilgan kreditlarining umumiy kredit portfelidagi ulushi qariyb 70 foizni tashkil etdi, iqtisodiyotimizning real sektoriga yo‘naltirilgan kreditlarining umumiy hajmi esa 2019-yilda 2000-yilga nisbatan 14 barobar oshdi.

So‘nggi o‘n yilda iqtisodiyotning real sektorlarini kreditlashga yo‘naltirilgan ichki manbalar 25 barobardan ziyodroq ko‘paydi. 2.3-rasmdan ko‘rinadiki, 2019yilda jami bank kreditlari tarkibida uzoq muddatli kreditlarning ulushi 78,3 foizni tashkil etgan.

Yuqoridagi fikr-mulohazalardan ko‘rinadiki, mamlakatimizdagi bank-moliya sohasining tobora mustahkamlanib borishi amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar moliyaviy ta‘minotining kuchayishi, iqtisodiyot real sektorining har tomonlama qo‘llab-quvvatlanishiga hamda barqaror iqtisodiy o‘sish sur‘atlarining ta‘minlanishiga zamin yaratmoqda.

Bank operatsiyalari aktiv va passiv operatsiyalardan iborat bo‘lib, passiv operatsiyalar pul mablag‘larini ma‘lum bir yo‘nalishga safarbar etishga qaratilgan.

Banklar passiv operatsiyalar orqali jamg‘armalar va vaqtinchalik bo‘sh turgan mablag‘larni ishlab chiqarishga safarbar etib, foyda oladi. Aktiv operatsiyalar turli xarakterdagi kreditlarni berish operatsiyalari bilan bog‘liq bo‘lib, quyidagi elementlari bo‘yicha turkumlanadi:

- muddatlari bo‘yicha kreditlar qisqa, o‘rta va uzoq muddatga mo‘ljallangan.

- kreditlar hajmi bo‘yicha kichik, o‘rta, yirik miqdorda har bir mijozga individual va moliyaviy imkoniyatlarini hisobga olgan holda beriladi;

- ayrim turiari bo‘yicha maxsus kafolatni talab etuvchi, garov evaziga beruvchi kreditlar mavjud.

- kreditlarning turiari bo‘yicha, ya’ni davlat, tijorat, xalqaro va boshqa turiari bo‘yicha berish.

- qarzni turiari bo‘yicha yuridik va jismoniy shaxslarga berish.

Vaqtinchalik foydalanish uchun, iste’mol uchun, qarzlarni to‘lash uchun, eksport va import operatsiyalarini bajarish uchun beriladigan kreditlar.

Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalari o‘z faoliyatida turli banklar bilan muomalada bo‘ladi. Bu jarayon oldingilaridan farqli ravishda ancha murakkab hisoblanadi, chunki awalgi jarayonlar, asosan, korxonalar orqali bank o‘z faoliyatini olib borganligi bilan xarakterlanadi. Tadbirkorlik faoliyati shakllanishi tufayli banklar xususiy mulk egalari va kichik korxonalar faoliyati bilan bog‘liq operatsiyalarni bajarishga o‘z mablag‘larini safarbar etibboradi.

Tadbirkorlarning banklar bilan bo‘ladigan operatsiyalarida ko‘pgina erkinliklar berilganligi shunda namoyon bo‘ladiki, xususiy tadbirkor o‘z jamg‘armasini O‘zbekistonning turli banklaridagi o‘z hisob schyotida saqlash, kredit va kassa operatsiyalarini bajarish huquqiga ega. Banklar bilan tadbirkorlar o‘rtasidagi munosabatlarda amal qilayotgan qonun va shartnomalarga asosan pul o‘tkazish yo‘li bilan hisob-kitoblar olib borish mumkin. Banklar tadbirkor schyotida pul mablag‘lari, qimmatli qog‘ozlar va boshqa muhim ahamiyatga ega hujjatlarni saqlashni kafolatlab beradi. Banklar tadbirkorlar va mijozlar bilan bo‘ladigan operatsiyalarda pul egasi tomonidan topshiriq qog‘ozi bankka kelib tushishi bilan 12-13 soat davomida keyingi operatsiyalarni bajarishi zarur.

Mulk egalari hisobiga pul o‘tkazish shaharda 4 ish kunida, viloyatda 5 ish kunida, respublika ichida 10 ish kunida bajarilishi lozim. Agar bu qonun shartlari buzilsa, mijozga yillik foiz miqdorida bank jarima to‘laydi. Bank mijozlarning arizasiga binoan ularga tegishli operatsiyalarni bajaradi. Banklar tadbirkorlarni Respublika Markaziy banki tomonidan kiritilgan o‘zgarishlar, qoidalar ayniqsa, hisoblar bo‘yicha naqd pulsiz tarzdagi operatsiyalar bo‘yicha o‘zgarishlardan xabardor qiladi. Bank mijozga kechikib o‘tkazgan operatsiyalari uchun, pulni noto‘g‘ri jo‘natganligi uchun, aybdor sifatida, har bir kun uchun o‘tkazilayotgan summaning 3 foizi miqdorida jarima to‘laydi. Bankning aybi bilan hisob hujjatlari yo‘qolsa, mijozga hujjatda ko‘rsatilgan summaning har bir kuni uchun 3 foiz miqdorida jarima to‘lanadi.

Tadbirkorlar bilan bank o‘rtasida kredit berish bo‘yicha operatsiyalar ikki tomon o‘rtasida imzolangan shartnoma asosida amalga oshiriladi. Operatsiyalarni muvaffaqiyatli bajarish uchun har bir tadbirkor «Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi qonunlarini chuquro‘rganib, ungarioyaetishilozim.

Bozor iqtisodiyotida tadbirkorlik korxonalarining hayoti va iqtisodiy faoliyati valyuta operatsiyalari bilan bog liqligi ma’lum. Tadbirkorlik korxonalari tashqi iqtisodiy faoliyatini amalga oshirishda ham milliy valyuta, ham xorij valyutasida operatsiyalarni bajarishiga to‘g‘ri kelmoqda. Ayniqsa, tashqi savdo jarayonlari bevosita valyuta operatsiyalari bilan bog liq.

Valyuta operatsiyalari valyuta kursi bo‘yicha ikki tomon valyutasi nisbati solishtirilgan holda amalga oshiriladi. Xalqaro maydonda AQSH dollari valyuta kotirovkasida baza sifatida qabul qilingan. Boshqa mamlakatlar valyutasi, kurs bo‘yicha, AQSH dollariga qiyoslab boriladi. Dollar kursi abadiy bo‘lmay, u ham o‘zgarib turadi. Bu o‘zgarish har kuni ham bo‘lishi mumkin. Shuning uchun banklar kursni bank faoliyat boshlash yoki yopilish vaqtidagi kurslar bo‘yicha hisob-kitob ishlari olib boradi. Valyuta kursining o‘zgarib borishi haqida har hafta matbuotda jadval berib boriladi. Bu axborot tadbirkorlarning iqtisodiy faoliyatida muhim ahamiyatga ega. Valyuta operatsiyalarida asosiy o‘rinni kredit, qimmatli qog ozlar, valyutani foyda olish maqsadida sotib olish va sotish kabilar egallaydi. Xo‘jalik yuritish jarayonida xususiy mulk egalari valyuta hisob-kitob schyotiga ega bo‘lish huquqini olib, erkin tarzda valyutani sotib olishlari ham mumkin. Tadbirkorlar ham, xorij firmalari va tadbirkorlari bilan savdo qilishi uchun valyutani erkin sotib olish huquqiga ega.

Umuman, bozor iqtisodiyoti jahondagi rivojlangan mamlakatlarning muomaladagi valyutalarini mamlakat ichki bozorida harakatlanishi uchun huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi. Tadbirkorlar valyuta bilan bogTiq faoliyatlaridan samarali foydalanib, xorij valyutasiga yangi texnika va zamonaviy texnologiya xarid qilib, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish korxonalarida xizmat

sifatini oshirish, ishlab chiqarish sohasida sifatli tovarlar ishlab chiqarib, uni sotishdan katta foyda olish imkoniyatlariga egabo‘ladilar.

Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarida audit va auditorlik taftishini o‘tkazish Tadbirkorlarning iqtisodiy faoliyat yuritishlarida moliyaviy va buxgalteriya hisob-kitoblarini to‘g‘ri amalga oshirishlarida auditorlik firmalari ham muhim rol o‘ynaydi. Auditorlik firmalari bozor infratuzilmasining eng muhim elementlaridan biri bo‘lib, mulkdorlar va davlatning mulkiy manfaatlarini himoya qilish maqsadida mustaqil moliyaviy nazoratni amalga oshiradi.

O‘zbekistonda audit O‘zbekiston Respublikasi «Auditorlik faoliyati to‘g‘risida»gi qonuni asosida amalga oshiriladi.

Audit xo‘jalik yurituvchi subyektlarni mustaqil ekspertiza va moliyaviy hisobotini tahlil etuvchi tashkilotdir. Buni shunga vakil qilingan shaxslar auditorlar (auditorlik firmalari) bajaradilar.

Auditning asosiy maqsadi moliyaviy va xo‘jalik operatsiyalarining to‘g‘riligi va ularning O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi va boshqa me‘yoriy hujjatlariga nechog‘lik mosligini aniqlash, ularning to‘la-to‘kisligi, aniq - ravshanligi, buxgalteriya hisobi yoki boshqa moliyaviy hisob yuritishga qo‘llanilayotgan talablarga nechog‘lik monandligini aniqlashdan iboratdir. Audit tarkibiga yana konsalting, ya‘ni mijoz bilan shartnoma tuzib, xizmatlar ko‘rsatish ham kiradi. Auditorlik faoliyati xo‘jalik yurituvchi subyektlarning faoliyati ustidan maxsus vakolat olgan davlat idoralarining nazorati o‘rnini bosmaydi. Auditning asosiy

«harakatlanuvchi shaxsi» auditor va auditorlik firmasidir. Auditor belgilangan tartibda auditorlik faoliyati bilan shug‘ullanish huquqini olgan hamda auditorlik kasbi ro‘yxatiga kiritilgan mutaxassisdir. Auditorlik firmasi yuridik va jismoniy shaxs tomonidan tuzilib, belgilangan tartibda ro‘yxatdan o‘tgach, ustaviga ko‘ra auditorlik xizmati ko‘rsatish bilan shug‘ullanuvchi tashkilot.

Biznes faoliyatini yetarli va aniq axborotlarsiz amalga oshirish mumkin emas. Bu axborotlar biznes uchun zarur ma‘lumotlar, xabarlar majmuasidan iborat bo‘ladi. Axborot ishlab chiqaruvchilar, tovarni sotuvchilar va xaridorlar o‘rtasidagi aloqa shaklidir.

Ishbilarmonlar asosan turli xil axborotlar statistik, moliyaviy, operativ, tashkiliy axborotlar, farmoyish tarzidagi axborot, buxgalterlik, marketing axboroti, ta‘minot, xodimlar bo‘yicha, ma‘lumotga oid axborot va boshqa axborotlar bilan ishlaydilar. Axborotlar yana ichki va tashqi, dasturiy va me‘yoriy axborotlarga bo‘linadi.

Ichki axborot kichik korxona yoki savdo tashkiloti ichki materiallaridan iborat bo‘ladi hamda korxona faoliyati, uning texnik iqtisodiy ko‘rsatkichlarini moddiy va mehnat xarajatlari hajmi, naqd pul harakati, debitorlik va kreditorlik qarzlari haqidagi ma‘lumotlarni o‘zida aks ettiradi.

Tashqi axborotlar mahsulot ishlab chiqaruvchilar va iste‘molchilar, hokimiyat idoralari, banklar, raqobatchilar va boshqa tashkilotlar bilan bo‘ladigan aloqalarni ifodalaydi. U tovarlarni sotish va xarid qilish shartlari haqidagi tashqi muhit xabarlaridan iborat bo‘ladi.

Foydalanish vaqti bo‘yicha axborotlar operativ, davriy va uzoq muddatli, o‘zgarish darajasi bo‘yicha birlamchi va ikkilamchi axborotga bo‘linadi.

Tadbirkorlikda iqtisodiy axborotlar yetakchi rol o‘ynaydi, chunki ular tovar ishlab chiqarish, moddiy boyliklarni taqsimlash, ayirboshlash va iste‘mol qilish jarayonidagi munosabatlarni aks ettiradi.

Kichik korxonalar uchun fan-texnika axborotlarning roli ham muhim, ular ishlab chiqarishni ilmiy-texnik taraqqiyot asosida rivojlanishni aks ettiradi. Doimiylik darajasi bo‘yicha axborotlar doimiy, shartli-doimiy va o‘zgaruvchan bo‘ladi. Doimiy axborot o‘z ma‘nosini uzoq vaqt davomida o‘zgartirmaydi (shaharlar, korxonalar, savdo tashkilotlari nomlari, tovar turi va boshqalar haqidagi axborotlar). Shartli-doimiy axborotlar ma‘lum vaqt davomida o‘z ma‘nosini saqlab turadi.

Unga mahsulot tayyorlash uchun texnik shartlar, me‘yorlar, tarif miqdorlari, lavozim, ish haqi va hokazolar kiradi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik korxonalarining asosiy faoliyati banklar bilan chambarchas bogliq bo‘lib, ular olib borayotgan faoliyat xomashyoni sotib olish, ishlab chiqarilgan tovarlar, ko‘rsatiladigan xizmatlarga haq to‘lash, ishlovchilarni ish haqi bilan ta‘minlash, turli toifadagi korxonalar, firmalar va boshqa yuridik shaxslar bilan bo‘ladigan iqtisodiy munosabatlarni,

ya’ni olingan daromaddan soliq to’lash, transport, kommunal xizmatlari uchun barcha turdagi to’lovlar, shuningdek olinadigan kreditlar va boshqa hisob-kitoblar banklar orqali amalga oshiriladi.

Bank operatsiyalari aktiv va passiv operatsiyalardan iborat bo’ladi. Passiv operatsiyalar pul mablag’larini ma’lum bir yo’nalishga safarbar etishga qaratilgan bo’ladi. Aktiv operatsiyalari turli xarakterdagi kreditlar berish bilan bog’liqdir.

Soliqlar qonun bilan belgilangan, budjetga majburiy to’lanadigan pul to’lovlaridir. Soliqlar, avvalo, davlatning vazirliklarini moliyaviy mablag’lar bilan ta’minlash zaruratidan kelib chiqadi. O‘zbekiston Respublikasida umumdavlat va mahalliy soliqlar amal qiladi. 2005-yilning 1-iyulidan boshlab, mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun yagona soliq tizimijoriy etilgan.

Tadbirkorlikning iqtisodiy faoliyat yuritishini, moliyaviy va buxgalteriya hisob-kitoblarini to’g’ri amalga oshirishlarida auditorlik xizmati muhim o’rin tutadi. Auditning asosiy maqsadi korxonalarning moliyaviy va xo’jalik operatsiyalari to’g’riligi va O‘zbekiston qonunchiligiga mosligini aniqlashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 104 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 56 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 48 b.

УДК: 339.5

ЎЗБЕКИСТОН МЕВА-САБЗАВОТЧИЛИК СОҲАСИ ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИНИ ОШИРИШ ОМИЛЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПЛОДООВОЩНОГО СЕКТОРА УЗБЕКИСТАНА И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

FAKTORS FOR ENHANCING THE EXPORT POTENTIAL OF UZBEKISTAN’S FRUIT AND VEGETABLE SECTOR AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Содиқов Анвар

Ўзбекистон Миллий университети мустақил изланувчиси

Аннотация

Мазкур мақолада Ўзбекистонда мева-сабзавотчилик соҳасининг ҳозирги ҳолати, унинг экспорт салоҳияти ва уни оширишга таъсир этувчи асосий омиллар таҳлил қилинган. Омиллар ўртасидаги корреляцион-регрессион боғлиқликлар орқали мева-сабзавотчилик соҳасининг экспорт салоҳиятини оширишнинг 2025-2029 йилларга мўлжалланган прогноз кўрсаткичлари ишлаб чиқилган. Мақолада мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини кенгайтиришнинг истиқболлари ва амалдаги тўсиқларни бартараф этиш бўйича таклифлар ҳам илгари сурилган.

Калит сўзлар: мева-сабзавотчилик, экспорт салоҳияти, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, халқаро бозор, сифат стандартлари, агроэкспорт сиёсати, қишлоқ хўжалиги модернизацияси, рақобатбардошлик, агросаноат мажмуаси.

В данной статье проанализировано текущее состояние плодоовощного сектора Узбекистана, его экспортный потенциал и основные факторы, влияющие на его развитие. С

помощью корреляционно-регрессионных связей разработаны прогнозные показатели увеличения экспортного потенциала плодоовощной отрасли на 2025–2029 годы. В статье также представлены предложения по устранению существующих барьеров и перспективы расширения экспорта плодоовощной продукции.

Ключевые слова: плодоовощной сектор, экспортный потенциал, сельскохозяйственная продукция, международный рынок, стандарты качества, агроэкспортная политика, модернизация сельского хозяйства, конкурентоспособность, агропромышленный комплекс.

This article analyzes the current state of Uzbekistan's fruit and vegetable sector, its export potential, and the main factors influencing its development. Based on correlation-regression analysis, forecast indicators for increasing the export potential of the fruit and vegetable sector for 2025–2029 have been developed. The article also presents proposals to eliminate existing barriers and outlines the prospects for expanding fruit and vegetable exports.

Keywords: fruit and vegetable sector, export potential, agricultural products, international market, quality standards, agro-export policy, agricultural modernization, competitiveness, agro-industrial complex.

Ўзбекистонда аграр сектор миллий иқтисодийнинг муҳим тармоқларидан бири ҳисобланади. Мева-сабзавот маҳсулотлари ички бозорни таъминлаш билан бирга, ташқи бозорларга экспорт қилиш орқали давлатнинг валютавий тушумларини оширишда муҳим аҳамият касб этади. Жаҳон бозорида органик ва экологик тоза маҳсулотларга талаб ортиб бораётган бир пайтда, Ўзбекистон учун мева-сабзавотчилик соҳасини ривожлантириш ва унинг экспорт салоҳиятини кучайтириш стратегик аҳамиятга эгадир. Бу масала миллий озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш ва аҳоли бандлигини ошириш нуктаи назаридан ҳам долзарб ҳисобланади.

Ўзбекистон - 2030 стратегиясида мева-сабзавотчилик соҳасининг экспорт имкониятларининг юқорилигини ҳисобга олган ҳолда: “Республика ҳудудларида 2,5 миллион тонна қувватга эга бўлган 100 та янги агрологистика марказлари фаолиятини йўлга қўйиш ҳамда уларнинг экспорт салоҳиятини 1 миллиард долларга етказиш” [1] вазифаси белгилангани ҳам бежизга эмас.

Ўзбекистонда мева-сабзавот етиштириш ҳажми йил сайин ортиб бормоқда, бироқ экспорт салоҳияти ҳануз тўлиқ ишга солинмаган. Бунда маҳсулотни қайта ишлаш, сақлаш ва халқаро стандартларга мослаштиришдаги муаммолар, логистика тизимидаги камчиликлар, ташқи бозорларга чиқишда маълум тўсиқлар мавжуд. Шунингдек, ташқи савдо сиёсати ва тарифлар соҳасида тизимли ёндашувни шакллантириш зарурати ҳам мавжуд. Шу боис, ушбу соҳани чуқур таҳлил қилиш, мавжуд муаммоларни аниқлаш ва амалий ечимларни ишлаб чиқиш бугунги кунда катта аҳамиятга эга.

“Экспорт салоҳияти” иқтисодий тушунчаси 70-80-йилларда маълум даражада таҳлил қилинган “саноатнинг экспорт асоси” тушунчасининг ўрнини босган ҳолда, 90-йилларнинг бошларидаги илмий адабиётларда биринчи марта тилга олинади. Илмий адабиётларда ушбу тушунча ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширадиган халқ хўжалиги фаолиятининг асосий йўналиши сифатида ўрганилди [2].

Рус тили этимологик луғатида [3] “салоҳият” тушунчаси рус тилига француз тилидан XIX асрда кириб келган, бунда “potential” ибораси сўзма-сўз таржима қилинганда, “бўла оладиган”, деган маънони англатади. Иқтисодий фанда “потенциал” “мавжуд маблағлар, захиралар, манбалар ва ҳаракатлана оладиган, ҳаракатга келтирилган, маълум мақсадларга эришиш учун фойдаланиладиган режани амалга ошириш; қандайдир вазифанинг ечими, алоҳида шахс, жамият, давлатнинг маълум соҳадаги имкониятлари сифатида таърифланган” [4].

“Салоҳият” тушунчаси яширин, намоён бўлмайдиган имкониятларнинг мавжудлигини англатиб, улардан фойдаланиш энг юқори мумкин бўлган натижага олиб келиши мумкин. Ўз

табиатига кўра, “салоҳият” тушунчаси мавжуд имкониятларни амалга ошириш истикболлари сифатида ёритилади.

Ю.А.Савинов ва А.Ю. Мигуновлар экспорт салоҳиятининг қуйидагича талқинини таклиф қиладилар: “экспорт салоҳияти – бу миллий иқтисодиёт, унинг алоҳида секторлари, тармоқлари, корхона ва компанияларининг таққослама устунликларидан (кўламли табиий ресурслар, қулай географик, инфратузилма ва бошқа омиллар, юқори меҳнат унумдорлиги ва б.) фойдаланиб, жаҳон бозорида рақобатбардош ҳамда илм-фан ва илмий-техника ютуқларига асосланган ҳолда янги рақобат устунликларига эга товарлар ва хизматлар ишлаб чиқариш қобилиятидир” [5].

Мамлакат ёки минтақа экспорт салоҳиятини шакллантириш ва ривожлантириш самарадорлигини бошқариш хорижий бозорларда энг юқори мумкин бўлган натижага эришишга қаратилган макро-, мезо- ва микромуҳит вазифалари кўп бўғинли тизимини ўзида мужассамлаштиради. Мамлакат иқтисодиёти нуқтаи назаридан иқтисодчи А.А.Мальцев томонидан берилган таъриф экспорт салоҳияти тушунчасининг мазмунини янада аниқ ифодалайди. Ушбу ёндашувга мувофиқ, мамлакат экспорт салоҳияти ўз асосида мамлакат ички экспорт имкониятларининг миқдорий ўлчови ва хорижий бозор истеъмоли сиғимига эга бўлган ҳолда унинг экспорт асоси таърифини ҳисобга олиб, баҳоланади [6].

Иқтисодий ривожланишда, шу жумладан, халқаро савдода давлатнинг роли тўғрисидаги мунозараларда бир қанча йўналишларни ажратиш мумкин. Биринчи йўналиш XVIII аср охири – XIX аср бошларида давлатнинг иқтисодиётга аралашмаслиги ғояси билан чиққан классик сиёсий иқтисод (А.Смит, Д.Рикардо, Ж.Б.Сэй ва б.) билан боғлиқ [7]. А.Смит мутлақ устунлик назариясини яратиб, мамлакат халқаро савдони эркин ривожлантиришдан манфаатдорлигини исботлаган ҳолда, давлатнинг вазифаларини ҳарбий хавфсизлик, одил судловни таъминлаш, ижтимоий муассасалар мажбуриятларидан иборат, деб ҳисоблайди. Унинг фикрича, мамлакатлар халқаро савдода иштирок этишдан ютадилар. Халқаро савдо импортёрлар ролида чиқувчи мамлакатларга ҳам, экспортёр ҳисобланган мамлакатларга ҳам устунлик беради. Шундан келиб чиқиб, А.Смит мамлакат ишлаб чиқариш харажатлари бошқа мамлакатларга нисбатан кам бўладиган маҳсулот турини ишлаб чиқаришга ихтисослашиши кераклигини исботлади [8].

Д.Рикардо А.Смит ғояларини ривожлантириб, иқтисодий қонунларни тадқиқ этган ва мамлакатларнинг нисбий устунликларини аниқлаган ҳолда ҳеч қайси товар турини ишлаб чиқаришда мутлақ устунликка эга бўлмаган мамлакат учун ҳам ихтисослашув фойдали бўлишини кўрсатиб берди. Халқаро савдода иштирок этган ҳолда мамлакат юқори нисбий самарадорликка эга товарларни ишлаб чиқаришга ихтисослашиши зарур.

Кейинчалик, классик назария тарафдорлари (А. Маршалл, Г. Хаберлер, А. Пигу ва б.) [9] иқтисодиётнинг ўзини ўзи тартибга солиши ва давлатнинг иқтисодиётга аралашмаслиги, эркин рақобат ва иқтисодий либерализм ғоясини ёқладилар. Хусусан, Г.Хаберлернинг муқобил харажатлар моделига мувофиқ, ҳар бир мамлакатнинг нисбий устунликларини аниқлаш учун ишлаб чиқариш имкониятлари эгри чизиғи тадқиқ этилади, бунда энг яхши технология ва барча мавжуд ресурслардан фойдаланилади, деб ҳисобланади. Бир товар ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажми асос сифатида қабул қилиниб, бошқа турдаги товар ишлаб чиқариш ошган шароитда уни камайтиришга тўғри келади.

Швед иқтисодчилари Э.Хекшер ва Б.Олинларнинг халқаро савдо модели асосида омиллар мутаносиблиги қонуни шакллантирилган: очиқ иқтисодиёт шароитида мамлакат ўзида катта миқдорда мавжуд бўлган омилларни талаб қиладиган товарларни экспорт қилишга интиладилар. Ушбу қонун XX асрнинг 30-йилларида шакллантирилган бўлиб, бунда табиий-иқлим тафовутларининг роли қисқартирилди (халқаро ихтисослашув муҳим омили сингари), саноати ривожланган мамлакатларнинг саноат товарлари экспортида эса устунликка эга бўлди [10].

Э.Хекшер ва Б.Олинлар нисбий харажатлардаги мамлакатлараро тафовутларда турли товарларни ишлаб чиқаришда ишлаб чиқариш омилларининг турли нисбатларда кўлланилиши, бундан ташқари, мамлакатларнинг бу омиллар билан бир хил бўлмаган нисбий

таъминланганлиги ўринли бўлади, деб таъкидлайдилар. Швед иқтисодчиларининг кўрсатишларича, халқаро савдо – бу энг аввало, ўз моҳиятига кўра, бир давлатдан бошқасига товарларни силжитишда мўл-кўл омилларни ишлаб чиқариш омилларининг паст ҳаракатчанлигини қоплайдиган тақчилларига айирбошлашдир: мўл-кўл омиллар яширин кўринишда экспорт қилинади (ишлаб чиқарилган товар кўринишида), тақчил омиллар эса импорт қилинади.

Янги технологиялар ва интеллектуал капиталга етакчи роль берган “янги иқтисодиёт” назарияси тарафдорлари (М.Кастельс, К.Келли, К. Ланкастер ва б.) ҳам иқтисодий тараққиётда давлатнинг ролини чеклайдилар [11].

Улар халқаро савдонинг асосий устунликларини бир мамлакатнинг бошқа мамлакатлар ишлаб чиқара олмайдиган маҳсулотларни ишлаб чиқариши ва сотиш имконияти билан изоҳлайдилар.

Юқорида кўрсатиб ўтилганларни умумлаштириб, шундай хулоса қилиш мумкинки, миллий иқтисодиёт, унинг алоҳида секторлари, тармоқлари, корхоналарининг экспорт салоҳияти ташқи бозорларда ресурслар ва уларни ҳаракатлантириш имкониятлари мавжудлигидан келиб чиқиб, ривожланиш истиқболларини кўзда тутди. “Салоҳият” сўзининг ўзида маълум “истикбол” ётади.

Тадқиқотнинг услубий асосини диалектиканинг асосий қоидалари ва тамойиллари ташкил этди. Мамлакат мева-сабзавотчилик соҳаси экспорт салоҳиятини прогноз қилиш муаммоларини ўрганишда ўзаро ҳамкорлик ва ташқи савдони эконометрик моделлаштириш услуби, яъни иқтисодий кўрсаткичлар бўйича маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилиш услубига таянилди. Маълумотлардан хулоса чиқаришда мантиқий таҳлил, синтез, умумлаштириш, индукция ва дедукция, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга тизимли ёндошув усулларида фойдаланилди.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг экспорти таркибидаги бугунги кунгача барқарор ва экспортнинг сезиларли қисми бўлган мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажмининг кўп омилли таҳлили экспортнинг нисбий устунликка эга бўлган мева-сабзавот маҳсулотлари миқдори ўзгаришининг умумий трендини баҳолаш имконини беради.

Қуйидаги жадвалда келтирилган экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажми ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омилларнинг 2010-2024 йиллар вақт оралиғидаги кўрсаткичлари Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги очиқ маълумотлари тизимидан ажратиб олинди ҳамда натижавий ва унга таъсир этувчи омил кўрсаткичлари жамланди. Ажратиб олинган статистик маълумотлар асосидаги кўп омилли моделга киритилган омил кўрсаткичларининг ўзаро боғлиқлик тестлари, шу билан бирга тузилган моделларнинг сифати ҳамда прогноз кўрсаткичлари жадвалдаги кетма-кетликда аниқланди (1-жадвал).

1-жадвал

Экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажми ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омил кўрсаткичлари [12]

Йиллар	Экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажми, минг АҚШ доллари ($Y_{мс}$)	Мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш физик ҳажмининг ўзгариши, % (X_{31})	Ички ва ташқи бозорлардаги ўртача нарх паритети (экспорт нархлари индекси), (X_{32})	Мева-сабзавот маҳсулотларини ташиш харажатларининг базис давр кўрсаткичига нисбатан ўзгариши, % (X_{33})	Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган майдон, минг га (X_{34})
2010	1092142,0	110,0	1,14	81,2	3708,4
2011	1842207,1	109,0	1,15	76,1	3601,6
2012	710086,7	109,1	1,15	94,4	3628,1
2013	1303133,8	108,4	1,16	78,5	3658,6

2014	1504954,9	108,1	1,14	76,9	3678,2
2015	1155547,9	107,2	1,14	78,8	3694,2
2016	545080,4	107,9	1,17	97,7	3706,7
2017	634936,8	100,3	1,19	95,5	3474,5
2018	854649,5	97,1	1,18	93,4	3396,0
2019	1116548,6	104,0	1,14	78,7	3309,4
2020	978222,4	102,1	1,14	80,2	3396,1
2021	915838,9	103,5	1,11	80,6	3340,6
2022	1097368,4	103,4	1,08	81,5	3353,3
2023	1108719,3	103,9	1,10	83,1	3351,0
2024	1246274,8	104,7	1,11	83,9	3356,7

Эндоген омил ва унга таъсир этувчи экзоген омил кўрсаткичларининг моҳияти кўриладиган бўлса, таъсир этувчи омиллар сифатида экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажмига энг юқори даражада таъсир этувчи ички ва ташқи бозорлардаги ўртача нарх паритети (экспорт нархлари индекси), мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш физик ҳажмининг ўзгариши, мева-сабзавот маҳсулотларини ташиш харажатларининг базис давр (2009 йил) кўрсаткичига нисбатан ўзгариши ҳамда қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган майдон каби муҳим таъсирга эга бўлган омил кўрсаткичлари асосида ишлаб чиқариш моделига яқин кўринишдаги боғланишга эга бўлади.

Ажратиб олинган асосий эндоген ва экзоген омилларнинг боғланиши асосида мамлакатимиз экспорти таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажмининг ўзгариш трендларини аниқлаш мақсадида юқоридаги вақтли қатор кўринишидаги маълумотлар EViews10 дастуридан фойдаланган ҳолда таҳлил қилинди.

Ажратиб олинган натижавий ва таъсир этувчи омил кўрсаткичлари ўлчов бирлигининг бир хил эмаслиги, яъни омил кўрсаткичларининг бир жинсли эмаслиги сабабли асосий тренд моделини чизикли логарифмик боғланиш кўринишида аниқлаб оламиз. Бунинг учун, аввало, омил кўрсаткичларининг барчасини натурал логарифмик кўрсаткичларга келтириб оламиз (2-жадвал).

2-жадвал

Экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажми ва унинг ўзгаришига таъсир этувчи омил кўрсаткичларининг логарифмик қиймати [13]

<i>LnY</i>	<i>LnX₃₁</i>	<i>LnX₃₂</i>	<i>LnX₃₃</i>	<i>LnX₃₄</i>
13,90	4,70	0,13	4,40	8,22
14,43	4,69	0,14	4,33	8,19
13,47	4,69	0,14	4,55	8,20
14,08	4,69	0,15	4,36	8,20
14,22	4,68	0,13	4,34	8,21
13,96	4,67	0,13	4,37	8,21
13,21	4,68	0,16	4,58	8,22
13,36	4,61	0,17	4,56	8,15
13,66	4,58	0,17	4,54	8,13
13,93	4,64	0,13	4,37	8,10
13,79	4,63	0,13	4,38	8,13
13,73	4,64	0,10	4,39	8,11
13,91	4,64	0,08	4,40	8,12
13,92	4,64	0,10	4,42	8,12
14,04	4,65	0,10	4,43	8,12

EViews10 дастурий пакетидан фойдаланган ҳолда амалга оширилган регрессион таҳлил жараёнида аниқланган параметрлар ҳамда моделнинг аҳамияти дастур томонидан

хисобланган асосий баҳолаш кўрсаткичлари орқали баҳоланган. Регрессион таҳлил натижаларидан кўрилатган ҳолатни аниқлаш учун регрессион моделнинг коэффицентларини ажратиб олган ҳолда тренднинг чизикли логарифмик модели шакллантириб олинади (3-жадвал).

Аниқланган маълумотлардан фойдаланган ҳолда экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажми ва унга таъсир этувчи омиллар таъсирида ўзгаришининг кўп омилли эконометрик модели тузилди. Унга кўра, ушбу жараёни ифодаловчи регрессия тенгламаси тузилди.

$$\ln Y = -0.2544 \cdot \ln X_{31} + 0.5299 \cdot \ln X_{32} - 3.473 \cdot \ln X_{33} + 0.3858 \cdot \ln X_{34} + 27.185 \quad (1)$$

Аниқланган чизикли логарифмик модель потенциалланса, экспорт таркибидаги тайёр, инновацияларга асосланган, юқори технологик саноат маҳсулотлари ҳажмини ифодаловчи чизиксиз кўринишдаги эконометрик модель келиб чиқади:

$$Y_{\text{мсэ}} = \frac{X_{32}^{0.5299} \cdot X_{34}^{0.3858} \cdot e^{27.185}}{X_{31}^{0.2544} \cdot X_{33}^{3.473}} \quad (2)$$

3-жадвал

Экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажми бўйича танланган омилларнинг боғланиш хусусиятлари ва тузилган омилли модель сифатининг асосий кўрсаткичлари [14]

Dependent Variable: Экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулоти ҳажми, $\ln Y_{\text{мсэ}}$				
Method: Least Squares				
Date: 04/22/25 Time: 15:03				
Sample: 2010 2024				
Included observations: 15				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш физик ҳажмининг ўзгариши, $\ln X_{31}$	-0.254413	2.989616	-0.085099	0.9339
Ички ва ташқи бозорлардаги ўртача нарх паритети (экспорт нархлари индекси), $\ln X_{32}$	0.529876	2.749329	0.192729	0.8510
Мева-сабзавот маҳсулотларини ташиш харажатларининг базис давр кўрсаткичига нисбатан ўзгариши, $\ln X_{33}$	-3.473025	0.663096	-5.237588	0.0004
Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган майдон, $\ln X_{34}$	0.385826	2.418478	0.159533	0.8764
Тасодикий омиллар умумий таъсири, ε	27.18525	10.42718	2.607153	0.0262
R-squared	0.798908	Mean dependent var		13.84067
Adjusted R-squared	0.718471	S.D. dependent var		0.320568
S.E. of regression	0.170091	Akaike info criterion		0.443763
Sum squared resid	0.289310	Schwarz criterion		0.207746
Log likelihood	8.328222	Hannan-Quinn criter.		0.446277
F-statistic	9.932108	Durbin-Watson stat		1.636993
Prob(F-statistic)	0.001642			

Дастурий пакетдан фойдаланган ҳолда аниқланган тренд моделлари асосида 2025-2029 йилларда экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажми ўзгаришининг истикболдаги кўрсаткичлари ҳамда уларни ҳисоблаш учун энг қулай моделлар рўйхати келтирилди (4-жадвал).

Кўп омили эконометрик моделдан фойдаланган ҳолда экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажмининг ўрта муддатда, яъни 2010-2029-йилларда ўзгариши қийматлари график кўринишда ифодаланди (1-расм).

4-жадвал

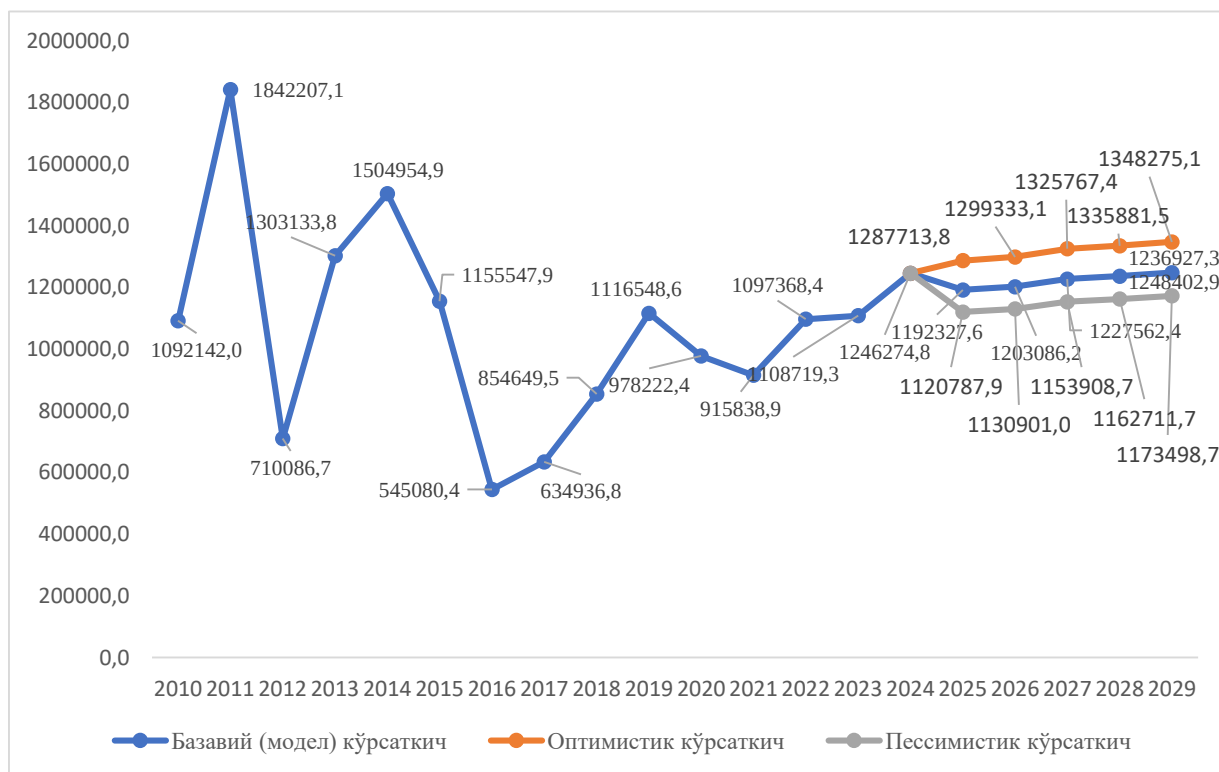
Экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажми ва унга таъсир этувчи омил кўрсаткичларининг тренд моделлари ҳамда 2025-2029-йиллар учун прогноз кўрсаткичлари [15]

Кўрсаткичлар ва уларнинг омили моделлари	Прогноз кўрсаткичлари				
	2025	2026	2027	2028	2029
Умумий экспорт ҳажми, минг АҚШ доллари $Y_{мсэ} = \frac{X_{32}^{0,5299} \cdot X_{34}^{0,3858} \cdot e^{27,185}}{X_{31}^{0,2544} \cdot X_{33}^{3,473}}$	1192327,6	1203086,2	1227562,4	1236927,3	1248402,9
Мева-сабзавот маҳсулотлари ишлаб чиқариш физик ҳажмининг ўзгариши, % $x_{31} = 109,556 - 0,5389 \cdot t$	100,9	100,4	99,9	99,3	98,8
Ички ва ташқи бозорлардаги ўртача нарх паритети (экспорт нархлари индекси) $x_{32} = 1,17 - 0,00375 \cdot t$	1,11	1,11	1,10	1,10	1,10
Мева-сабзавот маҳсулотларини ташиш харажатларининг базис давр кўрсаткичига нисбатан ўзгариши, % $x_{33} = 0,0364 \cdot t + 83,742$	84,3	84,4	84,4	84,4	84,5
Қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган майдон, минг га $x_{34} = 3754,173 - 30,493 \cdot t$	3266,3	3235,8	3205,3	3174,8	3144,3

Амалга оширилган омили боғланишлар асосида биз томонимиздан экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажмига таъсир даражаси юқори, деб топилган кўрсаткичларнинг натижавий кўрсаткичи ҳисобланган омиллар таъсири асосидаги ривожланиш сценарийси ишлаб чиқилди. Аниқланган трендлардан фойдаланиш экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажмига таъсирлар даражасини оптималлаштириш имконини беради.

Юқоридаги ҳисоб-китоблар асосида аниқланган эконометрик моделнинг аҳамияти ва унинг параметрлари сифатини баҳоламасдан туриб, моделдан амалиётда фойдаланиш катта хатоликларни юзага келтириши мумкин. Шуни эътиборга олган ҳолда, экспорт таркибидаги тайёр, инновацияларга асосланган, юқори технологик саноат маҳсулотлари ҳажмининг ўзгариш моделини, унинг аҳамияти ва модель параметрларининг сифатини баҳолаймиз.

Дастурий пакет асосида амалга оширилган таҳлил натижавий омилнинг таъсир этувчи омиллар билан биргаликдаги корреляцияси $r=0,8938$ га, детерминация коэффиценти $R^2=0,7989$ га тенг эканлигини кўрсатмоқда. Бу эса таъсир этувчи омиллар билан натижавий омилнинг ўртача зичликда корреляцияга эга эканлигини ва ҳисобланган кўрсаткичлар билан реал кўрсаткичлар орасидаги фарқ сифатидаги қолдиқларнинг ҳам ўртача зичликда боғланганлигини кўрсатади.

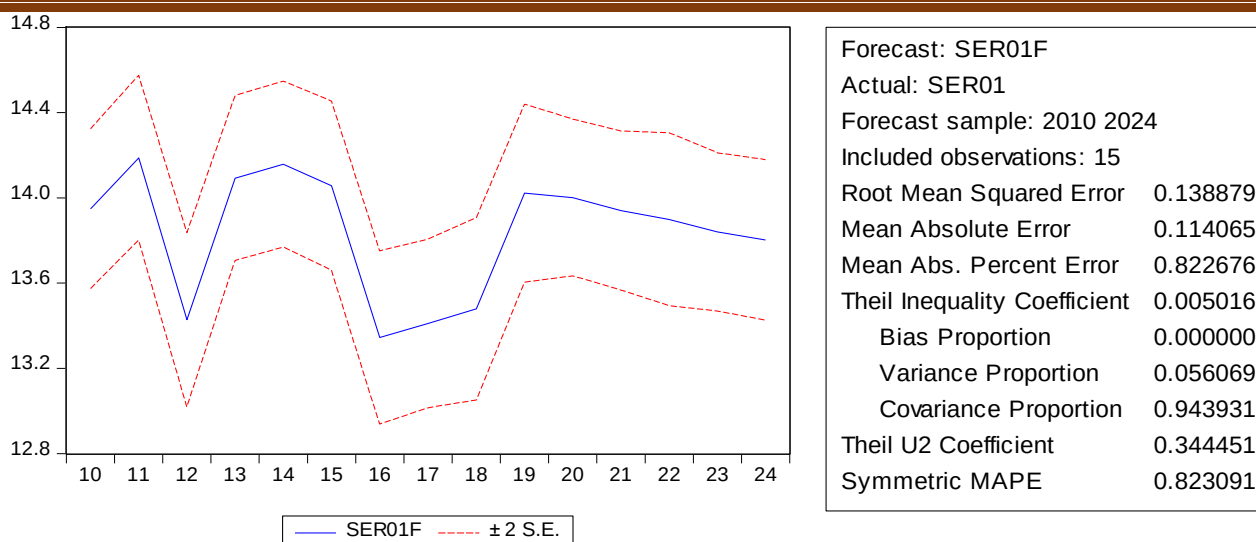

1-расм. Экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажми кўрсаткичининг 2010-2029-йилларда ўзгариши [16], минг АҚШ доллари (2025-2029 йиллар прогноз кўрсаткичлари)

Жадвалда кўрсатилган кўрсаткичлар қийматидан фойдаланган ҳолда тузилган эконометрик моделнинг аҳамияти ва параметрлари сифати баҳоланади. Аниқланган моделдаги эндоген омил учун Фишер мезони қиймати 9,93 га тенг бўлиб, унинг аҳамияти 0,0016 га тенг. Бундан кўриниб турибдики, тузилган тренд моделнинг аҳамияти жиҳатидан амалиётда қўллаш мумкин.

Тузилган эконометрик моделда автокорреляция ёки мультиколлениарлик мавжудлигини аниқлаш имконини берувчи Дарбин-Уотсон (DW) мезони 1,64 га тенг бўлиб, оптимал чегара 2,0 атрофида эканлиги ҳисобга олинса, моделда қисман автокорреляция мавжудлиги кўринади. Бироқ ушбу автокорреляция даражаси оптимал чегарадан жуда катта фарқ қилмайди.

EViews10 дастурий пакетидан фойдаланган ҳолда мева-сабзавот экспортини оширишда асосий таянч кўрсаткич ҳисобланган экспорт таркибида мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажмининг ± 2 статистик хатолик чегараларида ўзгариши трендини шакллантирамиз ҳамда ушбу тренднинг аҳамиятини ифодаловчи кўрсаткичларни баҳолаймиз (2-расм).

2-расм. Экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажмининг 2010-2024-йиллардаги ўзгаришида ± 2 статистик хатолик чегараларида ўзгариш [17]

2-расмда келтирилган кўрсаткичлар тузилган моделнинг аҳамияти ҳамда адекватлигини акс эттиради. Жумладан, Теил нотенглик коэффиценти 0,005 га, Теил U2 коэффиценти 0,344 га, Bias нисбати 0 га, вариация нисбати 0,056 га, ковариация нисбати 0,9439 га ҳамда симметрик MAPE 0,8231 га тенг эканлиги тузилган моделнинг зарурий оралиқларда жойлашганлигини кўрсатади. Хусусан, симметрик MAPE учун чегара 10 гача эканлиги ҳисобга олинса, тахминийлик хатолиги даражаси белгиланган чегарадан кичиклигини кўриш мумкин, яъни MAPE: 0, 0,8231<10.

Юқоридаги таҳлилий маълумотлар ҳамда кўрсаткичлар қийматларини баҳолаш асосида экспорт таркибида сезиларли улушга эга бўлган мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажми ва унга омиллар таъсирини ҳисобга олган қуйидаги тренд моделини экспорт таркибидаги келгуси даврда мева-сабзавот маҳсулотлари экспортини ривожлантириш стратегиялари асосида сценарийлар ишлаб чиқиш жараёнида қўллаш мумкин.

Eviews 10 дастури асосида ишлаб чиқилган модель ва прогноз кўрсаткичлар мамлакат экспорт таркибидаги мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажмини келгуси ўрта муддатлар оралиғида ривожлантириш режаларини ва стратегияларини ишлаб чиқиш йўналишида муқобил сценарийларни шакллантиришга асос бўлиб хизмат қилади.

Таҳлил методларидан, хусусан, SWOT-таҳлил усулидан фойдаланган ҳолда таҳлилнинг математик кутилмалари асосида кўп омилли эконометрик модел таркибидаги экзоген омилларни ажратиб олиш омилли таҳлилнинг мантиқий тузилмасини мустаҳкамлайди. Ушбу экзоген омил кўрсаткичларининг маълум миқдорда ўзгариши (ортиши ёки камайиши) эндоген ўзгарувчининг сезиларли даражада ўзгаришига олиб келади.

Келтириб ўтилган хулосалар ҳамда (1 ва 2) – боғланишлардан келиб чиқиб, миллий иқтисодиёт умумий экспорти ҳажми ва унинг таркибий қисмларини миқдорий жиҳатдан ошириш учун қуйидаги йўналишларда фаолиятни ташкил этиш мақсадга мувофиқ:

- экспорт таркибидан мева-сабзавот маҳсулотлари экспорти ҳажми охириги 13 йил давомида ҳажм жиҳатидан ортиб бораётган бўлса-да, умумий экспортдаги улуши 5,7% гача қисқариб борган. Бироқ ушбу йўналишда мамлакатимиз нисбий устунликка эга эканлигини ҳисобга олган ҳолда маҳсулот физик ҳажмини ошириш имконини берувчи қишлоқ хўжалиги майдонларини кенгайтириш (экстенсив) ва ҳосилдорлигини ошириш (интенсив) орқали умумий физик ҳажм индексини ошириб бориш, мақсадга мувофиқ. Бу билан ички истеъмолдан ортиқча бўлган экспортга йўналтирилган маҳсулот ҳажмини ошириш ва нарх паритетларидаги салбий ўзгаришларга қарамай, ушбу турдаги маҳсулотлар экспортидан тушум даражасини ошириб бориш мумкин бўлади.

Юқоридаги таҳлилилар натижаларидан ҳамда улар асосида таклиф этилаётган амалиётда иқтисодиётнинг умумий экспорти ва унинг таркибий қисмлари ҳажмини ошириш бўйича тавсиялардан фойдаланиш келгусида мамлакат экспорти кўрсаткичларини миқдор ва сифат жиҳатидан яхшилаш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон — 2030» стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли Фармони.// <https://lex.uz/docs/6600413>
2. Антология экономической классики. Мальтус Т., Кейнс Дж., Ларин Ю.М. 1993. - С. 430.
3. Формирование и оценка экспортного потенциала крупных промышленных предприятий [Электронный ресурс] // Сущность денег и управление финансами. – Режим доступа: <https://dengifinance.ru/formirovanie-iocenka-yeksportnogo-po/>. – Дата обращения: 13.04.2017. – Загл. с экрана
4. Денекко, М.В. Потенциал личности как движущая сила развития преподавателя-профессионала / М.В. Денекко // Известия Томского политехнического университета. Инжиниринг георесурсов: научный журнал. – 2006. – Т. 309. № 5. – С. 246-250.
5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура./ Пер.с англ. Под науч.ред.О.И.Шкаратана. –М.: ГУ ВШЭ, 2000. -608 с.
6. Маршалл А. Принципы экономической науки. Пер. с англ. Изд. Группа «Прогресс», «Университет», 1993. – Т.3. - С. 109.
7. Мальцев, А.А. Внешнеэкономические отношения: компромисс интересов или «вотчина» территорий / А.А. Мальцев // Внешняя торговля. – 1998. – № 79. – С. 38-41.
8. Рикардо Д. Начало политической экономии и податного обложения. –М.: Звено, 1910. -С.52.
9. Савинов Ю.А. Государственная финансовая поддержка экспорта в России [Электронный ресурс] / Ю.А. Савинов А.Ю. Мигунов // Российский внешнеэкономический рынок. – 2008. – №5. <https://mgimo.ru/library/publications /55417/>. – С.32
10. Сырцов Д.Н. Современная система государственной поддержки экспорта: использование международного опыта в Российских условиях. // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. –М.: 2014. - 160с.
11. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М. – Л. 1995. Экономическая теория. Хрестоматия. – М.: Высшая школа. 1995. –С. 374.
12. Ультан, С.И. Методологические основы формирования и исследования экспортного потенциала отрасли (на примере отрасли цветной металлургии) / Н.Ю. Роговская, С.И. Ультан // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2012. – № 1. – С. 26-32.
13. Хекшер Э.Ф. Влияние внешней торговли на распределение дохода. //Под ред. А.П.Киреева. –Вехи экономической мысли. Т.6. Международная экономика. -М.: ТЕИС, 2006. -С.154-173.

**ЦИФРОВИЗАЦИЯ АВТОМОБИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ УЗБЕКИСТАНА:
ТРАНСФОРМАЦИЯ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ И УПРАВЛЕНЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ**

**O‘ZBEKISTON AVTOMOBIL SANOATINING RAQAMLASHTIRILISHI: TASHKILIY
VA BOSHQARUV MODELLARINING TRANSFORMATSIYASI**

**DIGITALIZATION OF UZBEKISTAN'S AUTOMOTIVE INDUSTRY:
TRANSFORMATION OF ORGANIZATIONAL AND MANAGEMENT MODELS**

Shamsutdinov Sh.

«Farg‘ona motors» kompaniyasining Bosh direktor o‘rinbosari

Аннотация

В статье рассматривается влияние цифровизации на трансформацию организационных и управленческих моделей в автомобильной промышленности Узбекистана. Анализируются ключевые аспекты, такие как автоматизация, анализ данных и умное производство, а также вызовы, включая инфраструктурные ограничения, дефицит квалифицированных кадров и финансовые барьеры. Обсуждаются возможности для роста, примеры из практики ведущих компаний, роль государственной политики и перспективные стратегии. Статья подчеркивает, что успешная цифровизация позволит Узбекистану повысить конкурентоспособность на глобальном рынке, способствуя экономическому развитию и устойчивости отрасли.

Ключевые слова: цифровизация, автомобильная промышленность, Узбекистан, организационные модели, управленческие модели, автоматизация, анализ данных, Интернет вещей, устойчивое развитие, государственная политика

Maqolada O‘zbekiston avtomobil sanoatida raqamlashtirishning tashkiliy va boshqaruv modellarining transformatsiyasiga ta'siri ko‘rib chiqiladi. Avtomatlashtirish, ma'lumotlar tahlili va aqlli ishlab chiqarish kabi asosiy jihatlari, shuningdek, infratuzilma cheklavlari, malakali kadrlar tanqisligi va moliyaviy to‘siqlar kabi muammolar tahlil qilinadi. O‘shirish imkoniyatlari, yetakchi kompaniyalarning amaliy misollari, davlat siyosatining roli va istiqbolli strategiyalar muhokama qilinadi. Maqola muvaffaqiyatli raqamlashtirish O‘zbekistonga global bozorda raqobatbardoshligini oshirishga imkon berishini ta’kidlaydi, bu iqtisodiy rivojlanish va sanoat barqarorligiga hissa qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: raqamlashtirish, avtomobil sanoati, O‘zbekiston, tashkiliy modellar, boshqaruv modellar, avtomatlashtirish, ma'lumotlar tahlili, Narsalar interneti, barqaror rivojlanish, davlat siyosati

The article examines the impact of digitalization on the transformation of organizational and management models in Uzbekistan's automotive industry. It analyzes key aspects such as automation, data analysis, and smart manufacturing, as well as challenges including infrastructure limitations, shortage of qualified personnel, and financial barriers. The article discusses growth opportunities, practical examples from leading companies, the role of state policy, and prospective strategies. The article emphasizes that successful digitalization will enable Uzbekistan to enhance its competitiveness in the global market, contributing to economic development and industry sustainability.

Keywords: digitalization, automotive industry, Uzbekistan, organizational models, management models, automation, data analysis, Internet of Things, sustainable development, state policy

Автомобильная промышленность Узбекистана переживает значительные изменения, обусловленные глобальными процессами цифровизации. Будучи одной из крупнейших экономик Центральной Азии, Узбекистан позиционирует себя как перспективного игрока в автомобильном секторе, что имеет важные экономические последствия. Эта отрасль играет ключевую роль в стремлении страны к диверсификации экономики и росту, привлекая иностранные инвестиции и развивая внутренние производственные мощности. В этом контексте цифровизация становится решающим фактором, формирующим организационные и управленческие модели в отрасли [1].

Что такое цифровизация? Цифровизация подразумевает интеграцию цифровых технологий в различные аспекты бизнес-операций, кардинально меняя функционирование и конкурентоспособность компаний. В автомобильной промышленности такие технологии, как большие данные, искусственный интеллект (ИИ), Интернет вещей (IoT) и облачные вычисления, трансформируют производственные процессы и взаимодействие с клиентами [1].

Для Узбекистана эти технологии открывают возможности для повышения производительности, оптимизации цепочек поставок, улучшения качества продукции и стимулирования инноваций в дизайне и разработке. Эти изменения позволяют организациям быстрее реагировать на рыночные изменения и потребительские запросы, формируя более гибкую и адаптивную структуру.

Глобальная конкуренция и цифровизация. Значимость цифровизации становится особенно очевидной в условиях глобальной конкуренции. Автомобильный сектор характеризуется высокой конкуренцией и быстрым внедрением цифровых технологий как среди устоявшихся игроков, так и новых участников. В то время как мировые автомобильные рынки делают акцент на устойчивости, связности и передовых решениях для мобильности, узбекские организации должны адаптировать свои управленческие модели, чтобы эффективно использовать эти тенденции. Этот переход требует не только внутренних операционных изменений, но и стратегического соответствия мировым стандартам и практикам. Внедрение цифровых систем может улучшить процессы принятия решений, позволяя узбекским автопроизводителям точнее анализировать рыночные тренды и поведение потребителей [9].

Проблемы цифровизации. Однако путь к цифровизации в автомобильной промышленности Узбекистана сопряжен с рядом вызовов. Сопротивление изменениям в организациях, нехватка квалифицированных кадров и необходимость значительных капиталовложений в цифровую инфраструктуру — это лишь некоторые из препятствий, с которыми сталкиваются компании. Кроме того, регуляторная среда должна развиваться, чтобы поддерживать инновации, одновременно обеспечивая соответствие международным стандартам. Эти вызовы подчеркивают необходимость индивидуальных стратегий, которые удовлетворяют как текущие операционные потребности, так и долгосрочные траектории роста [4, 10].

Возможности цифровизации. Несмотря на препятствия, возможности, которые открывает цифровизация, весьма значительны. Используя цифровые инструменты, узбекские автопроизводители могут выходить на новые рынки, укреплять сотрудничество с международными партнерами и разрабатывать инновационные продукты, отвечающие меняющимся предпочтениям потребителей. Кроме того, цифровизация может стать платформой для продвижения устойчивости, соответствуя глобальным инициативам, которые требуют экологических практик в автомобильной отрасли. Это соответствие может улучшить конкурентные позиции на мировой арене, позволяя местным компаниям отвечать запросам международных покупателей, которые приоритизируют экологичность и технологическую интеграцию в своих цепочках поставок [5, 6].

Ключевые аспекты трансформации. Цифровизация играет фундаментальную роль в трансформации организационных и управленческих моделей в автомобильной промышленности Узбекистана, отражая более широкие тенденции в глобальном производстве. Основные элементы этой трансформации включают:

1. Автоматизация: В Узбекистане активно внедряются автоматизированные технологии, упрощающие производственные процессы. Например, местные производители используют роботизированные системы на сборочных линиях, что повышает точность и снижает трудозатраты. По данным исследований, автоматизация не только увеличивает производительность, но и способствует переходу к практикам бережливого управления, позволяя компаниям быстро адаптироваться к рыночным требованиям [3].

2. Анализ данных: Анализ больших данных стал важным инструментом для принятия решений и стратегического планирования. Компании используют большие данные для изучения потребительских предпочтений, оптимизации цепочек поставок и прогнозирования рыночных тенденций. Это позволяет минимизировать риски, связанные с задержками производства или нехваткой ресурсов, и поддерживать таргетированные маркетинговые стратегии [3].

3. Умное производство: Применение Интернета вещей (IoT) становится все более распространенным, создавая взаимосвязанные производственные системы, которые повышают операционную прозрачность. Умные системы позволяют отслеживать производительность оборудования в реальном времени, минимизировать простои и внедрять устойчивые практики через эффективное управление ресурсами [2].

Вызовы и препятствия. Несмотря на прогресс, переход к цифровизации сопровождается рядом проблем:

- Ограничения технической инфраструктуры: Многие предприятия работают с устаревшими технологиями и недостаточными сетевыми ресурсами, что ограничивает возможности управления цепочками поставок и принятия решений на основе данных [4].

- Нехватка квалифицированных кадров: Текущая рабочая сила часто не обладает необходимыми цифровыми навыками для работы с новыми технологиями, что подчеркивает необходимость комплексных программ обучения [11].

- Финансовые ограничения: Высокие первоначальные затраты на внедрение цифровых технологий могут быть неподъемными для малых и средних предприятий [10].

Возможности для роста. Цифровизация открывает значительные возможности для автомобильной промышленности Узбекистана, включая:

- Повышение эффективности производства: Интеграция ИИ, IoT и анализа данных оптимизирует процессы, снижает отходы и повышает адаптивность к рыночным изменениям [6].

- Улучшение взаимодействия с клиентами: Цифровые платформы позволяют глубже анализировать потребности клиентов, повышая их удовлетворенность и лояльность [5].

- Доступ к новым рынкам: Электронная коммерция и цифровые цепочки поставок позволяют узбекским производителям выходить на международные рынки, укрепляя их позиции в глобальной торговле [9].

Примеры из практики. Uzauto Motors: Этот производитель успешно внедрил цифровизацию в управление цепочками поставок и производством, используя системы планирования ресурсов предприятия (ERP) и анализ данных для прогнозирования запасов и повышения операционной эффективности [9].

1. Самаркандский автомобильный завод: Завод внедрил цифровые технологии дизайна и производства, такие как компьютерное проектирование (CAD) и аддитивное производство, что позволило сократить время и затраты на разработку продукции [6].

Роль государственной политики. Правительственная политика и институциональная поддержка играют ключевую роль в цифровой трансформации автомобильной промышленности. Стратегия «Цифровой Узбекистан 2030» направлена на укрепление экономики через цифровизацию, включая поддержку исследований и разработок (R&D) и партнерства между университетами и промышленностью. Политики, направленные на устойчивое развитие, такие как поддержка электромобилей и использование возобновляемых источников энергии, способствуют повышению конкурентоспособности отрасли [7].

Перспективные стратегии. Для успешной цифровой трансформации узбекским автопроизводителям следует:

- Формировать партнерства: Региональные и международные коллаборации могут обеспечить доступ к передовым технологиям и лучшим практикам [8].

- Фокусироваться на клиентоориентированности: Использование цифровых инструментов для анализа предпочтений клиентов позволит создавать персонализированные продукты [5].

- Приоритизировать устойчивое развитие: Интеграция экологических технологий в производство и логистику соответствует глобальным стандартам и повышает привлекательность для потребителей [7].

Цифровая трансформация автомобильной промышленности Узбекистана открывает множество возможностей для роста и повышения конкурентоспособности, но также сопряжена с вызовами, такими как необходимость инвестиций в инфраструктуру и переквалификация рабочей силы. Стратегическое внедрение цифровизации, поддержка со стороны государства и международное сотрудничество позволят отрасли успешно интегрироваться в глобальную цепочку поставок, обеспечивая экономическое развитие и устойчивое будущее.

Список использованной литературы:

1. Kuldosheva, G. (2021). Challenges and opportunities of digital transformation in the public sector in transition economies: Examination of the case of Uzbekistan. <https://www.econstor.eu/handle/10419/238605>
2. Khikmatullaev, T. (2021). Strategy and Prospects For Development Of The Automotive Industry Of Uzbekistan. The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research, 3(06), 141-153. <https://www.theamericanjournals.com/index.php/tajiir/article/download/377/348/368>
3. Sharipov, K., & Zaynutdinova, U. (2022, April). Prospects for Improving the Benchmarking Activity of Automotive Enterprises in Uzbekistan. In International Scientific Conference “Digital Transformation on Manufacturing, Infrastructure & Service (pp. 379-389). Cham: Springer Nature Switzerland. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-32719-3_29
4. Kuldosheva, G. (2022). Challenges and Opportunities for Digital Transformation in the Public Sector in Transition Economies: The Case of Uzbekistan. Harnessing Digitalization for Sustainable Economic Development, 365. https://www.sea-vet.net/images/seb/e-library/doc_file/1023/adbi-harnessing-digitalization-122421compressed.pdf#page=382
5. Azizova, M. (2024). The Impact of Innovation on the Growth of Economic Competitiveness in Uzbekistan. American Journal of Economics and Business Innovation, 3(3). <https://pdfs.semanticscholar.org/7cbe/8a4f6a2c53bb7b8e9f0daec66168c33d20cf.pdf>
6. Mamasaliyevna, M. G. (2025). Digital manufacturing based on computer graphics in Uzbekistan’s industry. Educator Insights: Journal of Teaching Theory and Practice, 1(5), 553-558. <http://brightmindpublishing.com/index.php/EI/article/view/898>
7. Shodmonov, R., & Mustafakulov, S. (2025). Challenges and opportunities in implementing green economy indicators in uzbekistan’s industrial sector under the fourth industrial revolution. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 3(4). <https://green-eco.uz/index.php/GED/article/download/4841/3160>
8. UNESCAP. (2023). Towards a Central Asia-as-a-Platform Strategy and a Digital Solutions Centre for Sustainable Development. <https://www.unescap.org/sites/default/d8files/event-documents/Towards%20a%20Central%20Asia-as-a-Platform%20Strategy%20and%20a%20Digital%20Solutions%20Centre%20for%20Sustainable%20Development.pdf>
9. Baxrom o‘g‘li, M. S. (2025). Strengthening the competitiveness of industrial enterprises within the framework of the digital economy. asia pacific journal of marketing & management review ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071, 14(06), 80-88. <https://www.gejournal.net/index.php/APJMMR/article/view/2671>

10. Botirov, S. (2025). Problems and opportunities in the development of the economy of Uzbekistan. *Modern Science and Research*, 4(1), 911-920. <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/64012>
11. Kasimova, N. O. (2025). Development of investment activities in the automobile industry of Uzbekistan in the conditions of the digital economy. *Journal of Multidisciplinary Academic Business Studies*, 2(2), 463-467. https://www.researchgate.net/publication/390880997_Development_of_investment_activities_in_the_automobile_industry_of_Uzbekistan_in_the_conditions_of_the_digital_economy
12. Umarov, S. R., & Durmanov, A. S. (2024). The Evolution of the Automotive Industry in Uzbekistan. *Zenodo*. <https://zenodo.org/records/14546144/files/148-Article%20Text-266-1-10-20241219.pdf?download=1>

UDK: 332.1:331.

**BANKNING MEHNAT TAQSIMOTINI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJIY
TAJRIBALARDAN FOYDALANISH**

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
РАСПРЕДЕЛЕНИЯ ТРУДА В БАНКЕ**

IMPROVING THE BANKING SERVICES BY UTILIZING FOREIGN EXPERIENCES

Umurzakova Zamira Salijanovna

Andijon mashinasozlik instituti “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti v.v.b.

Annotatsiya

Ushbu maqolada bank sohasida mehnat taqsimotini takomillashtirish muammolari va ular yechimlari ko‘rib chiqiladi. Xorijiy mamlakatlardagi ilg‘or tajribalar, mehnat taqsimoti tizimining samaradorligini oshirish usullari va zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqolada xalqaro tajriba asosida bank xodimlarining vazifalarini aniq taqsimlash, mehnat samaradorligini oshirish hamda ish jarayonlarini avtomatlashtirishning ijobiy ta‘sirlari o‘rganiladi. Shuningdek, xorijiy yondashuvlarni O‘zbekiston bank tizimiga joriy etish istiqbollari ko‘rsatib o‘tiladi. Tadqiqot natijalari mehnat taqsimotini optimallashtirish orqali bank faoliyatining sifat va samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalarni beradi.

Kalit so‘zlar: bank, mehnat taqsimoti, takomillashtirish, xorijiy tajribalar, samaradorlik, ish jarayoni, avtomatlashtirish, vazifa taqsimoti, xalqaro yondashuv, bank faoliyati.

В данной работе рассматриваются вопросы совершенствования трудового распределения в банковской сфере с использованием зарубежного опыта. Анализируются современные методы и подходы к оптимизации распределения обязанностей среди сотрудников банков, а также влияние автоматизации на повышение эффективности труда. Особое внимание уделяется применению лучших международных практик и возможности их адаптации к условиям национальной банковской системы. Результаты исследования направлены на улучшение качества и производительности банковской деятельности за счет рационального распределения труда.

Ключевые слова: банк, трудовое распределение, совершенствование, зарубежный опыт, эффективность, рабочие процессы, автоматизация, распределение обязанностей, международный подход, банковская деятельность

This paper explores the improvement of labor division in the banking sector by utilizing foreign experience. It analyzes modern methods and approaches to optimizing the allocation of

responsibilities among bank employees and the impact of automation on labor efficiency. Special attention is given to the application of best international practices and the possibility of adapting them to the national banking system. The research findings aim to enhance the quality and productivity of banking operations through rational labor division.

Keywords: bank, labor division, improvement, foreign experience, efficiency, work processes, automation, task allocation, international approach, banking operations

Zamonaviy iqtisodiy tizimlarda mehnat taqsimoti nafaqat korxona va tashkilot darajasida, balki tarmoq, hududiy va xalqaro miqyosda ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, sanoatning rivojlanishi, texnologik taraqqiyot va ishchi kuchining malakasi ortishi bilan mehnat taqsimoti yanada murakkab tus olmoqda. Shu bilan birga, Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2023-yilgi Murojaatnomasida “Taraqqiyotga – faqat mashaqqatli va jasoratli mehnat orqali erishiladi!” degan fikri jamiyatda mehnatga bo‘lgan munosabatni o‘zgartirish, mehnat taqsimotini samarali tashkil etish va ishchi kuchining malakasini oshirishga qaratilgan islohotlarning zarurligini ta’kidlaydi.[1]

Shunday qilib, Prezident Shavkat Mirziyoyevning mehnat taqsimoti va mehnat huquqlari borasidagi fikrlari mamlakatimizda mehnat munosabatlarini takomillashtirish, fuqarolarning mehnat huquqlarini himoya qilish va mehnat taqsimotini samarali tashkil etish yo‘lida amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi.

Bank tizimida mehnat taqsimoti — bu ishchilarning vazifalarini aniqlashtirish, ularning malaka va ixtisosliklariga mos ravishda ish jarayonini tashkil etish orqali samaradorlikni oshirishga qaratilgan, bu jarayon xizmatlarni tez va sifatli ko‘rsatish, xodimlar malakasidan oqilona foydalanish hamda ichki boshqaruvni samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar banklarida mehnat taqsimotining ilg‘or shakllari, zamonaviy boshqaruv texnologiyalari va raqamli platformalar keng qo‘llanilmoqda. Ushbu tajribalarni o‘rganish va ularni mahalliy bank amaliyotiga moslashtirish, tizim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. AQSh tajribasi: Banklar ish jarayonini modullarga ajratgan: chakana bank xizmatlari, biznes kreditlash, moliyaviy maslahat, texnik qo‘llab-quvvatlanadi. Har bir modulda maxsus treningdan o‘tgan xodimlar ishlaydi. Texnologik yechimlardan faol foydalaniladi (CRM, AI, avtomatlashtirilgan xizmatlar).[2] Germaniya bank tizimi: Ish jarayoni “ko‘p bosqichli malaka oshirish” tizimi orqali tashkil qilingan. Xodimlar o‘z ixtisosligi doirasida muttasil rivojlanadi. “Universal banker” konsepsiyasi asosida bir xodim bir nechta xizmatni ko‘rsata oladi.

Yaponiya tajribasi: “Kaizen” printsiplari asosida uzluksiz takomillashtirishga e‘tibor beriladi. Ishchilar o‘rtasida rotatsiya tizimi mavjud bo‘lib, bu ularning har tomonlama bilimiga ega bo‘lishini ta‘minlaydi. Jamoaviy mas‘uliyat va sifat nazorati tizimi rivojlangan.

Skandinaviya mamlakatlarida "agile" va "lean banking" kabi boshqaruv metodologiyalari bank tizimida mehnat taqsimotini yanada moslashuvchan va mijozga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etish imkonini bermiqda. Bu usullar jamoaviy ish, ochiq muloqot, tezkor qaror qabul qilish va yangi texnologiyalarni tez joriy qilishga asoslanadi.

Xitoy banklarida esa sun‘iy intellekt va “big data” texnologiyalaridan foydalanib, mehnat taqsimoti avtomatlashtirilmoqda. Bu orqali ortiqcha byurokratik bosqichlar qisqartirilib, xodimlar faqat strategik va analitik faoliyat bilan shug‘ullanishiga sharoit yaratilmoqda.

O‘zbekiston bank tizimidagi mavjud holat

- Ko‘plab tijorat banklarida mehnat taqsimoti mavjud, ammo ba’zida xodimlar bir nechta vazifani bajarishga majbur.

- Raqamlashtirish sur‘ati oshmoqda, ammo samarali ichki taqsimot tizimi har doim ham yetarli emas.

- Kadrlar malakasi va maxsuslashtirilgan o‘quv kurslari talabga to‘liq javob bermaydi.

O‘zbekiston bank tizimida xorijiy tajriba asosida quyidagi yo‘nalishlarda mehnat taqsimotini takomillashtirish maqsadga muvofiq:

- Mehnat jarayonini raqamlashtirish va avtomatlashtirish;

- Xodimlarning roli va funktsiyalarini qayta ko‘rib chiqish orqali ixtisoslashuv darajasini oshirish;

- Agile va lean metodlarini joriy etish orqali ish jarayonini tezkorlashtirish;
- Xodimlar o‘rtasida samarali kommunikatsiyani yo‘lga qo‘yish;
- Malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimini xorijiy tajriba asosida kuchaytirish.

Bank faoliyati jarayonida mehnat taqsimotini takomillashtirish — bu bankning ichki boshqaruv tizimini yanada samarali tashkil qilish, xodimlarning malakasiga mos funksional vazifalarni taqsimlash va texnologik yondashuvlar orqali ish unumdorligini oshirish maqsadida olib borilayotgan muhim yo‘nalishlardan biridir. Jahon bank amaliyotida sinovdan o‘tgan ilg‘or tajribalarni o‘rganish va Bank tizimiga moslashtirish bu boradagi islohotlar sifatini ta‘minlashga xizmat qilmoqda.

Rivojlangan davlatlar, xususan AQSh, Germaniya va Yaponiya banklarida mehnat taqsimoti aniq ixtisoslashgan strukturalar orqali amalga oshiriladi. Masalan, AQShda banklarning ichki tuzilmasida kredit menejerlari, mijozlarga xizmat ko‘rsatish mutaxassisleri, moliyaviy tahlilchilar, IT bo‘limi va risklarni boshqarish guruhlari aniq chegaralangan vazifalar asosida faoliyat yuritadi. Bu esa har bir xodimning o‘z kasbiy yo‘nalishida chuqur malakaga ega bo‘lishiga va umumiy xizmat sifati oshishiga olib keladi. Bank ham so‘nggi yillarda xodimlar o‘rtasida rollarni aniqlashtirish, vazifalarni soddalashtirish va funksional ixtisoslashuvni kuchaytirish borasida islohotlar olib bormoqda. Bu borada Skandinaviya davlatlari tajribasi asosida “lean banking” va “agile” boshqaruv metodologiyalarini bosqichma-bosqich joriy etish rejalashtirilmoqda. Bu metodlar yordamida Bank o‘z ichki jamoalarida moslashuvchanlik, tezkor qaror qabul qilish va mijozga yo‘naltirilgan yondashuvni kuchaytirmoqda. Lean banking yoki bank tizimida Lean metodologiyasi – bu ortiqcha harakatlarni (isrof-garchiliklarni) bartaraf qilish, jarayonlarni optimallashtirish va mijozga qo‘shilgan qiymatni oshirishga qaratilgan boshqaruv usulidir. Aslida Lean yondashuvi avtomobil sanoatida (xususan, Toyota Production System) paydo bo‘lgan bo‘lsa-da, hozirda u moliya sektori, xususan banklar faoliyatida keng qo‘llanilmoqda.

Banklarda Lean metodining asosiy tamoyillari:

1.Qiymatga yo‘naltirilganlik (Value)

Har bir jarayon, faoliyat yoki xizmat mijozga qanday qiymat qo‘shayotganini aniqlash. Faqatgina foyda keltiradigan, mijoz ehtiyojini qondiradigan jarayonlarni saqlab qolish.

2.Qiymat oqimini xaritalash (Value Stream Mapping)

Bankdagi barcha jarayonlar xaritasini tuzish va ularni tahlil qilish. Ortga qaytgan arizalar, takroriy murojaatlar, byurokratik bosqichlar aniqlanadi.

3.Jarayonlarni oqimga solish (Flow)

Ish jarayonlari to‘xtovsiz, uzluksiz amalga oshirilishi kerak. Masalan, kredit arizasini ko‘rib chiqishdagi kechikishlar bartaraf etiladi.

4.Mijoz tortishi (Pull)

Xizmatlar mijoz ehtiyoji asosida yaratiladi, ya‘ni oldindan tayyor emas, balki talab bo‘lgan paytda ko‘rsatiladi.

5.Doimiy takomillashtirish (Kaizen)

Xodimlarning faol ishtirokida jarayonlar uzluksiz ravishda yaxshilanib boradi. Kichik, lekin doimiy o‘zgarishlar samara beradi.[3]

Agile in banking – banklarga o‘z mahsulot va xizmatlarini yanada tezkor, mijozlarga yo‘naltirilgan va raqobatbardosh tarzda rivojlantirish imkonini beruvchi boshqaruv va biznes modeli. Garchi Agile birinchi marta dasturiy ta‘minotni ishlab chiqishda qo‘llanilgan bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda banklar ham o‘zlarining operatsiyalari va loyihalarida ushbu yondashuvni qo‘llashni boshladilar. Agile-loyihalarni bosqichma-bosqich ishlab chiqish, foydalanuvchilarning fikr-mulohazalari asosida va o‘zgarishlarga tez javob berish tamoyiliga asoslangan boshqaruv metodologiyasi. Asosiy tushunchalar:

- Iteratsiya va bosqichma-bosqich rivojlanish (masalan, 2 haftalik sprintlar),
- Doimiy mijozlarni jalb qilish,
- Chaqqon va o‘zini o‘zi boshqaradigan jamoalar,
- Tez rejalashtirish va tez o‘zgarishlarga moslashish.

Xitoy bank tizimida esa sun‘iy intellekt, robotlashtirilgan xizmatlar va “big data” texnologiyalaridan foydalangan holda, ortiqcha ish yuklarini avtomatlashtirish orqali mehnat

taqsimoti samaradorligi oshirilmoqda. TrastBank bu borada “smart banking” konsepsiyasi asosida xizmat ko‘rsatish bo‘limlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirishga katta e‘tibor qaratmoqda. Masalan, mijozlarga xizmat ko‘rsatish bo‘limlarida chat-botlar, onlayn xizmat platformalari va avtomatlashtirilgan kredit baholash tizimlari joriy etilmoqda.

Bank xorijiy tajribani quyidagi yo‘nalishlarda amaliyotga tatbiq etmoqda:

- Mehnat jarayonlarini raqamlashtirish orqali ortiqcha qo‘l mehnatini kamaytirish;
- Xodimlar funksiyalarini ixtisoslashtirish va ularning professional rivojlanishini tizimli tashkil

qilish;

- Lean va agile metodlarini joriy etish orqali bo‘limlararo muvofiqlikni oshirish;
- Ichki aloqa va jamoaviy ishlash madaniyatini rivojlantirish orqali tezkor va moslashuvchan

boshqaruvni ta‘minlash;

- Xodimlar malakasini oshirish uchun xorijiy treninglar va onlayn kurslardan faol foydalanish.

Shu o‘rinda ta‘kidlash lozimki, Bank xorijiy tajriba asosida mehnat taqsimotini takomillashtirish orqali nafaqat ichki jarayonlarning samaradorligini oshirishga, balki mijozlarga ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini ham sezilarli darajada yaxshilashga erishmoqda.

Xulosa qilib aytganda, “bank”ning mehnat taqsimotini xorijiy ilg‘or tajribalar asosida modernizatsiya qilishi — bankning raqobatbardoshligini kuchaytirishga, tezkor va sifatli xizmat ko‘rsatishga va zamonaviy moliyaviy institut sifatida rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Ushbu yo‘nalishdagi islohotlarni chuqurlashtirish va tizimli tarzda davom ettirish — Bankning barqaror rivojlanish strategiyasida ustuvor ahamiyat kasb etadi. Xorijiy banklar tajribasini o‘rganish va milliy sharoitga moslashtirish, O‘zbekiston bank tizimining samaradorligini oshirish, raqobatbardoshligini kuchaytirish va global moliya tizimi bilan integratsiyalashuvini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega.

Xorijiy banklar mehnat samaradorligi: Yevropa banklarida mehnat unumdorligi O‘zbekiston banklariga nisbatan o‘rtacha 20-30% yuqori. AQSh banklarida ishchilar boshiga tushadigan mijozlar soni 1,5-2 barobar ko‘proq. Banklarda ish jarayonlarini avtomatlashtirish orqali ishchilarning mehnat samaradorligi 25-40% ga oshgan. Xorijiy banklarda texnologik yechimlar joriy etilishi natijasida operatsiyalar bajarish vaqti 30% ga kamaygan.

Mehnat taqsimotining takomillashtirilishi natijasida: Vazifalar aniq taqsimlanganda xodimlar samaradorligi 15-25% ga oshishi kuzatilgan. Xorijiy tajribalar asosida joriy qilingan mehnat taqsimotining samaradorlikka ta‘siri 10-20% ga oshganligi haqida ma‘lumotlar mavjud.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Bankda xodimlarning mehnat taqsimotini to‘g‘ri taqsimlash uchun quyidagi tadbirlarni taklif qilaman:

- ish joylarini attestatsiya qilib borish;

-tashkilotda kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash tizimidan unumli foydalanish;

-yosh kadrlar bilan ta‘minlash uchun kasb-xunar kollejlari, oliy o‘quv yurtlari bilan xamkorlik aloqalarni o‘rnatish va rivojlantirish;

-xodimlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish uchun mablag‘lar miqdorini oshirib borish va ushbu mablag‘larni maqsadli sarflanishini nazorat qilib borish;

-xodimlarning malakasini oshirishda rivojlangan xorijiy mamlakatlarning tajribasidan keng foydalanish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Prezident Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi 01.27.2023 yil.
2. Rose, Peter S., and Sylvia C. Hudgins. *Bank Management & Financial Services*. (10th edition, McGraw-Hill, 2012) – Bankdagi ichki funksiyalar, bo‘limlararo mehnat taqsimoti, va ixtisoslashgan ishchi kuchining roli tahlil qilinadi.
3. Allen, Franklin, and Douglas Gale. *Comparing Financial Systems*. (MIT Press, 2001) – Turli mamlakat bank tizimlari solishtiriladi, mehnat taqsimoti va resurslardan foydalanish samaradorligi o‘rganiladi.

**KORXONA ISHLAB CHIQUARISHINING MODERNIZATSIYASI VA INNOVATSION
YONDASHUVLAR**

**МОДЕРНИЗАЦИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ И
ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ**

**MODERNIZATION OF ENTERPRISE PRODUCTION AND INNOVATIVE
APPROACHES**

Umurzakova Zamira Salijanovna

Andijon mashinasozlik instituti “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti v.v.b.

Xakimova Nargiza Akramovna

Andijon davlat texnika institutining “Iqtisodiyot” kafedrası assistenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda korxonalarni raqobatbardosh qilishda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va innovatsion yondashuvlarni joriy etishning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, ishlab chiqarish jarayonlarini samarali boshqarish, yangi texnologiyalarni tatbiq etish va innovatsion g‘oyalarni amaliyotga tatbiq etish orqali yuqori samaradorlikka erishish yo‘llari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: modernizatsiya, innovatsiya, ishlab chiqarish, texnologiya, samaradorlik, raqobatbardoshlik.

В данной статье рассматривается важность модернизации производства и внедрения инновационных подходов для повышения конкурентоспособности предприятий в современных экономических условиях. Анализируются эффективные методы управления производственными процессами, внедрение новых технологий и реализация инновационных идей на практике.

Ключевые слова: модернизация, инновации, производство, технологии, эффективность, конкурентоспособность.

This article analyzes the importance of production modernization and the implementation of innovative approaches to enhance the competitiveness of enterprises in the modern economic environment. It explores effective management of production processes, the application of new technologies, and the practical realization of innovative ideas to achieve high efficiency.

Keywords: modernization, innovation, production, technology, efficiency, competitiveness.

Respublikamiz iqtisodiyotida avtomobilsozlik sanoati yetakchi o‘rin egallab, ko‘plab turdosh sohalarga talabni shakllantiruvchi lokomotiv soha hisoblanadi. SHu sababli, soha korxonalarida ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, ularning texnik bazasini mustahkamlash boshqa soha va tarmoklarda faoliyat yuritayotgan korxonalarga xam rivojlanish uchun turtki beradi.

Mamlakatimiz Prezidenti SH.M.Mirziyoyev quyidagilarni alohida ta’kidlab ko‘rsatdi: «Sanoatni yuqori texnologiyali qayta ishlash tarmoqlarini, eng avvalo, mahalliy xom-ashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo‘shimcha qiymatli tayyor mahsulot ishlab chiqarish bo‘yicha jadal rivojlantirishga qaratilgan sifat jihatidan yangi bosqichga o‘tkazish orqali yanada modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, yuqori texnologiyalar sohasidagi loyihalarni amalga oshirishga alohida ehtibor qaratiladi».[1]

Ushbu vazifalar katorida joriy yilning oxiriga qadar, idoraviy mansubligidan qathiy nazar, barcha yirik korxona va ishlab chiqarish quvvatlarida jahon tajribasida sinovdan o‘tgan zamonaviy

texnologiyalar bilan almashtirilishi lozim bo‘lgan uskuna va texnologiyalarning ro‘yxatini aniqlash uchun texnik audit o‘tkazish masalasi qo‘yildi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra O‘zbekiston sanoatida jismoniy va ahamiyati yo‘qolgan asosiy vositalar ulushi taxminan 45.1 %ni tashkil etadi — ayniqsa, agrar texnika, metallurgiya, kimyo va yengil sanoatda yuqori ko‘rsatkichlar qayd etilgan

2013 dan 2023 gacha innovatsiyalarni tatbiq etgan tashkilotlar soni 761dan 5 026gacha; innovatsiyalar soni 1 334dan 8 294gacha o‘ydi

Modernizatsiyalash iqtisodiyotda chuqur strukturaviy siljishlarni talab etadi – bu yerda xal qiluvchi soha inson omili hisoblanadi. Ishlab chiqarishni intensiv asosda rivojlantirishda keskin burilishni amalga oshirish zarur, xar bir korxona va tashkilot birinchi navbatda iqtisodiy o‘sishga ehtiborni qaratishi lozim. Bunday yuqori samara ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish munosabatlari orasida yangi xo‘jalik mexanizmini yaratilishi orkali erishilishi mumkin.

Ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligini ortishining yana bir muhim omili ilmiy-texnika taraqqiyoti hisoblanadi.

Ilmiy-texnika taraqqiyotining asosiy yo‘nalishlari:

- ilg‘or texnologiyani joriy etish;
- ishlab chiqarishni avtomatlashtirish;
- yangi turdagi raqobatbardoshli mahsulotlar yaratish asosida ishlab chiqarish samaradorligining ortirilishiga erishiladi.[2]

Tejamkorlik – ishlab chiqarishni intensiv rivojlanishiga asos bo‘ladi. SHuning uchun ham, bu masalaga oxirgi yillarda barcha mamlakatlarda alohida e‘tibor berilmoqda. Ishlab chiqarish samaradorligini ortishi ma‘lum bir miqdorda asosiy ishlab chiqarish fondlaridan samarali foydalanishga bog‘liq bo‘ladi. Ishlab chiqarish fondlarida samarali foydalanish birinchi navbatda ishlab chiqarilayotgan mahsulot miqdori ortishiga, sifati yaxshilanishiga, tannarh pasayishiga olib keladi. Ishlab chiqarish samaradorligi ortishida asosiy o‘rinni tashkiliy-iqtisodiy omillar, shu jumladan boshqaruv egallaydi. Boshqaruvning ilg‘or usullari va texnologiyalarini qo‘llash ishlab chiqarishda ishlatilayotgan barcha turdagi resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish imkonini beradi, samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish va ijrosini ta‘minlash orqali tizim muvaffaqiyatini ta‘minlaydi. [3]

Yana bir ishlab chiqarish samaradorligini ortishining omili mahsulot sifatini ortishi hisoblanadi. Bugungi sharoitda sifat ko‘rsatkichi raqobatbardoshlikni belgilovchi omil hisoblanadi. Korxonalarda sifatni boshqarishning kompleks tizimini joriy kilish ishlab chiqarish va sotish jarayonlarining barcha bosqichlarda faoliyat ko‘rsatayotgan ishtirokchilar mas‘uliyatini oshiradi, sifat uchun javobgarlikni shakllantiradi va, natijada, korxonaning yakuniy moliyaviy – iqtisodiy xolatini yaxshilaydi.

Ushbu omillarni hisobga olib, korxonada ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiyalashning quyidagi yo‘nalishlarini taklif etish mumkin:

- birinchi navbatda, korxonani modernizatsiyalash dasturini ishlab chiqish va xar bir xodimga yetkazish;
 - korxonada mavjud asosiy texnik vositalarni inventarizatsiya kilish, jismoniy va ma‘naviy eskirgan asbob - uskunalar o‘rniga yangi, yuksak unumga ega ilg‘or texnika va texnologiyalarni joriy etish;
 - ishlab chiqarish jarayonlarini ratsional tashkil etish printsiplarini tahlil qilish va ularga rioya qilish;
 - vaqtni hisobga olish, nazorat va transport-omborlashtirish jarayonlarini mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish;
 - tabiiy jarayonlar vaqtini ularni mos texnologik jarayonlarga almashtirish orqali qisqartirish;
 - texnik asoslangan vaqt sarfi, xizmat ko‘rsatish, resurslar sarfi normalar ulushini ko‘paytirish.
- Vaqtning tejash va sifatni ta‘minlashni rag‘batlantirish;
- ishlab chiqarish xarajatlari tarkibida energiya xarajatlari katta qismni egallashini hisobga olib, energiyani tejaydigan ilg‘or texnologiyalarni joriy qilish;

- korxona mehnat omilidan foydalanish samaradorligini oshirish, xodimlarni o‘qitish, malakasini oshirish, mehnat intizomini mustahkamlash asosida ular mehnatining unumdorligi va sifatini oshirish;
- korxonada innovatsion muhitni shakllantirish va faollashtirish, innovatsion faollik uchun rag‘batlantirish tizimini shakllantirish.

Ushbu chora – tadbirlarning barchasi boshqaruv tizimini takomillashtirish, ilg‘or boshqaruv usullarini qo‘llash asosida amalga oshirilishi zarur.

Korxona ishlab chiqarishini modernizatsiya qilish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish — kompaniyaning raqobatbardoshligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va mahsulot sifatini yaxshilashda muhim omildir.

1. Ishlab chiqarishning texnik modernizatsiyasi. Zamonaviy uskunalarni joriy etish: CNC (Computer Numerical Control) stanoklar: yuqori aniqlikdagi quvurlar va ehtiyot qismlarni ishlab chiqarish. 3D skanerlash va o‘lchov tizimlari: mahsulot sifatini avtomatik nazorat qilish. Energiya tejovchi uskunalar: issiqlikni qayta ishlovchi tizimlar, LED yoritish, inverterli kompressorlar. IoT (Internet of Things) texnologiyalar: Har bir uskuna va ishlab chiqarish liniyasini raqamlashtirish orqali: ishlash samaradorligi monitoringi, nosozliklarni oldindan aniqlash (predictive maintenance), real vaqtda nazorat.

2. Innovatsion mahsulotlar va texnologiyalar. Yangi mahsulot turlari: korroziyaga chidamli polimer quvurlar, issiqqa bardoshli kompozit quvurlar, ekologik toza, qayta ishlanadigan materiallar asosidagi qismlar. Additiv ishlab chiqarish (3D printing): maxsus buyurtma asosida tayyorlanadigan murakkab shakldagi qismlarni ishlab chiqarish, sifatni avtomatik nazorat qilish, kamera va sun‘iy intellekt (AI) asosida nuqsonlarni aniqlovchi tizimlar.

3. Raqamli transformatsiya. ERP tizimi joriy etish (masalan, SAP, 1C), xaridlar, zaxiralar, ishlab chiqarish, logistika va moliyani yagona tizimda boshqarish. MES (Manufacturing Execution System): Ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida boshqarish va tahlil qilish.

4. Ekologik va barqaror rivojlanish yondashuvi. chiqindilarni qayta ishlash tizimi: metall va polimer chiqindilarini ajratish va qayta ishlash, suv va energiya sarfini kamaytirish texnologiyalari, yashil ishlab chiqarish: ISO 14001 (Ekologik menejment) sertifikatiga erishish.

5. Innovatsiyalarni boshqarish. Ichki R&D bo‘limini tashkil etish: yangi mahsulotlar, materiallar va ishlab chiqarish metodlarini ishlab chiqish. Hamkorliklar: oliy ta‘lim muassasalari bilan hamkorlik: texnologik innovatsiyalarni tezroq joriy qilish xorijiy kompaniyalar bilan litsenziyali texnologiyalar asosida ishlash.

Hozirgi kunda ishlab chiqarish xo‘jalik tizimlari rivojlanishini yakuniy natijalarga qaratilishi munosabati bilan pirovard natijalar bo‘yicha maqsadlarni belgilash va o‘zaro boglash masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Maqsadni belgilashdagi xatolar tobora sezilarliroq bo‘lib bormoqda (ayrim ma‘lumotlarga ko‘ra, boshqaruvdagi barcha xatolarning 90%). Ba‘zida oraliq maqsadlar natijaviy maqsadlar o‘rnini bosib qolishi kuzatilmoqda yoki, aksincha, oraliq maqsadlarga e‘tibor bermaslik natijaviy maqsadga erishish muddati va sifatiga ta‘sir etmoqda. Bularning barchasi operatsion tizimning natijaviyligi va samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Ishlab chiqarish-xo‘jalik tizimlarining ko‘p maqsadliligi va” yakuniy natijalar” tushunchasining serqirraliligi ishlab chiqarish-xo‘jalik faoliyati natijaviyligining turli shakllari tugrisida gapirish imkonini beradi. Hozirgi kunda natijaviylikning ijtimoiy, iqtisodiy, ilmiy texnik, ekologik, tashkiliy, vakt jihatlarini ahamiyatlidir.

Ishlab chiqarishning natijaviyligi – ishlab chiqarish tizimining ma‘lum extiyojlarni qondiruvchi va tizimning barkaror rivojlanishini ta‘minlovchi maqsadlarga mos yakuniy natijalarga erishishni ta‘minlash imkoniyatidir.

Ushbu ta‘rifdan ishlab chiqarishning natijaviy hisoblanishi uchun quyidagi shartlarni ko‘rsatish mumkin:

- ijtimoiy-iqtisodiy tizim yakuniy natijalarga erishsa;
- yakuniy natijalar extiyojlarni kondirsa;
- yangi maqsad shakllanishiga va barkaror rivojlanishga sharoit yaratishning imkoniyati yaratilsa;

• funktsional menejmentning xar bir turi bo'yicha natijaviylikka erishilsa, ya'ni funktsional natijalar maqsadlarga mos kelsa.

Ishlab chiqarishni boshqarishning natijaviyligini baholash korxonaning rivojlanish imkoniyatlari va yo'llarini aniqlashga yordam beradi, yangi turdagi mahsulotni ishlab chiqarish yoki ishlab chiqarilayotganini takomillashtirish, diversifikatsiyalash, ishlab chiqarish jarayoni ishtirokchilari orasidagi munosabatlar tugrisida ma'lumot olish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish samaradorligi uning boshqariluvchi o'hekt maqsadlariga erishishdagi va ijtimoiy-iqtisodiy samarasini ta'minlashdagi natijaviyligi bilan Ushbu natijalarga erishishda sarflangan xarajatlarini va unda foydalanilgan resurslarni taqoslash orqali aniqlanadi.[3]

Ishlab chiqarish samaradorligining iqtisodiy ma'nosi – ishlab chiqarish va boshqarish xarajatlarining joriy xolatida makro va mikro darajada eng ko'p iqtisodiy samarani ta'minlash bo'lsa, ijtimoiy ma'nosi - ishlab chiqarish va boshqarish xarajatlarining joriy xolatida eng ko'p ijtimoiy samarani ta'minlashdir. Umuman jamiyat nuqtai - nazaridan iqtisodiy samara yangitdan xosil qilingan qiymat yoki ichki yalpi mahsulot (YaIM), yalpi milliy mahsulot (YaMM), milliy daromad (MD) ko'rinishlarida ifodalanadi.

Alohida olingan xo'jalik yurituvchi buginning iqtisodiy samarasi sof daromad va foyda miqdori bilan namoyon bo'ladi. Iqtisodiy samaraning bunday izoxlanishi boshqarish samaradorligini aniqlashning yagona usulini qo'llash imkoniyatini beradi. Ishlab chiqarishni boshqarishning ijtimoiy-samarasini aniqlashda xam xuddi shunday qarashni (kontseptsiyani) qo'llash mumkin. Ijtimoiy-iqtisodiy tizim nuqtai-nazaridan ijtimoiy samara - xodimlar mehnatining yengillashishi, bo'sh vaqtning ko'payishi hamda ular turmushining darajasi va sifati bilan ifodalanadi.

Eng yuqori iqtisodiy samaraga erishish uchun ishlab chiqarishni to'g'ri tashkil etish, ishlab chiqarish quvvatlaridan va asbob –uskunalardan unumli foydalanish, mehnat unumdorligini oshirish, resurslardan tejamli foydalanish evaziga xarajatlarni kamaytirish zarur. Albatta bularning barchasi boshqaruv tizimini to'g'ri tashkil etish, uning samaradorligini oshirish, oqilona qarorlar qabul qilish bilan birgalikda erishilgandagina kutilgan natijani berishi mumkin.

Foyda samaradorlikni baholashning ko'rsatkichi sifatida xalk xo'jaligi tarmoqlari, korxona va tashkilotlar bo'yicha samaradorlikni hisoblashda ma'lum uslubiy qo'llashni ta'minlaydi. SHu munosabat bilan boshqa teng sharoitlarda samaradorlikning ko'rsatkichi sifatida foydani ko'yish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7 fevralda “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida” PF-4947-sonli Farmoni.
2. Ortiqov A. Sanoat iqtisodiyoti. Darslik. - T.:” Sano-standart”, 2014 yil. 304-bet.
3. Umurzakova Z.S. “Sanoat iqtisodiyoti” O'quv qo'llanma. AndMI Andijon- nashriyoti manba MCHJ. 2023 yil 300 -bet.

**ЎЗБЕКИСТОН ХУДУДЛАРИДА АҲОЛИ БАНДЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ
ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ**

**ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ
УЗБЕКИСТАНА**

**SPECIFIC FEATURES OF PROVIDING POPULATION EMPLOYMENT IN THE
TERRITORIES OF UZBEKISTAN**

**Абдуллаева Р. ЎзМУ доц.
Аминов А. ЎзМУ, мустақил изланувчи**

Аннотация

Мақолада давом этаётган иқтисодий ислохотлар шароитида мамлакатимизда бандлик сиёсатининг асосий жиҳатлари ва ҳудудий хусусиятлари кўриб чиқилган. Ҳудудлар кесимида меҳнат бозорининг табақалашуви таҳлил қилиниб, бандлик ва ишсизлик даражасига таъсир этувчи асосий омиллар аниқланган. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги ва бошқа расмий манбаларнинг статистик маълумотлари асосида демографик муаммолар, иқтисодиётдаги таркибий номутаносибликлар, меҳнат миграциясининг ўрни ҳамда аҳоли бандлигига кўмаклашиш бўйича давлат дастурларининг самарадорлиги ўрганилган.

Калит сўзлар: меҳнат бозори, аҳоли бандлиги, ҳудудий иқтисодиёт, ишсизлик, меҳнат миграцияси, демографик босим, норасмий сектор, давлат дастурлари, иқтисодиётни диверсификация қилиш.

В статье рассматриваются основные аспекты и региональные особенности политики занятости в Узбекистане в условиях продолжающихся экономических реформ. Проводится анализ дифференциации рынка труда в разрезе регионов, определяются ключевые факторы, влияющие на уровень занятости и безработицы. На основе статистических данных Агентства статистики при Президенте Республики Узбекистан и других официальных источников исследуются демографические проблемы, структурные диспропорции в экономике, роль трудовой миграции, а также эффективность государственных программ по содействию занятости населения.

Ключевые слова: рынок труда, занятость населения, региональная экономика, безработица, трудовая миграция, демографическое давление, неформальный сектор, государственные программы, диверсификация экономики.

This article examines the main aspects and regional features of employment policy in Uzbekistan amid ongoing economic reforms. It analyzes the differentiation of the labor market across regions and identifies key factors influencing employment and unemployment levels. Based on statistical data from the Agency of Statistics under the President of the Republic of Uzbekistan and other official sources, the study investigates demographic issues, structural imbalances in the economy, the role of labor migration, and the effectiveness of state programs aimed at promoting public employment.

Keywords: labor market, employment, regional economy, unemployment, labor migration, demographic pressure, informal sector, state programs, economic diversification.

Аҳолининг юқори даромадли ва муносиб иш билан бандлигини таъминлаш ҳар қандай давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Ёш ва тез ўсиб бораётган аҳолига эга Ўзбекистон учун бу вазифа алоҳида

долзарблик касб этади. Ҳар йили меҳнат бозорига 800 мингдан ортиқ ёшлар кириб келади [1], бу эса жиддий демографик босимни юзага келтириб, юз минглаб янги иш ўринларини яратишни тақозо этади.

Мамлакат ҳукумати “Ўзбекистон – 2030” ривожланиш стратегиясида барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, камбағалликни қисқартириш ва иш ўринларини яратиш бўйича улкан мақсадларни белгилаб олган. Бироқ, бу чора-тадбирларнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан чуқур ҳудудий тафовутларни ҳисобга олишга боғлиқ.

Ўзбекистон иқтисодий ривожланиш, демографик вазият, инвестициявий жозибадорлик ва ҳудудларнинг тармоқ тузилмаси бўйича сезиларли даражада беқарорлик билан тавсифланади. Ушбу беқарорлик маҳаллий меҳнат бозорлари ҳолатида бевосита акс этиб, ҳар бир ҳудуд учун ўзига хос муаммо ва имкониятларни юзага келтиради.

Ушбу мақолани тайёрлашда эмпирик кузатувлар, қиёсий таҳлил усулларида фойдаланилди.

Илмий адабиётларда “бандлик” тушунчаси турлича талқин этилади. Умумий маънода бандлик – меҳнатга лаёқатли аҳолининг иқтисодий фаолият турларида, яъни моддий ёки номоддий неъматлар яратишда қатнашишига айтилади. Жаҳон Меҳнат Ташкилоти (ЖМТ) таърифига кўра, иш билан банд шахс – бу маълум муддат давомида ҳақ тўланадиган меҳнат билан шуғулланаётган шахс ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Аҳоли бандлиги тўғрисида”ги Қонунига асосан, бандлик – бу фуқароларнинг қонунчиликда тақиқланмаган, ўз шахсий ва ижтимоий эҳтиёжларини қаноатлантириш билан боғлиқ бўлган, уларга иш ҳақи (меҳнат даромади) келтирадиган фаолиятидир [2].

Иш билан бандлик қуйидаги жиҳатлар билан боғлиқ [3]:

- иш билан банд бўлиш учун ёш ва соғлом бўлиш керак;
- иш фаолияти жамият учун фойдали бўлиши лозим;
- иш билан бандлик инсонга меҳнат даромадини келтириши керак;
- иш билан бандлик қонунларга зид бўлмаслиги керак.

Аҳолини иш билан бандлиги ҳар бир давлатнинг ижтимоий-иқтисодий барқарорлиги ва тараққиётида асосий омиллардан бири бўлиб, жаҳон амалиётида бандликни таъминлаш давлат сиёсати даражасида кўриб чиқилади ва меҳнат бозоридаги тенденциялар ижтимоий барқарорликнинг асосий индикаторларидан бири ҳисобланади.

Республикада ҳам бандликни ўрганишда жаҳон тажрибасига таянилади. 2025 йил 1 январь ҳолатига кўра, Ўзбекистонда доимий аҳоли сони 37,2 миллион кишини ташкил этган. Меҳнат ресурслари қарийб 20 миллион кишини, улардан иқтисодий фаол аҳоли эса 15,1 миллион кишини ташкил этган.

Расмий маълумотларга кўра, 2024 йил якунлари бўйича мамлакатда Халқаро меҳнат ташкилоти методологияси асосида ҳисобланган ишсизлик даражаси 5,5 фоизни ташкил этган. Ишсизлик даражасининг бундай бўлишига қуйидаги омиллар таъсир кўрсатган:

1. Ёшлар ишсизлигининг юқорилиги: 15-24 ёшгача бўлган ёшлар орасидаги ишсизлик даражаси анъанавий равишда мамлакатдаги ўртача кўрсаткичдан юқори бўлиб, 9,7 фоизни ташкил этган.

2. Гендер жиҳати: Аёллар ўртасидаги ишсизлик даражаси (7,3%) эркеклар ўртасидаги худди шундай кўрсаткичдан (6,7%) юқори.

3. Кенг қўламли меҳнат миграцияси: Иқтисодий фаол аҳолининг салмоқли қисми чет элда иш билан банд. Ҳисоб-китобларга кўра, ташқи меҳнат мигрантлари сони 1,4 миллион кишидан ортиқ бўлиб, бу ички меҳнат бозоридаги босимни сезиларли даражада камайтирсада, мигрантлар оилаларининг ижтимоий заифлиги каби хатарларни келтириб чиқаради.

4. Норасмий сектор: Банд бўлганларнинг катта қисми (5,4 миллион киши) норасмий секторда меҳнат қилади. Булар асосан қишлоқ хўжалиги, қурилиш, савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаларида норасмий бандлар.

Худудий тафовутларни яққол намойиш этиш учун мамлакатимиз худудлари бўйича асосий ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларни қуйидаги жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкин.

1-жадвал

2024 йил якуни ҳолатига Ўзбекистон худудларида меҳнат бозорининг асосий кўрсаткичлари

№	Худудлар	Аҳоли сони (минг киши)	Меҳнат ресурслари сони (минг киши)	Ишсизлик даражаси (фоиз)	Аҳоли жон бошига ЯҲМ (млн.сўм)
1	Қорақалпоғистон Рес.	2 016,2	1 087,1	5,7	22,6
2	Андижон вилояти	3 427,7	1 817,7	5,4	26,4
3	Бухоро вилояти	2 060,5	1 092,0	5,4	34,7
4	Жиззах вилояти	1 522,5	811,9	5,8	28,3
5	Қашқадарё вилояти	3 600,0	1 854,8	5,9	22,4
6	Навоий вилояти	1 085,0	590,1	4,9	108,1
7	Наманган вилояти	3 098,9	1 630,4	5,6	22,2
8	Самарқанд вилояти	4 253,0	2 193,7	5,4	23,5
9	Сурхондарё вилояти	2 911,3	1 509,6	5,9	18,7
10	Сирдарё вилояти	922,4	501,3	5,9	30,4
11	Тошкент вилояти	3 080,1	1 669,3	5,7	47,5
12	Фарғона вилояти	4 103,1	2 150,1	6,0	22,3
13	Хоразм вилояти	2 014,0	1 085,5	5,4	25,4
14	Тошкент шаҳри	3 076,8	2 004,2	4,5	91,4
ЖАМИ		37 171,5	19 997,8	5,5	39,1

Манбалар: Ўзбекистон Республикаси Миллий Статистика қўмитаси, Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги маълумотлари.

Жадвал маълумотларининг таҳлили республикаимиз худудларида чуқур тафовутлар мавжудлигини яққол кўрсатиб турибди, яъни Тошкент шаҳри ва Навоий вилояти аҳоли жон бошига ялпи худудий маҳсулот (ЯҲМ) кўрсаткичи бўйича кескин ажралиб туради (мос равишда 91,4 ва 108,1 млн сўм), бу республика ўртача даражасидан 2,3 ва 2,8 баравар юқори. Булар саноат ва капитални жамлаган худудлар бўлиб, бу ерда энг паст ишсизлик даражаси қайд этилган (4,5% ва 4,9%). Энг кўп аҳолига эга Самарқанд, Фарғона, Андижон, Наманган ва Қашқадарё вилоятларида аҳоли жон бошига ЯҲМ мамлакатдаги ўртача кўрсаткичдан анча паст. Бу худудларда ишсизлик даражаси 5,4-6,0% атрофида тебраниб турибди. Қорақалпоғистон Республикаси, Сирдарё ва Жиззах вилоятлари энг юқори ишсизлик даражаларидан бирини намойиш этмоқда (5,7-5,9%), шу билан бирга уларнинг иқтисодий кўрсаткичлари (аҳоли жон бошига ЯҲМ) ҳам паст даражада. Сурхондарё вилояти аҳоли жон бошига энг паст ЯҲМ (18,6 млн сўм) ва энг юқори ишсизлик кўрсаткичларидан бирига (5,9%) эга.

Бандликнинг ўзига хослигини таҳлил қилиш учун Ўзбекистон худудларини уларнинг ижтимоий-иқтисодий тузилмаси ва аҳоли зичлигидан келиб чиқиб, шартли равишда уч гуруҳга бўлиш мумкин.

1. Саноатлашган-урбанизациялашган марказлар (Тошкент шаҳри, Тошкент ва Навоий вилоятлари). Бу худудлар мамлакат иқтисодиётининг локомотивлари бўлиб, асосий саноат, молиявий ва интеллектуал капитални ўзида жамлаган. Шунингдек, бу худудларда ишсизлик паст даражада, юқоридаги жадвалда кўрсатилганидек, Тошкент шаҳрида (4,5%), Навоий

(4,9%) ва Тошкент (5,7%) вилоятларида паст ишсизлик кўрсаткичлари қайд этилган. Навоий вилоятида йирик кон-металлургия комплекслари, Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида эса машинасозлик, кимё, озиқ-овқат саноати, шунингдек, хизмат кўрсатиш сектори (молия, ИТ, чакана савдо, логистика) устунлик қилади.

2. Аҳолиси зич аграр-саноат ҳудудлари (Андижон, Наманган, Фарғона Самарқанд ва Бухоро вилоятлари). Бу ҳудудлар мамлакатдаги энг юқори аҳоли зичлиги, тарихан шаклланган аграр ихтисослашув ва ер ресурсларининг чекланганлиги билан тавсифланади. Статистик маълумотлар мавжуд муаммоларни яққол тасдиқлайди. Аҳолиси зич жойлашган ушбу вилоятларда ишсизлик даражаси куйидагича: Наманган вилоятида 5,6% ва Фарғонада 6,0%. Ривожланган туризм ва саноат кластерига эга Бухоро (5,4%), Самарқанд (5,4%) ва Андижон (5,4%) вилоятлари пастроқ кўрсаткичга эга.

Бу ҳудудларда аҳоли жон бошига ЯХМ кўрсаткичлари мамлакатдаги энг паст кўрсаткичларни кўрсатади. Масалан, Наманган вилоятида – 22,2 млн. сўм, Фарғонада – 22,3 млн. сўм, Самарқандда – 23,5 млн. сўм. Бу паст қўшилган қийматга эга кишлоқ хўжалигининг устунлиги билан бевосита боғлиқ. Аграр сектор барча меҳнат ресурсларини қамраб олишга қодир эмас. “Кам ерлилик” ва шахсий томорқа ҳамда деҳқон хўжаликларида меҳнат унумдорлигининг пастлиги яширин ишсизликка олиб келади. Фарғона водийси ва Самарқанд вилояти ташқи меҳнат мигрантларининг асосий “етказиб берувчилари” ҳисобланади. Кўпгина оилалар учун пул ўтказмалари асосий даромад манбаи ҳисобланади. Аҳоли зичлиги ва савдо анъаналари кичик бизнес ва ҳунармандчиликнинг ривожланишига ёрдам беради, аммо унинг катта қисми норасмий секторда фаолият юритади.

3. Ўзига хос хўжалик юритиш шароитларига эга ҳудудлар (Қорақалпоғистон Республикаси, Хоразм, Сурхондарё, Қашқадарё, Жиззах ва Сирдарё вилоятлари). Бу ҳудудлар иқлим, инфратузилма ва тарихий омиллар билан боғлиқ ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, бу уларнинг меҳнат бозоридаги рақамли кўрсаткичларида бевосита акс этади. Қорақалпоғистон Республикаси ва Сирдарё вилояти юқори ишсизлик даражасига эга (мос равишда 5,7% ва 5,9). Буни экологик муаммолар (Қорақалпоғистонда) ва аграр монокультура янада кучайтиради.

Шу билан бирга, Қорақалпоғистонда аҳоли жон бошига ЯХМ атиги 22,6 млн.сўмни ташкил этади. Сурхондарё, Жиззах ва Қашқадарё вилоятлари меҳнат бозорида энг кескин вазиятга эга ҳудудлар гуруҳига киради. Бу ерда ишсизлик даражаси мос равишда 5,9%, 5,8% ва 5,9% ни ташкил этади. Ўйиборлиси, Сурхондарё вилояти Ўзбекистонда аҳоли жон бошига энг паст ЯХМ кўрсаткичига эга – атиги 18,7 млн. сўм, бу иқтисодий фаолликни рағбатлантиришнинг ўта зарурлигидан далолат беради. Хоразм вилоятида ишсизлик даражаси 5,4%, ЯХМ – 25,4 млн. сўм, бу кўп жиҳатдан Хоразмдаги мавжуд кучли туризм кластери ва кўпроқ диверсификацияланган кишлоқ хўжалиги билан боғлиқ. Ушбу ҳудудларнинг баъзиларида йирик саноат объектлари (масалан, Қашқадарёдаги ёқилғи-энергетика мажмуаси) мавжудлигига қарамай, улар бўш ишчи кучини қамраб олиш учун етарли миқдорда иш ўринларини ярата олмайди.

Ҳукумат бандликни рағбатлантиришга қаратилган комплекс чора-тадбирларни амалга оширмоқда ва улар ҳам ҳудудий ўзига хосликка эга:

а) Оилавий тадбиркорлик дастурлари (Ҳар бир оила – тадбиркор): Дастур юзасидан кичик бизнесни ташкил этиш учун имтиёзли кредитлар берилади. Дастур аҳолиси зич жойлашган ҳудудлар учун мўлжалланган.

б) Ёшлар ва аёлларни банд этиш (Ёшлар дафтари, Аёллар дафтари): Аҳолининг кам таъминланган катламлари учун ўқитиш, ускуналар сотиб олиш ва ишга жойлаштиришга субсидиялар бериш орқали “ижтимоий лифтлар” яратилади. Бу чора-тадбирлар манзилли бўлиб, муаммоларни маҳаллий даражада ҳал қилишга ёрдам беради.

в) Кичик саноат зоналари (КСЗ) ва кластерларни яратиш: Ҳар бир туманда ишлаб чиқариш корхоналарини жойлаштириш учун тайёр инфратузилмага эга КСЗлар ташкил этилмоқда. Бу кишлоқ жойларида саноат ривожланишини рағбатлантиришга имкон беради, аммо уларнинг тўлдирилиши ва самарадорлиги ҳудудлар бўйича фарқ қилади.

г) Касб-хунар таълими тизимини ривожлантириш: Меҳнат бозорида талаб юқори бўлган касбларга қисқа муддатли ўқитишни амалга оширадиган “Касбий кўникмалар марказлари”ни ташкил этиш. Асосий вазифа – битирувчиларнинг касбий кўникмалари ва иш берувчиларнинг талаблари ўртасидаги тафовутни бартараф этиш.

д) Ўзини ўзи банд қилганларни легаллаштириш: Ўнлаб фаолият турлари учун соддалаштирилган рўйхатдан ўтиш режимини жорий этиш, бу норасмий секторнинг бир қисmini “соя”дан чиқаришга имкон беради.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ўзбекистондаги меҳнат бозори жуда нотекисдир. Ягона бандлик сиёсати саноатлашган Тошкент, аграр Фарғона ва экологик заиф Қорақалпоғистон учун бир хилда самарали бўла олмайди. Худудий меҳнат бозорларининг ўзига хос хусусиятлари табақалаштирилган стратегияни ишлаб чиқиш ва амалга оширишни талаб қилади.

Ўтказилган таҳлил асосида қуйидагиларни таклиф этиш мумкин:

1. Худудий бандликнинг дифференциаллашган дастурларини ишлаб чиқиш: Унификацияланган ёндашувлар ўрнига, ажратилган ҳар бир худудлар гуруҳи учун уларнинг рақобат устунликларига асосланган мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш зарур (масалан, Тошкентда ИТ-кластерлар, Сурхондарёда агрологистика хаблари, Хоразм ва Бухорода туризм зоналари).

2. Ички меҳнат мобиллигини рағбатлантириш: Ишчи кучи ортиқча бўлган вилоятлардаги мутахассислар учун ишчи кучи танқис худудларга кўчиб ўтишни қўллаб-қувватлаш дастурлари ва арзон ижара уйлари бозорини ривожлантириш.

3. Аграр секторни чуқур трансформация қилиш: Аҳоли зич жойлашган худудларда асосий эътиборни хомашё етиштиришдан кооперативлар ташкил этиш, чуқур қайта ишлаш, брендинг ва тайёр маҳсулот экспортини ривожлантиришга қаратиш лозим. Бу қишлоқ жойларида унумдорлиги ва иш ҳақи юқори бўлган иш ўринларини яратиш имконини беради.

4. Худудларда кичик ва ўрта бизнес учун шароитларни соддалаштириш: Айниқса, меҳнат ресурслари ортиқча бўлган қишлоқ туманларида кичик ва ўрта бизнес учун солиқ юкини ва маъмурий тўсиқларни камайитириш янги иш ўринларини яратиш ва норасмий секторни расмийлаштиришнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучига айланиши мумкин.

Шундай қилиб, Ўзбекистонда бандлик муаммосини муваффақиятли ҳал этиш иш билан бандлик муаммосини иқтисодий афзалликка айлантиришга ва бутун мамлакатнинг мувозанатли ва инклюзив ривожланишини таъминлашга қодир бўлган оқилона худудий сиёсатни ишлаб чиқиш зарурлигини ифодалайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. “Ўзбекистон – 2030” ривожланиш стратегияси. – Тошкент, 2023.
2. stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Миллий Статистика қўмитасининг расмий сайти.
3. mehnat.uz – Ўзбекистон Республикаси Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлигининг расмий сайти.
4. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: Дарслик. – Т.: ТДИУ, 2019.
5. World Bank Group. (2023). Uzbekistan Country Economic Update. Washington, D.C.:
6. World Bank Group. International Labour Organization (ILO). (2022). Decent Work Country.
7. Махмудов Э.Х. Ўзбекистон иқтисодиётини модернизациялаш шароитида худудий меҳнат бозорларини тартибга солиш муаммолари // Иқтисодиёт ва молия. – 2022. – №4.

**KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING ISHLAB CHIQUARISHIGA TA’SIR ETUVCHI
OMILLARNING EKONOMETRIK TAHLILI**

**ЭКОНОМЕТРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА ПРОИЗВОДСТВО
СУБЪЕКТОВ МАЛОГО БИЗНЕСА**

**ECONOMETRIC ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE PRODUCTION OF
SMALL BUSINESS ENTITIES**

Dadaboyeva Marguba Mamasoliyevna

Andijon davlat texnika instituti “Iqtisodiyot” kafedrasida dotsenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi kichik biznes subyektlarining ishlab chiqarish hajmiga kapital qo‘yilmalar, band ishchilar soni, kredit resurslari, soliqlar va infratuzilma mavjudligi kabi iqtisodiy omillarning ta’siri ekonometriya usullari yordamida o‘rganildi. Panel ma’lumotlar asosida tuzilgan log-lineer regressiya modeli kapital va mehnat resurslarining ishlab chiqarish hajmiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatishini, soliq yukining esa salbiy ta’sir qilayotganini aniqladi. Tadqiqot natijalari kichik biznesni rivojlantirish siyosatini takomillashtirish uchun asosiy yo‘nalishlarni belgilab berdi.

Kalit so‘zlar. Kichik biznes, ishlab chiqarish hajmi, ekonometriya, kapital qo‘yilmalar, kredit resurslari, soliq yuklari, infratuzilma, panel regressiya modeli.

В данной статье с помощью эконометрических методов исследовано влияние таких экономических факторов, как капитальные вложения, количество занятых работников, кредитные ресурсы, налоги и наличие инфраструктуры на объем производства субъектов малого бизнеса в Республике Узбекистан. На основе панельных данных построена лог-линейная регрессионная модель, которая показала, что капитальные и трудовые ресурсы оказывают значительное положительное влияние на объем производства, в то время как налоговая нагрузка оказывает отрицательное воздействие. Результаты исследования определяют основные направления совершенствования политики развития малого бизнеса.

Ключевые слова: малый бизнес, объем производства, эконометрика, капитальные вложения, кредитные ресурсы, налоговая нагрузка, инфраструктура, панельная регрессионная модель.

This article examines the impact of economic factors such as capital investment, number of employed workers, credit resources, taxation, and infrastructure availability on the production volume of small business entities in the Republic of Uzbekistan using econometric methods. A log-linear regression model based on panel data revealed that capital and labor resources have a significant positive effect on production volume, while the tax burden has a negative impact. The research findings identify key directions for improving small business development policies.

Keywords: small business, production volume, econometrics, capital investment, credit resources, tax burden, infrastructure, panel regression model.

Kichik biznes — mamlakat iqtisodiyotining barqaror va uzoq muddatli rivojlanishida muhim rol o‘ynaydigan asosiy tarmoqlardan biri hisoblanadi. U iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini tezlashtirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va raqobat muhitini kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

2025-yil 19-martda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-50-sonli “Kichik va o‘rta biznesning iqtisodiyotdagi o‘rnini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni [1] hamda 2024-yil 20-yanvardagi Vazirlar Mahkamasining 37-sonli “Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab-

quvvatlash kompleks dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori asosida kichik biznes subyektlarini rivojlantirishga qaratilgan tizimli chora-tadbirlar belgilangan [2].

Mazkur me‘yoriy hujjatlar kichik biznesni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash, soliq yukini kamaytirish, kredit resurslariga kengroq kirishni ta‘minlash va ishlab chiqarish salohiyatini oshirish orqali uning iqtisodiyotdagi rolini mustahkamlashni ko‘zda tutadi.

Bundan tashqari, kichik biznesning barqaror rivojlanishi uchun zamonaviy va samarali infratuzilmaning mavjudligi muhim omil sanaladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan infratuzilma ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, tashqi investitsiyalarni jalb etadi va umumiy iqtisodiy faollikka ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shu bois, mazkur omillarning iqtisodiy tahlilini olib borish va ularning kichik biznes ishlab chiqarish hajmiga ta‘sirini empirik asosda o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Kichik biznesning ishlab chiqarish hajmiga ta‘sir qiluvchi omillarni o‘rganish iqtisodiy nazariyada uzoq yillar davomida ko‘plab olimlarning diqqat markazida bo‘ldi. M.R.Solow tomonidan ishlab chiqilgan ishlab chiqarish funksiyasi kapital va mehnat omillarining iqtisodiy o‘rishga qanday ta‘sir qilishini nazariy asoslab berdi [3]. R.J.Barro va X. Sala-i-Martin esa inson kapitali, moliyaviy investitsiyalar va institutsional muhitning o‘rishdagi rolini keng qamrovda tahlil qildilar [4].

O‘zbekiston iqtisodiyoti sharoitida B.Bozorov kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash siyosati va moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirishning ishlab chiqarishga ta‘sirini o‘rganib, kapital qo‘yilmalar va mehnat resurslarining ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshirishi haqida xulosa qildi [5]. B.Tursunov esa kichik biznesdagi soliq siyosatining murakkabligi va kredit resurslariga cheklovlar uning rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotganini ta‘kidladi. Ularning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes uchun soliq yukining kamaytirilishi, kredit resurslarining qulayligi va infratuzilmaning yaxshilanishi muhim shartlardir [6].

Xalqaro tadqiqotlar ham ushbu natijalarni tasdiqlaydi. F.S.Mishkin moliyaviy sektorning rivojlanishi kichik biznes uchun kredit resurslarini kengaytiradi, bu esa ishlab chiqarish imkoniyatlarini oshiradi. P.Aghion va P.Howitt innovatsiya va infratuzilmaning iqtisodiy o‘rishga ta‘sirini batafsil o‘rgandilar [8]. Shu bilan birga, soliq yukining ortishi kichik va o‘rta biznes subyektlari faoliyatini cheklashi haqida ko‘plab tadqiqotlarda qayd etilgan [9].

Shu nuqtai nazardan, mazkur omillarni birgalikda tahlil qilish uchun zamonaviy ekonometriya usullari qo‘llanmoqda. D.N.Gujarati tomonidan taqdim etilgan regressiya modellari kichik biznes omillarining ishlab chiqarishga ta‘sirini aniqroq ko‘rsatishga imkon beradi [10]. Bu esa siyosatchilar va tadqiqotchilarga samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqishda yordam beradi.

Ushbu tadqiqotda 2020–2024 yillarda kichik biznes subyektlarining ishlab chiqarish hajmiga ta‘sir qiluvchi asosiy iqtisodiy omillar tahlil qilindi. Buning uchun viloyatlar kesimidagi panel ma‘lumotlardan foydalanildi va ekonometrik regressiya usuli qo‘llanildi.

Tahlilda ishlab chiqarish hajmiga ta‘sir qiluvchi omillar sifatida kapital qo‘yilmalar, band ishchilar soni, kredit resurslari, soliqlar miqdori va infratuzilma darajasi tanlab olindi. Har bir omilning ta‘siri alohida baholandi.

Baholash jarayonida statistik dasturiy vositalardan foydalanildi hamda natijalar asosida har bir omilning ishlab chiqarish faoliyatiga qanday ta‘sir ko‘rsatayotgani aniqlashtirildi.

Ushbu tadqiqotda 2020–2024 yillarga oid kichik biznes subyektlarining ishlab chiqarish hajmiga ta‘sir qiluvchi asosiy iqtisodiy omillar bo‘yicha keng qamrovli statistik ma‘lumotlar tahlil qilindi. Tadqiqot ma‘lumotlari davlat tomonidan muntazam ravishda yig‘ilgan va e‘lon qilingan rasmiy statistika asosida shakllantirildi. Ushbu ma‘lumotlar kapital qo‘yilmalar hajmi, band ishchilar soni, kredit resurslarining o‘rish sur‘ati, soliqlar miqdori va infratuzilma rivojlanish darajasi kabi ko‘rsatkichlarni o‘z ichiga oladi.

Quyidagi 1-jadvalda ko‘rsatilgan asosiy ko‘rsatkichlarning yillik o‘zgarish dinamikasi kichik biznesning ishlab chiqarish faoliyati uchun muhim bo‘lgan iqtisodiy muhitni yoritadi hamda omillar orasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tahlil qilish uchun zamin yaratadi. Ushbu ko‘rsatkichlar orqali kichik biznesning o‘rish sur‘ati, investitsiya faolligi, ishchi kuchi ta‘minoti va moliyaviy resurslarga bo‘lgan talab va ta‘minot darajasi tahlil qilinib, ular o‘zaro qanday ta‘sir ko‘rsatishi aniqlandi.

Kichik biznes asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari (2020–2024)

Ko‘rsatkich	2020-yil	2022-yil	2024-yil	O‘zgarish (%) 2020–2024
Kapital qo‘yilmalar (trln so‘m)	45.2	58.9	72.7	+60.6%
Band ishchilar soni (mln kishi)	3.8	4.2	4.5	+18.4%
Kredit resurslari (trln so‘m)	10.1	12.3	14.0	+38.6%
Soliqlar (trln so‘m)	4.3	5.1	5.8	+34.9%
Infratuzilma mavjudligi (%)	72	78	85	+18.1%

2020 yildan 2024 yilgacha bo‘lgan davrda kichik biznes subyektlarining asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarida sezilarli o‘zgarishlar kuzatildi. Jumladan, kapital qo‘yilmalar 45,2 trillion so‘mdan 72,7 trillion so‘mga yetib, 60,6% ga oshdi. Bu ko‘rsatkich kichik biznesning moddiy-texnika bazasining kengayishi va zamonaviy ishlab chiqarish imkoniyatlarining yaratilishida ijobiy tendensiyaning ko‘rsatadi. Kapitalning o‘sishi iqtisodiy modernizatsiya va investitsiyalarni rag‘batlantirish siyosatining samaradorligini ta’kidlaydi, bu esa yangi ish o‘rinlari yaratish hamda ishlab chiqarish hajmini oshirish uchun qulay zamin yaratadi [11].

Band ishchilar soni 3,8 million kishidan 4,5 million kishigacha oshib, 18,4% o‘shishga erishdi. Bu mehnat bozorining kengaygani va kichik biznes sektorida ish o‘rinlarining ko‘payishini anglatadi. Ishchi kuchining o‘sishi ishlab chiqarish samaradorligini va mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq, bandlik o‘shishining kapital qo‘yilmalarga nisbatan ancha pastligi mehnat resurslarining sifat jihatidan ham takomillashtirilishi kerakligini ko‘rsatadi [12].

Kredit resurslari 10,1 trillion so‘mdan 14 trillion so‘mga oshib, 38,6% ga o‘sd. Bu moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning yaxshilanishini bildiradi va kichik biznesning investitsiyalarni amalga oshirishda qo‘shimcha imkoniyatlarga ega bo‘layotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, kredit o‘shish sur‘ati kapital investitsiyalar o‘shishidan pastroq bo‘lib, bu moliyaviy bozor va kredit tizimida hali to‘liq muvozanat o‘rnatilmaganligini anglatadi. Kredit resurslarining samarali taqsimlanishi va mavjud moliyaviy xizmatlarning yanada rivojlantirilishi kichik biznesning rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Soliqlar miqdorining 34,9% ga oshishi esa kichik biznes uchun soliq yukining sezilarli darajada kuchayganligini ko‘rsatadi. Bu holat, o‘z navbatida, biznesning ishlab chiqarish faoliyatini cheklashi, investitsiya imkoniyatlarini kamaytirishi va raqobatbardoshlikni pasaytirishi mumkin. Soliq tizimini yanada soddalashtirish va kichik biznes uchun imtiyozli shart-sharoitlar yaratish muhimligini ta’kidlaydi.

Infratuzilma mavjudligi 72% dan 85% gacha oshib, 18,1% o‘shish ko‘rsatdi [13]. Bu esa kichik biznes uchun qulay ishlab chiqarish va yetkazib berish sharoitlarining yaxshilanishini bildiradi. Yaxshi rivojlangan transport, kommunikatsiya va energetika infratuzilmasi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi va bozorlarga kirishni osonlashtiradi, shu bilan birga biznes faoliyatining samaradorligini oshiradi.

Umuman olganda, 2020–2024 yillarda kichik biznesning asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari ijobiy o‘zgarishlarga ega bo‘lgan. Biroq, kapital qo‘yilmalar va kredit resurslari o‘shish sur‘atlari o‘rtasidagi tafovut hamda soliqlar yukining oshishi kichik biznesni rivojlantirishdagi ba’zi muammolar mavjudligini ko‘rsatmoqda. Shuning uchun moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimini takomillashtirish, soliq siyosatini soddalashtirish va infratuzilmani yanada rivojlantirish sohalariga alohida e’tibor qaratish lozim.

Ushbu tadqiqotda kichik biznes subyektlarining ishlab chiqarish hajmiga ta’sir qiluvchi asosiy iqtisodiy omillarni aniqlash maqsadida logaritmik ko‘p regressiya modeli tuzildi. Modellashda ishlab

chiqarish hajmi asosiy bog‘liq o‘zgaruvchi sifatida olinib, unga kapital qo‘yilmalar, band ishchilar soni, kredit resurslari, soliqlar miqdori va infratuzilma mavjudligi kabi mustaqil o‘zgaruvchilar ta’siri o‘rganildi.

Model quyidagi matematik shaklda ifodalanadi:

$$\ln Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln K_{it} + \beta_2 \ln L_{it} + \beta_3 \ln C_{it} + \beta_4 \ln T_{it} + \beta_5 I_{it} + u_{it} + \varepsilon_{it}$$

Bu yerda:

• Y_{it} — i -kichik biznes subyekti uchun t -chi davrdagi ishlab chiqarish hajmi (asosiy natija o‘zgaruvchisi),

• K_{it} — kapital qo‘yilmalar hajmi,

• L_{it} — band ishchilar soni,

• C_{it} — olingan kredit resurslari miqdori,

• T_{it} — soliqlar miqdori,

• I_{it} — infratuzilma mavjudligi darajasi ko‘rsatkichi,

• u_{it} — individual (mahalliy) ta’sirlar, ya’ni tadqiqot ob’ektiga xos bo‘lgan va modelda bevosita ifodalanmagan nazorat qilinmagan omillar,

• ε_{it} — tasodifiy xatolik, ya’ni modelning aniqlik chegaralaridan kelib chiqadigan o‘zgarishlar.

Modelning log-lineer shakli mustaqil o‘zgaruvchilar va natija o‘zgaruvchisi orasidagi o‘zaro nisbiy o‘zgarishlarni hisobga olishga imkon beradi. Bu esa har bir omilning ishlab chiqarish hajmiga ta’sir ko‘rsatish darajasini foizlarda ifodalash imkonini beradi va natijalar tahlilini yanada aniq va tushunarli qiladi.

2-jadval

Kichik biznes ishlab chiqarishiga ta’sir etuvchi omillar bo‘yicha ekonometrik model natijalari

O‘zgaruvchi	Koeffitsiyent	Standart xato	t-statistika	P-qiyamat	Ta’sir
Kapital ($\ln K$)	0.43	0.08	5.38	<0.001	Kuchli ijobiy
Band ishchilar ($\ln L$)	0.35	0.11	3.18	0.002	Kuchli ijobiy
Kreditlar ($\ln C$)	0.15	0.09	1.67	0.098	Zaif ijobiy
Soliqlar ($\ln T$)	-0.28	0.07	-4.00	<0.001	Salbiy
Infratuzilma (I)	0.21	0.06	3.50	0.001	Ijobiy
R²	0.78				

Ekonometrik model natijalari kichik biznes subyektlarining ishlab chiqarish hajmiga ta’sir etuvchi muhim omillarni aniqlash imkonini berdi. Modelda kapital qo‘yilmalar, band ishchilar soni, kredit resurslari, soliqlar miqdori va infratuzilma mavjudligi asosiy omillar sifatida ko‘rib chiqildi. Regressiya tahlili ushbu omillarning har biri ishlab chiqarish hajmiga qanday darajada va qanday yo‘nalishda ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatib berdi.

Kapital qo‘yilmalari ko‘rsatkichning koeffitsienti 0,43 ga teng bo‘lib, bu kapital investitsiyalar ishlab chiqarish hajmiga kuchli va ijobiy ta’sir ko‘rsatishini bildiradi. Ya’ni, kapital qo‘yilmalar hajmidagi 1% o‘sish, ishlab chiqarish hajmini o‘rtacha 0,43% ga oshiradi. Ushbu natija yuqori t-statistika (5.38) va juda kichik p-qiyamat (<0.001) bilan tasdiqlanadi, bu esa statistik jihatdan ishonchli natijani bildiradi.

Band ishchilar soni omilning koeffitsienti 0,35 bo‘lib, ishlab chiqarish hajmiga ijobiy va sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatmoqda. Demak, mehnat resurslari o‘sishi ishlab chiqarishning oshishiga bevosita hissa qo‘shadi. 3,18 t-statistika va 0,002 p-qiyamat natijaning statistik ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Kredit resurslari koeffitsienti 0,15 bo‘lib, ijobiy, biroq nisbatan zaif ta’sirni bildiradi. Kreditlarning mavjudligi ishlab chiqarish hajmini oshiradi, ammo bu ta’sir boshqa omillarga nisbatan sustroq. 1,67 t-statistika va 0.098 p-qiyamat bu natijaning 10% ishonch darajasida ahamiyatli ekanini bildiradi. Bu esa kredit bozorining hali to‘liq ishlamayotganligini yoki resurslardan yetarli samaradorlikda foydalanilmayotganini anglatadi.

Soliqlar omilining koeffitsienti -0,28 bo‘lib, soliqlarning ishlab chiqarish hajmiga salbiy ta’sirini ko‘rsatadi. 1% ga soliqlar oshganda, ishlab chiqarish hajmi o‘rtacha 0,28% ga kamayishi mumkin. t-statistika (-4,00) va p-qiyamat (<0,001) bu salbiy ta’sirni statistik jihatdan ishonchli ekanini ko‘rsatadi. Soliq yukining oshishi biznes faoliyatining kengayishiga to‘siq bo‘layotganini anglatadi.

Infratuzilma mavjudligi koeffitsient **0,21** bo‘lib, infratuzilmaning mavjudligi kichik biznesning ishlab chiqarish faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. t-statistika (3,50) va p-qiyamat (0,001) bu ta’sirning ahamiyatli ekanini tasdiqlaydi. Yaxshi rivojlangan transport, aloqa va energetika tarmoqlari ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Modelning determinatsiya koeffitsienti $R^2 = 0,78$ bo‘lib, bu ishlab chiqarish hajmidagi o‘zgarishlarning 78 foizi tanlangan omillar bilan tushuntirilishini bildiradi. Ushbu natija modelning yuqori aniqlik va izohlay olish qobiliyatiga ega ekanini anglatadi.

Model natijalari davlat siyosatini shakllantirishda amaliy ahamiyatga ega. Kapital va mehnat resurslariga e’tibor qaratish, kredit tizimini takomillashtirish, soliq yukini kamaytirish va infratuzilmani rivojlantirish kichik biznesning ishlab chiqarish salohiyatini oshirishda muhim strategik yo‘nalishlar bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, modelda ko‘rsatilmagan boshqa omillar (masalan, innovatsiyalar, bozor sharoitlari, tashqi iqtisodiy ta’sirlar) ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin, bu esa keyingi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotda kichik biznes subyektlarining ishlab chiqarish hajmiga ta’sir etuvchi asosiy omillar iqtisodiy-statistik ma’lumotlar asosida ekonometrik usullar yordamida tahlil qilindi. Modellash natijalariga ko‘ra, kapital qo‘yilmalar va band ishchilar soni ishlab chiqarish hajmining oshishida eng muhim ijobiy omillar sifatida ajralib turadi. Kredit resurslari ishlab chiqarishga zaif ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda, bu moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish zaruratini ko‘rsatadi. Soliqlar miqdorining sezilarli salbiy ta’siri kichik biznes faoliyatining samaradorligini kamaytiradi. Shuningdek, infratuzilma mavjudligi ishlab chiqarish jarayonining rivojlanishiga ijobiy ta’sir etuvchi muhim omil hisoblanadi. Model R^2 ko‘rsatkichi 0,78 bo‘lib, kichik biznes ishlab chiqarishining asosiy omillari aniq ifodalangan. Takliflar

1. Kapital investitsiyalarni rag‘batlantirish: Davlat tomonidan kichik biznes uchun imtiyozli kreditlar, subsidiya va grantlar ajratish orqali kapital bazasini mustahkamlashga ko‘maklashish lozim. Shuningdek, investitsiya muhitini yaxshilash uchun soliq imtiyozlari joriy etilishi tavsiya etiladi.

2. Mehnat resurslarini rivojlantirish: Kichik biznesda malakali ishchi kuchini tayyorlash va ularning ish sharoitlarini yaxshilash orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish zarur. Kasb-hunar ta’limi va malaka oshirish dasturlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega.

3. Kredit mexanizmlarini takomillashtirish: Banklarning kichik biznesga bo‘lgan kredit siyosatini qayta ko‘rib chiqish, foiz stavkalarini pasaytirish va kredit olish jarayonini soddalashtirish orqali moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish kerak.

4. Soliq yukini kamaytirish: Kichik biznes uchun soliq imtiyozlarini kengaytirish va soliqqa tortishni soddalashtirish orqali faoliyatni qo‘llab-quvvatlash lozim. Bu ishlab chiqarish hajmini oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

5. Infratuzilmani rivojlantirish: Transport, kommunikatsiya va energetika infratuzilmasini yaxshilash orqali kichik biznesning ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga alohida e’tibor qaratish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 19-martdagi “Kichik va o‘rta biznesning iqtisodiyotdagi o‘rnini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-50-sonli Farmoni, <https://lex.uz/docs/-7444738>

2. Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 20-yanvardagi “Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab-quvvatlash kompleks dasturini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 37-sonli qarori <https://lex.uz/docs/-6767101>
3. Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. QJE, 70(1), 65–94.
4. Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (1995). Economic Growth. McGraw-Hill.
5. Bozorov, B. (2019). Kichik biznesni rivojlantirish siyosati. O‘zbek iqtisodiyoti, 6(1), 24–29.
6. Tursunov, B. (2021). Moliyaviy cheklovlar va kichik biznes. Iqtisodiy tadqiqotlar, 2(4), 55–61.
7. Mishkin, F. S. (2007). The Economics of Money, Banking, and Financial Markets (8th ed.). Pearson.
8. Aghion, P., & Howitt, P. (1992). A Model of Growth through Creative Destruction. Econometrica, 60(2), 323–351.
9. Djankov, S., et al. (2010). Effect of Corporate Taxes on Investment and Entrepreneurship. AEJ: Macro, 2(3), 31–64.
10. Gujarati, D. N. (2012). Econometrics by Example. Palgrave Macmillan
11. World Bank (2023). Doing Business Report. Washington, D.C.
12. OECD (2020). SME and Entrepreneurship Outlook. OECD Publishing
13. Statistika Agentligi (2020–2024). Rasmiy ko‘rsatkichlar (“www.stat.uz”).

UDK: 330.131.7:338.16

DIVERSIFIKATSIYALASH DARAJASINI BAHOLASHNING USLUBIY ASOSLARI

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ СТЕПЕНИ ДИВЕРСИФИКАЦИИ

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR ASSESSING THE DEGREE OF DIVERSIFICATION

Nurova Gulnora Nutfulloyevna

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada iqtisodiy subyektlar faoliyatining diversifikatsiyalash darajasini baholashning uslubiy asoslari yoritib beriladi. Diversifikatsiyalash - bu risklarni kamaytirish, barqarorlikni ta'minlash va raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan muhim strategik yo‘nalishlardan biri sifatida qaraladi. Maqolada diversifikatsiyaning mohiyati, uning asosiy turlari hamda baholash mezonlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Shuningdek, diversifikatsiya darajasini aniqlashda qo‘llaniladigan kvantitativ va sifat tahlil usullari, indekslar va ko‘rsatkichlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalarida diversifikatsiya jarayonlarini samarali boshqarish va tahlil qilish uchun tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Diversifikatsiya, hudud, baholash, tahlil, iqtisodiyot, indeks, resurs, statik yondashuv, aholi daromadlari, konsentratsiya, xorijiy tajribalar.

В данной статье освещаются методологические основы оценки степени диверсификации деятельности экономических субъектов. Диверсификация рассматривается как одно из важнейших стратегических направлений, направленное на снижение рисков, обеспечение устойчивости и повышение конкурентоспособности. В статье системно проанализированы сущность диверсификации, её основные виды, а также критерии оценки. Также рассматриваются количественные и качественные методы анализа, индексы и показатели, применяемые для определения уровня диверсификации. По результатам исследования разработаны рекомендации по эффективному управлению и анализу процессов диверсификации.

Ключевые слова: Диверсификация, регион, оценка, анализ, экономика, индекс, ресурс, статический подход, доходы населения, концентрация, зарубежный опыт.

This article explores the methodological foundations for assessing the level of diversification in the activities of economic entities. Diversification is considered a key strategic direction aimed at reducing risks, ensuring stability, and enhancing competitiveness. The article systematically analyzes the essence of diversification, its main types, and the criteria for its evaluation. It also examines quantitative and qualitative analytical methods, indices, and indicators used to determine the degree of diversification. Based on the research findings, recommendations are developed for the effective management and analysis of diversification processes.

Keywords: Diversification, region, assessment, analysis, economy, index, resource, static approach, household income, concentration, international experience.

Rivojlanayotgan hududlarning global iqtisodiy muhitga kuchli integratsiyalashuvi sharoitida hudud iqtisodiyoti tarmoqlarini diversifikatsiya qilish iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning zaruriy sharti hisoblanadi. So‘nggi ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, hozirda hudud iqtisodiyoti tarmoqlarini diversifikatsiyalash darajasini baholashning ko‘plab uslubiyoti yaratilgan. Diversifikatsiya darajasini baholash bo‘yicha xorijiy tajribalar tahliliga binoan, iqtisodiyot tarmoqlarini diversifikatsiya qilishning mintaqaviy tarmoq tarkibi xususiyatlariga xos tomonlarini baholashda ko‘pgina ilmiy tadqiqotlarda har bir tarmoqda aholi bandligi ko‘rsatkichi va ularda yaratilgan qo‘shilgan qiymat ko‘rsatkichlariga e‘tibor qaratiladi.

Iqtisodiyot tarmoqlari diversifikatsiya darajasini baholashda Herfindahl - Hirschman indeksi (HHI), Jini koeffitsienti yoki Jini indeksi (Gini index), Tarmoqlar soni va taqsimoti usuli (Simple Count & Distribution Method), Entropy indeksi (Shannon-Weaver entropy index), RCA (Revealed Comparative Advantage) indeksleri asosida baholash, Tarmoqlar o‘rtasidagi bog‘liqlik tahlili (Input-Output Analysis), Diversifikatsiya indeksleri (customized diversification indices) va boshqa shu kabi uslubiy yondashuvlar amaliyotda keng qo‘llanilmoqda [1]. Masalan, Herfindahl-Hirschman indeksi (HHI) dastavval monopoliya va bozor konsentratsiyasi darajalarini baholash uchun ishlab chiqilgan [2].

1-jadval

Mintaqa iqtisodiyot tarmoqlarining diversifikatsiya darajasini hisoblash va baholash bo‘yicha sharh [3]

No.	Indeks	Tavsifi	Afzalliklari	Kamchiliklari
1.	HHI	Dastlab monopoliya va bozor konsentratsiyasi darajasini baholash uchun ishlab chiqilgan, ammo ushbu indeks iqtisodiy resurslar va natijalarning tarmoqlararo taqsimot nisbatlarini aniqlash orqali tarmoqlar diversifikatsiyasi darajasini baholashda ham qo‘llaniladi	Oddiy va tez hisoblanadi, tushunarli va dinamik tahlil uchun mos	Tarmoqlar soni o‘zgarsa, qiymat izohida ehtiyot bo‘lish kerak, va tarmoqlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni qisman aks ettiradi
2.	Gini	Dastlab daromad tengsizligini baholash maqsadida ishlab chiqilgan, keyinchalik umumiy taqsimotdagi nomutanosiblikni baholovchi universal ko‘rsatkich sifatida iqtisodiyotning turli sohalarida, jumladan, tarmoqlar o‘rtasidagi diversifikatsiya darajasini baholashda ham ishlatilgan	Hisoblash sodda, tushunarli va tarmoqlar o‘rtasidagi tengsizlikni aniqlaydi	Tarmoqlar tarkibi o‘zgarishiga sezgir va Lorentz egri chizig‘i talab etiladi

3.	Entropiya Indeksi (Shannon-Weaver Entropy Index)	Iqtisodiy faoliyat yoki resurslarning sektorlar bo'yicha qanchalik teng taqsimlangani yoki nomutanosibligi indeks orqali o'lchanadi	Tarmoqlar sonining oshishiga moslashuvchan va haqiqiy taqsimotni aks ettiradi hamda turli metodlar bilan kombinatsiya qilish mumkin	Hisoblash uchun logarifmik funksiya talab etiladi hamda ulushlar nolga teng bo'lsa, texnik muammolar yuzaga keladi
4.	Tarkibiy siljishlar (shift-share analysis)	Aholi daromadlari yoki bandlik darajasi asosida hududlar bo'yicha ishlab chiqarish tarmoqlarining diversifikatsiyalanganlik darajasiga baho beriladi.	Oddiy va tushunarli, tendensiyalarni kuzatish uchun mos va moslashuvchan	Statik yondashuv, tashqi omillarni inkor etadi, ko'plab sohalar yoki hududlar uchun murakkablashadi

Ammo, mazkur indeks resurslarning tarmoqlar o'rtasida qanday nisbatda taqsimlanganligini aniqlash orqali tarmoqlar diversifikatsiyasi darajasini baholashda ham keng qo'llanilmoqda.

Diversifikatsiya nuqtai nazaridan, HHI iqtisodiy natijalarning (ishlab chiqarish hajmi, eksport, qo'shilgan qiymat) tarmoqlar bo'yicha qanchalik bir tarmoqqa yoki bir nechta tarmoqqa jamlanganligini ifodalaydi. Agar HHI yuqori bo'lsa konsentratsiya yuqori va diversifikatsiya darajasi past. Aksincha, HHI qiymati past bo'lsa, tarmoqlar o'rtasida resurslar va natijalari nisbatan teng taqsimlangan va diversifikatsiya darajasi yuqori ekanligini ifodalaydi.

Herfindahl-Hirschman indeksi quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2 \quad (1)$$

Bu yerda:

s - har bir tarmoqning hududiy iqtisodiyotdagi ulushi;

n – mavjud tarmoqlar soni. Agar ulushlar foiz shaklida kiritilsa, har bir ulushning kvadrati 10000 ga bo'linadi. HHI qabul qilishi mumkin bo'lgan qiymatlari quyidagicha izohlanadi:

2-jadval

Herfindahl-Hirschman indeksi qiymatlari va xususiyatlari

HHI qiymati	Konsentratsiya darajasi	Diversifikatsiya darajasi
< 0,10	Past konsentratsiya	Yuqori diversifikatsiya
0,10 – 0,18	O'rtacha konsentratsiya	O'rta diversifikatsiya
> 0,18	Yuqori konsentratsiya	Past diversifikatsiya

Xulosa sifatida aytish mumkinki, HHI indeksining pasayishi iqtisodiyotda diversifikatsiya darajasining oshayotganligidan dalolat beradi. Vaqt oralig'ida HHI qiymatlarining o'zgarish dinamikasini tahlil qilish orqali iqtisodiyotning tarkibiy tuzilmasidagi o'zgarishlarni aniqlash mumkin hamda turli hududlar bo'yicha solishtirma tahlil imkoniyatini beradi.

Shuningdek, Jini indeksi avvalo daromadlar tengsizligini o'lchash maqsadida ishlab chiqilgan. Shunday bo'lsada, Jini indeksi umumiy taqsimotdagi nomutanosiblikni baholovchi universal indikator sifatida iqtisodiyotning turli sohalarida, jumladan, tarmoqlarning diversifikatsiya darajasini aniqlashda ham muvaffaqiyatli qo'llanilgan [4].

Diversifikatsiya nuqtai nazaridan, Jini indeksi resurslar va iqtisodiy natijalarning (ishlab chiqarish hajmi, eksport, qo'shilgan qiymat) tarmoqlar bo'yicha qanchalik teng taqsimlanganini aks ettiradi:

Agar *Gini* = 0 bo'lsa, resurslar barcha tarmoqlar o'rtasida mutlaq teng taqsimlanganligini hamda maksimal diversifikatsiya darajasi ta'minlanganligini ifodalaydi. Va aksincha, agar *Gini* = 1 bo'lsa resurslar yuqori ulushi faqat bir yoki sanoqlili bir nechta tarmoqlarda to'liq jamlangan

bildiradi, va bu diversifikatsiya darajasining past ekanligini ifodalaydi. Mazkur indeksning mohiyatini to‘la anglash maqsadida Lorentz Egri Chizig‘idan keng foydalaniladi. Bunda koordinatalar tekisligining gorizontaal o‘qida tarmoqlarning kumulyativ ulushi (%) va vertikal o‘qda esa iqtisodiy resurslarning kumulyativ ulushi (%) joylashtiriladi. Agar barcha tarmoqlar nisbatan teng ulushlarga ega bo‘lsa, Lorentz egri chizig‘i burchak bo‘ylab to‘g‘ri chiziq shaklida shakllanadi (to‘liq diversifikatsiya) va aksincha.

Jini indeksini hisoblash uchun quyidagi formula keng qo‘llaniladi:

$$Gini = 1 - \sum_{i=1}^n (X_i - X_{i-1}) * (Y_i - Y_{i-1}) \quad (2)$$

Bu yerda:

X_i - tarmoqlarning iqtisodiyotdagi kumulyativ ulushlari,

Y_i - iqtisodiy resurs yoki natijalarning tarmoqlararo kumulyativ ulushlari.

Yoki :

$$Gini = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n |y_i - y_j|}{2n^2 \hat{y}} \quad (3)$$

Bu yerda:

y_i - har bir tarmoq ulushi, n - tarmoqlar soni, $\hat{y}$ - o‘rtacha ulush.

Jini indeksi ham qabul qilishi mumkin bo‘lgan qiymatlari quyidagicha izohlanadi:

3-jadval

Iqtisodiyot tarmoqlari diversifikatsiya darajasini baholashning jinni indeksi tasnifi

Jini indeksi	Taqsimot tavsifi	Diversifikatsiya bahosi
0 – 0,2	Deyarli teng taqsimlangan	Juda yuqori diversifikatsiya
0,2 – 0,4	Nisbatan teng taqsimlangan	Yuqori diversifikatsiya
0,4 – 0,6	O‘rtacha nomutanosiblik	O‘rta diversifikatsiya
0,6 – 0,8	Katta nomutanosiblik	Past diversifikatsiya
0,8 – 1	Juda yuqori nomutanosiblik	Diversifikatsiya mavjud emas

Demak, Jini indeksi 0 dan 1 gacha bo‘lgan oraliqdagi qiymatlarni qabul qiladi hamda uning qiymati nisbatan past bo‘lsa, hududiy iqtisodiyot tarmoqlarining yuqori deversifikatsiya darasini bildiradi. Va aksincha, indeksning birga yaqin yuqori qiymatlarida iqtisodiyot tarmoqlari deversifikatsiya darajasi past ekanligini anglatadi.

Amaliyotda keng qo‘llaniladigan usullardan yana biri bu tarkibiy siljishlar (shift-share analysis) usulidir. Mazkur usulda aholining daromad manbalari yoki bandlik darajasining hududlar kesimidagi iqtisodiyot tarmoqlari tarkibini tahlil qilish bilan hududlar bo‘yicha ishlab chiqarish tarmoqlarining diversifikatsiyalanganlik darajasiga baho beriladi. Bunda o‘rganilayotgan hududning quyidagi makro darajadagi jihatlariga baho berish mumkin: [5]

- milliy komponent (makroiqtisodiy samara);
- tarmoq tarkibi komponenti (tarkibiy siljishlar);
- mintaqaviy komponent (mintaqaviy siljishlar).

Bu yerda milliy komponent mamlakat hududlarida iqtisodiyot tarmoqlarini diversifikatsiya qilish darajalarining umumiy jamlanmasi ko‘rsatkichi bo‘lib, milliy iqtisodiyot tarmoqlarini diversifikatsiya qilish jarayoniga kompleks baho berish imkonini beradi. Milliy komponent NY_{if}^t har bir i -tarmoq uchun t -yildagi mezo darajadagi E_f o‘sish ko‘rsatkichiga proporsional tarzda makro darajadagi

E_f ko‘rsatkichlari nisbati orqali hisoblanadi va quyidagi formulada o‘z aksini topadi:

$$NY_{if}^t = E_{if}^{t-1} \frac{E_f^t}{E_f^{t-1}} \quad (9)$$

Tarmoq tarkibi komponenti OY_{if}^t esa tadqiq etilayotgan tarmoqlardagi diversifikatsiya jarayonlarining mamlakat darajasida amalga oshirilayotgan diversifikatsiya jarayonlari bilan taqqoslashga imkon beradi. Ya’ni, tarmoq komponenti tahlilini amalga oshirish orqali ushbu

tarmoqdagi tarkibiy o‘zgarishlarni baholash hamda ushbu o‘zgarishlarni makroiqtisodiy darajada baholashga imkon beradi va quyidagi formula asosida topiladi:

$$OY_{if}^t = \frac{E_{if}^t}{E_{if}^{t-1}} - \frac{E_f^t}{E_f^{t-1}} \quad (10)$$

Mintaqaviy komponent RY_{if}^t mintqa iqtisodiyot tarmoqlarini diversifikatsiyalash jarayonidan ko‘zlangan istiqboldagi natija bilan amalda erishilgan natijadorlikni nisbiy solishtirish imkonini beradi. Shuningdek, mintaqada joriy qilingan diversifikatsiya dasturlarining mamlakat iqtisodiyotidagi tutgan o‘rniga qiyosiy baho berish imkonini yaratadi hamda mintaqaviy siljishlarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mintaqaviy komponent quyidacha hisoblanadi:

$$RY_{if}^t = E_{if}^{t-1} \left(\frac{E_{if}^t}{E_{if}^{t-1}} - \frac{E_{if}^t}{E_f^{t-1}} \right) \quad (7)$$

Qayd etib o‘tilgan yuqoridagi formulalar kombinatsiyasi diversifikatsiya natijasida erishilgan umumiy iqtisodiy o‘sishni baholash imkonini beradi:

$$E_{if}^t - E_{if}^{t-1} = NY_{if}^t + OY_{if}^t + RT_{if}^t \quad (8)$$

Shunday qilib, tarkibiy siljishlar (shift-share analysis) usulini amaliyotda joriy qilish orqali milliy iqtisodiyot tarkibini diversifikatsiyalashning tarmoq, hududiy va mamlakat miqyosida tahlil qilish mumkin bo‘ladi.

Umuman olganda, hududlar iqtisodiyot tarmoqlarining tarkibiy o‘zgarishlari, diversifikatsiya darajasini baholash uslublari turli jihatlari bilan ma’lum bir ustunliklar yoki kamchiliklarga ega bo‘lihi mumkin. Mintaqa iqtisodiyoti tarmoqlarini diversifikatsiyalash jarayonlariga baho berishda iqtisodiyot tarmoqlari, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlari, ularni istiqbolda rivojlantirishning taktik va strategik jihatlari inobatga olish muhim. Bunda hudud iqtisodiyotining inson omili, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish imkoniyatlarini baholash imkonini beruvchi yagona ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqish; ekonometrik tahlil instrumentlari yordamida diversifikatsiya jarayonlariga ta’sir etuvchi ko‘rsatkichlarni aniqlash; mintqa iqtisodiyoti tarmoq tarkibi va uning xususiyatlariga qiyosiy baho berish orqali diversifikatsiyalash jarayonlarini amalga oshirish yo‘nalishlarini aniqlash; iqtisodiyoti tarmoqlarini diversifikatsiyalash samaradorligini ta’minlash maqsadida ekonometrik modelni ishlab chiqish va erishilgan natijalar ustidan monitoringni joriy etish; hududning drayver tarmoqlarini belgilash uchun zaruriy shart hisoblangan aholi daromadlarining yetarli darajasini ta’minlash imkoniyatlarini inobatga olish juda muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rakhmatullaeva Firuza Mubinovna, Nurova Gulnora Nutfulloevna The importance of trade policy in the economic development of the country // Economics. 2020. №1 (44). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/the-importance-of-trade-policy-in-the-economic-development-of-the-country>
2. Gulnora Nurova. (2022). Opportunities for innovative development of the efficiency of the foreign trade policy of uzbekistan. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(5), 890–893. Retrieved from <https://giirj.com/index.php/giirj/article/view/3140>
5. Nurova Gulnora Nutfulloevna, & Xikmatov A’Lambek Ayubovich (2024). Legal basis for the implementation of financial activities. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (7), 541-547.
3. Davronov, I., Nurov, Z., Yuldashev, K., & Radjabov, O. (2022). Priorities for improving the quality of hotel services through innovative development. " Экономика и туризм» международный научно-инновационной журнал, 1.
4. Nurov, Z. S., & Nurova, G. N. (2021). Conceptual framework for factors affecting the feasibility of the isi. In *E-Conference Globe* (pp. 276-280).
5. Зиёдулла Нуров, & Мархабо Халимовна Ражабова (2022). «Яшил иқтисодиёт»да энергетика соҳасининг иқтисодий. Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2 (5), 781-787.

УДК:

**ПРОМЫШЛЕННОСТЬ УЗБЕКИСТАНА: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ**

O‘ZBEKISTON SANOATI: HOLATI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

**INDUSTRY OF UZBEKISTAN: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT
PROSPECTS**

**Амбарцумян Анастас Алексеевич,
доцент Национального университета Узбекистана имени
Мирзо Улугбека, к.э.н.**

Аннотация

В статье рассматриваются основные особенности и этапы развития промышленности республики за годы независимости, итоги её функционирования в 2024 году. Анализ осуществлён в разрезе отдельных отраслей, играющих наиболее важную роль в обеспечении поступательного экономического роста Узбекистана. Отдельно освещены реформы в энергетике, в формировании «зелёной» экономики. В заключительной части автором сформулированы некоторые приоритеты развития промышленности республики на ближайшие годы.

Ключевые слова: промышленность, цифровизация, «зелёная» экономика, энергетика, ресурсы, инвестиции, автомобильная промышленность, химическая промышленность, текстильная промышленность

Maqolada respublikaning mustaqillik yillaridagi sanoat sohasining asosiy xususiyatlari va rivojlanish bosqichlari, shuningdek, 2024 yildagi faoliyat natijalari ko‘rib chiqilgan. Tahlil O‘zbekiston iqtisodiy o‘rishini ta’minlashda eng muhim rol o‘ynaydigan alohida tarmoqlar kesimida amalga oshirilgan. Energetika sohasidagi islohotlar va uning “yashil” iqtisodiyotni shakllantirishdagi o‘rni alohida yoritilgan. Xulosa qismida muallif yaqin yillarda respublika sanoatini rivojlantirishning ayrim ustuvor yo‘nalishlarini belgilab bergan.

Kalit so‘zlar: sanoat, raqamlashtirish, “yashil” iqtisodiyot, energetika, resurslar, investitsiyalar, avtomobil sanoati, kimyo sanoati, to‘qimachilik sanoati.

The article examines the main features and stages of the development of the country's industry during the years of independence, as well as the results of its performance in 2024. The analysis is carried out in the context of specific sectors that play the most important role in ensuring the steady economic growth of Uzbekistan. Special attention is given to reforms in the energy sector and its role in shaping the “green” economy. In the conclusion, the author outlines certain priorities for the development of the country's industry in the coming years.

Key words: industry, digitalization, “green” economy, energy, resources, investments, automotive industry, chemical industry, textile industry.

В современных условиях трансформации мировой экономики в сторону формирования цифровых платформ в организации, управлении цепочками товарного производства, внедрения элементов искусственного интеллекта в производственно-логистические процессы, - остаётся актуальной проблема повышения эффективности хозяйственной деятельности субъектов промышленности. Промышленность представляет собой отрасль производства, охватывающую переработку сырья, разработку недр, создание средств производства и предметов потребления.

За годы развития в составе единого народнохозяйственного комплекса бывшего Союза, в ряде отраслей промышленности Узбекистана были созданы производственные предприятия, вошедшие в общую систему экономических взаимосвязей между хозяйствующими субъектами страны. В республике получили поддержку такие отрасли, как: авиастроение, хлопкоперерабатывающая, пищевая, химическая, лёгкая, тракторостроение и др. В то же время на состоянии промышленности республики сказывались методы административно-командной системы управления, в частности, не способствующие усилению мотивации руководителей предприятий к поиску путей оптимизации использования имеющихся ресурсов, повышению эффективности инвестиционных вложений. На развитие национальной экономики, в том числе, промышленности, негативно влияли ориентация сельского хозяйства страны на выращивание и первичную переработку хлопка, специализация ряда предприятий промышленности на производстве продукции с невысокой добавленной стоимостью.

В целом следует выделить некоторые существенные особенности переходного периода от функционирования промышленности в составе бывшего Союза к формированию промышленности в рамках национальной экономики.

1. После распада Союза возникла объективная необходимость определения перечня приоритетных отраслей, предприятий, требующих оперативного государственного управления, создания организационно-снабженческих, технических, производственно-экономических, финансовых условий для продолжения их функционирования.

2. Переход от государственного регулирования к рыночной системе ценообразования.

3. Разработка и реализация мер по импортозамещению продукции иностранного производства, расширение локализации производства ряда сложных товаров на территории Узбекистана, в том числе, с учётом использования местных ресурсов.

4. Решение новых транспортно-логистических вопросов, определение наиболее выгодных маршрутов транспортировки грузов предприятий республики в рамках внешнеэкономической деятельности.

5. В целях стабильной работы предприятий промышленности, в числе наиболее приоритетных, остаётся развитие энергетики страны, включая основные этапы производства электроэнергии: от геолого-разведочных работ для добычи различных энергоносителей до поставок энергии потребителям.

6. В целях сбалансированного развития всех регионов республики, решения проблем их социально-экономического развития – актуализируются вопросы размещения промышленности.

7. Значительно возрастает необходимость подготовки кадров, способных обеспечить поступательное развитие как отдельных экономических субъектов, так и всей отрасли в целом в условиях цифровизации хозяйственной деятельности.

Благодаря предпринимаемым за годы независимости комплексным мерам по модернизации отраслей промышленности, их технологическому перевооружению, созданию условий для производства продукции с высокой добавленной стоимостью - доля промышленности в ВВП страны достигла 26,4 % в 2024 году.

Только за период с 1991 по 2011 годы в республике были реализованы более 5000 новых инвестиционных проектов, в том числе:

Новые автомобильные заводы по производству легковых автомобилей совместно с компанией «GM» (США) в г. Асака, автобусов с компанией «Исузу» (Япония) и грузовых автомобилей с компанией «МАН» (Германия) в г. Самарканд;

Завод по производству автомобильных силовых агрегатов на СП «Джи Эм Пауэр Трэйн Узбекистан»;

Бухарский нефтеперерабатывающий завод в сотрудничестве с компанией «Текнип» (Франция);

Шуртанский газохимический комплекс в сотрудничестве с компанией «АББ» (Швейцария);

Кунградский содовый завод в сотрудничестве с компанией «СИТИК» (Китай);

Новая железная дорога Ташгузар-Бойсун – Кумкурган в сотрудничестве с «JBIC» (Япония);

6 новых участков железной дороги Навои-Учкудук-Султануиздаг-Нукус;

Свыше 40 текстильных комплексов в сотрудничестве с компаниями «Спентекс» (Индия), «ДЭУ Интернешнл» (Корея) и др.[7].

На протяжении последних лет, в разрезе отдельных отраслей промышленности удалось увеличить производство продукции, являющейся основой для производства средств производства, машин, оборудования, автотранспортных средств, бытовой техники, электроники, химической продукции и т.п. Создано 19 свободных экономических зон и более 400 малых промышленных зон, на их инфраструктуру выделено 10 трлн сум.

Для обеспечения промышленности сырьём втрое увеличены геологоразведочные работы, открыто более 600 новых месторождений. В результате за последние пять лет количество промышленных предприятий удвоилось до 100 тысяч, а объем производства увеличился в 1,4 раза[3].

В 2024 году произведено промышленной продукции на 885,8 трлн сум. Индекс физического объема промышленного производства к аналогичному периоду 2023 года составил 106,8 %. В структуре производства наибольший удельный вес приходится на предприятия обрабатывающей промышленности (85,1 %), объем производства которой составил 753,6 трлн сум. В объеме обрабатывающей промышленности удельный вес предприятий по производству, ремонту, установке машин и оборудования, производству автотранспортных средств, трейлеров и полуприцепов, прочих готовых металлических изделий составил 20,8 % (индекс физического объема к 2023 году составил 106,5%), металлургической промышленности – 22,7 % (индекс физического объема к 2023 году составил 106,3 %), предприятий по производству текстильных изделий, одежды, кожаной продукции – 16,9 % (индекс физического объема к 2023 году составил 110,6%)[8].

Обратимся к динамике развития автомобильной промышленности Узбекистана в 2017-2022 гг. Автомобильная промышленность является одной из важнейших отраслей промышленности Узбекистана и стремительно развивалась последние 6 лет. Доля этого сектора в ВВП страны выросла с 0,6 % в 2017 году до 1,1 % в 2022 году, а доля в промышленной продукции Узбекистана с 2,8 % в 2017 до 4 % в 2022 году. В 2017 году в этой отрасли в среднем было занято около 23,5 тыс. человек, а к 2022 году этот показатель достиг 29,2 тыс. человек. В 2017-2022 годах объем производства автомобилей увеличился в 2,3 раза. Достижение поставленных целей по развитию автомобильной промышленности требует проведения активной инвестиционной политики, в связи с чем в 2017-2022 годах были осуществлены инвестиции в отрасли на общую сумму \$714 млн, которые позволили в 2019 году запустить производство пикапа ISUZU D-Max и самосвала MAN TGS 40.440, а в 2022 году начать производство автомобиля Chevrolet Tracker-2023 и турбодвигателей CSS Prime. Несмотря на то, что на мировых авторынках сохранялись негативные последствия пандемии и перебоев в производственных цепочках, в 2024 году объем производства легковых автомобилей в Узбекистане увеличился и достиг 399, 3 тыс. единиц. Также в 2024 году произведено 3634 грузовых автомобиля и 827 автобусов[8].

Предметом особого внимания является энергетическая отрасль страны.

Президент Узбекистана Ш.М. Мирзиёев в Послании Олий Мажлису и народу Узбекистана отметил: «Не секрет, что и наш народ, и предприниматели, и инвесторы ждут от нас конкретных решений в актуальном для страны вопросе энергетики. Следует признать, что проблемы в отрасли возникли не сегодня. Правда и то, что долгие годы не направлялись инвестиции в разведку новых газовых месторождений, не модернизировались электрические и газовые сети[2].

Далее в Послании Президента страны указывается, что за последние шесть лет население страны увеличилось на 13 процентов, а количество промышленных предприятий удвоилось – с 45 до 100 тысяч.

Соответственно потребность в электроэнергии выросла минимум на 35 процентов и продолжает расти из года в год. Для устойчивого развития экономики нам необходимо инвестировать в энергетику 25-30 миллиардов долларов. Этого можно добиться исключительно за счёт привлечения в отрасль частных инвестиций.

Президент Узбекистана Ш.М. Мирзиёев отметил, что в нашей стране разработаны долгосрочная Стратегия низкоуглеродного развития и Национальная программа «зелёного» финансирования. В ближайшие 5 лет «зелёные» компоненты в инвестиционных проектах будут увеличены до 50 процентов.

За последние 5 лет в энергетический сектор было привлечено почти 20 миллиардов долларов иностранных инвестиций, введены в эксплуатацию современные энергетические мощности на 9,6 гигаватта. В частности, созданы 14 солнечных и ветровых электростанций мощностью 3,5 гигаватта.

В настоящее время совместно с иностранными партнёрами реализуется более 50 крупных проектов на сумму свыше 26 миллиардов долларов по производству в целом 24 гигаватт электроэнергии.

Совместно с компанией Masdar введены в эксплуатацию 5 объектов по производству электроэнергии общей мощностью 1,5 гигаватт. Будут реализованы 3 проекта по созданию генерирующих мощностей на 1,6 гигаватт, построены системы хранения энергии ёмкостью около 520 мегаватт в час. Подобные проекты также осуществляются совместно с другими ведущими эмиратскими компаниями, а также партнёрами из Саудовской Аравии, Катар, Турции и Китая. По предварительным расчётам, в Узбекистане имеется потенциал для производства 500 гигаватт солнечной, 100 гигаватт ветровой и 10 гигаватт гидроэнергии[4].

К примеру, установка на Алмалыкском, Бекабадском комбинатах и других крупных предприятиях Ташкентской области солнечных электростанций мощностью 1 тысяча мегаватт позволит вырабатывать в год 2,5 млрд киловатт-часов электроэнергии для их собственных нужд. Это покроет почти 30 процентов потребности в электроэнергии Ташкентской области и высвободит 500 миллионов кубометров газа.

При этом необходимо иметь в виду, что формирование «зелёной» экономики нельзя рассматривать узко, как проведение государственной политики, направленной исключительно на улучшение экологической ситуации в стране, защиту её природных ресурсов, улучшение условий жизни людей. Требуется новая парадигма развития, обосновывающая переход к чистой экономике, связанной с решением комплекса научно-технических, технологических, экономических, социальных вопросов.

Одной из важнейших в национальной экономике страны является химическая отрасль. Производство химической продукции включает в себя переработку органического и неорганического сырья, материалов посредством химических процессов и выпуск готовой продукции.

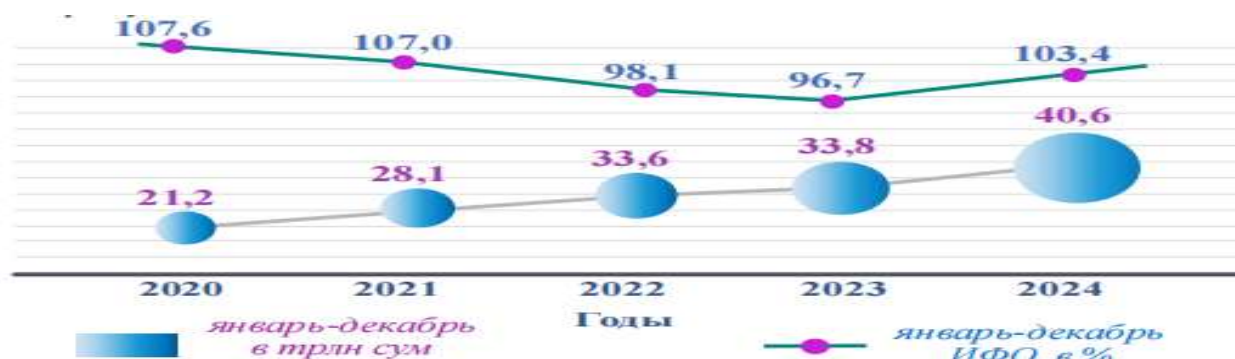

Рис. 1. Темпы развития химической промышленности Узбекистана за 2020-2024 годы

За 2024 год удельный вес химической продукции в структуре обрабатывающей промышленности составил 5,4 %, индекс физического объема производства увеличился на 3,4

%, а объем производства составил 40 621,2 млрд сум. Темпы развития химической промышленности за 2020-2024 годы представлены на рисунке 1.

Стратегически важной для развития экономики Узбекистана является текстильная отрасль[5]. Наличие собственной крупной сырьевой базы и относительно крупного рынка в сопредельных странах делают развитие текстильного и швейного производства в Узбекистане одним из потенциальных драйверов роста. Формирование сильного текстильно-швейного сектора в стране - одно из приоритетных направлений развития национальной экономики.

Производство текстильных изделий включает подготовку и прядение текстильных волоконистых, текстильных тканых и готовых текстильных изделий, отделку текстильных изделий и одежды, а также производство готовых текстильных изделий, за исключением одежды.

По итогам 2024 года удельный вес производства текстильных изделий в структуре обрабатывающей промышленности составил 11,9 %, индекс физического объема увеличился на 11,1 %, а объем производства стал равен 89 451,2 млрд сум. (рис.2).

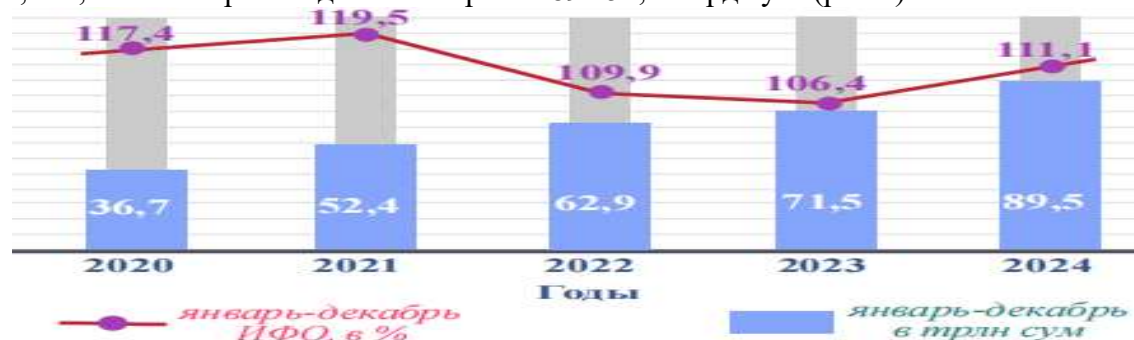

Рис.2. Производство текстильных изделий в Узбекистане за 2020-2024 годы

С учётом нынешнего состояния экономики, в том числе – промышленности, определены важнейшие цели её развития на период до 2030 года. Они нашли отражение в Стратегии «Узбекистан-2030». В частности в рамках реализации цели «Эффективное использование местной сырьевой базы и развитие основанной на передовых технологиях промышленности», предусматривается достижение следующих показателей:

- Доведение доли промышленной технологической продукции с 25 процентов до 32 процентов[1].
- Повышение производительности труда в перерабатывающей промышленности в 2 раза.
- Увеличение производства необходимой для получения высокодоходной продукции меди в 3,5 раза, золота — в 1,5 раза, серебра — в 3 раза, урана — в 3 раза.
- Создание в Республике Каракалпакстан, Бухарской, Навоийской, Ташкентской и Ферганской областях крупных химико-полимерных кластеров и задействование предприятий по производству готовой продукции с высокой добавленной стоимостью.
- Создание конкурентной среды в сфере автомобилестроения и доведение объёма производства до 1 миллиона автомобилей.
- Увеличение объёмов переработки меди в электротехнической промышленности на 300 тысяч тонн и привлечение 1,5 миллиарда долларов инвестиций в локализацию производства всей бытовой техники.

В рамках реализации цели «Развитие «драйверных» отраслей промышленности и полное задействование промышленного потенциала регионов», предусматривается:

- Доведение объёма добавленной стоимости в промышленности до 45 миллиардов долларов и создание 2,5 миллиона высокодоходных рабочих мест.
- Производство крупными предприятиями импортозамещающей продукции и расширение кооперационных связей с территориальными предприятиями, внедрение системы активного стимулирования предприятий, налаживших промышленную кооперацию.
- Создание в каждом районе современных технологических промышленных зон.

- Осуществление геологоразведочных работ на 60 тысячах квадратных метров площади в республике.
- Доведение уровня переработки пряжи в текстильной промышленности до 100 процентов, налаживание производства 400 тыс. т искусственного и смешанного волокна для удовлетворения спроса на высококачественное полотно.
- Увеличение объёмов производства строительных материалов в 2 раза и расширение производства новых видов энергосберегающих материалов.
- Покрытие потребности в лекарственных средствах в фармацевтической отрасли на 70 процентов за счёт отечественных производителей.
- Повышение в 5 раз добавленной стоимости за счёт привлечения в кожевенно-обувную промышленность более 30 зарубежных брендов.
- Увеличение в 3 раза объёма производства мебельной продукции.

Сформулируем некоторые приоритеты развития промышленности республики на ближайшие годы.

1. Осуществление практических мер, направленных на развитие промышленных зон, повышение эффективности свободных экономических зон.
2. Расширение производственной кооперации, реализация проектов по локализации производства соответствующих видов продукции.
3. Продолжение финансирования наиболее важных производственных проектов в рамках инвестиционных программ.
4. Решение вопросов увеличения ресурсной базы коммерческих банков для кредитования промышленных предприятий.
5. Энергосбережение, повышение эффективности использования топливных и энергоресурсов. Разработка правового и организационно-мотивационного механизма рационального использования имеющихся ресурсов, как хозяйствующими субъектами, так и домохозяйствами.
6. Постепенный перевод промышленности на условия функционирования в рамках «зелёной» экономики. Расширение использования возобновляемых источников энергии, в том числе малыми станциями.

Заключение. В Узбекистане обеспечено поступательное развитие промышленности, важнейших её отраслей. Она упрочила позиции в национальной экономике страны, обеспечивая её необходимыми средствами производства и предметами труда; является драйвером развития других отраслей экономики, повышения экспортного потенциала республики, улучшения условий жизни населения страны.

При этом дальнейшее развитие отрасли предполагает осуществление значительных инвестиционных вложений, направленных на создание современных конкурентоспособных производств, обеспечение локализации производства сложных видов промышленной продукции, увеличение доли использования местных ресурсов, подготовку кадров, способных заниматься организацией современного промышленного производства в условиях внедрения цифровизации, достижений в области развития искусственного интеллекта.

Список использованной литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 11.09.2023 г., № УП-158 «О Стратегии «Узбекистан – 2030»» // Национальная база данных законодательства, 12.09.2023 г., № 06/23/158/0694
2. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана от 20.12.2022 года // <https://president.uz/ru/lists/view/5774>
3. Новые возможности для развития промышленности. Материалы видеоселекторного совещания, 10.01.2023 // <https://president.uz/ru/lists/view/5810>
4. Новый Узбекистан открыт для широкого практического сотрудничества на пути устойчивого и «зелёного» развития // <https://president.uz/ru/lists/view/7815>

5. Развитие текстильной и швейно-трикотажной промышленности Узбекистана в 2017-2022 годах: инфографика // <https://yuz.uz/ru/news/razvitiye-tekstilnoy-i-shveyno-trikotajnoy-promshlennosti-uzbekistana-v-2017-2022-godax-infografika>

6. <https://e-cis.info/news/567/110501/>

7. Социально-экономическое развитие Республики Узбекистан. Презентация. // Министерство экономики Республики Узбекистан. 5 апреля 2012 г.

8. Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 2022-2024 годы. <https://stat.uz/ru/ofitsialnaya-statistika/industry>

UDK: 338.46

**AVTOMOBILSOZLIK VA TRANSPORT XIZMATLARI FAOLIYATIDA
MODELLASHTIRISH VA FAOLIYATNI BOSHQARISH ISTIQBOLLARI**

**ПЕРСПЕКТИВЫ МОДЕЛИРОВАНИЯ И УПРАВЛЕНИЯ ОПЕРАЦИЙ В
АВТОМОБИЛЬНОМ И ТРАНСПОРТНОМ СЕРВИСЕ**

**PROSPECTS OF MODELING AND OPERATIONS MANAGEMENT IN
AUTOMOBILE AND TRANSPORT SERVICES**

Maraximov Farrux Xalidjanovich

“AUTORUBBER” MCHJ rahbari, Turin politexnika universiteti
mustaqil izlanuvchisi. ORCID: 0009-0002-3688-3798

Annotatsiya

Ushbu maqolada avtomobilsozlik va transport xizmatlari faoliyatida modellashtirish va faoliyatni boshqarish istiqbollari va omillar ko‘rsatkichlari tahlillari yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: avtomobilsozlik, transport xizmatlari, omillar, ekonometrik tahlil, prognog, korrelyatsion tahlil, endogen omil, bog‘lanish zichli, o‘zgarishiga ta’sir etuvchi omil.

В статье рассматриваются перспективы моделирования и управления эффективностью в автомобильной промышленности и сфере транспортных услуг, а также анализируются факторные показатели.

Ключевые слова: автомобильная промышленность, транспортные услуги, факторы, эконометрический анализ, прогноз, корреляционный анализ, эндогенный фактор, плотность связей, фактор, влияющий на изменение.

This article discusses the prospects for modeling and performance management in the automotive industry and transport services and analyzes factor indicators.

Keywords: automotive industry, transport services, factors, econometric analysis, forecast, correlation analysis, endogenous factor, link density, factor affecting change.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotida ijtimoiy-iqtisodiy tizimlar tarkibidagi soha va tarmoqlarni prognozlamasdan multiplikativ samara beradigan omillar (soha va tarmoqlar) faoliyatidan keladigan umumiy sinergetik samarani rejalashtirish mumkin emas. Oxirgi yillarda iqtisodiy jarayonlarni prognozlash iqtisodiyot tarmoq va sohalarini maqbul darajada ishlashini ta’minlashning asosiy vositalaridan biriga aylanmoqda. Kelgusi davrni rejalashtirish va rivojlantirishning muqobil ssenariylarini ishlab chiqish jarayonida prognozlash jamiyat ishlab chiqarishi va uning maqsadlarini ilmiy asoslashda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish yo‘llarini oldindan ko‘rish vositasi vazifasini bajaradi[1]. Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy modellashtirish uzoq va o‘rta muddatli iqtisodiy samarador yo‘nalishlar, siyosat va qabul qilingan qarorlar amaliyotda qay ahvoldaligini ko‘ra bilish uchun zarur. Ishlab chiqarishni rejalashtirish va boshqarish maqbul qarorlar tanlash va ularning ijrosini ta’minlashi zarur, chunki bugungi kunda jamiyat uchun asoslanmagan qaror qabul qilishdan

ko‘riladigan zarar darajasi ko‘p marotaba o‘sib bormoqda. Shuning uchun zamonaviy xo‘jalik yuritish prognozlash ko‘lami kengaytirilishini uning usul va uslubiyatlari takomillashtirilishini talab etmoqda[2].

Transport xizmatlari faoliyatini rivojlantirish va boshqarish jarayonlari bo‘yicha xorijiy davlatlarda bir qator ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Jumladan, xorijiy olimlardan L.Lomsdon, S.Peydj, J.Tifling, S.Kisling, K.Tompson, R.Skofield, R.Xoll, L. Albiter kabi olimlarning ilmiy ishlari alohida ahamiyat kasb etadi . Ushbu olimlarning tadqiqotlarida transport tizimi, shuningdek, transport xizmatlari faoliyatining rivojlanishi, ularda faoliyatni boshqarish jarayonlarining nazariy jihatlar hamda undan foydalanish samaradorligini oshirish mexanizmlari muayyan darajada nazariy va uslubiy jihatdan o‘rganilgan [3].

Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi (MDH) davlatlarida transport xizmatlari faoliyati va uning boshqarish jarayonlarini rivojlantirishning nazariy hamda uslubiy jihatlar V.G.Shinkarenko, L.B.Mirotn, A.V.Prelovskaya, YE.P. Volodin, P.Nikitenko, V.Bulavko, R.V.Dushkin, R.A.Titov, A.S. Kuskov, YE.G.Ponomareva kabi olimlar tomonidan atroflicha o‘rganilgan . Ushbu tadqiqotlarda MDH olimlari tomonidan transport xizmatlarining rivojlanishi hamda transport-logistika xizmatlarini boshqarish jihatlar tadqiq etilgan hamda soha rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni baholashga e’tibor qaratilgan [4].

Transport xizmatlari hajmini funksiyaning yuqori cho‘qqisi, ya’ni natijaviy omil sifatida belgilab olgan holda, unga ta’sir etuvchi omil ko‘rsatkichlarini soha mutaxassislarining yetakchi ekspertlari ishtirokida o‘tkazilgan ekspert tahlili asosida tanlangan quyidagi ko‘rsatkichlar tanlandi (1-jadval):

- X₁ – tashilgan yuklar hajmi;
- X₂ – qatnov yo‘llarining uzunligi;
- X₃ – tashilgan yo‘lovchilar soni;
- X₄ – tashish va saqlash sohasida bandlar soni.

Endogen omil va unga ta’sir etuvchi ekzogen omil ko‘rsatkichlarining mohiyati ko‘riladigan bo‘lsa, ta’sir etuvchi omillar sifatida resurs hamda transport xizmatlari asosida amalga oshirilgan faoliyat natijalari orqali muhim ta’sirga ega bo‘lgan omillarni ifodalovchi omil ko‘rsatkichlari asosida ishlab chiqarish modeli ko‘rinishidagi model ishlab chiqildi. Ajratib olingan asosiy endogen va ekzogen omillarning bog‘lanishi asosida Transport xizmatlari hajmining o‘zgarish trendlarini aniqlash maqsadida yuqoridagi vaqtli qator ko‘rinishidagi ma’lumotlarni EViews10 dasturidan foydalangan holda tahlil qilindi [5].

1-jadval

Transport xizmatlari hajmi va uning o‘zgarishiga ta’sir etuvchi omil ko‘rsatkichlari[11]

Yillar	Transport xizmatlari hajmi, mlrd. so‘mda (Y ₁)	Tashilgan yuklar, mln.t (X ₁)	Qatnov yo‘llarining uzunligi, ming km (X ₂)	Tashilgan yo‘lovchilar, mln.kishi (X ₃)	Tashish va saqlash sohasida bandlar soni, ming kishi (X ₄)
2011	13571,7	827,5	64,72	4507,8	528,7
2012	16498,8	858,7	64,62	4763,0	549,1
2013	20562,0	930,0	64,56	4909,9	570,2
2014	23781,0	1 000,4	64,18	5169,9	592,1
2015	26817,3	1 070,5	63,93	5380,0	614,7
2016	30617,8	1 132,5	63,85	5560,4	638,2
2017	36217,2	1 146,2	64,21	5679,0	623,8
2018	44159,4	1 243,0	64,19	5951,5	633,6
2019	54473,5	1 319,8	64,08	6025,1	646,5
2020	53662,9	1 366,7	63,81	5295,9	654,9
2021	67238,6	1 420,2	63,87	6029,7	630,8
2022	83985,6	1 420,9	64,09	6245,3	636,3
2023	180741,4	1 525,7	68,06	6353,5	674,1
2024	214290,7	1 584,3	68,36	6491,0	684,0

Ushbu jadvalda ajratib olingan natijaviy va ta’sir etuvchi omil ko’rsatkichlarining o’lchov birligi bir xil emasligi, ya’ni omil ko’rsatkichlarining bir jinsli emasligi sababli asosiy trend modelini chiziqli logarifmik bog’lanish ko’rinishida aniqlab olamiz. Buning uchun omil ko’rsatkichlarining barchasini natural logarifmik ko’rsatkichlarga keltirib olinadi (2-jadval).

Views10 dasturiy paketidan foydalangan holda amalga oshirilgan regression tahlil jarayonida aniqlangan parametrlar hamda modelning ahamiyati dastur tomonidan hisoblangan asosiy baholash ko’rsatkichlari orqali baholangan. Regression tahlil natijalaridan ushbu holat uchun regression modelning koeffitsiyentlarini ajratib olgan holda trendning chiziqli logarifmik modelini shakllantirib olinadi [6].

2-jadval

Transport xizmatlari hajmi va uning o’zgarishiga ta’sir etuvchi omil ko’rsatkichlarining logarifmik qiymati [8]

t	LnY	LnX ₁	LnX ₂	LnX ₃	LnX ₄
2011	9,5	6,7	4,17	8,4	6,3
2012	9,7	6,8	4,17	8,5	6,3
2013	9,9	6,8	4,17	8,5	6,3
2014	10,1	6,9	4,16	8,6	6,4
2015	10,2	7,0	4,16	8,6	6,4
2016	10,3	7,0	4,16	8,6	6,5
2017	10,5	7,0	4,16	8,6	6,4
2018	10,7	7,1	4,16	8,7	6,5
2019	10,9	7,2	4,16	8,7	6,5
2020	10,9	7,2	4,16	8,6	6,5
2021	11,1	7,3	4,16	8,7	6,4
2022	11,3	7,3	4,16	8,7	6,5
2023	12,1	7,3	4,2	8,8	6,5
2024	12,3	7,4	4,2	8,8	6,5

Manba: Muallif hisob-kitoblari asosida ishlab chiqilgan.

2-jadvaldagi 14 yillik dinamik qatordagi statistik ma’lumotlarning korrelyatsion-regression tahlili asosida transport xizmatlari hajmi va unga ta’sir etuvchi omillar ta’sirida o’zgarishning ko’p omilli ekonometrik modeli tuzildi. Unga ko’ra ushbu jarayonni ifodalovchi

$$\text{LnY} = 3,15 \cdot \text{LnX}_1 + 11,42 \cdot \text{LnX}_2 + 1,17 \cdot \text{LnX}_3 - 1,63 \cdot \text{LnX}_4 - 58,99 \quad (1)$$

regressiya tenglamasi tuzildi.

Ushbu logarifmik model potentsirlash asosida transport xizmatlari hajmini ifodalovchi chiziqli ko’rinishdagi ekonometrik model ishlab chiqildi:

$$Y_1 = \frac{X_1^{3,15} \cdot X_2^{11,42} \cdot X_3^{1,17}}{X_4^{1,63} \cdot e^{58,99}} \quad (2)$$

Transport xizmatlari faoliyatini yanada rivojlantirish va istiqbolda faoliyatni rivojlantirishga bevosita ta’sir etuvchi omillarni baholash asosida ishlab chiqilgan trend modellari asosida 2025-2030 yillarda transport xizmatlari hajmi o’zgarishining istiqboldagi ko’rsatkichlari hamda ularni hisoblash uchun eng qulay modellar ro’yxati keltirildi. Ushbu amaliyotda foydalanish uchun taklif etilayotgan modellar soha faoliyatining taraqqiyotida chora-tadbirlar, yo’l-xaritalar, dasturlar hamda strategiyalarni ishlab chiqish uchun ko’p variantli ssenariylar sifatida foydalanish mumkin (3-jadval).

3-jadval

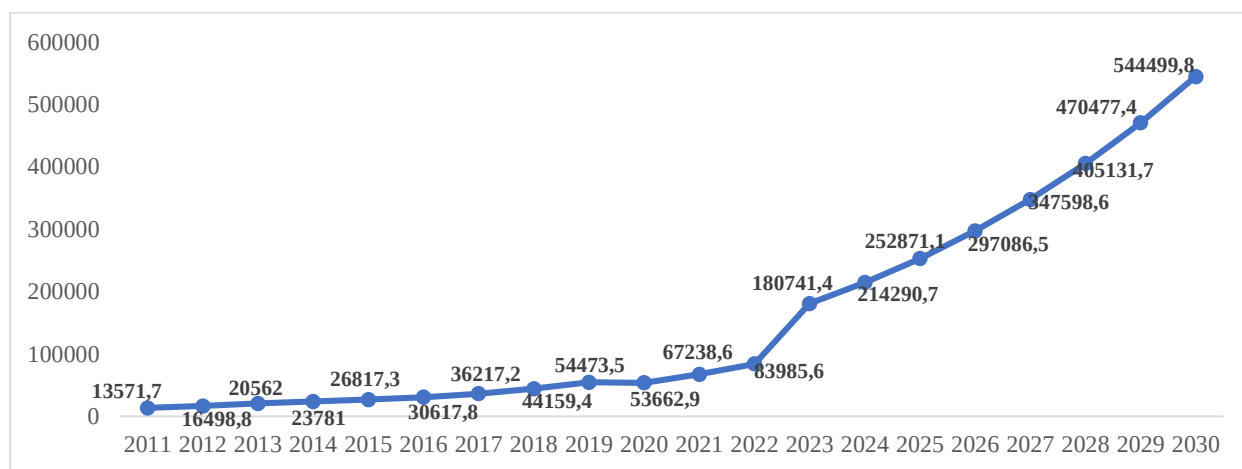
Transport xizmatlari hajmi va unga ta’sir etuvchi omil ko’rsatkichlarining trend modellari hamda 2025–2030-yillar uchun prognoz ko’rsatkichlari [8]

Ko’rsatkichlar va ularning omilli modellari	Prognoz ko’rsatkichlari					
	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Transport xizmatlari hajmi, mlrd. so’m $Y_1 = \frac{X_1^{3,15} \cdot X_2^{11,42} \cdot X_3^{1,17}}{X_4^{1,63} \cdot e^{58,99}}$	252871,1	297086,5	347598,6	405131,7	470477,4	544499,8
Tashilgan yuklar hajmi, mln.t $x_1 = 58,62 \cdot t + 763,65$	1 643,0	1 701,6	1 760,2	1818,8	1877,4	1936,1

Qatnov yo‘llarining uzunligi, ming km $x_2 = 0,29965 \cdot t + 64,16$	68,65	68,95	69,25	69,6	69,9	70,2
Tashilgan yo‘lovchilar soni, mln.kishi $x_3 = 137,496 \cdot t + 4566,067$	6628,5	6766,0	6903,5	7041,0	7178,5	7316,0
Tashish va saqlash sohasida bandlar soni, ming kishi $x_4 = 9,88 \cdot t + 545,68$	693,9	703,8	713,6	723,5	733,4	743,3

Manba: Muallif hisob-kitoblari asosida ishlab chiqilgan.

Yuqoridagi omilli bog‘lanishlar asosida biz tomonimizdan transport xizmatlari faoliyatining rivojlanishida eng muhim deb topilgan ko‘rsatkichlarning natijaviy ko‘rsatkichi hisoblangan transport xizmatlari hajmiga omillar ta’siri asosidagi rivojlanish ssenariysi ishlab chiqildi. Aniqlangan trendlardan foydalanish sohaga kiritilayotgan resurs hajmini to‘g‘ri taqsimlagan holda resurs birligidan olinadigan samarani optimallashtirish imkonini beradi.

1-rasm. Transport xizmatlari hajmi ko‘rsatkichining 2011–2030-yillarda o‘zgarishi, mlrd so‘m (2025–2030-yil prognoz ko‘rsatkichlari) [8]

Manba: Muallif tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan.

Ko‘p omilli bog‘lanish asosida aniqlangan trend modellari kelgusi davrda soha faoliyati asosiy ko‘rsatkichlarining tanlangan omillar ta’sirida ma’lum bir chegaradagi xatoliklarni hisobga olgan holda o‘zgarishini oldindan prognozlash imkonini beradi. Tadqiqot jarayonida turistik destinatsiyalardan foydalanish asosida sohada yaratilgan yalpi qo‘shilgan qiymat hajmining o‘zgarishi ham 4 ta asosiy omil ta’sirida kelgusi davr uchun prognoz qiymatlarni aniqlashda qo‘l keladi [7].

Yuqorida ishlab chiqilib amaliyotda foydalanish uchun taklif etilayotgan model va shu kabi ssenariylardan foydalanishda transport xizmatlari hajmini oshirish nuqtai nazaridan kiritilayotgan resurslar (ekzogen omillar) hajmini har bir birlik qo‘shimcha kiritilayotgan resurs birligidan olinadigan samarani hisobga olgan holda belgilash ko‘rsatilayotgan transport xizmatlari samaradorligini optimal ta’minlash imkonini beradi hamda transport xizmatlari faoliyatining muvozanatlashgan holda barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jean-Paul Rodrigue – The Geography of Transport Systems, New York, 2018
2. Quinet E and Vickerman R. (2004). Principles of transport economics. Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited.
3. Tiffin J and Kissling C (2007). Transport communications. Understanding global networks enabling transport services. London. Kogan Page.
4. Zavitsas K, Kaparias I, Bell M & Tomassini M. (2010). Transport problems in cities. *ISIS*

5. Hough G & Hassanien A. (2010). Transport choice behaviour of Chinese and Australian tourists in Scotland. *Research in Transportation Economics*, 26(1), 54–65.
<http://doi.org/10.1016/j.retrec.2009.10.008>
6. Castillo J. M. & Benitez F. G. (2013) Determining a public transport satisfaction index from user surveys, *Transportmetrica A: Transport Science*, 9:8, 713-741, DOI: 10.1080/18128602.2011.654139
7. Thompson K., Schofield P. (2007). An investigation of the relationship between public transport performance and destination satisfaction. *Journal of Transport Geography* 15 (2007) 136–144
9. <http://www.gov.uz>
10. <http://www.lex.uz>
11. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

UDK: 338.656

**JAMOAT TRANSPORTIDA BLOKCHEYN VA IOT ASOSIDA AVTOPARKNI
BOSHQARISH: TOKENIZATSIYA MODEL**

**УПРАВЛЕНИЕ АВТОПАРКОМ НА ОСНОВЕ БЛОКЧЕЙНА И ИОТ В
ОБЩЕСТВЕННОМ ТРАНСПОРТЕ: МОДЕЛЬ ТОКЕНИЗАЦИИ**

**MANAGING THE FLEET BASED ON BLOCKCHAIN AND IOT IN PUBLIC
TRANSPORT: TOKENIZATION MODEL**

Ravshanov Malik Naimovich

"Transport logistikasi" kafedrası dotsenti, Toshkent
davlat transport universiteti, m_ravshanov@mail.ru

Komilov Asror Akmalovich

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tayanch doktoranti
aakomilov@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada jamoat transporti tizimida blokcheyn va buyumlar interneti (IoT) texnologiyalari integratsiyasi asosida tokenizatsiya modelidan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Taklif etilgan model har bir transport vositasining texnik holatini mikrotokenlar orqali monitoring qilish, texnik xizmat ko‘rsatishni bashorat qilish va avtomatlashtirishga imkon beradi.

Kalit so‘zlar: blokcheyn, IoT, tokenizatsiya, jamoat transporti, aqlli shartnomalar, avtoparkni boshqarish

В статье рассматриваются возможности применения модели токенизации, основанной на технологиях блокчейна и Интернета вещей (IoT), в системе общественного транспорта. Предлагаемая модель позволяет в реальном времени контролировать техническое состояние каждого транспортного средства с помощью микротокенов, планировать профилактическое обслуживание и автоматизировать выполнение сервисных работ.

Ключевые слова: блокчейн, IoT, токенизация, общественный транспорт, смарт-контракты, управление автопарком

This paper analyzes the potential application of a tokenization model based on blockchain and Internet of Things (IoT) technologies in the public transport system. The proposed model enables real-time monitoring of each vehicle’s technical condition through microtokens, predictive maintenance scheduling, and automated service execution.

Keywords: blockchain, IoT, tokenization, public transport, smart contracts, fleet management

Raqamli texnologiyalar, xususan blokcheyn va IoT, jamoat transporti sohasida samaradorlik va ishonchlilikni oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Toshkent shahrida transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish jarayonida real vaqt rejimida monitoring, avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish va texnik xizmat ko‘rsatishni bashorat qilish tizimlarini joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi. Ushbu maqolada avtoparkni boshqarishda tokenizatsiya modelining nazariy asoslarini, uning ishlash mexanizmini, afzallik va cheklovlarini hamda amaliy qo‘llash istiqbollarini tahlil qilinadi.

Avtoparkni boshqarishga oid yorqin misol, blokcheynli tokenga asoslangan avtomobil monitoringi modeli, bunda har bir jamoat transporti vositasiga (masalan, avtobus) 500 000 mikrotokenga bo‘lingan makrotoken sifatida taqdim etiladi. Ushbu tizim transport vositalarining eskirishini miqdoriy ko‘rsatkichlarga aylantiradi, bu esa belgilangan jadvallarga tayanmasdan, bashoratli texnik xizmat ko‘rsatish imkonini beradi [1].

Tokenizatsiyaning ishlash tartibi: har bir avtomobil (makrotoken) uning holatini ifodalovchi 500 000 mikrotokenga ega bo‘ladi. Avtobus ishlaganda, mikrotokenlar bosib o‘tgan masofa (kilometr), tashilgan yo‘lovchilar soni, bekatlar soni, ob-havo sharoiti (ekstremal harorat, yomg‘ir, qor), dvigatelning ish vaqti va yoqilg‘i sarfi, yo‘l-transport hodisalari asosida kamayadi. Xizmat ko‘rsatish harakatlari mikrotokenlarni to‘ldiradi, transport vositasining sog‘lig‘ini tiklaydi.

Ish jarayoni bosqichlari:

1. IoT sensorlari avtomobil holati ma’lumotlarini to‘playdi (masalan, kilometr, yoqilg‘i sarfi, tormozning aşınması).
2. Ma’lumotlar uzatish xarajatlarini kamaytirish uchun GDEPZ usuli yordamida optimallashtirilgan uyali yoki sun‘iy yo‘ldosh tarmoqlari orqali uzatiladi.
3. Blockchain real vaqt rejimida tranzaksiyalarni qayd qiladi, har bir avtomobil uchun mikrotoken balansini yangilaydi.
4. Token balansi kritik darajaga etganda, aqlli shartnomalar avtomatlashtirilgan texnik xizmat ko‘rsatishni ishga tushiradi.
5. Xizmat yozuvlari blokcheynda saqlanadi, shaffoflikni ta’minlaydi va soxta texnik da’volarning oldini oladi.

Tokenni yo‘qotish va to‘ldirishning matematik modeli:

Matematik model orqali avtomobilning sifat ko‘rsatkichini ($Q(T)$) kamayish va to‘ldirish formulalari yordamida kuzatib boriladi.

Tokenni kamayish formulasi

$$Q(T)_t = \sum_{i=1}^n R_i a_{t1} + \sum_{j=1}^m I_j b_{t2}$$

- R_i = Kamaytirish omillari (bosilgan kilometrlar, tashilgan yo‘lovchilardan, kritik ob-havo)
- I_j = Ko‘payish omillari (xizmat ko‘rsatish, moyini almashtirish, ta’mirlash)
- a_{t1}, b_{t2} = O‘zgarish koeffitsientlari

1-jadval

An’anaviy va blokcheynga asoslangan texnik xizmat ko‘rsatishning qiyosiy tahlili

Parametr	An’anaviy tizim	Blokcheynga asoslangan tizim
Ta’mirlashni rejalashtirish	Ruxsat etilgan intervallar	Dinamik, real vaqtda ma’lumotlarga asoslangan
Insonga omili aralashuvi	Yuqori	Smart kontraktlar orqali avtomatlashtirilgan
Xato darajasi	Inson xatolariga moyil	Blokcheyn shaffofligi bilan minimallashtirilgan
Ta’mirlash xarajatlari	Nazoratsiz	Optimallashtirilgan, bashoratli
Qaror qabul qilish vaqti	Bir necha kun	Tezkor

Manba: Muallif ishlanmasi

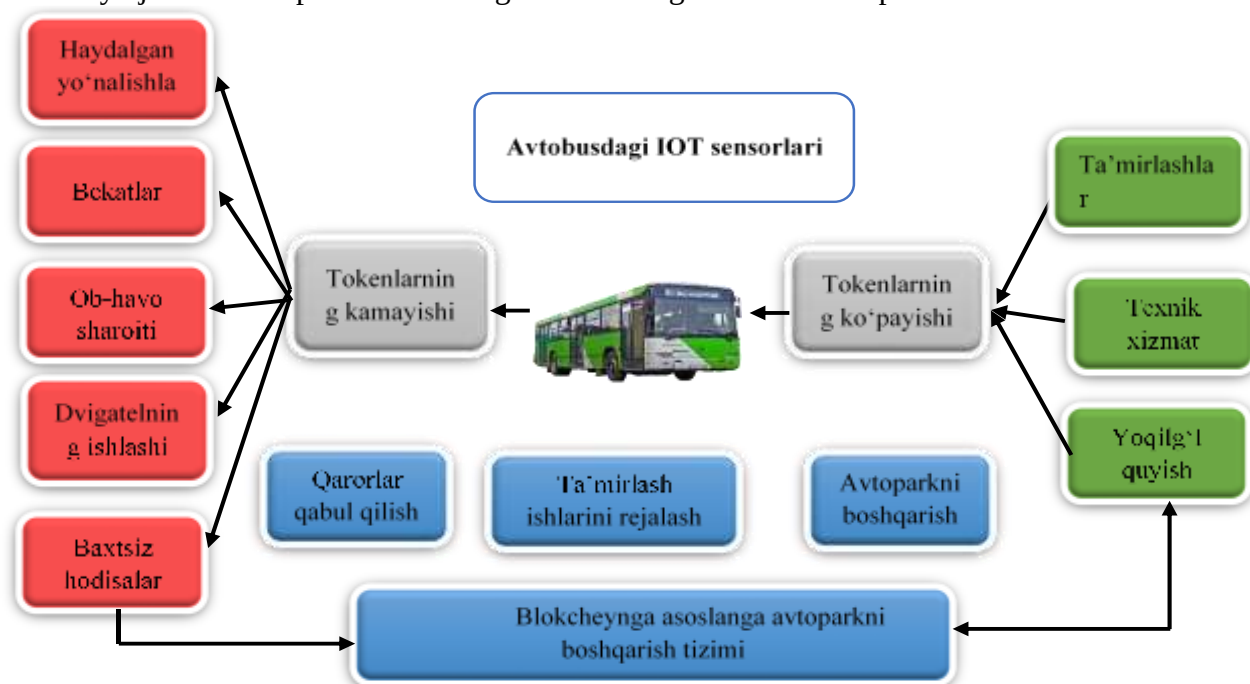
Ushbu yondashuv to‘liq nosozlikdan oldin texnik xizmat ko‘rsatishni rejalashtirish orqali kutilmagan buzilishlarning oldini oladi. Aqlli shartnomalar token chegaralariga erishilganda ogohlantirishlarni ishga tushirish orqali texnik xizmat ko‘rsatishni rejalashtirishni avtomatlashtiradi.

An’anaviy texnik xizmat ko‘rsatish tizimlari bilan taqqoslaganda, blokcheynga asoslangan tokenizatsiya samaradorlikni oshiradi, xarajatlarni kamaytiradi va ishonchlikni oshiradi.

Taklif etilayotgan tokenizatsiyaga asoslangan blokcheyn modeli transport vositalarini kuzatish va xizmat ko‘rsatishga real vaqtda, ma’lumotlarga asoslangan va avtomatlashtirilgan yondashuvni ta’minlash orqali jamoat transportiga texnik xizmat ko‘rsatishda inqilob qiladi.

Har bir sohada bo‘lgani kabi blokcheyn integratsiyaning afzalliklari va muammolari ham mavjud va quyida ularning eng muhimlari sanab o‘tiladi. Avvalambor ushbu tizimning afzalliklarga quyidagilar kiradi:

Kengaytirilgan shaffoflik: har bir tranzaksiya barcha vakolatli manfaatdor tomonlarga ko‘rinadi, bu nomuvofiqliklarni minimallashtiradi va samarali auditni ta’minlaydi [2]. Shaffoflik blokcheyn jamoat transporti xizmatlariga olib keladigan muhim komponent hisoblanadi.

1-rasm. Tokenizatsiya modelining ishlash prinsipi

Manba: Muallif ishlanmasi

Har bir tranzaksiya yoki yangilanish barcha ishtirokchi manfaatdor tomonlarga ko‘rinadigan kattaroq reestir qayd etiladi. Yo‘lovchilar sonini ko‘paytirish uchun aholining transport xizmatlariga bo‘lgan ishonchi muhim ahamiyatga ega bo‘lgan Toshkent kabi shaharda blokcheyn integratsiyasi ushbu ishonchni qayta tiklashning asosiy elementi bo‘lib xizmat qilishi mumkin (1-rasm).

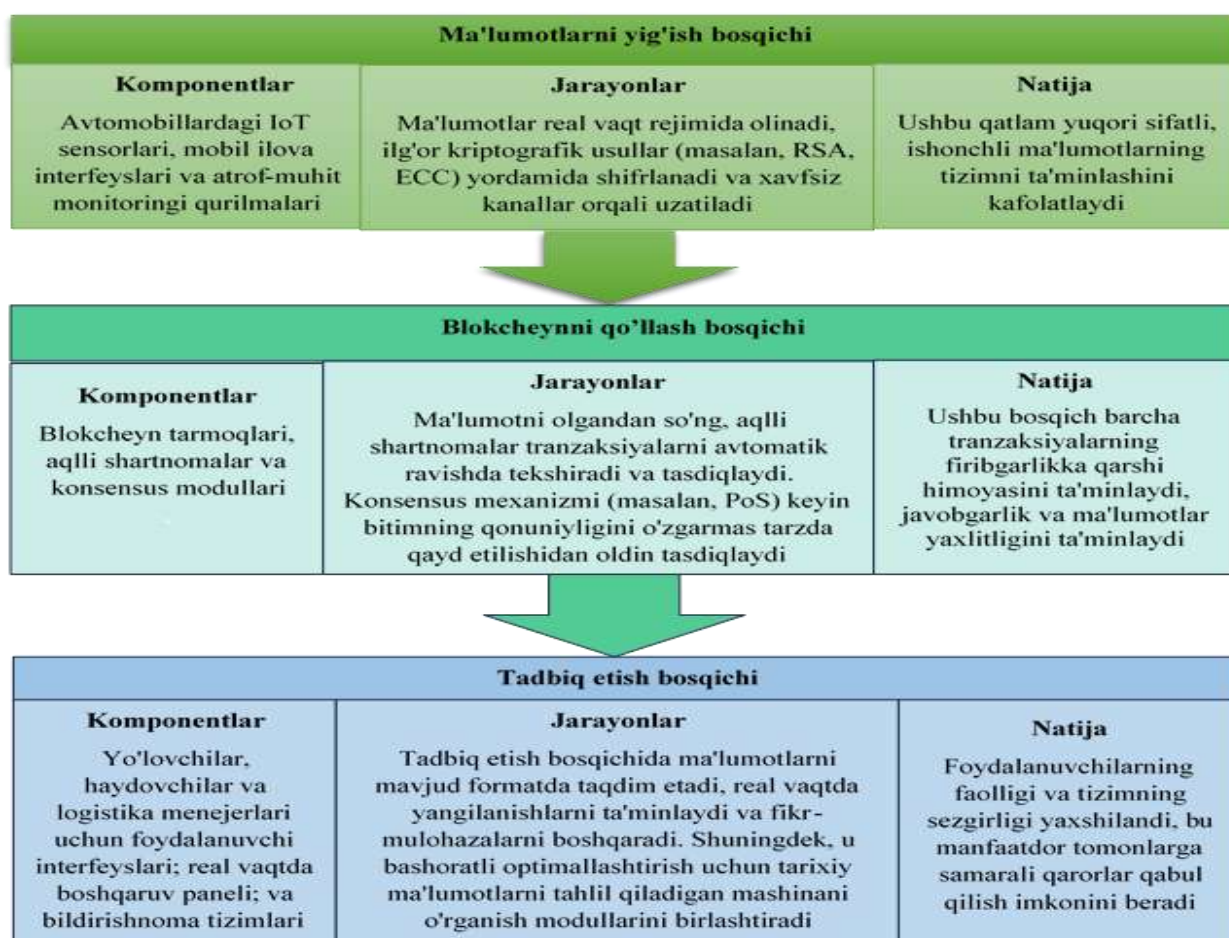
Xavfsizlik va ma’lumotlar yaxlitligi: blokcheyn kriptografik choralari ma’lumotlar ishonchliligini ta’minlab, kiberhujumlar va ruxsatsiz o‘zgarishlardan himoya qiladi[3]. Kriptografik blokcheyn texnikasidan foydalangan holda, har bir tranzaksiya manipulyatsiyaga qarshi himoyalanaadi va chiptalarni sotish bo‘yicha muhim ma’lumotlar, jumladan, sotib olish vaqti, narxi va yo‘lovchilarning identifikatsiyasi, uni qayta ichki audit va shu bilan bir qatorda o‘zgartirishsiz tarzda qayd etish mumkin.

Operatsion samaradorlik: aqlli shartnomalar orqali avtomatlashtirish vositachilarga bo‘lgan ehtiyojni kamaytiradi va xizmat protokollarining bajarilishini tezlashtirada [4]. Multimodal transport tizimlarining murakkabliklarida harakatlanadigan shaharlarda blokcheyn avtobuslar, taksilar va boshqa transport turlari o‘rtasida mukammal almashinuvni ta’minlovchi integratsiya vositasi bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Avtomatlashtirilgan to‘lovni qayta ishlash: chiptalarni xarid qilish va yetkazib berish to‘lovlari bilan bog‘liq operatsiyalar avtomatik ravishda amalga oshiriladi, bu ma‘muriy qo‘shimcha xarajatlarni kamaytiradi [3]. Ushbu qulaylik yo‘lovchilar jamoat transportidan yanada ko‘proq foydalanishiga olib keladi, pirovardida, jamoat transporti operatorlari uchun moliyaviy shaffoflikni ta‘minlagan holda mahalliy iqtisodiyotga foyda keltiradi.

Real vaqtda kuzatuv: yo‘lovchilarning qatnovlari real vaqt rejimida kuzatilishi mumkin, ma‘lumotlar blokcheynda xavfsiz saqlanadi.

Xizmat darajasidagi kelishuv (SLA) ijrosi: aqlli shartnomalar orqali oldindan belgilangan xizmat ko‘rsatish shartlari bajarilishini ta‘minlaydi, natijada ishlash ko‘rsatkichlari asosida avtomatik ravishda jarimalar yoki mukofotlar belgilanadi [5]. Aqlli shartnomalar blokcheynda oldindan belgilangan shartlarni dasturlash imkonini beradi, natijada belgilangan mezonlar bajarilganda tranzaksiya avtomatik ravishda amalga oshiriladi. Bu avtoparkni boshqarishga proaktiv yondashuvni keltirib chiqaradi, natijada tizim barqarorligini ta‘minlaydi va harakatsizlik vaqtini qisqartiradi.

2-rasm. Taklif etilayotgan algoritmik ketma-ketlik

Manba: Muallif ishlanmasi

Xulosa qilib aytganda, chiptalar tizimiga blokcheyn texnologiyalarining kiritilishi jamoat transporti xizmatlarda inqilob qilish imkoniyatiga ega. Firibgarlikni oldini olishdan tortib yaxshilangan ma‘lumotlar tahlili va tranzaksiya shaffofligi orqali daromadlarni boshqarishni oshirishgacha, blokcheyn ilovasi jamoat transporti chiptalari amaliyotini modernizatsiya qilishga yo‘l ochishi mumkin. Operatsion samaradorlik, foydalanuvchilar qoniqishi va tizimli ishonchga ta‘siri chuqurdir, bu esa mahalliy hokimiyatlardan shahar transporti rivojlanish strategiyasini boshqarishda ushbu yutuqlarni tanqidiy ko‘rib chiqishni talab qiladi.

Lekin ushbu texnologiya integratsiyasining ehtimoliy muammolari ham mavjud va quyida ular tahlil qilinadi:

• Masshtabliklik: tranzaktsiyalar soni ortib borayotganligi sababli, tarmoq unumdorlikni pasaytirmasdan katta hajmlarni boshqarishga qodir bo‘lishi kerak.

• O‘zaro muvofiqlik: blockcheyinni jamoat transportida mavjud eski tizimlar bilan integratsiya qilish mustahkam interfeys va standartlarni talab qiladi.

• Tartibga solish va maxfiylik bilan bog‘liq muammolar: shaffoflikni ta‘minlash bilan birga ma‘lumotlar maxfiyligini ta‘minlash, ayniqsa nozik shaxsiy ma‘lumotlar bilan ishlaydigan tizimlarda muhim masala bo‘lib qolmoqda.

Ushbu algoritmik asos jamoat transporti tizimida iqtisodiy samaradorlik, xavfsizlik va shaffoflikni ta‘minlaydi (2-rasm).

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, blokcheyn va IoT asosida tokenizatsiya modeli jamoat transporti tizimida texnik xizmat samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va foydalanuvchilar ishonchini mustahkamlash imkonini beradi. Taklif etilgan mexanizm shaffoflik, xavfsizlik va operatsion optimallikni ta‘minlab, transport boshqaruvini yangi bosqichga olib chiqadi. Shu bilan birga, masshtabliklik, o‘zaro muvofiqlik va normativ-huquqiy to‘siqlarni bartaraf etish joriy etishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Trofimov, S.; Voskov, L.; Komarov, M. Decentralized Public Transport Management System Based on Blockchain Technology. Appl. Sci. 2025, 15, 1348. <https://doi.org/10.3390/app15031348>
2. Swan, M. (2015). Blockchain: Blueprint for a New Economy. O‘Reilly Media
3. Wright, A., & De Filippi, P. (2015). Decentralized blockchain technology and the rise of lex cryptographia. Social Science Research Network. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2580664
4. Christidis, K., & Devetsikiotis, M. (2016). Blockchains and smart contracts for the Internet of Things. IEEE Access, 4, 2292–2303.
5. Wang, S., Wan, J., Li, D., & Zhang, C. (2019). Implementing smart factory of Industrie 4.0: An outlook. International Journal of Distributed Sensor Networks, 15(6), 1550147719851422.

УДК: 336.57

ЎЗБЕКИСТОНДА СПОРТ СОҲАСИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШ ҲОЛАТИ ВА ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ ФИНАНСИРОВАНИЯ СПОРТА В УЗБЕКИСТАНЕ

THE STATE AND TRENDS OF SPORTS FINANCING IN UZBEKISTAN

Эркабоев Жалолиддин Эркабой ўғли

Ўзбекистон Миллий университети мустақил изланувчиси

Аннотация

Мақолада миллий спорт соҳасини молиялаштиришни назарий асослари ҳамда ривожланган маблакатлар тажрибалари ўрганилган. Шунингдек, давлат бюджетидан спорт соҳасига ажратилган маблағлар ва уларнинг таркиби таҳлил қилинган. Таҳлил натижалари бўйича илмий-амалий тақлифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: спорт, спорт менежменти, спорт тизимини давлат томонидан қўллаб қувватлаш, спорт мусобақалари

В статье рассматриваются теоретические основы финансирования национальной спортивной отрасли и опыт её расширенного финансирования. Проанализированы средства,

выделяемые спортивной отрасли из государственного бюджета, и их структура. По результатам анализа разработаны научно-практические предложения.

Ключевые слова: спорт, спортивный менеджмент, государственная поддержка спортивной системы, спортивные соревнования

The article examines the theoretical basis of financing the national sports sector and the experiences of advanced financing. Also, the funds allocated to the sports sector from the state budget and their composition were analyzed. Based on the results of the analysis, scientific and practical proposals were developed.

Key words: sports, sports management, state support of the sports system, sports competitions

Миллий иқтисодиётнинг турли соҳаларида бўлгани сингари спорт менежменти амал қилишининг илғор хори амалиётини тадқиқ қилиш, уни қиёсий таққослаш асосида маҳаллий спорт менежменти самарадорлигини ошириш, уни халқаро стандартларга интеграциялашувини кучайтириш долзарб аҳамият касб этади. Шунингдек, спорт соҳаси глобал цивилизациясининг муҳим таркибий қисми сифатида жамият ҳаётида ижтимоий, иқтисодий, маданий ва шу билан биргаликда, инсонлар саломатлиги билан боғлиқ муносабатлар тизимида тобора чуқур ўрнашиб келаётган соҳалардан ҳисобланиб, турли мамлакатларда аҳоли ўртсида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилишнинг самарали механизмлари ишлаб чиқилганлиги билан ажралиб туради. Бу эса кейинги йилларда мамлакатда нафақат спорт соҳасини барқарор ривожлантириш, балки аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилишда жаҳонда спорт менежменти бўйича етакчи мамлакатлар амалиётини қиёсий таққослаш асосида олинган хулосалар орқали маҳаллий спорт менежментини такомиллаштириш заруриятини янада ортишига хизмат қилади.

Иқтисодий адабиётда менежмент соҳасидаги тадқиқотлар сони ортиб боргани сари менежментнинг оператив ва стратегик турлари ўзаро фарклана бошланган. Жумладан, Н.В. Комарова менежмент назарияларини таҳлил этиш жараёнида уларни қуйидаги тартибда изоҳлайди: “Стратегик менежмент соҳа бўйича стратегик чора-тадбирлар мажмуасини ишлаб чиқиш, уни тегишли вақтлар бўйича амалга оширилишини тақсимлаш, ташкиллаштириш, назорат қилиш орқали кўзланган стратегик мақсадга эришишни ўз ичига олса, оператив менежмент стратегик менежмент доирасида кўзланган мақсад ва вазифаларга эришиш жараёнида амалга ошириладиган тезкор тактик чора-тадбирлар тизимидан ташкил топади”[1]. Бундан кўриниб турибдики, оператив менежмент стратегик менежментнинг таркибий компоненти сифатида хизмат қилади.

Спорт менежменти иқтисодий адабиётда менежмент соҳасининг фаолият тури бўйича бир шакли бўлиб, умумий менежмент назарияларига хос бўлган хусусиятлар билан биргаликда, ўзига хос бўлган хусусий жиҳатлари билан бошқа соҳалар менежментидан ажралиб туради. Спорт менежментининг ўзига хос хусусиятларини таҳлил қилишда бу борада иқтисодий адабиётда айрим иқтисодчи олимлар томонидан унинг моҳиятини ёритиш бўйича фикрларини қиёсий таққослашни лозим топдик. Жумладан, С.С. Филиппов фикрича, “спорт менежменти – спорт соҳасида бир бири билан боғлиқ бўлган турли жараёнларни, ижтимоий-иқтисодий муносабатлар тизимини бошқариш амалиёти бўлиб, спортчиларни тайёрлаш, спорт тадбирларини ташкиллаштириш, режалаштириш, назорат қилиш, функционал тақсимот билан боғлиқ турли вазифаларни ҳал этиш орақли юқори натижалаарга эришиш жараёнини ўз ичига олади” [2]. Ушбу таъриф спорт менежментида кўпроқ ташкилий масалаларга устувор аҳамият касб этишини кўрсатмоқда. Шунга ўхшаш илмий қараш Г.Р. Латфуллин томонидан ҳам ишлаб чиқилган бўлиб, унга кўра: “Спорт менежменти тизими спортчиларни мусобақаларга тайёрлаш, уларни танлаш, спорт иншоотларини қуриш, уларни жойлаштириш, спорт тадбирларини ташкил этиш, тадбир иштирокчиларини жойлаштириш, уни молиялаштириш ва юқори натижаларга эришишлари учун спортчиларни рағбатлантириш каби чора-тадбирлар мажмуасини ўзида акс эттирган тишкий-иқтисодий тизим ҳисобланади” [3].

Таҳлилларга кўра, тараққий этган мамлакатлар амалиётида спорт менежменти кичик гуруҳлар билан ишлаш орқали аҳолини спорт билан қамров даражасини оширишга қаратилганлиги билан аҳамиятли ҳисобланади (1-расм). Жумладан, бу турдаги менежмент амалиётига икки босқичли гуруҳлаш амалга оширилиши аниқланди. Бунда биринчи галда спорт йўналиши бўйича гуруҳлаш амалга оширилса, иккинчи даражада ижтимоий-физиологик меъёрларга асосланган гуруҳлаш амалга оширилади. Икки даражали гуруҳлашни амалга ошириш орқали тараққий этган мамлакатлар спорт менежменти амалиётида инсон омили билан боғлиқ бўлган индидуал кизиқишлар, жисмоний-физиологик умумийлик, умумий мақсадлар асосида спорт тўғрақларида иштирок этилиши ҳисобига аҳолининг спортга бўлган кизиқишларини орттиришга эришганлиги билан аҳамиятли ҳисобланади.

1-расм. Тараққий этган мамлакатлар амалиётида спорт менежменти амал қилиш хусусиятлари

Манба: Муаллиф ишланмаси

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, бугунги кунда ҳнч бир мамлакат спорт менежменти амалиётида у ёки бу турдаги моделдан тўлиқ фойдаланилмайди. Яъни, ҳар бир мамлакат турли спорт йўналишларининг ривожланганлик даражасидан келиб чиққан ҳолда қайсидир спорт менежменти модели учун хос бўлган хусусиятларни ўз амалиётига жорий этади ва миллий спорт менежменти моделини шакллантиради. Бу эса ушбу моделларнинг қиёсий таҳлилини (1-жадвалга қаранг) амалга ошириш асосида Янги Ўзбекистон спорт менежментининг миллий моделини шакллантириш имкониятларини аниқлашни талаб этади.

Қиёсий таҳлил натижаларига кўра, марказлашган модел асосан спорт соҳасидаги давлат харажатларининг юқорилиги ва кўпроқ ижтимоий манфаатдорликка устуворлик қаратилганлиги ҳамда миллий спорт тизимида тўлиқ қўлланилиши билан либерал ва аралаш моделдан ажралиб туради. Шунингдек, моделнинг камчилиги соҳада хусусий сектор вакиллари иштирокининг камлиги, яъни, иқтисодий манфаатдорликнинг паст даражада эканлиги ҳисобланади.

Спорт менежменти амал қилишининг илғор хориж амалиётини қиёсий таҳлил қилиш асосида қуйидагилардан мамлакатимиз амалиётида ижодий фойдаланиш мумкин, деб ҳисоблаймиз:

- хусусий сектор вакиллари спорт соҳасидаги иштирокини фискал дастаклар орқали кенгайтириш;
- спорт машғулотларини ташкил этишда иккинчи даражадаги гуруҳлаш тизимида хос бўлган миллий ижтимоий-физиологик меъёрларни ишлаб чиқиш сосида спорт талабини кичик гуруҳ (клуб) лар билан ишлаш орқали самарали қондириш;
- спорт соҳасидаги иқтисодий манфаатдорликни таъминлаш;

- ҳар бир спорт йўналиши бўйича кичик гуруҳ (клуб) лар учун мўлжалланган спорт машғулотларини ўташнинг илмий асосланган меъёрларини ишлаб чиқиш
- спорт менежменти тизимида давлат хусусий шериклик механизмини улушга асосланган амалиётига ўтишга ҳ.к.

1-жадвал

Спорт менежменти моделларининг қиёсий таҳлили

Хусусиятлар	Спорт менежменти моделлари		
	Марказлашган модел	Либерал модел	Аралаш модел
Давлат иштироки	Устувор аҳамиятга эга	Нисбатан сезиларсиз, паст даражада, кўпроқ спорт йўналишлари бўйича федерациялар ва хусусий секторга устуворлик қаратилган	Давлат ва хусусий сектор ўртасида ўзаро манфаатдорликка асосланган бўлиб, ҳар иккала тараф тенг ваколатга эга
Молиялаштириш	Давлат ва маҳаллий бюджет, бюджетдан ташқари мақсадли фондлар, ҳомийлик маблағлари	Хусусий капитал, бюджетдан ташқари мақсадли фондлар, ҳомийлик маблағлари, давлат бюджетидан субсидиялар	Давлат ва хусусий шериклик механизми асосида улушларга тенг молиялаштириш
Солиқ имтиёзидан фойдаланиш даражаси	Паст даражада	Юқори даражада	Юқори даражада
Қамров даражаси бўйича	Кенг қамровли	Кенг қамровли	Кенг қамровли
Хусусий сектор иштироки	Паст даражада	Фаол	Фаол
Спорт менежментининг иқтисодий самарадорлиги	Паст	Юқори	Юқори
Манфаатдорлик	Ижтимоий	Иқтисодий-ижтимоий	Ижтимоий-иқтисодий
Қўлланилиши	Миллий спорт тизими	Спорт йўналишлари бўйича	Спорт йўналишлари бўйича

Манба: Муаллиф ишланмаси

Мамлакатда давлат бюджетидан спорт соҳаси ривожлантириш дастурлари учун харажатлар таркибини динамикасини 2-жадвалда кўришимиз мумкин. Умуман олганда давлат бюджети ҳисобидан ажратилаётган маблағлар камайиш динамикасига эга бўлган бўлиб, 2023 йилда 607,1 млрд сўм маблағ ажратилган, 2025 йилда 550.1 млрд сўм режалаштирилган. Ушбу харажатларнинг таркибида Олимпия ўйинларига тайёргарлик кўриш учун харажатлар 13,6 фоизга, спорт мактаблари тиббиёт хоналарини замонавий асбоб-ускуналар, дори дармон ва тикланиш воситалари билан жиҳозлаш, замонавий ўқув адабиётларини чоп этиш, харид қилиш ва шуғулланувчиларни (терма жамоаларни) махсус спорт кийимлари билан таъминлаш 42,9 фоизга, "Беш ташаббус олимпиадаси" доирасидаги спорт мусобақаларини тизимли ташкил этиш ва ўтказиш харажатлари учун 14,3 фоизга, объектларни лойиҳалаштириш ва қуриш ва жиҳозлаш учун капитал қўйилмалар 89 фоизга камайган. Аммо, пара олимпия ўйинларига тайёргарлик кўриш учун 47,1 фоизга, спорт ва оммавий жисмоний тарбия тадбирларининг календарь режасига киритилган тадбирлар учун харажатлар 12,1 фоизга ортган ҳамда Кураш халқаро ассоциацияси фаолиятини қўллаб қувватлаш учун харажатлар сақланиб қолган. Ушбу ҳолатдан кўриниб турибдики, мамлакатда спортни жаҳон миқёсидаги, яъни халқаро спорт олимпиада турлари бўйича харажатларини ошириб бориш ҳисобига уларни молиявий қўллаб-қувватлашга ҳаракат қилинмоқда. Бу албатта ўз натижасини олинган медаллар билан кўрсатиб

турибди. Албатта жаҳон тажрибасида ҳам бюджет ҳисобидан эмас, балки хомийлар маблағалари ҳисобидан молиялаштириш механихзмидан кенг фойдаланилади.

2-жадвал

Спорт соҳаси ривожлантириш дастурлари учун харажатлар таркиби[4]

№	Кўрсаткичлар номи/йиллар	2023	2024	2025	Ўзгариши
	Ривожлантириш дастурлари учун харажатлар жами	607,1	611,8	550,1	
1	Олимпия ўйинларига тайёргарлик кўриш учун	220	228	190	86,4
2	Пара олимпия ўйинларига тайёргарлик кўриш учун	34	41	50	147,1
3	Спорт ва оммавий жисмоний тарбия тадбирларининг календарь режасига киритилган тадбирлар учун харажатлар	223	256,7	250	112,1
4	Юриш, югуриш, мини-футбол, велоспорт, бадминтон, стритбол ва Workout спорт турларини оммавийлаштириш учун харажатлар	50	-	-	-
5	Спорт мактаблари тиббиёт хоналарини замонавий асбоб-ускуналар, дори дармон ва тикланиш воситалари билан жиҳозлаш, замонавий ўқув адабиётларини чоп этиш, харид қилиш ва шуғулланувчиларни (терма жамоаларни) махсус спорт кийимлари билан таъминлаш	35	33	20	57,1
6	"Беш ташаббус олимпиадаси" доирасидаги спорт мусобақаларини тизимли ташкил этиш ва ўтказиш харажатлари учун	35	35	30	85,7
7	Кураш халқаро ассоциацияси фаолиятини қўллаб қувватлаш учун харажатлар	10,1	18,1	10,1	100,0
8	Объектларни лойиҳалаштириш ва қуриш ва жиҳозлаш учун капитал қўйилмалар	400	104	84	21

Янги Ўзбекистон иқтисодиётининг дастлабки даврида “Олимпия ва Паралимпия, Осиё ўйинлари ҳамда жаҳон чемпионатларида юксак натижаларга эришган, нуфузли халқаро спорт мусобақаларида Ватанимиз байроғини баланд кўтариб келаётган спортчилар ва уларнинг тренерларини рағбатлантириш, ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда уларнинг бой ҳаётий тажрибаси ва салоҳиятидан кенг фойдаланиш, халқаро спорт алоқаларини янада мустаҳкамлаш, жаҳонда Ўзбекистоннинг обрўсини янада юксалтириш”[5] мақсади спорт менежменти тизимини ривожлантиришнинг устувор йўналишларини аниқлашга хизмат қилди.

Янги Ўзбекистон шароитида мамлакат миллий спорт менежменти тизимини бошқаришнинг ҳуқуқий-институционал асослари таҳлига кўра, спорт менежменти тизимини ташкил этишнинг марказлашган моделига хос бўлган хусусиятлар устувор аҳамиятга эгаллиги аниқланди. Бунда ҳар бир спорт йўналиши бўйича давлатнинг соҳадаги давлат сиёсатини амалга ошириш бўйича тегишли ваколатли органлари фаолияти йўлга қўйилган бўлиб, уларнинг барчаси спорт соҳасида давлат сиёсатини амалга оширувчи Ёшлар сиёсати ва спорт вазирлигининг таркибий бўлинмалари ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Комарова Н.В. Теоретические основы менеджмента: конспект лекций / Н.В. Комарова. – М.: «Доброе слово», 2005. – 64 с.
2. Филиппов С.С. Менеджмент физической культуры и спорт: Учебник для вузов. Изд. 4, испр. и доп. Москва.: Юрайт, 2023. 234 с.
3. Латфуллин Г.Р. Теория организации / Г.Р. Латфуллин, А.В. Райченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 448 с.

4. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги. Бюджетнома 2025-2027. 83 бет. маълумотлари асосида тузилган.
https://api.mf.uz/media/filestore/Budjetnoma_2025_BmO2cnx.pdf
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Нуфузли халқаро спорт мусобақаларида юксак натижаларга эришган Ўзбекистон спортчиларини жмоат ва спорт ишларига кенг жалб этиш ҳамда спортчиларни ва уларнинг тренерларини рағбатлантириш тўғрисида”ги ПҚ-3196-сонли қарори, 10.08.2017 й.

UDK: 338.465

**KO‘P KVARTIRALI UYLARNI BOSHQARUV ORGANLARI TOMONIDAN
AHOLIGA SIFATLI XIZMAT KO‘RSATISHNI QO‘LLAB QUVVATLASHNI
TAKOMILLASHTIRISH**

**ПОДДЕРЖКА И ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВЕННОГО ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ
УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ ОРГАНАМИ УПРАВЛЕНИЯ МНОГОКВАРТИРНЫМИ
ДОМАМИ**

**SUPPORT AND IMPROVEMENT OF QUALITY SERVICE PROVISION TO THE
POPULATION BY MANAGEMENT BODIES OF APARTMENT BUILDINGS**

Umarov Begzodbek Jaloldinovich

O‘zbekiston Respublikasi Qurilish va uy-joy kommunal xo‘jaligi vazirligi
Ko‘p xonadonli uy-joy fondini boshqarish va ekspluatatsiya qilish tizimini
muvofiglashtirish hamda renovatsiya loyihalarini umumlashtirish
departamenti bosh mutahassisi, umarovbekzodbek61@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada ko‘p kvartirali uylarga xizmat ko‘rsatuvchi boshqaruv organlari va uy-joy mulkdorlari o‘rtasidagi moliyaviy munosabatlarni qonuniy asoslari, boshqaruv organlari tomonidan ko‘p kvrtirali uylarni saqlash bo‘yicha qanday xarajatlarni amalga oshirilishi hamda uyning umumiy joylarini saqlashdagi ishtiroki yahlil qilingan. Ko‘p kvartirali uyni me‘yor darajasida saqlab turish uchun umumiy mol-mulkni saqlash bo‘yicha xarajatlarning tannarxini optimallashtirish hamda byudjet yoki kredit mablag‘lardan moliyalashtirish ulushini kamaytirish yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Ko‘p kvartirali uy, umumiy mol-mulk, ko‘p kvartirali uyni boshqarish, boshqaruv organi, joylar mulkdorlari, majburiy badallar yoki to‘lovlar, ko‘p kvartirali uylarni saqlash, umumiy yig‘ilish, smeta.

В статье рассматриваются правовые основы финансовых отношений между органами управления, обслуживающими многоквартирные дома, и собственниками помещений, расходы органов управления на содержание многоквартирных домов, а также их участие в содержании мест общего пользования дома. Разработаны рекомендации по оптимизации расходов на содержание общего имущества и снижению доли финансирования из бюджета или кредитных средств в целях поддержания многоквартирного дома на нормативном уровне.

Ключевые слова: многоквартирный дом, общее имущество, управление многоквартирным домом, орган управления, собственники помещений, обязательные взносы или платежи, содержание многоквартирных домов, общее собрание, смета.

This article examines the legal basis of financial relations between management bodies

servicing apartment buildings and homeowners, the costs incurred by management bodies for the maintenance of apartment buildings, and their participation in the maintenance of common areas of the house. Recommendations have been developed to optimize the cost of maintaining common property and reduce the share of financing from the budget or credit funds in order to maintain an apartment building at a standard level.

Keywords: apartment building, common property, management of an apartment building, management body, owners of premises, mandatory contributions or payments, maintenance of apartment buildings, general meeting, estimate.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, jahon aholisining 60 foizi shaharlarda istiqomat qiladi. Shundan kelib chiqqan holda, ko'p qavatli uylarda yashovchi insonlar soni 3 milliard nafarga yetishi mumkinligi aniqlangan [2].

Shahar aholisi orasida ko'p qavatli uylarda yashovchilarning ulushi katta bo'lib, ayniqsa quyidagi davlatlar tajribasi e'tiborga loyiqdir:

- Xitoy, Hindiston, Yaponiya, Janubiy Koreya;
- Yevropa mamlakatlari;
- Rossiya va MDH davlatlari;
- AQSH, Braziliya va Lotin Amerikasi davlatlaridagi yirik shaharlarda.

O'zbekistonda esa 1,5 milliondan ortiq fuqaro ko'p kvartirali uylarda yashaydi. Mazkur ko'p qavatli uylar dunyo bo'yicha uy-joy fondining muhim tarkibiy qismini tashkil qiladi.

Bu holat ko'p qavatli uylardagi uy-joy fondini samarali boshqarish, undan oqilona foydalanish, uyga tutash yer uchastkasini obodonlashtirish, uni asrab-avaylash hamda aholiga xavfsiz yashash sharoitlarini yaratish bugungi kunda dolzarb vazifa ekanligini ko'rsatadi. Hozirgi kunda respublikada 1 million 400 mingga yaqin xonadondan iborat 42152 ta ko'p kvartirali uy mavjud bo'lib, ularga 1 003 ta boshqaruvchi tashkilot hamda 233 ta uy-joy mulkdorlari shirkatlari xizmat ko'rsatmoqda.

Ushbu uylardan:

- 39 454 tasi boshqaruv tashkilotlari tomonidan,
- 925 tasi shirkatlar tomonidan,
- 654 tasi esa bevosita uy-joy mulkdorlari tomonidan boshqariladi.

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 7-noyabrdagi 581-sonli1 “Ko'p kvartirali uylarni boshqarish to'g'risida”gi Qonuniga[1] muvofiq, umumiy mulk quyidagilardan iborat:

- tayanch va to'siq konstruksiyalar,
- kvartiralar oralig'idagi ihotalangan (o'rama) pillapoyalar,
- zinapoyalar, liftlar va lift shaxtalari,
- boshqa shaxtalar, dahlizlar, texnik qavatlar, yerto'lalar, cherdaklar va tomlar,
- uy ichidagi muhandislik tarmoqlari va kommunikatsiyalari,
- joylarning tashqarisida yoki ichida joylashgan, bir nechta xonadonlarga xizmat ko'rsatadigan mexanik, elektr va sanitariya-texnika uskunalari va qurilmalari [1].

Ushbu ko'p kvartirali uylarda yashovchi mulkdorlar umumiy mol-mulkni saqlash bilan bog'liq xarajatlarni birgalikda zimmasiga olishi shart.

Bu xarajatlar quyidagilardan iborat:

- umumiy mol-mulkni saqlash, undan foydalanish, uni joriy va kapital ta'mirlash,
- shuningdek, uyga tutash yer uchastkasini obodonlashtirish bilan bog'liq ishlar.

O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 7-noyabrdagi “Ko'p kvartirali uylarni boshqarish to'g'risida”gi 581- sonli Qonuni va Uy-joy kodeksining 132-moddasiga muvofiq, ko'p kvartirali uydagi turar joy va yashash uchun mo'ljallanmagan joylar mulkdori:

- o'ziga tegishli mulkni tegishli texnik va sanitariya holatida saqlashi,
- ko'p kvartirali uydagi umumiy mol-mulkni va unga tutash obodonlashtirish elementlari mavjud bo'lgan yer uchastkasini saqlash bo'yicha xarajatlarni zimmasiga olishi lozim.

Bunday xarajatlar odatda majburiy badallar shaklida amalga oshiriladi, va ular quyidagilarni qoplashga xizmat qiladi:

- umumiy mol-mulkni boshqarish,
- unga xizmat ko‘rsatish,
- joriy va kapital ta‘mirlash,
- uyga tutash yer uchastkasini obodonlashtirish va saqlash xarajatlari.

Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish tizimining samaradorligini ta‘minlash va aholiga sifatli xizmat ko‘rsatishni tashkil etish masalasi urbanizatsiya jarayonining jadallashuvi sharoitida dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining ma‘lumotlariga ko‘ra, jahon aholisining 60 foizdan ortig‘i shaharlarda yashaydi va ularning katta qismi aynan ko‘p qavatli uylarda istiqomat qilmoqda [2]. Bu esa, ko‘p kvartirali uy-joy fondini boshqarishda ishonchli institutlar va huquqiy mexanizmlarni shakllantirishni taqozo etadi.

Mazkur sohaga oid ilmiy-nazariy qarashlar «Kommunal infratuzilma obyektlari menejmenti» nomli darslikda [3] keng yoritilgan bo‘lib, unda kommunal infratuzilma obyektlarini boshqarishning zamonaviy mexanizmlari, xususan ko‘p kvartirali uylarda boshqaruv tizimining turlari, ularning afzalliklari va zaif jihatlari ilmiy asosda tahlil qilingan [3].

Shuningdek, Ye.I. Bogomolniiy tahririda chop etilgan “Оперативное управление жилищно-коммунальным хозяйством” nomli o‘quv qo‘llanmada Rossiya tajribasi asosida ko‘p kvartirali uylar boshqaruvining operativ tamoyillari, byudjetlashtirish, xususiy sektorni jalb etish va muhandislik kommunikatsiyalarini ekspluatatsiya qilish bo‘yicha ilg‘or tajribalar yoritilgan bo‘lib, bu tajriba O‘zbekiston sharoitida qo‘llash uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda [4].

O‘zbekiston Respublikasining Uy-joy kodeksi hamda 2019-yil 7-noyabrdagi “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish to‘g‘risida”gi O‘RQ–581-sonli Qonuni ko‘p kvartirali uylarda umumiy mol-mulkni boshqarish, texnik xizmat ko‘rsatish va saqlash, ta‘mirlash ishlari, uyga tutash yer uchastkalarini obodonlashtirish bilan bog‘liq moliyaviy-huquqiy munosabatlarning tartibga solinishini belgilaydi [5; 1].

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-iyundagi “Ko‘p kvartirali uy-joylarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ–5152-sonli [6] qarori asosida ko‘p kvartirali uy-joylarni boshqarish tizimida raqamlashtirish jarayonlari bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Jumladan, “Mening uyim” billing tizimi orqali mulkdorlar, boshqaruvchi tashkilotlar va nazorat organlari o‘rtasidagi hisob-kitoblar shaffoflashtirilgan [6].

Bundan tashqari, www.stat.uz va www.population.un.org kabi rasmiy statistik portallar orqali aholining demografik tarkibi, shaharlardagi yashash darajasi hamda uy-joy fondining dinamikasi bo‘yicha zamonaviy ma‘lumotlar olish imkoniyati mavjud bo‘lib, tadqiqotda ushbu ma‘lumotlar asosida ko‘p kvartirali uylar soni va ularni saqlash xarajatlari bo‘yicha tahlillar o‘tkazilgan [7; 2].

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid mavjud adabiyotlar va normativ hujjatlar ko‘p kvartirali uylarni boshqarishda institutsional, moliyaviy, tashkiliy va raqamli mexanizmlarni qo‘llashning nazariy va amaliy asoslarini keng yoritib beradi.

Ushbu tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlar, xususan O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 7-noyabrdagi O‘RQ–581-sonli Qonuni hamda Uy-joy kodeksining 132-moddasi asosida ko‘p kvartirali uylarni boshqarishning huquqiy mexanizmlari o‘rganildi.

Shuningdek, 2017–2021-yillar davomida ajratilgan va qaytarilgan kredit mablag‘lari bo‘yicha statistik ma‘lumotlar tahlil qilinib, boshqaruv tizimining hududiy samaradorligi baholandi.

Tadqiqotda taqqoslama, guruhlash va empirik tahlil usullari qo‘llanildi. “Mening uyim” billing tizimi kabi raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha institutsional yondashuv asosida amaliyotlar o‘rganildi.

Shu bilan birga, ko‘p kvartirali uylarni me‘yor darajasida saqlashni ta‘minlash maqsadida davlat tomonidan imtiyozli kredit mablag‘larini ajratish yo‘nalishida bir qator tashkiliy va moliyaviy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda (1-jadval).

Jumladan, 2017–2021-yillar davomida respublikamizdagi uy-joy mulkdorlari shirkatlariga ko‘p kvartirali uylarni joriy va mukammal ta‘mirlash uchun jami 1 631 736 mln so‘m kredit mablag‘lari ajratilgan.

2017–2021-yillar davomida ko‘p kvartirali uylarni joriy va mukammal ta‘mirlash bo‘yicha ajratilgan kredit mablag‘lari to‘g‘risida ma‘lumot (mln. so‘mda)

t/r	Hududlar nomi	2017-2021 yillarda ajratilgan kreditlar miqdori	Qaytarilgan kreditlar miqdori	2024 yilda aniqlangan qoldiq
Respublika bo‘yicha		1 631 736,2	360 617,6	1 316 321,4
1	Qoraqalpog‘iston Respublikasi	24 355	7 898	16 788
2	Andijon viloyati	133 328	25 883	107 444
3	Buxoro viloyati	41 978	16 112	25 866
4	Jizzax viloyati	133 351	14 765	119 028
5	Qashqadaryo viloyati	36 655	10 541	26 592
6	Navoiy viloyati	9 849	4 217	5 576
7	Namangan viloyati	38 922	12 316	26 607
8	Samarqand viloyati	106 692	27 418	80 006
9	Surxandaryo viloyati	88 261	11 261	80 724
10	Sirdaryo viloyati	75 514	4 607	70 907
11	Toshkent viloyati	186 939	53 675	145 974
12	Farg‘ona viloyati	84 766	26 835	75 803
13	Xorazm viloyati	59 502	11 751	56 721
14	Toshkent shahar	611 625	133 339	478 286

Kredit ta‘minoti mavjud bo‘lmagan uy-joy mulkdorlari shirkatlari uchun esa, sug‘urta kompaniyalari tomonidan “kredit qaytmaslik xatarini sug‘urtalash” sug‘urta polisi orqali kredit mablag‘lari ajratilishi ta‘minlangan. Iqtisodiyotda davlat ishtirokini qisqartirish va xususiy sektorni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish maqsadida, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar qayta ko‘rib chiqilgan. Shu asosda, ko‘p kvartirali uylarni boshqarish sohasida qonunchilik bazasi takomillashtirilib, boshqaruvning uch xil turi joriy etildi.

Natijada, boshqaruv tizimiga xususiy sektorning kirib kelishi uchun huquqiy asos yaratildi.

Qonunchilikka muvofiq, ko‘p kvartirali uyni boshqarish:

- bevosita joylarning mulkdorlari tomonidan;
- yuridik shaxs bo‘lgan boshqaruvchi tashkilot bilan tuzilgan shartnoma asosida;
- jismoniy shaxs (yakka tartibdagi tadbirkor) bo‘lgan boshqaruvchi tomonidan;
- bir yoki bir nechta zich joylashgan ko‘p kvartirali uylarda yashovchilarni birlashtiruvchi uy-joy mulkdorlari shirkatlari — notijorat tashkilotlari orqali amalga oshirilishi belgilangan.

Shuningdek, quyidagi qo‘shimcha yengilliklar belgilangan:

- boshqaruv tashkilotlari ko‘p kvartirali uyni boshqarish bilan bog‘liq barcha soliqlardan ozod etildi;
- moddiy-texnika bazasini mustahkamlash uchun imtiyozli kredit mablag‘lari taklif etildi;
- qurilishi tugallangan va foydalanishga topshirilgan uylarda boshqaruv dastlabki ikki yil davomida quruvchi tomonidan amalga oshirilishi belgilandi;
- boshqaruv usuli shirkatdan boshqaruvchi tashkilotga o‘tgan holatlarda, jalb qilingan kreditlar muddati

mahalliy hokimliklar kafilligi asosida uch yilga uzaytirildi;

- ijtimoiy himoyaga muhtoj mulkdorlarning qarzdorliklarini qoplash uchun mahalliy byudjetdan subsidiya ajratish hamda boshqa imtiyozlar joriy etildi.

Natijada, boshqaruvchi tashkilotlar tomonidan uylarni saqlash, ta‘mirlash, obodonlashtirish borasida qator amaliy ishlar olib borildi.

Shu bilan birga, sohani raqamlashtirish yo‘nalishida ham keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-iyundagi PQ–5152-son qaroriga muvofiq, “Mening uyim” billing tizimi joriy etilib, unda:

- ko‘p kvartirali uylarga xizmat ko‘rsatish jarayoni;
- mulkdorlarning jismoniy identifikatsiya raqami (JShShIR);
- ularning mol-mulkiga tegishli kadastr raqami orqali hisob-kitoblar yuritilmoqda.

Hozirgi kunda respublikadagi 41 549 ta ko‘p kvartirali uy va ulardagi 1407298 ta xonadon billing tizimiga kiritilgan bo‘lib, majburiy badallar hisob-kitobi avtomatlashtirilgan.

Tegishli tahlillar shuni ko‘rsatadiki, boshqaruv servis kompaniyalariga to‘lanayotgan majburiy badallarning asosiy qismi joriy va mukammal ta‘mirlash ishlariga yo‘naltirilayotganligi sababli, 2019-yilda ayrim holatlarda kredit to‘lovlarini to‘liq so‘ndirish imkoni cheklangan.

Ma‘lumotlarga ko‘ra, mamlakatdagi ko‘p qavatli uy-joylarning 69 foizi (ya‘ni 30 mingta uylari) 1991-yilgacha qurilgan bo‘lib, shundan 10 mingga yaqin uy-joy ta‘mirtalab holatda ekanligi aniqlandi.

Ushbu muammoni ijobiy hal etish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Qurilish va uy-joy kommunal xo‘jaligi vazirligi hamda O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tashabbusi bilan hukumatga tegishli hisob-kitoblar bilan ko‘p kvartirali uylarni ta‘mirlash uchun ajratilgan kredit mablag‘larini to‘lov muddatini uzaytirish yuzasidan taklif kiritildi.

Natijada, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 29-noyabrdagi “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish organlari moliyaviy holatini barqarorlashtirish to‘g‘risida”gi 794-son qaroriga [8] asosan boshqaruv tashkilotlarini qo‘llab- quvvatlash yo‘nalishida 1,3 trillion so‘mlik kreditlar muddati qo‘shimcha ravishda **2 yilga** uzaytirildi.

Natijada, yig‘ilgan majburiy badal mablag‘lari asosida boshqaruv organlari tomonidan:

- ta‘mirtalab uylarni joriy va mukammal ta‘mirlash,
- kuz-qish mavsumini muammosiz o‘tkazish,
- aholi uchun qulay va xavfsiz yashash sharoitlarini yaratishga erishilmoqda.

Yuqorida amalga oshirilgan chora-tadbirlar ko‘p qavatli uylarda yashovchi aholining farovonligini oshirish hamda uy-joy boshqaruvi tizimining samaradorligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasida ko‘p kvartirali uy-joy fondini boshqarish va ekspluatatsiya qilish tizimini modernizatsiya qilish, aholiga ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish borasida qator muhim tashkiliy, moliyaviy va raqamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2017–2021-yillar davomida uy-joy mulkdorlari shirkatlari va boshqaruvchi tashkilotlarga jami 1,63 trillion so‘mlik imtiyozli kredit mablag‘lari ajratilgan bo‘lib, ularning 78 foizdan ortig‘i hali to‘liq qaytarilmagan. Bu holat sektorning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmasligi uchun kreditlar bo‘yicha monitoring tizimini kuchaytirish va qarzdorlikni kamaytirishga qaratilgan aniq mexanizmlarni ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biridir.

Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, mamlakatdagi ko‘p kvartirali uylarning qariyb 69 foizi 1991-yilgacha qurilgan bo‘lib, ularning muhim qismi joriy va mukammal ta‘mirlashga muhtoj. Ushbu vaziyatni hisobga olgan holda, hukumat tomonidan “Mening uyim” billing tizimi joriy qilindi, subsidiya va imtiyozli kredit mexanizmlari kengaytirildi, kredit muddati uzaytirildi hamda raqamli boshqaruv tizimlariga integratsiya orqali uy-joy fondini samarali boshqarishga zamin yaratildi. Bu esa nafaqat boshqaruv organlari faoliyatini rag‘batlantirishga, balki aholining turmush sifati va yashash xavfsizligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Ushbu islohotlarni yanada samarali davom ettirish uchun bir qator takomillashtirish choralari zarur: kredit mablag‘larining o‘z vaqtida va to‘liq qaytarilishini ta‘minlash bo‘yicha nazorat mexanizmlarini kuchaytirish, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar uchun subsidiya ajratish tartibini soddalashtirish hamda moslashtirilgan moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish, “Mening uyim” billing tizimining funktsionalligini barcha hududlarda to‘liq joriy etish, boshqaruv organlari va mulkdorlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqani raqamli platformalar orqali mustahkamlash hamda ta‘mirtalab uylar uchun ajratiladigan kreditlar bo‘yicha nol foizli yoki uzoq muddatli moliyaviy yondashuvlarni

kengaytirish. Shu asosda ko‘p kvartirali uylarda boshqaruv samaradorligi oshadi, aholining moliyaviy yuklamasi kamayadi va yashash uchun xavfsiz, qulay muhit yaratish imkoniyati kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 7-noyabrdagi 581-sonli “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish to‘g‘risida”gi Qonuni.
 2. BMT Aholi statistika portali: www.population.un.org
 3. Rahimov Q. E. Kommunal infratuzilma obyektlari menejmenti: darslik. – Toshkent: 2022.
 4. Оперативное управление жилищно-коммунальным хозяйством: учебное пособие / Под ред. Е. И. Богомольного. – М.: Издательство «Проспект», 2016.
 5. O‘zbekiston Respublikasining Uy-joy kodeksi.
 6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-iyundagi “Ko‘p kvartirali uy-joylarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”gi PQ–5152-sonli Prezident qarori
 7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi: www.stat.uz
 8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 29-noyabrdagi “Ko‘p kvartirali uylarni boshqarish organlari moliyaviy holatini barqarorlashtirish to‘g‘risida”gi 794-son qarori.
- Rasmiy statistika portali: www.ru.worldstat.info

УДК: 336.025

СУЩНОСТЬ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ И ЕЕ РОЛЬ В ГОСУДАРСТВЕННОМ РЕГУЛИРОВАНИИ ЭКОНОМИКИ

SOLIQ SIYOSATINING MOHIYATI VA UNING IQTISODIYOTNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHDAGI ROLI

THE ESSENCE OF TAX POLICY AND ITS ROLE IN STATE ECONOMIC REGULATION

Гиёсов Азизбек Аъзамович (DSc)
Заместитель начальника управления
Налогового комитета Республики Узбекистан

Аннотация

Налоговая политика является одним из фундаментальных элементов социально-экономической стратегии государства, направленной на обеспечение стабильности и устойчивого развития национальной экономики. Она играет ключевую роль в формировании финансовых ресурсов государства, необходимых для реализации общественных программ, стимулирования экономического роста и повышения уровня жизни населения. В современных условиях трансформации национальных экономик и усиления процессов глобализации налоговая политика выступает не только инструментом фискального регулирования, но и важным механизмом гармонизации интересов различных социальных групп, бизнеса и государства в целом. В статье проведена систематизация существующих научных подходов к определению сущности налоговой политики, раскрыта её значимость в структуре государственного регулирования экономики, а также подробно рассмотрены основные цели, задачи и методы налоговой политики, адаптированные к вызовам современного этапа развития рыночных отношений и международной интеграции.

Ключевые слова: государственное регулирование экономики, налогообложение, налоговая политика, фискальная политика, налоговая система.

Soliq siyosati davlatning milliy iqtisodiyotning barqarorligi va barqaror rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy strategiyasining fundamental elementlaridan biridir. U davlatning ijtimoiy dasturlarni amalga oshirish, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va aholi turmush darajasini oshirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarini shakllantirishda asosiy o'rin tutadi. Milliy iqtisodiyotlarni o'zgartirish va globallashtirish jarayonlari kuchayayotgan hozirgi sharoitda soliq siyosati nafaqat fiskal tartibga solish vositasi, balki turli ijtimoiy guruhlar, biznes va umuman davlat manfaatlarini uyg'unlashtirishning muhim mexanizmi sifatida ham ishlaydi. Maqolada soliq siyosatining mohiyatini aniqlashning mavjud ilmiy yondashuvlari tizimlashtirilgan, uning iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish tuzilmasidagi ahamiyati ochib berilgan, bozor munosabatlari va xalqaro integratsiyani rivojlantirishning hozirgi bosqichi muammolariga moslashtirilgan soliq siyosatining asosiy maqsadlari, vazifalari va usullari batafsil ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish, soliqqa tortish, soliq siyosati, fiskal siyosat, soliq tizimi.

Tax policy is one of the fundamental elements of a state's socio-economic strategy aimed at ensuring the stability and sustainable development of the national economy. It plays a key role in the formation of the state's financial resources necessary for implementing public programs, stimulating economic growth, and improving the population's living standards. In the contemporary context of national economic transformation and the intensification of globalization processes, tax policy acts not only as a tool of fiscal regulation but also as an important mechanism for harmonizing the interests of various social groups, businesses, and the state as a whole. This article systematizes existing scientific approaches to defining the essence of tax policy, reveals its significance within the framework of state economic regulation, and thoroughly examines the main goals, objectives, and methods of tax policy adapted to the challenges of the current stage of market relations development and international integration.

Keywords: state economic regulation, taxation, tax policy, fiscal policy, tax system.

В условиях рыночной экономики значительно возрастает значимость и сложность механизмов государственного регулирования социально-экономических процессов. На макроэкономическом уровне вмешательство государства способствует нейтрализации негативных колебаний экономических циклов, а на микроуровне — обеспечивает регулирование деятельности хозяйствующих субъектов, формирование ценовой политики и создание благоприятного институционального климата. Наряду с этим возрастает значимость государственного воздействия на международные экономические отношения, обусловленная активизацией процессов глобализации и интеграции.

Налоговая политика, как один из наиболее действенных рычагов государственного воздействия на экономику, обусловлена необходимостью устойчивого финансирования общественных потребностей и стимулирования экономического роста. В странах с развитой экономикой перераспределение ВВП посредством налоговой системы достигает значительных масштабов, что свидетельствует о высокой эффективности налоговых инструментов в обеспечении социально-экономической стабильности.

Доля налоговых поступлений в ВВП обычно составляет от 30% до 50%. Например, в странах Европейского Союза этот показатель часто колеблется в диапазоне 35–45%, что свидетельствует о высокой степени государственного участия в перераспределении доходов.

В странах Северной Европы (Швеция, Дания, Финляндия) налоговая нагрузка на экономику может превышать 45% ВВП, что обеспечивает высокий уровень социальных гарантий и развитую систему государственного обеспечения.

В США доля налоговых поступлений в ВВП традиционно ниже, чем в странах ЕС, и составляет порядка 25–30%, что отражает более рыночную ориентацию экономики.

В Японии и Канаде данный показатель варьируется в пределах 30–35% ВВП.

Таблица №1

Доли налоговых поступлений в ВВП для ряда развитых стран (ориентировочные данные, %) [1]

Страна	Доля налогов в ВВП (%)
Швеция	44,5
Дания	46,0
Финляндия	43,5
Германия	38,0
Франция	45,0
Великобритания	33,0
Канада	32,0
Япония	31,5
США	26,5

Такие показатели свидетельствуют о том, что налоговая система выступает мощным инструментом государственного перераспределения ресурсов, направленным на финансирование социальных программ, государственных услуг, инфраструктуры и других общественных благ, а также на регулирование экономической активности и стимулирование устойчивого развития.

Современная научная литература охватывает широкий спектр аспектов налоговой политики, включая ее концептуальные основы, цели, принципы, функции и механизмы реализации. Вместе с тем недостаточно разработанными остаются вопросы функционирования налоговой политики в условиях глобализирующейся экономики, а также влияния интеграционных процессов на национальные налоговые системы.

Целью настоящего исследования является углубленное теоретико-методологическое осмысление сущности налоговой политики и определение ее роли в системе государственного регулирования социально-экономических процессов на современном этапе развития рыночных отношений.

Практика государственного регулирования позволяет выделить два основных подхода: прямой и косвенный. Прямое вмешательство реализуется через административное регулирование (ценовая политика, квотирование, госзаказы и пр.), в то время как косвенные методы характерны для рыночных систем и включают, по классификации И.А. Золотко, денежно-кредитный, бюджетно-налоговый, внешнеэкономический и социальный блоки.

Наиболее существенное значение в современной экономике приобретает бюджетно-налоговая политика, как комплекс мер по аккумуляции финансовых ресурсов государства, обеспечению фискальной стабильности и стимулированию экономической активности. Эффективность реформ рыночной экономики в значительной мере зависит от состояния и структуры налоговой системы, обеспечивающей устойчивое финансирование публичных обязательств и создание условий для развития предпринимательства.

Сущность налоговой политики раскрывается через категории «налоги» и «политика». В политико-экономической литературе политика трактуется как форма деятельности государства, направленная на организацию, управление и регулирование общественных отношений. Р. Коуз подчеркивал необходимость охвата как макро-, так и микроуровня в

анализе экономической политики, акцентируя внимание на необходимости создания условий для рационального выбора со стороны субъектов хозяйствования, способствующего устойчивому развитию всей экономической системы.

Следовательно, налоговая политика представляет собой специфическую форму государственной деятельности в сфере налогообложения, имеющую целенаправленный характер, структурированную по правовым, экономическим и организационным компонентам.

В западной экономической литературе широко используется термин «фискальная политика», которая охватывает как налоговые, так и бюджетные аспекты регулирования. Согласно С. Фишеру, Р. Дорнбушу и Р. Шмалензи, фискальная политика определяется как комплекс решений правительства в сфере доходов и расходов [2]. В аналогичном ключе трактуют данное понятие и К. Макконнелл, С. Брю [3], а также Э. Долан и К. Кэмпбелл [4], подчеркивая роль фискальных мер в стабилизации макроэкономических показателей.

В отечественной экономической науке термин «налоговая политика» получил более широкое распространение и содержание. Так, М.В. Карп рассматривает налоговую политику как часть общей финансовой стратегии государства, охватывающую концептуальные, инструментальные и управленческие аспекты налогового регулирования. По мнению Б.Х. Алиева и А.Н. Абдулгалимова, налоговая политика — это совокупность мероприятий, реализуемых государственными органами с целью формирования и функционирования эффективной налоговой системы.

Обобщая существующие подходы, можно выделить следующие характеристики налоговой политики:

- ✓ является формой государственной деятельности в сфере налогообложения;
- ✓ представляет собой комплекс правовых, экономических и институциональных механизмов;
- ✓ направлена на обеспечение фискальной устойчивости и экономического роста;
- ✓ функционирует в рамках национальной налоговой системы;
- ✓ имеет четкую законодательную регламентацию;
- ✓ подвержена трансформации под влиянием глобальных и интеграционных процессов.

Таблица №2

Информация по долям налоговых поступлений в ВВП стран СНГ
(по данным последних доступных отчетов, примерно 2020-2023 гг.) [5]:

Страна	Доля налогов в ВВП (%)
Россия	30-33
Казахстан	25-28
Беларусь	25-27
Украина	18-22
Узбекистан	15-16
Азербайджан	20-23
Армения	18-21
Молдова	20-22
Киргизия	18-21
Таджикистан	15-18

Доля налоговых поступлений в валовом внутреннем продукте (ВВП) является важным показателем степени фискального воздействия государства на экономику. Анализ данного показателя для стран СНГ демонстрирует существенные различия, обусловленные особенностями налоговой политики, структурой экономики и уровнем развития государственных институтов.

По последним данным, доля налоговых поступлений в ВВП России колеблется в пределах 30–33 %, что отражает высокую степень фискальной нагрузки и развитость налоговой системы. Казахстан и Беларусь характеризуются несколько более низкими значениями — от 25 до 28 % и 25 – 27 % соответственно, что обусловлено как структурными факторами, так и спецификой налогового администрирования. В других государствах региона, таких как Украина, Узбекистан, Азербайджан, Армения, Молдова, Киргизия и Таджикистан, данный показатель варьируется в диапазоне от 15 до 23 %, что указывает на более умеренный уровень налоговой нагрузки и зачастую на менее развитую систему сбора налогов.

Следует отметить, что вариативность показателей налоговых поступлений в ВВП также связана с уровнем экономической интеграции, степенью диверсификации экономики и наличием теневых секторов, что требует учета в формировании и совершенствовании налоговой политики стран СНГ.

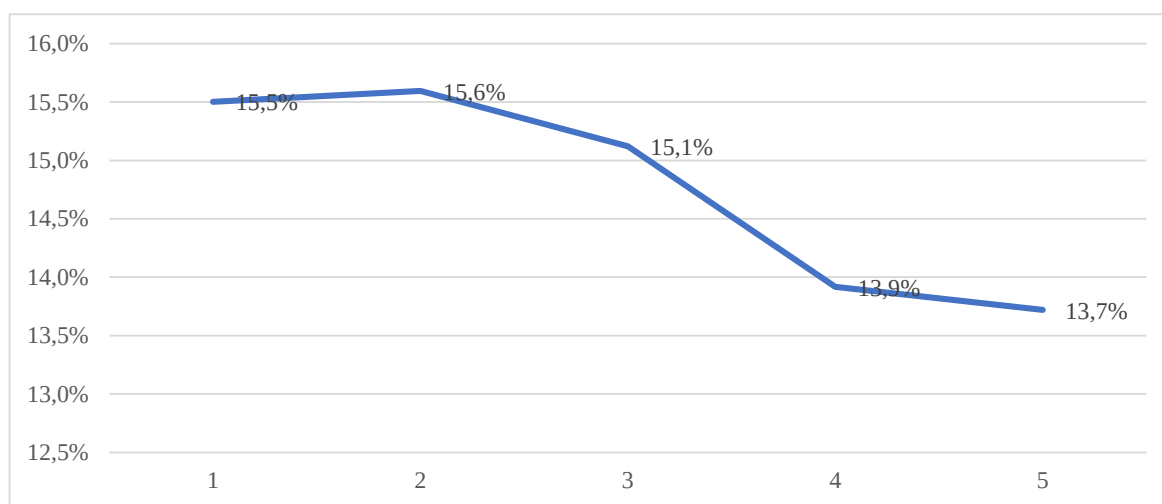

Рисунок №1. Доля налоговых поступлений в ВВП Узбекистана (2020–2024 гг.), в % [6]

Анализ динамики доли налоговых поступлений в валовом внутреннем продукте (ВВП) Узбекистана за период 2020–2024 годов показывает тенденцию к снижению данного показателя. В 2020 году налоговые поступления составляли 15,5 % ВВП, что является сравнительно низким уровнем по сравнению с другими странами региона. В 2021 году показатель незначительно увеличился до 15,6 %, однако в последующие годы наблюдается устойчивое снижение: 15,1 % в 2022 году, 13,9 % в 2023 году и 13,7 % в 2024 году.

Такое снижение доли налоговых поступлений в ВВП может свидетельствовать о нескольких факторах, включая изменения в структуре экономики, возможное снижение налоговой нагрузки, а также проблемы с эффективностью налогового администрирования.

Уменьшение доли налоговых поступлений в ВВП в рассматриваемом периоде может иметь многоаспектные причины, требующие комплексного анализа с учетом экономического, институционального и социального контекста. В частности, адаптация налоговой политики зачастую является ответом на вызовы внутренней и внешней экономической среды, что отражается в изменении налоговой нагрузки и механизмов администрирования.

Во-первых, внешние шоки, такие как глобальные экономические кризисы, колебания мировых цен на ключевые экспортные товары, а также геополитические факторы, могут

существенно влиять на налоговую базу страны. Снижение доходов предприятий и домохозяйств приводит к уменьшению налоговых поступлений как в абсолютных, так и в относительных показателях к ВВП. В таких условиях государство может целенаправленно снижать налоговые ставки или вводить налоговые льготы с целью смягчения негативного влияния на бизнес-среду и поддержания инвестиционной активности.

Во-вторых, снижение налоговой нагрузки часто является частью стратегических реформ, направленных на улучшение инвестиционного климата и стимулирование предпринимательства. Такая политика включает уменьшение ставок корпоративного и подоходного налогов, расширение налоговых вычетов и преференций, упрощение налогового администрирования. В краткосрочной перспективе это может приводить к уменьшению доли налоговых поступлений в ВВП, однако ставится задача создания условий для долгосрочного экономического роста за счет расширения налоговой базы и повышения активности экономических агентов.

В-третьих, реформы налогового администрирования и совершенствование налогового законодательства, включая борьбу с теневой экономикой и повышение прозрачности, требуют времени и могут временно снижать налоговые поступления из-за перестройки систем и внедрения новых подходов. Вместе с тем, данные меры направлены на повышение эффективности сбора налогов и расширение налоговой базы в среднесрочной и долгосрочной перспективе.

Таким образом, снижение доли налоговых поступлений в ВВП не следует рассматривать исключительно как негативный тренд, а как комплексный процесс, обусловленный необходимостью адаптации налоговой политики к внутренним и внешним экономическим вызовам. Успешная реализация данных мер требует сбалансированного подхода, обеспечивающего как поддержание финансовой устойчивости государства, так и стимулирование экономической динамики.

Данная тенденция требует пристального внимания со стороны органов государственной власти, так как сокращение налоговых поступлений в ВВП может негативно сказаться на финансовой устойчивости бюджета и возможностях государства в реализации социально-экономических программ.

В целом, динамика налоговых поступлений в ВВП Узбекистана в период 2020–2024 гг. отражает необходимость пересмотра и корректировки налоговой политики с целью повышения эффективности сбора налогов и укрепления фискальной базы страны.

С учетом вышесказанного, можно предложить следующее определение:

Налоговая политика представляет собой институционально закреплённую систему правовых, экономических и организационных мер, посредством которых государство регулирует налоговые отношения в целях обеспечения устойчивости бюджетной системы, стимулирования экономического роста и поддержания социальной стабильности. Она выражает стратегические интересы государства и адаптируется к изменяющимся социально-экономическим условиям, а также международным обязательствам в сфере публичных финансов.

В научной литературе выделяются ключевые функции налоговой политики:

фискальная – формирование доходной базы бюджета всех уровней;

регулирующая – стимулирование приоритетных отраслей экономики, привлечение инвестиций, сдерживание нежелательных процессов;

социальная – перераспределение национального дохода с целью снижения неравенства и обеспечения социальной справедливости;

стратегическая – адаптация налоговой системы к условиям глобализации, цифровизации и интеграции в мировое хозяйство.

Цели и задачи налоговой политики детерминируются социально-экономическим строем, политико-экономическими интересами государства и его долгосрочными приоритетами развития. Таким образом, налоговая политика является не только инструментом фискального

наполнения бюджета, но и важнейшим механизмом реализации социально-экономической стратегии страны.

При формировании налоговой политики необходимо учитывать объективные функции налогов. Б.Х. Алиев и А.М. Абдулгалимов обращают внимание на наличие различных, подчас противоречивых трактовок функций налогообложения. Тем не менее, наиболее обоснованными считаются следующие: фискальная, регулирующая, перераспределительная и контрольная функции [7].

Методы реализации налоговой политики могут быть классифицированы следующим образом:

- ✓ изменение уровня налоговой нагрузки;
- ✓ трансформация системы налогообложения (введение или отмена налогов);
- ✓ корректировка налоговых преференций и ставок;
- ✓ введение налоговых стимулов, каникул и амнистий.

Инструментарием налоговой политики выступают налоговые ставки, налоговые льготы, кредиты, санкции, налоговая база, субъекты и объекты налогообложения.

Экономическое развитие любой страны является комплексным процессом, зависящим от множества факторов, включая уровень инновационного потенциала, качество инвестиционного климата, технологический уклад экономики, административную среду и эффективность государственного управления. Налоговая политика в этом контексте выступает одним из ключевых инструментов, обеспечивающих эффективное перераспределение ресурсов, формирование государственных бюджетов и создание стимулов для развития предпринимательства и привлечения инвестиций. Правильно выстроенная налоговая система способствует не только мобилизации финансовых ресурсов для реализации общественно значимых проектов, но и формированию благоприятных условий для устойчивого экономического роста и повышения конкурентоспособности национальной экономики.

В условиях глобализации и активного процесса экономической интеграции роль налоговой политики значительно усложняется. Современная налоговая политика должна быть гибкой и адаптивной, основанной на глубоких научных исследованиях и анализе динамики внутренних и внешних экономических факторов. Это требует постоянного совершенствования налогового законодательства, внедрения инновационных подходов к администрированию налогов и активного использования международного опыта для гармонизации национальной налоговой системы с глобальными стандартами.

На основе проведенного анализа можно выделить следующие рекомендации и предложения для повышения эффективности налоговой политики:

✓ Разработка комплексной стратегии налоговой политики, интегрированной с монетарной и бюджетной политикой, что позволит сбалансировать фискальные интересы государства и стимулировать экономическую активность.

✓ Внедрение современных механизмов налогового администрирования и цифровизации, направленных на повышение прозрачности налоговых процессов, снижение административных барьеров и борьбу с уклонением от уплаты налогов.

✓ Адаптация налоговых инструментов к требованиям инновационного развития и инвестиционной привлекательности, включая расширение налоговых льгот для инновационных и высокотехнологичных секторов экономики.

✓ Активное участие в международном налоговом сотрудничестве и гармонизация национальных налоговых норм с международными стандартами, что позволит минимизировать риски двойного налогообложения и повысить устойчивость национальной экономики в условиях глобализации.

✓ Проведение регулярного мониторинга и оценки эффективности налоговой политики, что обеспечит своевременное выявление проблемных зон и позволит корректировать налоговую стратегию в соответствии с меняющимися экономическими реалиями.

Таким образом, налоговая политика в современных условиях должна стать динамичным, научно обоснованным инструментом, способствующим не только мобилизации финансовых ресурсов, но и созданию условий для устойчивого экономического развития, социальной справедливости и интеграции в мировую экономическую систему.

Список использованной литературы:

1. OECD Tax Database — база данных Организации экономического сотрудничества и развития (OECD) по налогам и сборам, где публикуются официальные статистические показатели по странам. Ссылка: <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV>.
2. IMF — Fiscal Monitor Reports — отчёты Международного валютного фонда о фискальной политике, где анализируются налоговые нагрузки. Ссылка: <https://www.imf.org/en/Publications/FM>
3. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономикс / Пер. с англ. — М.: Вильямс, 2000. — 920 с.
4. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономика: Принципы, проблемы и политика / Пер. с англ. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 832 с.
5. Долан Э. Дж., Кэмпбелл К. Д. Макроэкономика. — М.: Финансы и статистика, 1988. — 480 с.
6. Алиев Б. Х., Абдулгалимов А. М. Налоговая политика: сущность, функции и методы реализации // Вестник Инновационного Евразийского университета. — 2018. — № 3. — С. 18–25. — ISSN 1729-536X.

UDK: 339.727.22

O‘ZBEKISTONDA TO‘G‘RIDAN-TO‘G‘RI XORIJIY INVESTITSİYALARNI JALB QILISHNING HUDUDIY STRATEGIYASI

РЕГИОНАЛЬНАЯ СТРАТЕГИЯ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ

REGIONAL STRATEGY FOR ATTRACTING FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN UZBEKISTAN

Mamatkulova Nodira Maxkamovna,

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti dotsenti
2025nodi@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimining tuzilishi o‘rganilgan, mintaqaviy ustuvor yo‘nalishlar va to‘siqlar aniqlangan hamda siyosiy vositalar majmuasiga ega bo‘lgan mintaqaviy strategiya taklif etilgan. Maqolada quyidagi vositalar paketi taklif qilingan: hududiy investitsiya “xaritalari”, hududiy darajada “yagona darcha” tizimini kuchaytirish, qo‘shimcha qiymat zanjirlarini mahalliyashtirish choralari va texnologiyalar transferi dasturlari.

Kalit so‘zlar. To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, mintaqaviy strategiya, investitsion jozibadorlik, mintaqalarning iqtisodiy rivojlanishi, investitsiya muhiti, infratuzilma loyihalari, investorlarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash, imtiyozlar va preferensiyalar, iqtisodiy zonalar, iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlari, investitsion tavakkalchiliklar, kapital oqimini rag‘batlantirish.

В статье исследуются структура притока прямых иностранных инвестиций в Узбекистан, выявляются региональные приоритеты и барьеры, предлагается региональная стратегия

привлечения прямых иностранных инвестиций с набором инструментов политики. В статье предложен пакет инструментов: региональные инвестиционные «карты», усиление «единого окна» на региональном уровне, меры по локализации цепочек добавленной стоимости и программы по трансферу технологий.

Ключевые слова: Прямые иностранные инвестиции, региональная стратегия, инвестиционная привлекательность, экономическое развитие регионов, инвестиционный климат, инфраструктурные проекты, государственная поддержка инвесторов, льготы и преференции, экономические зоны, приоритетные отрасли экономики, инвестиционные риски, стимулирование притока капитала.

The article examines the structure of foreign direct investment (FDI) inflows into Uzbekistan, identifies regional priorities and barriers, and proposes a regional strategy for attracting FDI with a set of policy instruments. The article suggests a package of tools, including regional investment “maps,” strengthening the “one-stop shop” at the regional level, measures for localizing value chains, and programs for technology transfer.

Key words. Foreign direct investment, regional strategy, investment attractiveness, regional economic development, investment climate, infrastructure projects, state support for investors, benefits and incentives, economic zones, priority sectors of the economy, investment risks, stimulation of capital inflows.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston investitsiya muhitini yaxshilash bo‘yicha faol siyosat olib bormoqda, bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimining o‘sishi va asosiy kapitalga xorijiy investitsiyalar hajmining ko‘payishi bilan birga kechmoqda.

Markaziy bankning hisob-kitoblariga ko‘ra, 2024-yilda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning sof oqimi qariyb 2,8 milliard AQSH dollarini tashkil etdi, bu 2023-yilga nisbatan 32 foizga ko‘pdir[1]. Ushbu investitsiyalarni olgan asosiy sanoat tarmoqlari quyidagilar edi:

- Ishlab chiqarish - 119,2 trln so‘m (9,42 mlrd dollar) yoki jami xorijiy investitsiyalarning 35,7 foizi.

- Elektr va gaz ta‘minoti - 65,0 trln so‘m (5,14 mlrd dollar) yoki 19,5 foiz.
- Tog‘-kon sanoati - 57,0 trln so‘m (4,51 mlrd dollar) yoki 17,1 foiz.
- Asosiy investor mamlakatlar:
- Xitoy - 92,9 trln so‘m (7,34 mlrd dollar) yoki 27,9%;
- Rossiya - 44,1 trln so‘m (3,49 mlrd dollar) yoki 13,2 foiz;
- Turkiya - 22,7 trln so‘m (1,79 mlrd dollar) yoki 6,8 foiz;
- Germaniya - 17,4 trln so‘m (1,37 mlrd dollar) yoki 5,2 foiz;
- Saudiya Arabistoni - 16,7 trln so‘m (1,32 mlrd dollar) yoki 5,0 foiz;
- Niderlandiya - 13,4 trln so‘m (1,06 mlrd dollar) yoki 4,0 foiz;
- Birlashgan Arab Amirliklari - 13,0 trln so‘m (1,03 mlrd AQSH dollari) yoki 3,9%;
- Buyuk Britaniya - 12,4 trln so‘m (0,98 mlrd AQSH dollari) yoki 3,7 foiz[2].

1-jadval

O‘zbekistonga to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimi (2019-2024y.), mln. AQSH dollarida[3]

Yil	To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar oqimi, mln.
2020	1 728
2021	2 275
2022	2 498
2023	2 156
2024	2 836

Hududning investitsion jozibadorligi institutsional muhit, iqtisodiy sharoitlar, infratuzilma, inson kapitali va hayot sifati kabi omillar majmuasi bilan belgilanadi. Krugman va Porter tomonidan

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 7-son 2025 yil

ishlab chiqilgan fazoviy iqtisodiyot va klaster nazariyalari investitsiyalarning aglomeratsiya ta'siriga ega bo'lgan langar joylarida to'planishini ko'rsatadi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar texnologiyalar, boshqaruv amaliyoti va sifat standartlari transferi kanali hisoblanadi. "Aqlli ixtisoslashuv" konsepsiyasi hududning qiyosiy afzalliklari asosida ustuvorliklarni tanlashni nazarda tutadi.

2-jadval

Asosiy kapitalga investitsiyalar va xorijiy manbalar ulushi[4]

Ko'rsatkich	Qiymati
Asosiy kapitalga investitsiyalar, 2024-yil	493,7 trln so'm
Ekvivalent (OAV materiallari bo'yicha baholash)	≈ 18,2 mlrd.
2024-yilda xorijiy moliyalashtirish (investitsiya va qarzlar) ulushi	67,6%

Hududlardagi institutsional muhit investitsiyalarni jalb qilish agentliklari ishining sifati, "yagona darcha" tizimining ishlashi, yer ajratish va infratuzilmaga ulanishning shaffofligi bilan belgilanadi. Iqtisodiy baza va ixtisoslashuv sanoat tarkibi, eksport salohiyati va logistika yo'laklariga yaqinligiga bog'liq. Infratuzilma ta'minoti transport, energetika va raqamli aloqani o'z ichiga oladi. Mehnat resurslarining sifati ta'lim darajasi va kadrlar tayyorlash dasturlarining mavjudligi bilan belgilanadi. Investitsion jozibadorlikka shahar sifati va ekologik standartlar ham ta'sir ko'rsatadi.

Toshkent shahri va Toshkent viloyati yuqori texnologik xizmatlar, AKT, moliya, farmatsevtika va asbobsozlik sohalarida salohiyatga ega. Navoiy viloyati - qazib olish va qayta ishlash, kimyo, logistika va qayta tiklanuvchi energiya manbalari sohalarida. Farg'ona vodiysi - to'qimachilik, mashinasozlik, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashda. Qashqadaryo va Buxoro viloyatlari - gaz-kimyo, qurilish materiallari, suvni tejaydigan texnologiyalarda. Qoraqalpog'iston va Xorazm - yashil qishloq xo'jaligi, mahsulotni qayta ishlash, logistika. Samarqand, Buxoro va Xiva - turizm, kreativ sohalar va hunarmandchilikda.

Hududiy investitsiya xaritalarini interaktiv platformalar, tarmoq nishalari profillari va kelishilgan shartlar paketi bilan yaratish taklif etilmoqda. "Yagona darcha" tizimini modernizatsiya qilish va shaxsiy menejerlarni joriy etish muhim element bo'ladi.

3-jadval

Xorijiy investitsiyalar va qarzlardagi ulushi bo'yicha investor mamlakatlar (2024y.)[5]

Mamlakat	Xorijiy investitsiyalar va qarzlardagi ulushi, %
Xitoy	27,9
Rossiya	13,2
Turkiya	6,8

Yetkazib beruvchilarni qo'llab-quvvatlash dasturlari, sanoat akseleratorlari va langar loyihalari orqali qo'shilgan qiymat zanjirlarini mahalliyashtirishni rag'batlantirish zarur. Texnoparklar, injiniring markazlari, dual ta'lim, shuningdek, sifat infratuzilmasini rivojlantirish kerak. Moliyaviy va soliq rag'batlantirishlari manzilli bo'lishi hamda samaradorlik va ESG (**Environmental, Social, Governance**) ko'rsatkichlari bilan bog'liq bo'lishi kerak. Huquqiy kafolatlar va shaffof tartib-qoidalar investorlarning ishonchini mustahkamlaydi.

ESG (Environmental, Social, Governance) - barqaror rivojlanish standartlari:

E (Environmental) - ekologiya (chiqindilarni kamaytirish, energiya samaradorligi, tabiatni muhofaza qilish);

S (Social) - ijtimoiy mas'uliyat (mehnat sharoitlari, xodimlarning huquqlari, jamiyatga qo'shgan hisssasi);

G (Governance) - korporativ boshqaruv (shaffoflik, korrupsiyaga qarshi choralar, boshqaruv tuzilmasi).

Tartibga solish xatarlari barqarorlashtirish kelishuvlari orqali, infratuzilma xatarlari esa SLA (Service Level Agreement) va zaxira quvvatlari orqali kamaytiriladi.

SLA (Service Level Agreement) - xizmat ko‘rsatish darajasi bo‘yicha kelishuv. Bu xizmat ko‘rsatuvchi va mijoz o‘rtasidagi rasmiy shartnoma bo‘lib, unda sifat standartlari, javob berish muddatlari, infratuzilmaning mavjudligi va tomonlarning javobgarligi belgilab qo‘yiladi.

Kadrlar xavfi o‘qitish va ko‘chirish dasturlari bilan qoplanadi. Moliyaviy risklarni xedjirlash va kredit liniyalari orqali kamaytirish mumkin. ESG (Environmental, Social, Governance) risklari ekologik standartlar va audit tomonidan nazorat qilinadi.

4-jadval

Asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi bo‘yicha yetakchi hududlar (2024), trln. so‘m[6]

Hudud	Investitsiyalar hajmi, trln. so‘m
Toshkent (shahar)	40,2
Samarqand viloyati	30,5
Farg‘ona viloyati	18,1

Milliy daraja qoidalar, mamlakat brendi va megaloyihalar uchun javobgardir. Hududiy - hokimliklar huzuridagi agentliklar, loyiha ofislari va yagona darcha uchun. O‘zaro funksional jamoalarga ega investitsiya shtablari, biznes va xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan maslahat kengashlari tashkil etilmoqda.

Tayyorgarlik bosqichi protseduralar auditini va xaritalarni yaratishni o‘z ichiga oladi. Sinov klasterlarni ishga tushirish va investorlar bilan shartnomalar tuzishni o‘z ichiga oladi. Masshtablashtirish - infratuzilmani kengaytirish va xaritalarni milliy platformaga integratsiya qilish. Mustahkamlash bosqichi barqarorlik va institutsionallashtirishga qaratilgan.

Samaradorlik to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi, qayta investitsiyalar ulushi, loyihalarni ishga tushirish muddatlari, mehnat unumdorligi, mahalliyashtirish, eksport, kadrlar tayyorlash, infratuzilmaning ishonchliligi va ekologik ko‘rsatkichlar bilan baholanadi. Farg‘ona vodiysi chuqur qayta ishlash va barqaror dehqonchilikka asoslangan to‘qimachilik klasterini rivojlantirmoqda. Buxoro va Qashqadaryo - gaz kimyosi va polimerlar. Toshkent - AKT ekotizimi va IT-xizmatlar eksporti. Xorazm va Qoraqalpog‘iston - agroqayta ishlash va logistika. Samarqand va Buxoro - turizm va kreativ klasterlar.

O‘zbekistonda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning mintaqaviy strategiyasi aqlli ixtisoslashuv, institutsional bashorat qilish va davlat, biznes va jamiyat manfaatlarini bog‘laydigan manzilli vositalarga asoslanishi kerak. Taklif etilayotgan chora-tadbirlarning izchil amalga oshirilishi sifatli investitsiyalar o‘shirishini va hududlarning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Balance of Payments and International Investment Position of Uzbekistan. Annual Report 2024. <https://cbu.uz/en/publications/balance-of-payments/>
2. O‘zbekiston Respublikasida asosiy kapitalga investitsiyalar (2023-2024-yillar relizlari). INVEXI kompaniyasi. <https://invexi.org/ru/press/investments-in-fixed-capital-of-the-republic-of-uzbekistan-in-2024/>
3. UNCTAD. World Investment Report / Country fact sheet: Uzbekistan (WIR FactSheet Uzbekistan). Jeneva, 2024. https://unctad.org/system/files/non-official-document/wir_fs_uz_en.pdf
4. <https://stat.uz/files/483/choraklik-natijalar-yanvar-dekabr2024eng/3835/4INVESTMENTS-AND-CONSTRUCTION.pdf>
5. <https://english.news.cn/20250221/df9d7a4b9de241ca8707424fccfd4be5/c.html>
6. <https://invexi.org/en/press/investments-in-fixed-capital-of-the-republic-of-uzbekistan-in-2024>
7. Invest Uzbekistan. Investment Guide Uzbekistan / Uzbekistan Report 2025. <https://invest.gov.uz/uploads/uzbekistan-investment-guide-2025.pdf>
8. U.S. Department of State. 2024 Investment Climate Statements: Uzbekistan. Washington, D.C., 2024. <https://www.state.gov/reports/2024-investment-climate-statements/uzbekistan/>

**KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI MOLIYAVIY BARQARORLIGIGA AYLANMA
MABLAG‘LAR AYLANUVCHANLIGINING BOG‘LIQLIGI**

**ВЛИЯНИЕ ОБОРАЧИВАЕМОСТИ ОБОРОТНЫХ СРЕДСТВ НА ФИНАНСОВУЮ
УСТОЙЧИВОСТЬ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО БИЗНЕСА**

**THE IMPACT OF WORKING CAPITAL TURNOVER ON THE FINANCIAL STABILITY
OF SMALL BUSINESS SUBJECTS**

Qo‘chqarov Baxtiyor Xoshimjanovich – mustaqil izlanuvchi
Namangan Davlat Texnika Universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini ta’minlashda aylanma mablag‘lar aylanuvchanligining ahamiyati o‘rganilgan. Maqolada kichik biznes korxonalarining moliyaviy hisobotlari tahlil qilingan va aylanma mablag‘lar aylanuvchanligining moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlariga ta’siri baholangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yuqori aylanuvchanlikka ega bo‘lgan korxonalar moliyaviy holatda barqarorlikka erishadilar. Shu asosda kichik biznes subyektlari uchun aylanma mablag‘larni boshqarish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, aylanma mablag‘lar, moliyaviy barqarorlik, aylanuvchanlik, moliyaviy boshqaruv, likvidlik, rentabellik.

В данной статье изучается важность оборачиваемости оборотных средств для обеспечения финансовой стабильности субъектов малого бизнеса. В статье анализируются финансовые отчеты малых бизнесов и оценивается влияние оборачиваемости оборотных средств на показатели финансовой стабильности. Результаты исследования показывают, что компании с высокой оборачиваемостью достигают финансовой стабильности. На этой основе разработаны рекомендации по управлению оборотными средствами для субъектов малого бизнеса.

Ключевые слова: малый бизнес, оборотные средства, финансовая стабильность, оборачиваемость, финансовое управление, ликвидность, рентабельность.

This article examines the importance of working capital turnover in ensuring the financial stability of small business entities. It analyzes the financial statements of small businesses and assesses the impact of working capital turnover on financial stability indicators. The research results indicate that companies with high turnover achieve financial stability. Based on this, recommendations for managing working capital for small business entities have been developed.

Keywords: small business, working capital, financial stability, turnover, financial management, liquidity, profitability.

O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilayotgan hozirgi davrda aylanma mablag‘lar aylanuvchanligining moliyaviy barqarorlikka ta’siri masalasi ayniqsa dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimizda kichik biznes subyektlarining umumiy korxonalar sonidagi ulushi 84.2 foizni tashkil etib, umumiy daromadning 54 foizini, eksport hajmining 26 foizini va bandlik sohasidagi ishchi kuchining 71 foizini ta’minlaydi.[5]

Kichik biznes korxonalarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi ularning moliyaviy barqarorligini ta’minlashga bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda aylanma mablag‘lar boshqaruvi alohida ahamiyat kasb etadi.[1]

Aylanma mablag‘lar - bu korxonaning joriy faoliyatini ta'minlash uchun zarur bo‘lgan mablag‘lar bo‘lib, ular korxonaning kundalik operatsiyalarini amalga oshirish imkonini beradi.[2] Aylanma mablag‘lar aylanuvchanligining samaradorligi korxonaning moliyaviy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi, chunki u korxonaning to'lov qobiliyatini, likvidligini va rentabelligini belgilaydi.

Kichik biznes subyektlari uchun aylanma mablag‘lar boshqaruvi alohida murakkablik kasb etadi, chunki ular cheklangan moliyaviy resurslarga ega bo‘lib, bozor o‘zgarishlariga nisbatan katta korxonalarga qaraganda ko‘proq sezgir hisoblanadi. Shu sababli, kichik biznes korxonalari uchun aylanma mablag‘lar aylanuvchanligini optimallashtirish moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.[2]

Tadqiqotning dolzarbligi aylanma mablag‘lar boshqaruvi samaradorligini oshirish orqali kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash zaruratidan kelib chiqadi. Bu masala ayniqsa O‘zbekiston sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki mamlakat iqtisodiyotida kichik biznesning ulushi tobora ortib bormoqda.

Ushbu maqolada kichik biznes subyektlari moliyaviy barqarorligiga aylanma mablag‘lar aylanuvchanligining bog‘liqligi atroflicha tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi kichik bizneslarning aylanma mablag‘lari va uni samarali boshqarish, korxona moliyaviy barqarorligini ta'minlashda aylanma mablag‘larni aylanuvchanligi bilan bog‘liq muammolarni aniqlash va yechimlar taklif qilishdir. Tadqiqot uchun statistik ma'lumotlar, ilmiy maqolalar, tadqiqotlar, biznes reja va moliyaviy hisobotlardan foydalanilgan.

Tadqiqotda so‘rov usuli, tahlil usuli va taqqoslama tahlil usullari qo‘llaniladi. So‘rov usuli orqali kichik biznes egasidan ma'lumotlar yig'ildi, tahlil usuli esa moliyaviy ma'lumotlarni statistik metodlar bilan tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Taqqoslama tahlil usuli turli manbalardan olingan aylanma mablag‘larni taqqoslash va ularning samaradorligini aniqlash uchun foydalanildi. Ushbu metodologiya tadqiqot natijalarini umumlashtirish va tahlil qilish, muammolarni aniqlash va yechimlarni taklif qilish jarayonida tadqiqotning asosiy xulosasi chiqarildi.

Aylanma mablag‘lar korxonaning faoliyat bosqichlarini ta'minlovchi mablag‘lar bo‘lib, ular bir yil yoki bir operatsion bosqich davomida to‘liq iste'mol bo‘ladi yoki pul shakliga aylanadi.[2] Aylanma mablag‘lar tarkibiga quyidagilar kiradi:

Moddiy aylanma mablag‘lar - xom ashyo, materiallar, yordamchi materiallar, yoqilg‘i va boshqa moddiy resurslar. Ushbu mablag‘lar ishlab chiqarish jarayonida ishlatiladi va mahsulot tannarxiga to‘liq kirib boradi. Kichik biznes korxonalari uchun moddiy aylanma mablag‘lar boshqaruvi juda muhim, chunki ularning hajmi noto‘g‘ri belgilansa, bu ortiqcha xarajatlarga yoki ishlab chiqarishning to‘xtab qolishiga olib kelishi mumkin.

Tayyor mahsulot va tovarlar korxonaning sotish uchun tayyorlagan mahsulotlari hisoblanadi. Kichik biznes subyektlari uchun tayyor mahsulot zaxiralarini optimal darajada saqlash muhim, chunki ortiqcha zaxiralar mablag‘larni muzlatadi, kam zaxiralar esa mijozlar talabini qondira olmaslikka olib keladi.

Debitorlik qarzlari mijozlarning korxonaga bo‘lgan qarzlari ifodalaydi. Debitorlik qarzlarning aylanuvchanligi korxonaning pul mablag‘larini tez olib kelish imkoniyatini belgilaydi. Kichik biznes uchun debitorlik qarzlari boshqaruvi moliyaviy oqimlarni nazorat qilish nuqtai nazaridan juda muhim hisoblanadi.[3]

Aylanma mablag‘lar aylanuvchanligini baholash uchun bir qancha moliyaviy ko‘rsatkichlar qo‘llaniladi (1 jadval):

Aylanma mablag‘lar aylanuvchanlik koeffitsienti - sotishdan tushgan daromadning aylanma mablag‘larning o‘rtacha qiymatiga nisbati. Bu ko‘rsatkich aylanma mablag‘lardan foydalanish samaradorligini ko‘rsatadi. Yuqori koeffitsient qiymati aylanma mablag‘lardan samarali foydalanishni bildiradi, past qiymat esa mablag‘larning nosamarali ishlatilishini anglatadi.

Aylanma mablag‘lar aylanish davri - aylanma mablag‘larning to‘liq bir marta aylanishi uchun zarur bo‘lgan kunlar soni. Bu ko‘rsatkich qanchalik kam bo‘lsa, aylanma mablag‘larning aylanuvchanligi shunchalik yuqori hisoblanadi.

Debitorlik qarzlari aylanuvchanligi - sotishdan tushgan daromadning debitorlik qarzlarning o‘rtacha qiymatiga nisbati. Bu ko‘rsatkich mijozlar qanchalik tez to‘lov amalga oshirishi haqida ma’lumot beradi.

Zaxiralar aylanuvchanligi - sotilgan mahsulot tannarxining zaxiralarning o‘rtacha qiymatiga nisbati. Bu ko‘rsatkich zaxiralardan foydalanish samaradorligini baholaydi.

1 jadval

Aylanma mablag‘lar aylanuvchanligini baholash me’zonlari

№	Ko‘rsatkich nomi	Hisoblash usuli	Samaradorlik me’zonlari
1	Aylanma mablag‘lar aylanuvchanlik koeffitsienti (K_a)	$K_a = \frac{\text{Yillik tushum}}{\text{O'rtacha ayl.mabl.}}$	$K_a \geq 1$ bo‘lsa yahshi $2 \leq K_a \leq 4$ bo‘lsa optimal $K_a \geq 4$ juda yahsi (lekin likvidlikka ta’siri bor) $K_a < 1$ samarasiz (0.5 dan kam bo‘lsa jiddiy muammolar mavjud)
2	Aylanma mablag‘lar aylanish davri (D_a)	$D_a = \frac{\text{O'rtacha ayl.mabl.} * 360}{\text{Yillik tushum}}$	Korxona faoliyat turiga qarab, masalan tikuvchilik korxonasida: 65-85 kun yahshi 86-120 kun qoniqarli 121kundan ortiq yomon
3	Debitorlik qarzlari aylanuvchanligi (A_r)	$A_r = \text{Sotish hajmi} / \text{debitor qarzlarning o'rtacha qiymati}$	8-12 marta bo‘lsa yuqori (kunlarda 30-45 kun), 6-7 marta bo‘lsa o‘rtacha (kunlarda 46-60 kun), 3-5 marta bo‘lsa past natija (kunlarda 61+ kun)
4	Zaxiralar aylanuvchanligi (Z_a)	$Z_a = \text{Sotilgan mahsulot tannarxi} / \text{zaxiralarning o'rtacha qiymati}$	50-70 kun yahshi 71-90 kun qoniqarli 91 kundan yuqori yomon

Moliyaviy barqarorlik - bu korxonaning o‘z moliyaviy majburiyatlarini muddatida bajarish, moliyaviy muvozanatni saqlash va rivojlanish uchun zarur resurslarni ta’minlash qobiliyatidir. Kichik biznes subyektlari uchun moliyaviy barqarorlik ayniqsa muhim, chunki ular tashqi moliyaviy omillarga nisbatan yuqori sezgirlikka ega.[3] Moliyaviy barqarorlikni baholash uchun quyidagi ko‘rsatkichlar ishlatiladi:

Likvidlik ko‘rsatkichlari korxonaning qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish qobiliyatini baholaydi. Joriy likvidlik koeffitsienti aylanma mablag‘larning qisqa muddatli majburiyatlarga nisbatini ko‘rsatadi.

Moliyaviy mustaqillik ko‘rsatkichlari korxonaning o‘z mablag‘lari hisobiga moliyalashtirilish darajasini baholaydi. Moliyaviy mustaqillik koeffitsienti o‘z kapitalining jami aktivlarga nisbati orqali hisoblanadi.

Rentabellik ko‘rsatkichlari korxonaning foyda olish qobiliyatini baholaydi. Aktivlar rentabelligi, sotish rentabelligi va kapital rentabelligi kabi ko‘rsatkichlar korxonaning moliyaviy samaradorligini aks ettiradi.

Aylanma mablag‘lar aylanuvchanligining moliyaviy barqarorlikka ta’siri bir necha yo‘l orqali amalga oshadi[4]:

Pul oqimlariga ta’sir: Aylanma mablag‘larning tez aylanishi korxonaga muntazam pul oqimini ta’minlaydi, bu esa qisqa muddatli majburiyatlarni bajarish imkoniyatini oshiradi. Kichik biznes korxonalari uchun bu ayniqsa muhim, chunki ular ko‘pincha cheklangan pul zaxiralarga ega bo‘ladilar.

Likvidlikka ta’sir: Yuqori aylanuvchanlikka ega aylanma mablag‘lar korxonaning likvidligini oshiradi. Debitorlik qarzlarning tez undirilishi va zaxiralarning samarali aylanishi korxonaning to‘lov qobiliyatini yaxshilaydi.

Rentabellikka ta'sir: Aylanma mablag'larning optimal aylanuvchanligi korxonaning rentabelligini oshiradi. Ortiqcha zaxiralarni saqlash xarajatlari kamayadi, debitorlik qarzlari bo'yicha yo'qotishlar kamayadi va umumiy operatsion samaradorlik oshadi.[4]

Kichik biznes korxonalari aylanma mablag'larni samarali boshqarishlari uchun zaxiralar hajmini optimal darajada saqlash orqali mablag'larning muzlashini oldini olishlari, to'lov shartlarini optimallashtirish, mijozlarning kredit qobiliyatini baholash, debitorlik qarzlarni monitoring qilish tizimini joriy etishlari, ta'minotchilar bilan to'lov shartlarini muzokara qilish, pul oqimlarini muvofiqlashtirishlari talab etiladi.

Aylanma mablag'lar aylanuvchanligining kichik biznes subyektlari moliyaviy barqarorligiga ta'siri bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

Aylanma mablag'lar aylanuvchanligining moliyaviy barqarorlikka bevosita ta'siri mavjud. Yuqori aylanuvchanlikka ega korxonalar yaxshiroq likvidlik, rentabellik va moliyaviy mustaqillik ko'rsatkichlariga ega bo'ladilar.

Kichik biznes subyektlari uchun aylanma mablag'lar boshqaruvi alohida ahamiyatga ega, chunki ular cheklangan resurslarga ega va tashqi omillarga yuqori sezgirlikka ega.

Samarali aylanma mablag'lar boshqaruvi kichik biznes korxonalarining raqobatbardoshligini oshiradi va ularning uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalariga asosan, quyidagi takliflar ishlab chiqilgan:

Kichik biznes subyektlari rahbariyatiga taklif etiladi: aylanma mablag'lar boshqaruvi bo'yicha zamonaviy usullarni o'rganish va qo'llash, moliyaviy hisobotlar tahlilini muntazam ravishda olib borish, aylanma mablag'lar aylanuvchanligini oshirish bo'yicha choralar ko'rish.

Davlat organlariga taklif etiladi: kichik biznes subyektlarini aylanma mablag'lar boshqaruvi bo'yicha o'qitish dasturlarini ishlab chiqish, moliyaviy yordam ko'rsatish mexanizmlarini takomillashtirish, kichik biznes uchun qulay kredit mahsulotlarini yaratish.

Moliyaviy institutlarga taklif etiladi: kichik biznes ehtiyojlariga moslashtirilgan moliyaviy xizmatlarni ishlab chiqish, konsalting xizmatlarini kengaytirish, riskni baholash usullarini takomillashtirish.

Bunday yondashuvlar kichik biznes subyektlarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va ularning iqtisodiyotdagi rolini kuchaytirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Burxanov A.U., Hamdamov O.N. “Moliyaviy menejment”. Darslik. -Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2020y.
2. Voxobov A., Ibroximov A., Ishonqulov N., “Moliyaviy va boshqaruv tahlili”. – Toshkent: “Sharq” Nashriyot – matbaa AK, 2005y.
3. Maxmudov E.X., “Korxona iqtisodiyoti”. – Toshkent: “O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti”, 2004 y.
4. Орехов С.А. Управление основным капиталом предприятия. Молодеж и наука. 2016. № 4.С. 156.
5. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. www.stat.uz/uz/rasmiy-statistika

**NAVOIY VILOYATI IQTISODIYOTI VA MONOPOL KORXONALARNI
RIVOJLANISHINI MUTANOSIBLIGINI TA’MINLASHNING USTUVOR
YO‘NALISHLARI**

**ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СБАЛАНСИРОВАННОГО
РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ НАВОЙСКОЙ ОБЛАСТИ И ПРЕДПРИЯТИЙ-
МОНОПОЛЬЦЕВ**

**PRIORITY DIRECTIONS FOR ENSURING BALANCED DEVELOPMENT OF THE
ECONOMY OF NAVAI REGION AND MONOPOLY ENTERPRISES**

Savrieva Madina Xakimovna

Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

savrievamadina@gmail.com

Xamroyeva Shaxnoza Ibrohim qizi

Navoiy innovatsiyalar universiteti Iqtisodiyot yo‘nalishi

4-kurs talabasi, hamroevasahnoza888@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada bugungi kunda Navoiy viloyatida sanoat korxonalarining hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni dolzarb bo‘lib, korxonalarning yalpi ichki mahsulotga qo‘shgan hissasi, byudjetga soliq to‘lovlari, bandlikni ta’minlash va investitsiyalarni jalb etishdagi faolligi orqali mintaqaning barqaror taraqqiyoti aynan, viloyatdagi yirik sanoat monopoliyalari, jumladan “Qizilqumsement” AJning makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarining, jumladan ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirib, soliq tizimi, investitsiyalarni jalb qilish siyosati, mahsulotning narxini pasaytirish va sifatni oshirishga erishayotganligi, ushbu tizimlar ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish to‘g‘risida ma’lumot keltirilgan.

Tayanch so‘zlar: yirik sanoat korxonasi, monopoliya, mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy-ekologik rivojlantirish, statsionarlik, differentsiialangan, kointegarsion aloqa, avtoregressiv taqsimlangan kechikish modeli.

В статье представлена информация о роли промышленных предприятий в социально-экономическом развитии региона Навоийской области на современном этапе, об устойчивом развитии региона посредством вклада предприятий в валовой внутренний продукт, налоговые отчисления в бюджет, занятость и активность по привлечению инвестиций, о макроэкономических показателях крупных промышленных монополий региона, в том числе АО «Кызылкумсемент», включая налоговую систему, политику привлечения инвестиций, снижение цен на продукцию и повышение ее качества, а также об управлении производственными процессами этими системами.

Ключевые слова: крупное промышленное предприятие, монополия, социально-экономическое и экологическое развитие региона, стационарность, дифференцированность, коинтеграционная связь, авторегрессионная модель с распределенным лагом.

The article presents information on the role of industrial enterprises in the regional socio-economic development of navoi region today, the sustainable development of the region through the contribution of enterprises to the gross domestic product, tax payments to the budget, employment and activity in attracting investments, the macroeconomic indicators of large industrial monopolies in the region, including "Kyzylkumsement" JSC, including the tax system, investment attraction policy, reducing product prices and improving quality, and the control of production processes by these systems.

Keywords: large industrial enterprise, monopoly, socio-economic and environmental development of the region, stationarity, differentiated, cointegration relationship, autoregressive distributed lag model.

O‘zbekiston iqtisodiyotida sanoat korxonalarining hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, yirik ishlab chiqarish subyektlari joylashgan Navoiy viloyatida bu jarayon yanada dolzarb bo‘lib, korxonalarning yalpi ichki mahsulotga qo‘shgan hissasi, byudjetga soliq to‘lovlari, bandlikni ta‘minlash va investitsiyalarni jalb etishdagi faolligi orqali mintaqaning barqaror taraqqiyoti shakllanmoqda.

Har qanday holda vaqtli ma‘lumotlar uchun statsionarlik tekshirilishi tadqiqotlarning dastlabki bosqichi hisoblanadi. Statsionarlikka tekshirishning uch turi bo‘lishiga qaramasdan, test bilan aniqlash muhim bo‘lgan ishonchli vositadir. Asosan to‘rt turdagi testlar statsionarlikka tekshirish uchun qo‘llaniladi. Dikkey Fuller, kengaytirilgan Dikkey-Fuller, Philips-Perron, Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin testlari.

Ilmiy adabiyotlarda nostatsionar davriy qatorlar “integratsiyalashgan jarayon” deb ham yuritiladi. Qatorning integratsiya darajasi uning statsionar holga keltirish uchun necha marta differensiallash lozimligi bilan aniqlanadi. Shunday qilib, statsionar qatorlar “nolinchi darajali integratsiyalashgan” bo‘ladi va qisqacha $I(0)$ deb ifodalanadi. Qator bir marta differensiallangandan so‘ng statsionar holga kelsa, u birinchi darajali integratsiyalashgan deyiladi va $I(1)$ deb belgilanadi. Umumiy tarzda, davriy qator d marta differensiallangandan keyin statsionar bo‘lsa, d darajali integratsiyalashgan deyiladi va $I(d)$ tarzida belgilanadi.

$y_t = \beta_0 + \beta_1 x_t$ Bir xil darajada integratsiyalashgan nostatsionar davriy qatorlar kointegratsiyalashgan davriy qatorlar deyiladi. Agar, x_t va y_t o‘zgaruvchilari d darajali kointegratsiyalashgan bo‘lib, $y_t = \beta_0 + \beta_1 x_t$ chiziqli tenglik $(d-b)$ (bunda, $b > 0$) darajali integratsiyalashuvini ta‘minlovchi (β_0, β_1) vektori mavjud bo‘lsa, unda x_t va y_t $(d-b)$ darajali kointegratsiyalashgan deyiladi va $(x_t, y_t) \sim CI(d-b)$ ko‘rinishida yoziladi. Bu yerda (β_0, β_1) vektori – kointegratsiya vektori deb ataladi. Bu ta‘rif ikki o‘zgaruvchan holatga nisbatan qo‘llanilsa-da, shu tarzda, k – o‘zgaruvchan kointegratsiya tizimi holati ham keltirilib chiqarilishi mumkin.

Kointegratsion aloqani tekshirish o‘zgaruvchilarning integratsiya darajasini talab qilishi sababli kointegratsiya testlaridan avval har bir o‘zgaruvchi uchun integratsiya darajasi aniqlanadi. Buning uchun Dickey-Fuller (DF) testidan foydalaniladi. Mazkur test Dikkey va Fuller tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, 4 tenglikka asoslanadi va “Birlik ildiz testi” nomi bilan ishlatiladi:

$$\Delta Lny_t = \delta Lny_{t-1} + u_t$$

Keyingi bosqichda bu o‘zgaruvchilar orasidagi kointegratsion aloqadorlik *Durbin Watson Cointegration*, *Johansen Cointegration* kabi testlar vositasida tekshiriladi.

Agar birlik ildiz testida (kengaytirilgan Dickey-Fuller, Phillips-Perron) o‘zgaruvchilarning statsionar emasligi aniqlansa, o‘zgaruvchi statsionar holga kelgunga qadar d marta hosila olinadi. Qisqa muddatli davrda o‘zgaruvchilar bir-biridan uzoqlashsa-da, uzoq muddatli davrda ular umumiy muvozanatga egaliklari tufayli kointegratsiyalashgan bo‘lishlari mumkin. Kointegratsiyani inkor etuvchi gipotezani tekshirish uchun kointegratsiya testi qo‘llaniladi.

Bu yerda aksariyat mualliflar, asosan, ko‘p o‘zgaruvchili sharoitida samaraliroq va ishonchliroq bo‘lgan Yoxansen kointegratsiya testini qo‘llashdi. Kointegratsion munosabat baholangandan so‘ng, qisqa va uzoq muddatli dinamikani tekshirish uchun VAR modeli qo‘llaniladi.

Tadqiqot davomida ko‘rsatkichlar aralash statsionarlikka egaligi hamda o‘zaro kointegratsion bog‘lanishga ega ekanligi aniqlandi. Bunda agar bir omilli model bo‘lsa bir omilli ARDL, ko‘p omilli model bo‘lsa ko‘p omilli ARDL qo‘llaniladi.

Avtoregressiv taqsimlangan kechikish modeli ARDL modeli o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi vaqt o‘rtasidagi munosabatlarni tekshirish uchun ekonometrikada keng qo‘llaniladigan usullardan biri hisoblanadi[1]. ARDL model tadqiqotlarda qisqa va uzoq muddatli dinamikani yoki ushbu o‘zgaruvchilar orasidagi aloqalarni tahlil qilish imkonini beradi[2]. ARDL modeli statsionar bo‘lmagan o‘zgaruvchilar bilan ishlashda va kointegratsiya tahlillarini o‘tkazishda ayniqsa

qimmatlidir[3]. An’anaviy regressiya modellari statsionar bo‘lmagan ma’lumotlar uchun mos emas, chunki ular ishtirok etadigan o‘zgaruvchilar barqaror munosabatlarga ega, deb taxmin qilinadi.

Ko‘rsatkichlarning nolinchi tartibli integrallashgan qatori statsionar bo‘lishi eng kichik kvadratlar metodi bo‘yicha regressiya modelidan foydalanish imkoniyatini beradi. Agar barcha birinchi tartibli qatorda statsionar deb qaror qilinsa ishonchlikka qarab regressiya yoki ARDL qo‘llanilishi mumkin.

1-jadval

Modelni baholash testlari

Test	Qiymatlar	Ehtimollik
Jarque-Bera normality test	0.2260	0.8932
Breusch-Godfrey serial correlation test	3.3292	0.1893
Ramsey RESET test	2.5152	0.1336
Heteroscedasticity test: Breusch-Pagan-Godfrey	1.3254	0.2920
Cusum plot	Doimiy	
Cusum of squares plot	Doimiy	

Manba: Muallif ishlanmasi.

Gaus Markov shartlari to‘liq bajarilishidan tashqari, modelni sifatini ifodalovchi Ramsey Reset testi, Akayke va Bayesian qiymatlari modelni to‘liqroq tahlilini ko‘rsatib beradi.

Qizilqumsegment AJ faoliyatini tahlil qilish Navoiy viloyatining iqtisodiy holatini baholashda muhim amaliy ahamiyatga ega.

2016-yilda Qizilqumsegment AJ viloyat yalpi ichki mahsulotining 3,73 foizini tashkil qilgan bo‘lsa, bu ko‘rsatkich 2024-yilga kelib 0,54 foizgacha qisqargan. Bu holat korxonaning ishlab chiqarish hajmi mintaqaviy miqyosda boshqa sohalarga nisbatan sust rivojlanganini anglatadi. Bundan tashqari, viloyatda boshqa yirik investitsiya loyihalari, xususan konchilik, kimyo va energetika sohalarining o‘sib borayotgani fonida sement ishlab chiqarish ulushining nisbatan pasaygani kuzatilmoqda. Bunday pasayish viloyat iqtisodiyotida sanoat tarmog‘i diversifikatsiyasi kuchayganidan darak beradi.

2-jadval

Qizilqumsegment AJ ning viloyat iqtisodiyotiga ta’sirini baholash

№	Ko‘rsatkichlar/Yil	2016	2018	2020	2022	2024
1	Korxonaning yalpi qo‘shilgan qiymatining hududiy yalpi ichki mahsulotdagi ulushi, %	3,73	3,64	1,91	1,06	0,54
2	Hududiy budjetga soliq to‘lovlari tarkibidagi korxona mahalliy budjetga soliq to‘lovlari ulushi, %	4,76	3,50	2,03	1,77	0,36
3	Xodimlarning o‘rtacha ish haqi va mintaq bo‘yicha o‘rtacha ish haqi nisbati, marta	2,34	1,90	1,97	1,67	1,95
4	Korxonada band bo‘lganlarning mintaqadagi jami band aholi soniga nisbatan ulushi, %	0,75	0,72	0,72	0,57	0,44
5	Korxonaga jalb qilingan investitsiyalarning mintaqaga jalb qilingan umumiy investitsiyalardagi ulushi, %	0,24	4,62	3,87	3,17	2,21
6	Mintaqa eksporti tarkibida korxona eksport ulushi,%	1,30	5,62	3,45	2,27	1,61

Manba: Qizilqumsegment AJ ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Mahalliy byudjetda Qizilqumsement AJning soliq to‘lovlari ulushi 2016-yildagi 4,76 foizdan 2024-yilda 0,36 foizgacha tushgan. Bu holat korxonaning rentabellik darajasidagi o‘zgarishlar, foyda soliqlari bazasining qisqarishi yoki boshqa korxonalar tomonidan byudjetga tushumlar ko‘paygani bilan izohlanadi. Ayniqsa, Navoiy viloyatida faoliyat yuritayotgan boshqa yirik korxonalar — masalan, Navoiy kon-metallurgiya kombinati yoki Navoiyazot AJ — ning soliq tushumlari ortib borayotgan sharoitida Qizilqumsementning ulushi nisbatan kichiklashgan. Bu esa mintaqaviy byudjet barqarorligi nuqtai nazaridan jiddiy e‘tiborni talab qiladi.

Qizilqumsement AJda ish haqi darajasi Navoiy viloyatidagi o‘rtacha ish haqi darajasidan yuqori bo‘lib, 2016-yilda 2,34 marta, 2024-yilda esa 1,95 marta bo‘lgan (1-jadval).

Bu ko‘rsatkich korxonada xodimlarning mehnatiga munosib haq to‘lanayotganini anglatadi. Bunday yuqori ish haqi darajasi korxonaga yuqori malakali kadrlarni jalb qilish va ularni ushlab qolish imkonini beradi. Shu bilan birga, bu ko‘rsatkichning biroz pasayganligi (2,34 dan 1,95 gacha) viloyatda umuman ish haqi darajasining oshgani yoki korxonaning ish haqi siyosatida o‘zgartirishlar bo‘lganini bildiradi.

Korxonada band bo‘lganlarning viloyatdagi umumiy band aholiga nisbatan ulushi 2016-yildagi 0,75% dan 2024-yilda 0,44% ga kamaygan. Bu esa Navoiy viloyatida yangi ish o‘rinlari boshqa sektorlarda ko‘proq yaratilganini, Qizilqumsementda esa ishchilar soni deyarli o‘zgarmasdan qolganini yoki qisqarganini anglatadi. Bu tendensiya viloyatda iqtisodiy sektoral strukturadagi o‘zgarishlar, avtomatlashtirish jarayonlari va mehnat unumdorligining oshganligini ko‘rsatishi mumkin.

2020–2024-yillar davomida Qizilqumsement AJ sement ishlab chiqarish jarayonida elektr energiyasi sarfi ko‘rsatkichlarining dinamikasi ishlab chiqarish texnologiyalarining samaradorligi va energiya tejamkorligi borasidagi yutuqlarni aks ettiradi.

Fikrimizcha, quyidagi takliflar korxonaning barqaror o‘rishini ta‘minlaydi:

- korxonaning raqamlashtirish va texnologik modernizatsiya bo‘yicha strategiyalarini jadallashtirish;
- yangi bozorlarni o‘rganish va eksportni diversifikatsiya qilish orqali tashqi savdoni rivojlantirish;
- ijtimoiy mas‘uliyatli yondashuv doirasida mintaqaviy bandlik dasturlariga faolroq hissa qo‘shish;
- mahalliy iqtisodiyotda o‘z o‘rnini tiklash uchun ko‘p tarmoqli investitsiyalarni jalb qilish va innovatsion rivojlanishni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Nkoro, Emeka, and Aham Kelvin Uko. "Autoregressive Distributed Lag (ARDL) cointegration technique: application and interpretation." *Journal of Statistical and Econometric methods* 5.4 (2016): 63-91.
2. Hasan, Arshad, and Zafar Mueen Nasir. "Macroeconomic factors and equity prices: An empirical investigation by using ARDL approach." *The Pakistan Development Review* (2008): 501-513.
3. Ghouse, Ghulam, Saud Ahmed Khan, and Atiq Ur Rehman. "ARDL model asar
4. <https://www.navoiyazot.uz/>

**NAVOIY VILOYATINING IQTISODIY O‘SISHI VA SANOAT TARMOQLARINI
RIVOJLANISH TENDENSIYALARI**

**ТЕНДЕНЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА И ПРОМЫШЛЕННОГО
РАЗВИТИЯ НАВАЙСКОГО РЕГИОНА**

**ECONOMIC GROWTH AND INDUSTRIAL DEVELOPMENT TRENDS OF NAVAI
REGION**

Savrieva Madina Hakimovna

Urganch davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchisi

savrievamadina@gmail.com

Vafoyeva Dilorom Bahodir qizi

Navoiy innovatsiyalar universiteti, “Iqtisodiyot” yo‘nalishi,
4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Maqolada Navoiy viloyatining 2016–2024 yillardagi asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari yoritilgan, mintaqaning respublika iqtisodiyotidagi o‘rnini anglash imkonini mintaq sanoatining o‘sishi aholi bandligi, investitsiyalar, ish bilan bandlik, eksport kabi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni barqaror muvozanatda o‘rishini rag‘batlantiruvchi ilg‘or sohalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: mintaq iqtisodiyoti, mintaq, mintaq sanoati, makroiqtisodiy ko‘rsatkich, barqaror muvozanat, mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, monopol korxona, mahsulotlar ulushi.

В статье рассматриваются основные макроэкономические показатели Навоийской области за 2016–2024 годы, анализируются ведущие отрасли промышленности региона, позволяющие определить место региона в экономике республики и стимулирующие рост таких макроэкономических показателей, как численность населения, занятость, инвестиции, занятость, экспорт в условиях устойчивого баланса.

Ключевые слова: региональная экономика, регион, промышленность региона, макроэкономический показатель, устойчивое равновесие, социально-экономическое развитие региона, монопольное предприятие, доля продукции.

The article covers the main macroeconomic indicators of the navoi region for 2016–2024, analyzes the leading sectors of the regional industry, which allow us to understand the place of the region in the economy of the republic, and stimulates the growth of macroeconomic indicators such as population growth, employment, investments, employment, exports in a stable balance.

Keywords: regional economy, region, regional industry, macroeconomic indicator, stable balance, socio-economic development of the region, monopoly enterprise, share of products.

Navoiy mintaqasi sanoatining: tog‘-ko metallurgiya, kimyo, elektrotexnika, metallni qayta ishlash, mashinasozlik, metallni qayta ishlash, geologiya, energetika kabi tarmoqlari mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda tabiiy monopol korxonalarining faoliyati ishlab chiqarishning boshqa shakllariga nisbatan katta afzalliklarga ega, texnologik jarayonni rivojlantirish, mamlakat farovonligini saqlash yoki yaxshilash, aholini ish o‘rinlari, yuqori texnologik va ommaviy tovarlar bilan ta‘minlash shaklida jamiyatga foyda keltirish[1] vazifalarining belgilab qo‘yilishi mintaqalarda ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish va ulardan samarali foydalanish masalasining hozirgi kunda naqadar dolzarb ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 7-son 2025 yil

Iqtisodiy o‘shishda sanoat sohasining o‘rni doim baland bo‘lib kelgan[2]. Sanoatdagi kichik o‘shishlar ham umumiy iqtisodiy ko‘rsatkichlarga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli, sanoatni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalar iqtisodiy o‘shishni tezlashtirishda muhim rol o‘ynaydi.

Fikrimizcha, sanoatning o‘shishi aholi bandligi, investitsiyalar, ish bilan bandlik, eksport kabi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni barqaror muvozanatda o‘shishini rag‘batlantiruvchi eng ilg‘or sohalardan hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida ham sanoat muhim sohalardan bo‘lib, bunda Navoiy viloyatining respublika iqtisodiyotining muhim o‘ringa ega. Navoiy viloyati O‘zbekiston Respublikasi hududining o‘rta qismida joylashgan bo‘lib, Qizilqum sahrosi viloyatning kattagina qismini egallaydi. Uning maydoni 110,8 ming km² ga teng, bu bilan Navoiy viloyati O‘zbekistondagi eng katta viloyat sanaladi. Navoiy viloyati g‘arbda Qoraqalpog‘iston, shimolda Qozog‘iston, sharqda Jizzax, janubi-sharqda Samarqand viloyati, janubda Qashqadaryo va Buxoro viloyatlari bilan chegaralanadi.

Navoiy viloyati ahamiyatli tabiiy zaxiralarga, shu jumladan, tabiiy gaz, neft, rangli metall va qurilish uchun xom ashyo mahsulotlariga boy viloyat sanaladi. Viloyat iqtisodiyotining asosiy tuzilishi yirik konchilik, metallurgiya va kimyoviy sanoat majmualardan tuzilgan. Navoiy viloyatida joylashgan Navoiy kon-metallurgiya kombinati dunyoda eng sof oltin ishlab chiqaruvchilardan biridir. Viloyatda, shuningdek, sement zavodi, kimyo majmuasi va bir qator yirik sanoat zavodlari faoliyat ko‘rsatmoqda.

Mamlakatimiz olimlaridan S.S.G‘ulomov, T.M.Axmedov, A.M.Sodiqov, T.D.Doschanov, B.Ro‘zmetov, I.S.Abdullayev, A.M.Qodirov, Sh.H.Nazarov, F.T.Egamberdiyev, G.R.Xidirova, D.T.Xudayberganov, A.A.Kasimov, U.A.Madraximov va boshqa tadqiqotchilarning ishlarida tadqiq qilingan. Shunday bo‘lsa-da aynan, mintaqa iqtisodiyotini barqarorlashtirishda ijtimoiy-iqtisodiy-ekologik rivojlantirishning ahamiyati yirik sanoat tarmoqlarining ta‘sirini baholash usullari yetarlicha tadqiq etilmagan. Shu sababli mintaqa iqtisodiyotini rivojlanishini barqarorlashtirishga yirik sanoat korxonalarining ta‘sir omillarini, ayniqsa ijtimoiy-iqtisodiy-ekologik omillarni baholashning aniq usullarini takomillashtirish dolzarb bo‘lib, ushbu tadqiqot mavzusini tanlashga asos bo‘lib xizmat qildi.

1-jadval

Navoiy viloyatining 2010-2024 yillardagi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari[5]

Yil	Navoiy viloyati YHM, joriy narxlarda mlrd so‘m	Navoiy viloyati YHM 2010 yil narxlarda mlrd so‘m	Navoiy viloyati YHM, o‘shishi	Navoiy viloyati AJB YHM, joriy narxlarda ming so‘mda	Navoiy viloyatining YAIM dagi ulushi	Ilgari-lash koeffit-siyenti	AJB taqqos-lash
2010	4325,60	-	103,90	5016,30	5,48	0,97	1,82
2011	5285,40	4628,39	107,00	6026,10	5,12	1,00	1,71
2012	6528,80	5533,81	104,70	7378,80	5,12	0,98	1,72
2013	7708,50	6816,07	104,40	8614,80	5,03	0,97	1,70
2014	9181,70	8132,47	105,50	10120,90	4,91	0,99	1,67
2015	10545,20	9530,60	103,80	11454,70	4,76	0,97	1,62
2016	11959,30	10935,37	103,70	12786,60	4,68	0,98	1,59
2017	15693,10	12138,69	101,50	16512,10	4,40	0,97	1,50
2018	23988,80	16603,30	105,80	24697,60	5,06	1,00	1,72
2019	38258,00	25308,18	105,50	38711,00	6,43	0,99	2,19
2020	51800,60	40553,48	106,00	51522,40	7,75	1,04	2,64
2021	61118,40	55737,45	107,60	59703,40	7,45	1,00	2,54
2022	71994,10	64968,86	106,30	68913,70	7,23	1,00	2,47
2023	88215,40	76745,71	106,60	82800,20	7,32	1,00	2,50
2024	117297,80	95007,99	107,70	108108,60	8,06	1,01	2,76

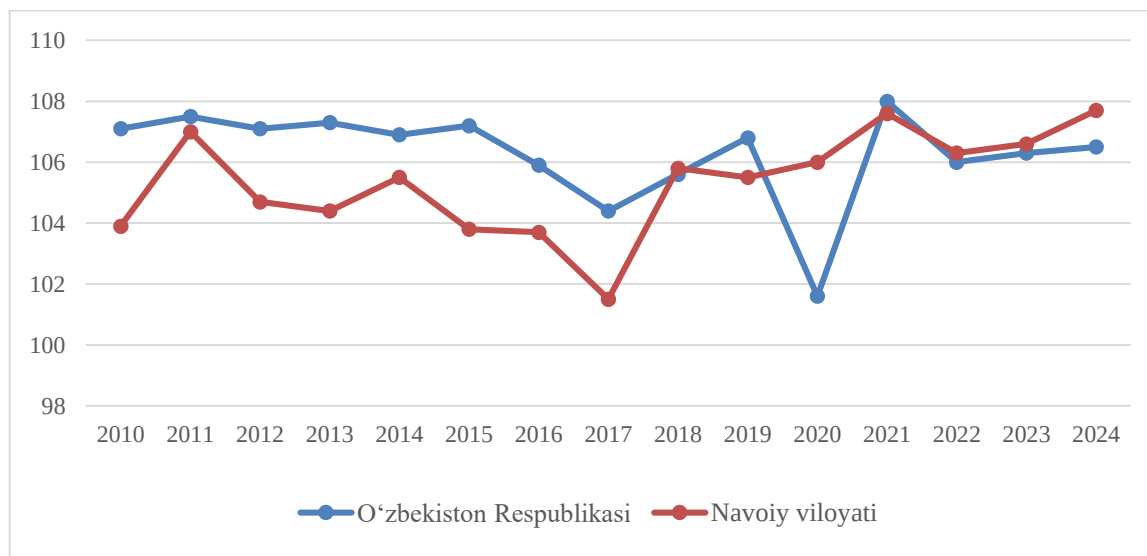
“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 7-son 2025 yil

Fikrimizcha, Navoiy viloyati iqtisodiyoti barqaror o‘shishga ega. Navoiy viloyatining yalpi hududiy mahsuloti (YHM) ko‘rsatkichlari 2010 yildagi 4325,6 mlrd so‘mdan 2024 yilda 117297,8 mlrd so‘mga yetgan bo‘lib, bu davr oralig‘ida viloyatning iqtisodiy quvvati deyarli 27 baravar oshganini ko‘rsatadi. Bu o‘shish viloyatda faoliyat yuritayotgan yirik sanoat korxonalarining ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishi, xomashyo bazasining ko‘pligi va qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar ulushining ortib borishi bilan bog‘liqdir. Ayniqsa, “Navoiy KMK”, “Navoiyazot”, “Qizilqumsement” kabi yirik korxonalar nafaqat viloyat, balki respublika iqtisodiy barqarorligida muhim rol o‘ynaydi(1-jadval).

Inflyatsiya ta‘sirini hisobga olgan holda, 2010 yil narxlarida YHM ko‘rsatkichlari 2010 yilda 4325,6 mlrd so‘m bo‘lgan bo‘lsa, 2024 yilda ushbu qiymat 95007,99 mlrd so‘mni tashkil etgan. Real o‘shish darajasining yuqoriligi viloyatda faqat narxlarning oshishi emas, balki ishlab chiqarish hajmi, mahsulot sifati va eksport salohiyatining haqiqiy kengayganini ko‘rsatadi. Bu esa iqtisodiy faollikning barqaror sur‘atda rivojlanib borayotganidan dalolat beradi.

Yuqoridagi jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinadiki, Navoiy viloyatida aholi jon boshiga YHM 2010 yilda 5016,3 ming so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, 2024 yilda bu ko‘rsatkich 108108,6 ming so‘mga yetgan. Bu o‘shish 21,5 baravarni tashkil qiladi. Bu esa iqtisodiy o‘shish aholining daromadlari va turmush darajasiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatganidan dalolat beradi. Shuningdek, bu ko‘rsatkich viloyatda sanoat klasterlarining shakllanishi, ish o‘rinlarining ko‘payishi va infratuzilmaning rivojlanishi natijasidir.

Statistik tahlil va natijalar sarhisobi shuni ko‘rsatadiki, viloyatning O‘zbekiston YAIMidagi ulushi 2010 yilda 5,48% bo‘lgan bo‘lsa, 2024 yilda 8,06% ga yetgan(1-rasm). Ushbu ko‘rsatkich viloyat iqtisodiyotining milliy iqtisodiyotdagi nufuzini oshirayotganini, ya‘ni yirik sanoat korxonalarining nafaqat viloyat, balki respublika darajasida ham muhim iqtisodiy omilga aylanganini ko‘rsatadi. Bu holat iqtisodiy o‘shishni shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

1-rasm. 2010-2024 yillarda O‘zbekiston Respublikasi va Navoiy viloyatida iqtisodiy o‘shish dinamikasi[5], %

O‘zbekiston Respublikasi o‘shishining Navoiy viloyati iqtisodiy o‘shishga nisbati ya‘ni ilgari lash koeffitsiyenti yillar davomida 0,97 dan 1,04 gacha o‘zgarib turgan. Bu ko‘rsatkich Navoiy viloyati iqtisodiyotining respublika o‘shish sur‘atlariga nisbatan qanchalik oldinda yoki ortda ekanini bildiradi. 2020 yilda ko‘rsatkich 1,04 ga yetgani viloyat iqtisodiyoti respublikaga nisbatan tezroq sur‘atlarda o‘sayotganini bildiradi. Umuman olganda, ko‘rsatkichning bir atrofida saqlanishi viloyatning barqaror iqtisodiy pozitsiyada ekanligini ko‘rsatadi.

Navoiy viloyatining sanoat sektori 2010-2024 yillar davomida sezilarli o‘zgarishlarni boshdan kechirdi. Viloyat iqtisodiyoti, ayniqsa, ishlab chiqarish sanoati yo‘nalishida yirik o‘zgarishlarga

guvoh bo‘ldi. Bu tahlil Navoiy viloyatidagi sanoat mahsulotlarining turlari va ularning o‘shish dinamikasini ko‘rsatadi (2-jadval).

2-jadval

Navoiy viloyatining 2010-2024 yillardagi sanoat tarkibiy tuzilishi[5]

Ko‘rsatkichlar/	2010- yil	2015- yil	2020- yil	2021- yil	2022- yil	2023- yil	2024-yil
Ishlab chiqaradigan sanoat	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Oziq- ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish	10,4	12,9	3,1	3,1	2,8	3,0	3,9
To‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish	3,2	9,3	2,0	2,3	2,3	2,3	2,2
Kiyim ishlab chiqarish	4,5	0,1	1,4	1,5	1,4	1,5	1,7
Kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish	11,5	10,2	3,8	7,5	8,4	7,3	6,5
Boshqa nometall mineral mahsulotlar ishlab chiqarish	18,4	13,9	4,6	3,7	3,0	3,0	2,7
Metallurgiya sanoati	46,2	45,2	80,4	74,9	74,4	75,8	79,0

Navoiy viloyatining iqtisodiy rivojlanishi va ishlab chiqarish sanoati, uning turli hududlarida o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, bu o‘zgarishlar sanoat tarmoqlari, tabiiy resurslar, ishlab chiqarish quvvatlari va iqtisodiy tuzilishga bog‘liq holda har bir hududda alohida o‘zgarishlarni ko‘rsatadi.

Fikrimizcha, Navoiy viloyatida sanoatning yuqori o‘shishi va yirik ulushga ega ekanligi viloyatdagi budget daromadlari, bandlik, eksport, investitsiya, o‘rtacha oylik miqdorining respublikadagi boshqa viloyatlarga nisbatan yuqori bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda.

Yuqoridagi ko‘rsatkichlar asosida xulosa qilish mumkinki, Navoiy viloyatida iqtisodiy o‘shish ichki omillar ishlab chiqarish modernizatsiyasi, ish haqi siyosati, budget tushumlarining oshishi va tashqi omillar investitsiya oqimlari va eksport salohiyati bilan uyg‘un holda kechmoqda. Bu jarayonda davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, infratuzilma rivoji, normativ-huquqiy muhitning takomillashuvi muhim rol o‘ynagan.

Mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror va jadal rivojlanishini ta‘minlash uchun mavjud tendensiyalarni kuchaytirish zarur. Xususan, bandlikni sifat jihatidan rivojlantirish, eksportni diversifikatsiya qilish, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni xalqaro bozorlarga olib chiqish bo‘yicha qo‘shimcha dasturlar ishlab chiqilishi kerak. Shuningdek, investitsiyalarni yuqori texnologiyali tarmoqlarga yo‘naltirish orqali Navoiy viloyati respublikaning texnologik lokomotiviga aylanishi mumkin. Bu esa uzoq muddatli iqtisodiy mustahkamlikning kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 12.12.2024 yildagi “Navoiy viloyatini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-430-sonli Qarori.
2. Swapnil Soni1 and M. H. Bala Subrahmanya//India’s Sectoral Growth Patterns and US\$ 5 Trillion Trajectory: An Empirical Investigation on Macroeconomic Impact of COVID-19
3. Назаров Ш.Х. Ўзбекистон минтақалари рақобатдошлигини оширишнинг методологик асосларини такомиллаштириш. Докторлик диссертацияси автореферати. -Т.: 2016.
4. Касимов А.А. Худудий sanoat тармоғи самарадорлигини ошириш жараёнларини моделлаштириш. Монография. – Т.: «Lesson Press» МЧЖ-наширёти 2022 й. Б.–25.
5. O‘zbekiston Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari.

**ИННОВАЦИОН БИЗНЕСНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ОРҚАЛИ
ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ РАЎБАТЛАНТИРИШ**

**СТИМУЛИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ АКТИВНОСТИ ПУТЕМ
ОРГАНИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОГО БИЗНЕСА**

**ENCOURAGING ENTREPRENEURIAL ACTIVITY THROUGH THE ESTABLISHMENT
OF INNOVATIVE BUSINESS**

Шомуродова Махлиё Ғуломжоновна

Наманган Давлат Техника университети таянч докторанти

Аннотация

Мақолада инновацион бизнесни ташкил этишнинг тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантиришдаги ўрни ва аҳамияти ёритилган. Инновациялар орқали иқтисодий ўсиш суръатларини ошириш, янги иш ўринлари яратиш ва маҳаллий бизнеснинг халқаро бозорларда рақобатбардошлигини таъминлаш масалалари таҳлил қилинган. Шунингдек, инновацион ғояларни амалиётга жорий этиш босқичлари, давлат ва хусусий сектор томонидан кўрсатиладиган қўллаб-қувватлаш воситалари ҳамда стартаплар учун яратиладиган имкониятлар ҳақида сўз юритилган. Хулоса сифатида, инновацион муҳитни ривожлантириш тадбиркорликни самарали рағбатлантиришнинг асосий омилларидан бири экани қайд этилган.

Калит сўзлар. Инновацион бизнес, тадбиркорлик фаолияти, стартап, технология, бизнес-инкубатор, технопарк, акселерация, венчур капитал, тижоратлаштириш, инновацион муҳит, рақобатбардошлик, стратегия.

В статье освещена роль и значение организации инновационного бизнеса в стимулировании предпринимательской деятельности. Проанализированы вопросы повышения темпов экономического роста посредством инноваций, создания новых рабочих мест и обеспечения конкурентоспособности местного бизнеса на международных рынках. Также рассматриваются этапы внедрения инновационных идей в практику, инструменты поддержки со стороны государства и частного сектора, а также создаваемые возможности для стартапов. В качестве вывода отмечено, что развитие инновационной среды является одним из основных факторов эффективного стимулирования предпринимательства.

Ключевые слова: Инновационный бизнес, предпринимательская деятельность, бизнес-инкубатор, технопарк, акселерация, венчурный капитал, коммерциализация, инновационная среда, конкурентоспособность, стратегия.

The article highlights the role and importance of establishing innovative business in promoting entrepreneurial activity. It analyzes issues such as increasing economic growth rates through innovation, creating new jobs, and ensuring the competitiveness of local businesses in international markets. Furthermore, it discusses the stages of implementing innovative ideas into practice, the support tools provided by the state and the private sector, as well as opportunities created for startups. In conclusion, it is emphasized that the development of an innovative environment is one of the key factors in effectively encouraging entrepreneurship.

Key word: Innovative business, entrepreneurial activity, start-up, technology, business-incubator, technopark, acceleration, venture capital, commercialization, innovation environment, competitiveness, strategy.

Авваламбор мавзуни бошлашдан олдин унинг долзарблигини келтириб ўтишни лозим топдим. XXI аср иқтисодиётининг асосий ҳаракатлантирувчи кучлари – инновация ва

тадбиркорлик фаолияти ҳисобланади. Бугунги глобаллашув ва рақобат шароитида мамлакатлар иқтисодий тараққиётга эришиш учун фақат мавжуд ресурсларга таяниш билан чекланиб қолмай, балки янги ғоялар, технологиялар ва замонавий бизнес моделларини жорий этишга алоҳида эътибор қаратмоқда. Инновацион бизнес шундай жараёнки, у нафақат янги маҳсулот ва хизматларни тақдим этади, балки мавжуд иқтисодий муносабатлар тизимини тубдан ўзгартиради, бозорда янги сегментларни яратади ва истеъмолчилар эҳтиёжларини янада самарали қондиришга хизмат қилади.

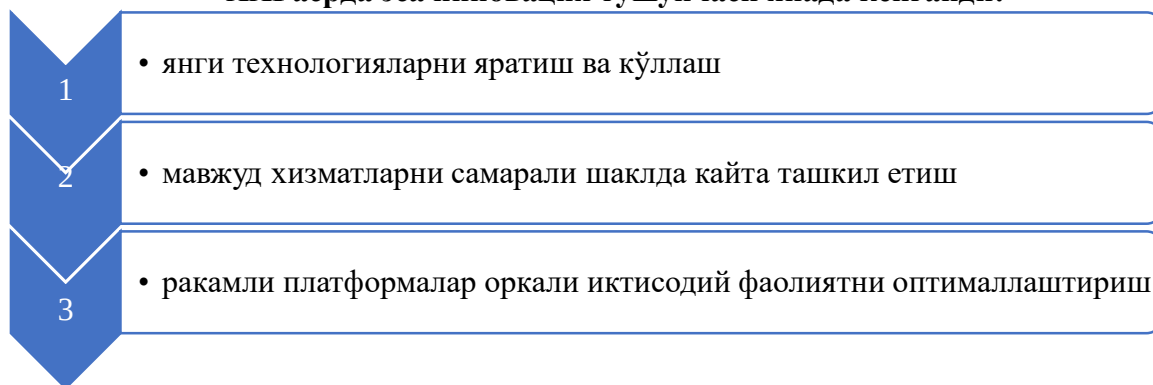
Ўзбекистон мисолида ҳам сўнгги йилларда инновация ва тадбиркорликка бўлган эътибор кескин ошганини кузатиш мумкин. Мамлакатда "инновацион иқтисодиёт" тамойилларига асосланган давлат дастурлари ишлаб чиқилмоқда, янги технопарклар, стартап марказлар ва бизнес-инкубаторлар ташкил этилмоқда. Бу эса тадбиркорлик муҳитини яхшилаш билан бирга, ёшлар ва мутахассисларнинг интеллектуал салоҳиятидан самарали фойдаланиш имконини яратмоқда.

"Инновация" атамаси илк бор XIX аср охирларида фан соҳасида қўлланилган бўлса-да, унинг иқтисодиётдаги аҳамияти XX асрнинг иккинчи ярмидан кенг кўламда намоён бўлди.[1] Йирик иқтисодчи олим Й.Шумпетер ўз асарларида инновацияни тадбиркорликнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи сифатида талқин қилган. Унинг назариясига кўра, тадбиркорнинг вазифаси фақат мавжуд ресурслардан фойдаланиш эмас, балки уларни янгича комбинацияларда ишга солиб, бозорда мутлақо янги қиймат яратишдан иборат.

Шу жиҳатдан қаралганда, инновацион бизнес бугунги кунда фақат иқтисодий эмас, балки ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг ҳам муҳим омилига айланмоқда.

Инновация атамаси ўзининг илмий ва амалий моҳиятига кўра тадбиркорлик фаолияти билан узвий боғлиқ. Инновация сўзи латинчадаги *innovatio* — “янгилаш” ёки “янгилаш шакл бериш” деган маънони англатади.[2] Иқтисодиёт назариясида инновация бу – мавжуд ресурсларни янгича комбинацияда ишга солиш орқали янги маҳсулот, технология ёки хизмат яратиш жараёни сифатида изоҳланади.

XXI асрда эса инновация тушунчаси янада кенгайди:

Инновацион бизнес эса шундай тадбиркорлик фаолиятидирки, у инновация асосида шаклланади ва иқтисодий ҳамда ижтимоий қиймат яратади. Масалан, янги дастурий таъминот ишлаб чиқиш, био-технологияларга асосланган дори воситаси яратиш ёки рақамли платформалар орқали хизмат кўрсатиш – буларнинг барчаси инновацион бизнес намунаси ҳисобланади.

Инновация тушунчаси ўзининг назарий жиҳатдан кенг изоҳга эга. У латинча *innovatio* — “янгилаш” деган маънони англатади.[3] Иқтисодчи Й. Шумпетер фикрича, инновация – мавжуд ресурсларни янги комбинацияларда қўллаш орқали бозорда қиймат яратиш жараёнидир. Шу нуқтаи назардан қараганда, инновацион бизнеснинг асосий вазифаси – иқтисодий жараёнларда янги маҳсулотлар, технологиялар ёки хизматлар орқали янгича қиймат яратишдир. Инновациянинг иқтисодиётдаги аҳамиятини турли жиҳатлардан баҳолаш мумкин. Биринчидан, инновациялар янги иш ўринлари яратиш имконини беради. Айниқса, стартап компаниялар ёш мутахассислар учун амалиётда ўз билим ва кўникмаларини синаш майдони ҳисобланади. Иккинчидан, инновация ишлаб чиқариш самарадорлигини оширади,

ресурслардан тежамли фойдаланишни таъминлайди ва ялпи ички маҳсулот ўсишига ҳисса қўшади. Учинчидан, инновация миллий иқтисодиётнинг халқаро бозорларда рақобатбардошлигини таъминлайди, чунки янги технология ва маҳсулотлар кўп ҳолларда экспорт салоҳиятига эга бўлади.

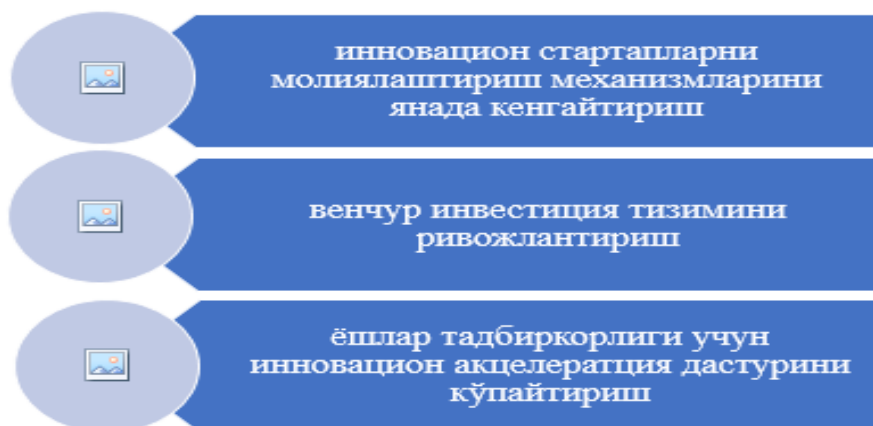
Инновацион бизнесни ташкил этиш босқичма-босқич жараён бўлиб, аввало ғоядан бошланади.[4] Янги ғоялар, айниқса, ёшлар ўртасида инновацион муҳит мавжуд бўлган ҳолатда тез пайдо бўлади. Кейинги босқич – бизнес-режа ишлаб чиқиш бўлиб, у бозор таҳлили, рақобат муҳитини баҳолаш ва молиявий ҳисоб-китобларни ўз ичига олади. Учинчи босқичда эса инвестиция жалб қилиш масаласи долзарб бўлиб қолади. Инновацион лойиҳаларнинг аксарияти катта капитал талаб қилади, шунинг учун давлат грантлари, венчур капитал ёки бизнес-фаришта инвесторлари орқали молиялаштириш амалга оширилади. Тўртинчи босқич – ғояни амалга жорий этиш ва тижоратлаштиришдир. Инновация фақат ғоя сифатида қолиб кетмаслиги, балки бозорда талабга эга маҳсулот ёки хизмат сифатида намоён бўлиши муҳим. Сўнгги босқич эса бизнесни масштаблаш, яъни уни маҳаллий бозордан халқаро бозорга олиб чиқиш ҳисобланади.

Инновация тадбиркорликни рағбатлантиришда муҳим рол ўйнайди. Инновацион ғояларга асосланган бизнес ташаббуслари бозорда рақобатни кучайтиради, тадбиркорлар ўртасида янгича фикрлаш ва самарадорликка интилишни юзага келтиради. Шу билан бирга, инновация ёшларни тадбиркорликка жалб қилади. Чунки улар ўз билимларини амалда қўллаб, стартаплар орқали амалиётда синаш имкониятига эга бўлади. Инновация мамлакатнинг экспорт салоҳиятини ошириши билан ҳам аҳамиятлидир, чунки халқаро бозорда асосан янги технологиялар ва юқори қўшилган қийматли маҳсулотларга талаб катта. Давлат ва хусусий сектор инновацион бизнесни қўллаб-қувватлашда муҳим вазифаларни бажаради. Давлат грантлари, субсидиялар, имтиёзли кредитлар орқали инновацион лойиҳалар молиялаштирилади.[5] Технопарклар ва бизнес-инкубаторлар эса стартапларнинг ривожланиши учун зарур инфратузилмани таъминлайди. Хусусий сектор томонидан эса венчур капитал, ангел-инвесторлар ва корпоратив акселераторлар орқали инвестиция киритилади. Шунингдек, таълим ва малака ошириш дастурлари тадбиркорларни инновацион билим ва кўникмалар билан таъминлайди.

Стартаплар инновацион муҳитнинг асосий қисми ҳисобланади. Улар орқали бозорда янги ғоялар амалга оширилади ва иқтисодиётда инновацияларга асосланган рақобат муҳити шаклланади. Стартапларнинг муваффақияти кўп жиҳатдан инновацион инфратузилманинг ривожланганлиги, давлат ва хусусий сектор қўллаб-қувватлаши, ёш мутахассисларнинг интеллектуал салоҳияти ҳамда халқаро ҳамкорлик имкониятларига боғлиқдир.[6] Ҳозирги замон глобал иқтисодиётида инновация ва тадбиркорлик ажралмас жараён сифатида қаралмоқда. Чунки янги ғоялар, технологиялар ва бизнес моделларини амалиётга жорий қилиш нафақат иқтисодий ўсишни таъминлайди, балки жамиятда ижтимоий барқарорликка ҳам ҳисса қўшади. Инновацион бизнес деганда, авваламбор, мавжуд бозор қоидаларини янгича ёндашувлар билан ўзгартира оладиган, замон талабига жавоб берувчи ва рақобат устунлигини таъминлайдиган фаолият тушунилади.

Инновацион бизнесни ташкил этишнинг асосий мақсади фақат даромад олиш эмас, балки янги маҳсулот, хизмат ёки технологик ечим яратиш орқали бозордаги эҳтиёжларни қондиришдан иборатдир. Масалан, рақамли технологиялар, сунъий интеллект, биотехнология ёки экологик тоза ишлаб чиқариш каби йўналишлар айнан инновацияга асосланган тадбиркорлик фаолиятининг ёрқин намунаси ҳисобланади.[7] Тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантиришда инновацион муҳит муҳим омиллардан бири саналади. Агар мамлакатда қонунчилик базаси соддалаштирилган, давлат қўллаб-қувватлаши кучли ва инвестиция манбалари очиқ бўлса, бу ҳолат янги стартапларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши учун қулай замин яратади. Бундан ташқари, бизнес-инкубаторлар ва технопарклар каби институтлар ёш тадбиркорларга ўз ғояларини синаб кўриш, моддий-техник база ва маслаҳат хизматига эга бўлиш имкониятини тақдим этади.

Янада аниқроқ қилиб айтганда, инновацион бизнесни ривожлантириш мамлакат иқтисодий ўсиши учун муҳим омил ҳисобланади. У орқали янги иш ўринлари яратилади, миллий маҳсулот ва хизматлар халқаро бозорда рақобатбардошликка эга бўлади, интеллектуал ресурслардан самарали фойдаланиш имкони пайдо бўлади. Шу боисдан қуйидаги таклифларни илгари суриш мумкин:

Инновацион бизнесни ташкил этиш ва уни ривожлантириш бугунги кунда нафақат иқтисодий тараққиётнинг, балки жамиятнинг умумий ўсишининг асосий омилига айланмоқда.[8] Замоनावий шароитда оддий тадбиркорликнинг ўзи билан катта ютуқларга эришиш қийин, чунки бозорда рақобат кучайган, истеъмолчи талаблари ортиб бораётган, технология эса ҳар куни янгиланмоқда. Шу сабабли, ҳар қандай тадбиркор учун янгича фикрлаш, замон талабига мос ғояларни ишлаб чиқиш ва инновацион ёндашув орқали ўз фаолиятини ташкил этиш жуда муҳим аҳамият касб этади. Инновацион бизнеснинг асосий ютуқлари шундаки, у иқтисодиётга нафақат янги маҳсулот ёки хизмат тақдим этади, балки бутунлай янги бозорларни ҳам яратади. Масалан, ахборот технологиялари соҳасидаги стартаплар, мобил иловалар, электрон тижорат платформалари ёки биотехнология йўналишидаги инновациялар инсон ҳаётини осонлаштириш билан бирга янги имкониятлар эшигини ҳам очмоқда. Шу нуқтаи назардан қараганда, инновацион тадбиркорлик мамлакатда иқтисодий ўсиш суръатларини тезлаштиради, янги иш ўринлари яратади ва ёшлар учун ўз ижодкорлигини намоён қилишга шароит яратади.

Тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантириш учун давлат томонидан қулай муҳит яратилиши ҳам катта аҳамиятга эга. Солиқ имтиёзлари, бизнес-инкубаторлар, технопарклар ва венчур молиялаштириш тизими каби механизмлар тадбиркорларга қўллаб-қувватловчи омил сифатида хизмат қилади. Агар шундай шароитлар яратилмаса, кўплаб ёшлар ўз ғояларини амалга ошириш имкониятидан маҳрум бўлиши мумкин. Демак, давлат, хусусий сектор ва жамият ўртасидаги ҳамкорлик инновацион бизнеснинг ривожланишида ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Инновацион бизнеснинг яна бир муҳим жиҳати – унинг ижтимоий таъсиридир. Инновация орқали амалга оширилган ҳар бир лойиҳа нафақат тадбиркорнинг ўз манфаатига хизмат қилади, балки бутун жамият учун фойда келтиради. Масалан, энергияни тежайдиган технологиялар экологик барқарорликни таъминлайди, тиббий инновациялар эса инсон саломатлигини яхшилайдди. Бундай лойиҳалар мамлакатнинг халқаро майдондаги нуфузини ҳам оширади.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, инновацион бизнес тадбиркорлик фаолиятининг янги босқичидир. У орқали иқтисодиётда янги соҳалар вужудга келади, мавжуд соҳалар эса замон талабига мос равишда янгиланади. Энг муҳими, инновация – бу тараққиётнинг узлуксиз ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб, унинг ёрдамида мамлакатлар жаҳон бозорида рақобатбардошлигини таъминлайди. Шу боис, инновацион бизнесга эътибор қаратиш, уни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш ҳар бир давлатнинг устувор вазифаси бўлиб қолиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Сатторов А.С. Иқтисодиётда давлат ва бозор муносабатлари. – Тошкент: Университет, 2015.
2. Йўлдошев Ш.Ш. Маркетинг ва инновация. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2016.
3. Каримов А.Ш. Тадбиркорлик ва кичик бизнесни бошқариш. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2017.
4. Абдурахмонов Қ.Х. Иқтисодиёт назарияси. – Тошкент: Молия, 2018.
5. Қодиров Б.Б. Замонавий бизнес ва менежмент асослари. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2018.
6. Гофуров У.В. Тадбиркорлик фаолиятининг назарий асослари. – Тошкент: Иқтисодиёт, 2019.
7. Хайдаров М.М. Инновацион иқтисодиёт ва унинг ривожланиш йўналишлари. – Тошкент: Фан, 2020.
8. Тожибоев Ф.Р. Ўзбекистонда инновацион тадбиркорликни ривожлантириш масалалари. – Тошкент: Fan va texnologiya, 2021.

UDK: 336.1

DAVLAT BUDJETI SAMARADORLIGI: NAZARIY ASOSLAR, TAHLIL VA TAKLIFLAR

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ, АНАЛИЗ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

STATE BUDGET EFFICIENCY: THEORETICAL BASIS, ANALYSIS AND PROPOSALS

Himmatov Abdisamat Xalilovich
O‘zMU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada davlat budjeti samaradorligi masalasi nazariy va amaliy jihatdan o‘rganilgan. Xalqaro tajriba va O‘zbekiston Respublikasi amaliyoti asosida davlat budjeti samaradorligini baholash mezonlari, ko‘rsatkichlari va usullari tahlil qilingan. 2015–2024 yillar uchun statistik ma’lumotlar asosida budjet samaradorligi darajasi, unga ta’sir qiluvchi omillar hamda tendensiyalar aniqlangan. Maqolada shuningdek davlat budjeti samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: davlat budjeti, samaradorlik, fiskal barqarorlik, natijaga yo‘naltirilgan budjetlashtirish, davlat xarajatlari, soliq daromadlari, iqtisodiy o‘sinh, fiskal intizom.

В данной статье рассматривается вопрос эффективности государственного бюджета с теоретической и практической точек зрения. На основе международного опыта и практики Республики Узбекистан проанализированы критерии, показатели и методы оценки эффективности государственного бюджета. На основе статистических данных за 2015–2024 годы определены уровень эффективности бюджета, факторы, влияющие на него, и выявленные тенденции. В статье также разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации по повышению эффективности государственного бюджета.

Ключевые слова: государственный бюджет, эффективность, фискальная устойчивость, бюджетирование, ориентированное на результат, государственные расходы, налоговые поступления, экономический рост, фискальная дисциплина.

This article examines the issue of state budget efficiency from both theoretical and practical perspectives. Based on international experience and the practice of the Republic of Uzbekistan, the criteria, indicators, and methods for assessing the efficiency of the state budget are analyzed. Using

statistical data for 2015–2024, the level of budget efficiency, the factors affecting it, and the observed trends are identified. The article also develops scientifically grounded proposals and recommendations for improving state budget efficiency.

Keywords: state budget, efficiency, fiscal stability, performance-based budgeting, public expenditure, tax revenues, economic growth, fiscal discipline.

Davlat budjeti samaradorligi – bu davlat moliyaviy resurslaridan foydalanish darajasi, xarajatlarning natijadorligi va ularning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishga ta’sirini ifodalovchi integral ko‘rsatkichdir. Samaradorlik faqat moliyaviy intizomni emas, balki natijaga yo‘naltirilgan boshqaruvni ham talab qiladi [1]. O‘zbekiston sharoitida fiskal siyosatning ustuvor maqsadlaridan biri – budjet taqchilligini maqbul darajada ushlab turish va xarajatlarning maksimal ijtimoiy-iqtisodiy samara berishini ta’minlashdir [2].

Xalqaro iqtisodiy adabiyotlarda davlat budjeti samaradorligi uch asosiy yo‘nalishda baholanadi: fiskal barqarorlik, xarajatlar natijadorligi va ijtimoiy ta’sir [3]. OECD hisobotlariga ko‘ra, natijaga yo‘naltirilgan budjetlashtirish tizimi joriy etilgan mamlakatlarda xarajatlarning samaradorligi o‘rtacha 20–30% oshadi [4]. Masalan, Janubiy Koreya va Yangi Zelandiyada samaradorlikni oshirish uchun elektron monitoring tizimlari joriy qilingan bo‘lib, bu budjet ijrosida shaffoflik va javobgarlikni kuchaytirgan [5]. O‘zbekiston bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlarda (Xaydarov, 2020; Eshnazarov, 2021) mahalliy budjetlarning samaradorligi daromad manbalarining diversifikatsiyasi, xarajatlarning ijtimoiy yo‘naltirilganligi va shaffof boshqaruv bilan bog‘liqligi ta’kidlangan [6]. Xalqaro adabiyotlarda davlat budjeti keng qamrovli moliyaviy hujjatlar to‘plami sifatida ham ta’riflanadi. Masalan, amerikalik tadqiqotchi D. Miller “Public Budgeting Systems” asarida budjetni “tashkilot (davlat)ning moliyaviy holati va kelgusi rejalari – ya’ni daromadlar va xarajatlar rejasi, shuningdek, maqsadlar va kutilayotgan natijalar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan hujjatlar yig‘indisi” sifatida talqin qiladi. Demak, budjet faqat raqamlar ro‘yxati emas, balki moliyaviy reja va muayan maqsadlarga xizmat qiluvchi dasturiy hujjatlar majmuidir.

Davlat budjeti shuningdek butun mamlakat budjet tizimining markaziy bo‘g‘inidir. Budjet tizimi tuzilishi davlatning ma’muriy-hududiy tuzilishiga bog‘liq: unitar davlatlarda budjet tizimi ikki pog‘onali (markaziy va mahalliy budjetlar) shakllansa, federativ davlatlarda uch pog‘onali (federal, shtat/viloyat va mahalliy budjetlar) tizim mavjud bo‘ladi. Har bir holatda davlat budjeti umumiy (konsolidatsiyalangan) budjetning tarkibiy qismi sifatida mamlakat moliya tizimida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Davlat budjeti iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning asosiy vositalaridan biri bo‘lib, u orqali hukumat daromadlarni qayta taqsimlash, ustuvor tarmoq va loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Budjet daromadlari va xarajatlari o‘rtasidagi mutanosiblikni saqlash, uning ijro etilishi ustidan qat’iy nazorat o‘rnatish makroiqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda juda muhim omil sanaladi.

Iqtisodiy ta’limotlarda davlat budjetining roli va xususiyatlariga oid turli nazariy yondashuvlar mavjud. Klassik iqtisodiy maktab va liberalizm namoyandalari davlatning iqtisodga aralashuvini imkoni boricha cheklash tarafdori bo‘lib, davlat budjeti faqat “qo‘riqchi davlat” (*night-watchman state*) ning asosiy funksiyalarini (mudofaa, huquq-tartibot, mulkchilikni himoya qilish) moliyalashtirishga xizmat qilishi kerak deb hisoblaganlar [7]. Klassiklar davlat xarajatlarini minimal darajada ushlab va budjetni muvozanatlangan holda yuritish g‘oyasini ilgari surgan. Xususan, balanslashtirilgan budjet tamoyiliga binoan davlat hech qachon daromadidan ortiqcha sarf-xarajat qilmasligi lozim, zarur xarajatlar faqat soliqlar hisobidan qoplanishi kerak deb qaralgan. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida nemis iqtisodchisi A. Vagner rivojlangan industrial jamiyat sharoitida davlat xarajatlari ulushi iqtisodiy o‘sish davomida muttasil oshib borishini ta’kidlab, davlat faoliyati kengayishini ob’ektiv qonuniyat sifatida nazariy asosladi (Vagner qonuni) [8].

Birinchi jahon urushi va 1929–1933 yillardagi Buyuk iqtisodiy tanazzul davlat budjeti haqidagi tasavvurlarni keskin o‘zgartirdi. Bu inqirozdan chiqqan xulosa shu bo‘ldiki, bozor iqtisodiyotini inqirozdan olib chiqish uchun davlat tomonidan faol fiskal aralashuv zarur ekan. Britan iqtisodchisi J.M. Keynes o‘zining mashhur asarlarida davlat budjeti iqtisodiyotni tartibga solishning asosiy vositalaridan biri bo‘lishi mumkinligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Keynes nazariyasiga ko‘ra

xususiy sektor investitsiyalari va iste'mol talabi keskin pasayganda, davlat xarajatlarini oshirish – hatto budget taqchilligini yuzaga keltirish evaziga bo'lsa-da – umumiy talabni rag'batlantirishi lozim bo'ladi. Davlat budjeti orqali ishsizlikni kamaytirish va iqtisodiyotni tiklashga qaratilgan keng ko'lamli choralar qo'llash mumkin. Masalan, davlat xarajatlarining ko'payishi multiplikativ samara orqali yalpi talab va ishlab chiqarishni bir necha baravarga oshirishi ta'kidlanadi. Agar davlat inqiroz davrida qo'shimcha mablag'larni iqtisodiyotga yo'naltirsa, u holda aholining daromadi va iste'moli ortib, biznes faolligi jonlanadi – keyinchalik soliqlar orqali mazkur xarajatlarning bir qismi budgetga qaytib keladi. Keynscha yondashuv amaliyoti asosida ko'plab mamlakatlarda 1930–1960-yillarda keng qulochli fiskal siyosat yuritildi. Retsessiya davrida budget taqchilligiga yo'l qo'ygan holda xarajatlarni ko'paytirish, aksincha, iqtisodiy yuksalish davrida xarajatlarni qisqartiradigan va qarzlarni qaytarishga yo'naltiriladigan kontrsikllik budget siyosati qo'llanildi. Bu esa prosiklik “tekis budget” tamoyilidan keskin farq qilar edi – davlat endilikda iqtisodiy sikllarni yumshatish uchun ma'lum davrlarda defitsitga ham bora oladigan bo'ldi.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda aksariyat rivojlangan mamlakatlarda davlat budjeti xarajatlari ko'lami keskin kengaydi – davlat o'z zimmasiga keng iqtisodiy va ijtimoiy vazifalarni oldi. Ammo XX asrning 1970-yillariga kelib, yangi neoklassik va monetar ta'limotlar paydo bo'lib, budget siyosatining samaradorligi bo'yicha bahslar qayta kuchaydi. Amerikalik iqtisodchi M. Fridman boshchiligidagi monetaristlar pul-kredit siyosatini iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda ustunroq deb hisoblab, budget xarajatlarining ortishi inflyatsiyani kuchaytirishi va uzoq muddatda samarasiz ekanini ta'kidladilar [9]. Neoklassik yo'nalish vakillariga ko'ra, davlat budjeti taqchilligi orqali yuritilgan kengayma fiskal siyosat uzoq muddatda xususiy sektorga salbiy ta'sir ko'rsatadi: davlatning ortib borayotgan qarzi kelgusida soliq yuki oshishi xavfini tug'diradi, budget taqchilligini to'ldirish uchun davlat qarz olishga majbur bo'ladi, bu esa moliya bozorida resurslarni davlat tomonidan “yutib qo'yilishi” (ya'ni xususiy investitsiyalarni siqib chiqarish – *crowding out effect*)ga olib keladi. 1980-yillar davrida AQSh va Britaniyada amalga oshirilgan “neoliberal inqilob” (R. Reygan va M. Tetcher siyosati) ham aynan budget xarajatlarini qisqartirish, soliq yukini pasaytirish va davlat iqtisodiy rolini kamaytirishga qaratildi [10]. Natijada boy mamlakatlarda 1980–1990-yillarda davlat budjeti defitsitini cheklash bo'yicha qonunchilik normalari joriy etildi, davlat tashqi qarzining YaIMga nisbati pasaya boshladi. Shu bilan birga, soliq stavkalarini kamaytirish orqali iqtisodiy faollikni rag'batlantirib, uzoq muddatda budget daromadlarini ham oshirish mumkinligini nazariy asoslovchi Laffer egri konsepsiyasi ommalashdi. 1990-yillardan e'tiboran xalqaro moliyaviy tashkilotlar tavsiyasiga muvofiq aksariyat mamlakatlar davlat budjeti siyosatini ehtiyotkorlik (konservatizm) tamoyillari asosida yuritishga o'tdi – budget muvozanatini saqlash, ortiqcha taqchillikka yo'l qo'ymaslik, davlat qarzining yalpi mahsulotga nisbatan me'yoriy darajadan oshmasligiga e'tibor qaratila boshlandi. Davlat budjeti orqali iqtisodiyotni tartibga solish zarur, biroq bu tartibga solish cheksiz davlat xarajatlariga aylanib ketmasligi lozimligi keng tan olindi. Shu bilan birga, markaziy banklarning mustaqilligi oshirilib, makroiqtisodiy barqarorlashtirish vazifasida pul-kredit siyosatining roli birinchi o'ringa chiqdi. Budget siyosati esa asosan resurslarni qayta taqsimlash va ijtimoiy muhofazaga yo'naltirish mexanizmi sifatida qarala boshlandi. M.N. Koniaginaning “Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida soliqlar bo'yicha budget tushumlari prognozi” sarlavhali maqolasida raqamli iqtisodiyotda, xususan, Rossiya Federatsiyasi sharoitida soliq tushumlarini prognoz qilish bilan bog'liq muammolar va metodologiyalarga e'tibor qaratilgan [11]. Muallif fiskal organlar tomonidan qo'llaniladigan raqamli vositalarning roli va ularning mintaqaviy soliq tushumlarini bashorat qilishga ta'sirini o'rganadi. Maqolada bu boradagi mavjud muammolar aniqlanib, soliq tushumlarini rejalashtirish va prognozlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari taklif etildan. Koniaginaning tadqiqotlari soliq tushumlarini prognozlashda raqamli vositalarni qo'llashni har tomonlama tahlil qilish, ekspert baholashlari, kuzatish va taqqoslash usullarini birlashtirishga asoslangan.

Natijalar budget daromadlarida soliqlarning muhim rolini ta'kidlaydi va 2017 yilgi Rossiya raqamli iqtisodiyot dasturining soliq ma'muriyatiga ta'sirini baholaydi. Maqolada prognozlashning aniqligini oshirish va mintaqaviy farqlarni bartaraf etish uchun yagona metodologik yondashuvni ishlab chiqish muhimligi ta'kidlangan. Tadqiqot xulosasida soliq qonunchiligida barqarorlik yo'qligi

hamda soliq tushumlariga ta’sir etuvchi turli tashqi va ichki omillarni hisobga olgan holda yagona, avtomatlashtirilgan prognozlash texnikasi zarurligi ko’rsatilgan. Maqola raqamli davrda soliq prognozini tushunishga yordam beradi va bu sohadagi nazariyotchilar va amaliyotchilar uchun dolzarbdir.

N. Xaydarovning “Mahalliy budjetlar: muammo va innovatsion yechimlar” maqolasida O‘zbekistonda mahalliy budjetlar tahlili, duch kelayotgan muammolarga e’tibor qaratgan va innovatsion yechimlar taklif qilingan. Maqola mahalliy budjetlar daromadlarini shakllantirish mexanizmlari, soliq ma’muriyati va soliq ma’murchiligini o‘z ichiga oladi. So‘nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlarning mahalliy fiskal tizimlarga ta’siri, shuningdek, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini hisobga olgan holda takomillashtirilgan soliq siyosati va samarali budjet amaliyoti orqali mahalliy budjetlar barqarorligini oshirishning strategik yo‘nalishlari muhokama qilingan.

T. Eshnazarovning “Budjet munosabatlarini takomillashtirish va tekshirish istiqbollari” maqolasi O‘zbekistonda budjet munosabatlarini takomillashtirish strategiyalari va istiqbollarini chuqur o‘rganishga bag‘ishlangan [12]. Maqolada so‘nggi paytlarda mamlakatimiz moliya tizimida amalga oshirilgan islohotlar, davlat budjetida dasturiy budjetlashtirish va o‘rta va uzoq muddatli rejalashtirishni amalga oshirish masalalari muhokama qilinadi. Shuningdek, ushbu islohotlarning budjetlashtirish jarayonining shaffofligi va samaradorligini oshirishga ta’siri o‘rganiladi. Tahlil siyosatchilar va moliyaviy ma’murlar uchun, ayniqsa, O‘zbekistonning rivojlanayotgan iqtisodiy landshafti kontekstida qimmatli tushunchalar yoritib bergan.

Tadqiqot maqsadiga erishish uchun dastavval amalga oshirilishi kerak bo‘lgan vazifalar belgilab olindi. Jumladan: O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti parametrlari bo‘yicha statistik malumotlarni jamlash va ularga ishlov berib ma’lum guruhlariga ajratish; guruhlangan ma’lumotlar asosida tasviriy statistikani jadval va grafiklar orqali ifodalandi. Tadqiqotda 2015–2024 yillarda O‘zbekiston Respublikasi konsolidatsiyalashgan budjeti ko‘rsatkichlari tahlil qilindi [13].

Asosiy indikatorlar:

- Fiskal barqarorlik (budjet taqchilligi va davlat qarzi YaIMga nisbatan);
- Xarajatlarning natijadorligi (ta’lim, sog‘liqni saqlash, infratuzilma);
- Soliq bazasining barqarorligi (soliq tushumlari va undirish darajasi);
- Ijtimoiy ta’sir (aholi farovonligi ko‘rsatkichlari).

Tahlil usullari: tasviriy statistika, korrelyatsion tahlil, panel regressiya va DEA (Data Envelopment Analysis) usuli.

Budjet mablag‘laridan samarali va natijali foydalanish masalasi zamonaviy davlat moliyasi nazariyasida markaziy o‘rin tutadi. Davlat budjeti samaradorligi tushunchasi ostida, odatda, budjet resurslarini maqsadli yo‘naltirish orqali erishilayotgan natijalarning shu resurslar hajmiga nisbatan yuqoriligi tushuniladi. Ya’ni, davlat o‘z xarajatlarini ma’lum miqdorda qisqartirgan taqdirda ham jamoat xizmatlarining hajmi va sifatini pasaytirmasdan bajara olsa – qisqa qilib aytganda, “kam xarajat bilan ko‘proq samara”ga erishsa – budjet siyosati samarali hisoblanadi. Natijadorlik esa davlat xarajatlarining belgilangan strategik maqsadlarga qay darajada erishishga olib kelganini anglatib, samaradorlik tushunchasidan farq qiladi. Demak, budjet samaradorligi resurslar va darhol olinadigan natija (masalan, amalga oshirilgan ishlar yoki ko‘rsatilgan xizmatlar hajmi) o‘rtasidagi nisbatni aks ettirsa, natijadorlik kengroq tushuncha bo‘lib, budjet xarajatlari orqali ijtimoiy-iqtisodiy maqsadlarning amalga oshgan-oshmaganini ko‘rsatadi. Adabiyotlarda davlat xarajatlarini tahlil etishda “3E” konsepsiyasi (inglizcha *economy*, *efficiency*, *effectiveness* – tejamkorlik, samaradorlik, natijadorlik) keng qo‘llaniladi. Unga muvofiq, mablag‘larni tejamkorlik bilan ishlatish, resurslar evaziga maksimal bevosita qaytinga erishish va xarajatlar orqali kutilayotgan yakuniy natijalarga erishish mezonlari ajratiladi. Budjet samaradorligi aynan ushbu uchlik mezonlardan ikkinchisiga – chiqimlar va olinadigan mahsul (output) nisbatiga muvofiq keladi. Resurslar qanchalik tejab sarflanib, evaziga ko‘proq ish, xizmat yoki mahsulot olinsa, budjet samaradorligi shunchalik yuqori bo‘ladi. Budjet natijadorligi esa resurslar orqali erishilgan uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy ta’sirni (masalan, qashshoqlikning pasayishi, aholining ta’lim va sog‘liq ko‘rsatkichlarining yaxshilanishi,

yalpi mahsulot o‘sishi va h.k.) ifodalaydi. Shu bois, samaradorlikni oshirish choralari natijadorlikni ta‘minlash mexanizmlari bilan uzviy bog‘lash talab etiladi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, byurokratizm, korrupsiya, resurslarni noto‘g‘ri taqsimlash kabi tizimli muammolar budjet xarajatlarning samarasiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi – ajratilgan pullar evaziga kutilayotgan natijalar to‘la qo‘lga kiritilmaydi. Shu bois, budjet samaradorligini oshirish uchun davlat moliyasini boshqarishda zamonaviy yondashuv va islohotlar joriy etish muhim sanaladi. Dunyo tajribasida budjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan bir qancha mexanizmlar shakllangan. Avvalo, budjetlashtirishning an‘anaviy usulidan natijaga yo‘naltirilgan budjetlashtirish tizimiga o‘tish budjet samaradorligini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Masalan, OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) tahlillariga ko‘ra, natijaga asoslangan moliyalashtirish mexanizmlarini joriy etish budjet xarajatlari samaradorligini o‘rtacha 20–30%ga oshirishi mumkin [8]. Bu uslubda har bir sohadagi budjet mablag‘lari aniq bajarilishi lozim bo‘lgan indikatorlar (maqsadli ko‘rsatkichlar) bilan bog‘lanib, mablag‘larning sarflanishi va natijalari doimiy monitoring qilib boriladi. Shunday yondashuv natijasida, masalan, ta‘lim sohasida faqat maktablar soni yoki sarflangan mablag‘ emas, balki o‘quvchilarning bilim saviyasi, bitiruvchilarning ishga joylashish ulushi kabi mezonlar ham e‘tiborga olinadi – bu esa xarajatlarning amaliy samaradorligini oshiradi.

Shuningdek, budjet jarayonlarini to‘liq raqamlashtirish va ochiqligini ta‘minlash ham samaradorlikning muhim omilidir. Masalan, Janubiy Koreyada joriy etilgan elektron budjet boshqaruvi tizimi (dBAS) natijasida budjet ijrosi samaradorligi 40%ga oshgani kuzatilgan [9]. Raqamli platforma orqali real vaqt rejimida barcha budjet operatsiyalarini kuzatish va ma‘lumotlarni jamoatchilikka oshkor etish imkoniyati paydo bo‘ladi – bu esa korrupsiyaning oldini olish va mablag‘larni talon-toraj qilinishiga chek qo‘yishga xizmat qiladi. Darhaqiqat, xalqaro tadqiqotlarga ko‘ra ochiq va hisobdorligi yuqori budjet tizimi korrupsiya xavfini 50%gacha kamaytiradi va ajratilgan mablag‘larning manzilli sarflanishini ta‘minlaydi. Shu bois ko‘p mamlakatlarda “Ochiq budjet” (Open Budget) indeksi orqali budjet oshkoraligi va jamoatchilik ishtiroki darajasi baholab borilmoqda.

Budjet samaradorligini ta‘minlashda davlat moliya tizimi islohotlari muhim ahamiyatga ega. Ayni paytda ko‘pgina davlatlar o‘rta muddatli budjetlashtirish amaliyotini joriy etmoqdalar – bunda davlat budjetining dastlabki parametrlari bir necha yil oldindan shakllantirilib, xarajatlar strategik rejalariga bog‘lanadi. Davlat xaridlarida raqamli auksionlar va elektron shartnomalardan foydalanish budjet mablag‘larini tejashga hamda maqsadsiz sarflarni qisqartirishga xizmat qilmoqda. Budjet ijrosi ustidan ichki audit va moliyaviy nazorat mexanizmlari kuchaytirilmoqda, xarajatlarni tahlil qilish va baholashning zamonaviy uslublari qo‘llanilmoqda. Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlar budjet boshqaruvi samaradorligini baholash uchun maxsus indikatorlar tizimini ishlab chiqqan – masalan, PEFA (Public Expenditure and Financial Accountability) reytingi, “Open Budget Index” va boshqalar. Ushbu ko‘rsatkichlar orqali mamlakatning budjet jarayoni qay darajada ilg‘or tamoyillarga muvofiq ekanini baholanadi.

O‘zbekistonda ham keyingi yillarda davlat budjeti tizimini isloh qilish va budjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan choralar amalga oshirilmoqda. 2013 yilda Budjet kodeksi qabul qilinib, budjet jarayonining barcha bosqichlari huquqiy jihatdan tartibga solib qo‘yildi. 2018 yildan e‘tiboran davlat budjeti loyihasini Oliy Majlis tomonidan tasdiqlash amaliyoti yo‘lga qo‘yildi. Budjet ma‘lumotlarining oshkoraligini ta‘minlash maqsadida “Ochiq budjet” portali ishga tushirilib, unda har bir fuqaro budjet loyihalari va ijrosi bo‘yicha ma‘lumotlarni ko‘rishi va muhokamalarda qatnashishi yo‘lga qo‘yildi. Davlat xaridlarida elektron tenderlar va elektron do‘konlar tizimining joriy etilishi natijasida budjet mablag‘larining tejalishi va maqsadli sarflanishi kuchaygani qayd etilmoqda. Masalan, budjet tashkilotlari uchun elektron xarid platformalaridan foydalanish orqali ortiqcha xarajatlar sezilarli darajada kamaydi, tanlov asosida eng maqbul takliflarni tanlash imkoni oshdi. Hisob palatasi, Moliya vazirligi huzuridagi budjet ijrosi inspeksiyasi kabi tuzilmalar orqali budjet ustidan parlament va idoralararo nazorat yo‘lga qo‘yildi. Xalqaro ekspertlar fikricha, O‘zbekistonda budjet oshkoraligining yaxshilanishi va budjet mablag‘larini

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 7-son 2025 yil

boshqarishda samaradorlik tamoyillarini joriy etish mamlakatning suveren kredit reytingi hamda investitsion jozibadorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti daromadlarining tarkibi turli manbalarga borib taqaladi. Shu manbalar ichida 2024 yilda qariyb 79% atrofida budget tushumlari soliq turlaridan kelib tushadigan mablag'lar tashkil etgan. 2024 yil davlat budjeti daromadlari tarkibida soliq turlari bo'yicha tushumlardan qo'shilgan qiymat solig'i (QQS) eng katta ulushga ega bo'lib 22 % ni tashkil etgan.

Budjetga tushumlar ulushi bo'yicha keyingi o'rinlarda turadigan soliq turlari: foyda solig'i — 19 % va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i -13% ni tashkil etgan. O'zbekiston Davlat budjeti daromadlarining hozirgi holatini tushunish uchun tarixiy tendentsiyalarni o'rganish zarur.

O'zbekiston so'ngi yillarda sezilarli iqtisodiy o'sishga erishdi va uning davlat budjeti o'zgaruvchan iqtisodiyot talablariga javob beradigan tarzda rivojlandi. O'tgan yillar kesimida davlat budjeti daromad shakllarini tahlil qilish mamlakatning fiskal barqarorligi va o'sish traektoriyasi haqida tushuncha beradi.

1-jadval

2000-2024 yillarda O'zbekiston Respublikasi YaIMga nisbatan davlat budjeti daromadlari ulushining o'zgarish tendentsiyalari

Yillar	YaIM (doimiy narxlarda mlrd.so'mda)	Davlat budjeti daromadlari (doimiy narxlarda mlrd.so'mda)	Davlat budjeti daromadlarining YaIM dagi ulushi (%)
2000	3 255,6	716,2	22,0
2001	4 925,3	1 083,6	22,0
2002	7 450,2	1842,2	24,7
2003	9 844,0	2 316,7	23,5
2004	12 261,0	2 697,4	22,0
2005	15 923,4	3 330,0	20,9
2006	21 124,9	4 263,8	20,2
2007	28 190,0	5 973,7	21,2
2008	38 969,8	8 559,7	22,0
2009	49 375,6	10 421,4	21,1
2010	78 936,6	13 221,0	16,7
2011	103 232,6	16 746,8	16,2
2012	127 590,2	21 093,4	16,5
2013	153 311,3	25 890,0	16,9
2014	186 829,5	31 405,1	16,8
2015	221 350,9	36 493,3	16,5
2016	255 421,9	41 043,4	16,1
2017	317 476,4	49 681,1	15,6
2018	426 641,0	79 099,0	18,5
2019	532 712,5	112 165,4	21,1
2020	605 514,9	132 938,0	22,0
2021	738 425,2	164 680,3	22,3
2022	888 341,7	201 863,7	22,7
2023	1 066 569,0	231 721,3	21,7
2024	1 454 392,0	274 422,7	18,9
O'rtacha	293 922,6	61 326,1	19,9
Variatsion kenglik (R)	1 451 136,4	273 706,5	9,1
O'rtacha kvadratik tafovut	378 012,3	78 730,1	2,7
Variatsiya koefitsienti (V)	1,3	1,3	0,1

Davlat budjeti daromadlari 2000 yildan toki 2017 yilgacha o‘rtacha qo‘shimcha o‘sish sur‘ati 29 % ni tashkil etgan bo‘lsa, 2018-2019 yillarda o‘rtacha qo‘shimcha o‘sish sur‘ati qariyb 51 % ni tashkil etib davlat budjeti daromadlari tendensiyasida keskin burilish hosil qilganini ko‘rishimiz mumkin. Bunga asosiy sabab qilib shu yillarda soliq stafkalaridagi o‘zgarishlarni va valyuta kursining erkinlashtirilishini keltirishimiz mumkin. 2020-2024 yillar mobaynida budjetga tushumlarning o‘rtacha qo‘shimcha o‘zgarish sur‘ati taqriban 22 % atrofida saqlanib qolgan.

O‘zbekiston Respublikasi prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2022-yil 28-yanvarda imzolangan “2022-2026-yillarda Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi”da (PF-60) davlat budjeti va iqtisodiy islohotlarga doir turli chora-tadbirlar belgilab berilgan. 2026-yilgacha ijtimoiy ta‘minot va ehtiyojmandlarga yordam ko‘rsatishni to‘liq qamrab olishni ta‘minlash, davlat xizmatlarini ko‘rsatishni yaxshilash, ijtimoiy himoya strategiyasini takomillashtirish muhim jihatlardan iborat [14]. Budjet loyihasining 2024 yilga mo‘ljallangan prognoziga ko‘ra, iqtisodiy o‘shish sur‘ati 5,6–5,8 foizni tashkil etishi ko‘zda tutilgan edi, ammo 2024 yil yakunlariga ko‘ra iqtisodiy o‘shish sur‘ati 6,6 foizni tashkil etdi. 2025–2026 yillarda iqtisodiy o‘shish sur‘atlari mos ravishda 6,2 foiz va 6,4 foizgacha oshishi kutilmoqda [15]. “O‘zbekiston – 2030” taraqqiyot strategiyasida ijtimoiy sohalarni rivojlantirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Shu bois 2024 yil uchun davlat budjeti ijrosida bu sohalarga katta e‘tibor qaratilgan. Xususan, 2024 yil yakuniga ko‘ra inson kapitalini rivojlantirish uchun 102,5 trillion so‘m yo‘naltirildi. Bu 2023 yilgiga nisbatan 15 foiz ko‘p [16]. So‘nggi paytlarda davlat budjetiga doir yangi konsepsiyalar ham shakllanmoqda. Masalan, bir qator davlatlar budjetiga gender nuqtai nazaridan yondashuvni joriy etmoqdalar – budjet mablag‘lari ijtimoiy tenglikni ta‘minlashga qay darajada xizmat qilayotgani tahlil qilinadi. Shuningdek, “yashil budjet” tushunchasi ham ilgari surilmoqda – bunda budjet xarajatlari atrof-muhit muhofazasi va ekologik barqarorlikni rag‘batlantirish vazifasiga yo‘naltirilganligi baholanadi. Ya‘ni, zamonaviy yondashuvga ko‘ra davlat budjeti faqat iqtisodiy raqamlar emas, balki jamiyat farovonligini va kelajak avlodlar manfaatini ko‘zlaydigan tarzda tuzilishi samarali, deb e‘tirof etilmoqda. Yuqoridagi nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, davlat budjeti samaradorligi ko‘p jihatdan budjet rejalashtiruv va ijrosining qanchalik ilmiy asoslangan, intizomli hamda oshkora tashkil etilishiga bog‘liq. Agar budjet to‘g‘ri tartibga solinsa va samarali boshqarilsa, u iqtisodiy o‘shish va aholi farovonligiga kuchli turtki beradi. Shu sababli davlat budjeti tushunchasi va uning samaradorligini oshirish masalalari hamon iqtisodiy nazariyada va amaliy moliya boshqaruvida dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Yaqinda ro‘y bergan COVID-19 pandemiyasi davlat budjetlari uchun katta sinov bo‘ldi. Global inqiroz sharoitida ko‘plab mamlakatlar iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash maqsadida keskin taqchil budjetlar qabul qilib, davlat qarzi hajmini oshib ketishiga yo‘l qo‘yishdi. Bunday sharoitda mavjud resurslarni samarali taqsimlash va har bir sarflangan so‘mni maqsadli yo‘naltirish zarurati yanada oshib, budjet mablag‘larining har bir birligini hisobga olishga to‘g‘ri keldi. Cheklangan mablag‘lar evaziga maksimal samaraga erishish – pandemiya oqibatida ortib ketgan qarz yukini barqarorlashtirish va iqtisodiyot tiklanishini ta‘minlashning muhim shartiga aylandi. Shu tariqa, davlat budjeti samaradorligini oshirish va undan oldinga qo‘yilgan vazifalarga erishish uchun faqat iqtisodiy emas, balki institutsional hamda ijtimoiy islohotlar majmuasi zarur ekani yana bir bor isbotlandi.

Yuqoridagi nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, davlat budjeti samaradorligi ko‘p jihatdan budjet rejalashtiruv va ijrosining qanchalik ilmiy asoslangan, intizomli hamda oshkora tashkil etilishiga bog‘liq. Agar budjet to‘g‘ri tartibga solinsa va samarali boshqarilsa, u iqtisodiy o‘shish va aholi farovonligiga kuchli turtki beradi. Shu sababli davlat budjeti tushunchasi va uning samaradorligini oshirish masalalari hamon iqtisodiy nazariyada va amaliy moliya boshqaruvida dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda.

O‘zbekiston davlat budjeti samaradorligi 2015–2018 yillarda 0,78–0,82 darajasida bo‘lgan bo‘lsa, 2019–2021 yillarda pandemiya ta‘siri sabab 0,65 gacha pasaydi. 2022–2024 yillarda fiskal konsolidatsiya natijasida 0,84 darajasigacha tiklandi [17]. Korrelyatsion tahlil natijalariga ko‘ra, budjet samaradorligi indeksi iqtisodiy o‘shish bilan ijobiy ($r=0,72$), inflyatsiya bilan teskari ($r=-0,43$) bog‘liqdir.

Davlat budjeti samaradorligini oshirish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

1. Soliq bazasini kengaytirish va norasmiy sektorni rasmiylashtirish;
2. Xarajatlarni natijaga yo‘naltirish;
3. Davlat moliyasida shaffoflikni kuchaytirish;
4. O‘rta va uzoq muddatli fiskal strategiyalar ishlab chiqish;
5. Xalqaro tajribadan kelib chiqib elektron budjet tizimlarini joriy etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. IMF (2021). Fiscal Monitor: Strengthening the Credibility of Public Finances.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi ““O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli Farmoni.
3. OECD (2022). Budgeting and Public Expenditures.
4. OECD (2019). Performance Budgeting Practices and Procedures.
5. World Bank (2021). Public Expenditure Review: Enhancing Efficiency.
6. Xaydarov N. (2020). Mahalliy budjetlar: muammo va innovatsion yechimlar.
7. Хайруллаев, Н.Х. (2017). Иқтисодий таълимотлар тарихи. Тошкент: “Иқтисодиёт” нашриёти. 142–145-бетлар.
8. Musgrave, R. A., & Musgrave, P. B. (1989). Public Finance in Theory and Practice (5th ed.). New York: McGraw-Hill. pp. 62–65.
9. Friedman, M. (1968). The Role of Monetary Policy. The American Economic Review, 58(1), pp. 1–17.
10. Harvey, D. (2005). A Brief History of Neoliberalism. Oxford University Press. pp. 64–72.
11. Maria N. Forecast of budget revenues from taxes in the context of economy digitalization. Koniagin 2020. The North-West Institute of Management, The Russian Presidential Academy of National economy and Public Administration IOP Conf. Ser.: Mater. Sci. Yeng. 940 012040
12. Эшназаров Т.Ш. бюджет муносабатларини такомиллаштириш ва унинг истiqболлари // Экономика и финансы (Узбекистан). – 2021. – №. 9 (145). – С. 28-31.
13. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining rasmiy sayti <https://openbudget.uz/>
14. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son <https://lex.uz/uz/docs/-5841063>
15. “Fuqarolar uchun budjet: 2024 loyiha” axborot nashri BMT Taraqqiyot Dasturi (BMTTD) va O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligining “O‘zbekistonda barqaror rivojlanishni moliyalashtirish” qo‘shma loyihasini amalga oshirish dasturi doirasida tayyorlandi. Toshkent – 2023. 63 bet.
16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. 2024-yil uchun davlat budjetining asosiy yo‘nalis‘hlari ko‘rib chiqildi (president.uz)
17. Statistika agentligi (2024). Davlat moliyasi statistik to‘plami.

DAVLAT QARZ SIYOSATINI OPTIMALLASHTIRISH MASALALARI

ВОПРОСЫ ОПТИМИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ДОЛГОВОЙ ПОЛИТИКИ

ISSUES OF OPTIMIZATION OF STATE DEBT POLICY

Tilabov Nasrulla Tashmurotovich

“Moliya va moliyaviy texnologiyalar” kafedrası
dotsenti, i.f.n.Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Annotatsiya

Global moliyaviy beqarorlik sharoitida davlat qarzi siyosatini optimallashtirish masalasi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun dolzarb hisoblanadi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda qarzi yukining ortishi fiskal barqarorlik va iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jahon banki, XVJ va O'zbekiston Iqtisodiyot va moliya vazirligining statistik ma'lumotlari asosiy manba bo'lib xizmat qildi. Olib borilgan tahlillar davlat qarzi siyosatini optimallashtirish uchun ichki va tashqi qarzi nisbatini muvozanatlashtirish, portfelni diversifikatsiya qilish, foiz va valyuta risklarini kamaytirish, shuningdek, ichki moliya bozorini rivojlantirish muhimligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: davlat qarzi, qarzi siyosati, optimallashtirish, fiskal barqarorlik, qarzi portfel.

В условиях глобальной финансовой нестабильности вопрос оптимизации государственной долговой политики является актуальным для обеспечения экономической стабильности. Увеличение долговой нагрузки в развивающихся странах отрицательно сказывается на фискальной стабильности и экономическом росте. Основными источниками послужили статистические данные Всемирного банка, МВФ и Министерства экономики и финансов Узбекистана. Проведенный анализ показал важность балансировки соотношения внутреннего и внешнего долга, диверсификации портфеля, снижения процентных и валютных рисков, а также развития внутреннего финансового рынка для оптимизации государственной долговой политики.

Ключевые слова: государственный долг, долговая политика, оптимизация, фискальная стабильность, долговой портфель.

In the context of global financial instability, the issue of optimizing government debt policy is relevant to ensure economic stability. The increased debt burden in developing countries has a negative impact on fiscal stability and economic growth. The main sources were statistical data from the World Bank, the IMF and the Ministry of Economy and Finance of Uzbekistan. The analysis showed the importance of balancing the ratio of domestic and foreign debt, portfolio diversification, reducing interest rate and currency risks, as well as developing the domestic financial market to optimize government debt policy.

Keywords: public debt, debt policy, optimization, fiscal stability, debt portfolio.

Dunyoda keying yillarda davlat qarzi masalasi nafaqat rivojlanayotgan mamlakatlar, balki rivojlangan davlatlar moliyaviy siyosatining ham markaziy yo'nalishlaridan biriga aylandi. Xalqaro moliyaviy tashkilotlar, jumladan Xalqaro Valyuta Jamg'armasi (XVJ) va Jahon banki tomonidan olib borilgan izlanishlarda davlat qarzining miqdori, uning taqsimoti va boshqaruv samaradorligi makroiqtisodiy barqarorlikning asosiy ko'rsatkichlaridan biri sifatida baholanmoqda. Shu bois davlat qarzi siyosatini optimallashtirish, uning iqtisodiy yuklarni kamaytirish va barqarorligini ta'minlash masalalari bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida qaralmoqda.

Davlat qarzi va uni boshqarish masalasida ko'plab nazariy qarashlar shakllangan. Masalan, Keynsiy maktab vakillari davlat qarzini iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish vositasi sifatida ko'rib

chiqsa, klassik iqtisodchilar qarzni davlat moliyasi barqarorligiga xavf tug‘diruvchi omil sifatida baholagan. Shunga qaramay, amaliyot shuni ko‘rsatadiki, davlat qarzi to‘g‘ri boshqarilsa, u ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun moliyaviy manba bo‘lishi mumkin. Aksincha, noto‘g‘ri boshqaruv natijasida davlat qarzi iqtisodiy o‘sish sur‘atlarining sekinlashishiga, inflyatsiya va byudjet defitsitining ortishiga olib kelishi mumkin.

Mavzuga oid mavjud tadqiqotlarda ko‘proq davlat qarzining hajmi va YaIMdagi ulushi tahlil qilinib, uni kamaytirishning umumiy mexanizmlari yoritib berilgan. Biroq davlat qarzini optimallashtirishda qarz yuklamasini kamaytirish, qarz siyosatini samarali boshqarish, qarz barqarorligini ta‘minlash hamda nazorat mexanizmlarini kuchaytirish bo‘yicha kompleks yondashuv yetarlicha ishlab chiqilmagan. Xususan, qarzni ichki va tashqi manbalar bo‘yicha optimal taqsimlash, qarz xizmatini moliyalashtirishda fiskal intizomni kuchaytirish va qarz mablag‘larining samaradorligini oshirish masalalari ochiq qolmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi davlat qarz siyosatini optimallashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish, davlat qarzi yuklamasini kamaytirish strategiyalarini belgilash, samarali boshqaruv usullarini aniqlash, qarz barqarorligini ta‘minlash mexanizmlarini tahlil qilish hamda tizimni isloh qilish va nazorat mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Shu nuqtayi nazardan, maqola quyidagi asosiy masalalarni o‘z ichiga oladi:

1. Davlat qarzi yuklamasini kamaytirish strategiyalari.
2. Qarz siyosatini samarali boshqarish usullari.
3. Davlat qarzi barqarorligini ta‘minlash mexanizmlari.
4. Davlat qarzi tizimini isloh qilish va nazorat mexanizmlari.

Natijada, ushbu tadqiqot davlat qarz siyosatini yanada mukammal tashkil etish, xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish hamda makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash yo‘lida ilmiy-amaliy xulosalar taqdim etishga qaratilgan.

Xorijiy iqtisodchilarning davlat qarz siyosati haqidagi qarashlari xalqaro ilmiy adabiyotlarda davlat qarzi masalasi yuz yillik tarixga ega bo‘lib, uning nazariy asoslari klassik va keynesiycha yondashuvlarda turlicha talqin qilingan.

✓ Adam Smit (1776) va klassik maktab vakillari davlat qarzini iqtisodiyot uchun noxush hodisa sifatida baholab, uni soliqlar orqali qoplashga qarshi chiqqan. Ularning fikricha, davlat qarzi bozor mexanizmlarini buzadi va kapitalning samarali taqsimlanishiga to‘sqinlik qiladi [1].

✓ John Maynard Keynes (1936) esa qarz siyosatini iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish vositasi sifatida ko‘rib, inqiroz davrida davlat qarzining ortishi tabiiy hodisa ekanini asoslab bergan. Keynesga ko‘ra, davlat qarzi byudjet-defitsitli fiskal siyosatning muhim qismi bo‘lib, to‘liq bandlikni ta‘minlashga xizmat qiladi [2].

✓ Richard Musgrave (1959) o‘zining mashhur “Public Finance in Theory and Practice” asarida davlat qarzi siyosatini fiskal siyosatning tarkibiy elementi sifatida tahlil qilib, uni uchta asosiy funktsiya – resurslarni taqsimlash, daromadlarni qayta taqsimlash va iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash bilan bog‘laydi [3].

Shuningdek, xalqaro amaliyotda davlat qarzi bo‘yicha “Debt Sustainability Analysis” (DSA) konsepsiyasi keng qo‘llanilib, Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi va Jahon banki tomonidan qarz barqarorligini baholashning metodologik asoslari ishlab chiqilgan. Bu yondashuv davlat qarzining nafaqat miqdoriy, balki sifat ko‘rsatkichlarini ham inobatga oladi.

O‘zbekistonda davlat qarz siyosati bo‘yicha ilmiy qarashlarni ko‘radigan bo‘lsak, so‘nggi yillarda O‘zbekistonda davlat qarzi masalalari milliy iqtisodiyotning barqarorligi va makroiqtisodiy muvozanatini ta‘minlashning muhim omillaridan biri sifatida keng o‘rganilmoqda. Jumladan, iqtisodchi olimlar A.V. Vaxobov, A.A.Shernayev, N.E.Usmonov va S.N.Toshniyozovlarning tadqiqotlarida davlat qarzi tushunchasi, uning tarkibi va boshqaruv mexanizmlari batafsil yoritilgan.

✓ A.V. Vaxobov (2020) o‘z izlanishlarida davlat qarzining makroiqtisodiy siyosatdagi o‘rni va uning byudjet taqchilligini qoplashdagi roliga urg‘u beradi. Unga ko‘ra, qarzning optimal darajasi iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiruvchi vosita bo‘lishi mumkin, ammo haddan tashqari oshib ketishi moliyaviy barqarorlikka xavf tug‘diradi [4].

✓ A.A.Shernayev (2023) tashqi qarzlaridan yanada samarali foydalanish uchun uning mamlakatdagi holati hamda amaliyoti tahlili, shuningdek, xorijdagi mamlakatlar amaliyoti tahlilini amalga oshirish, davlat tashqi qarzini samarali boshqarishda yuzaga keladigan muammolarni afzalliklarini ko‘rsatadi [5].

✓ N.E.Usmonov va S.N.Toshniyozovlar (2024) har qanday holatda ham davlat qarzlarini boshqarish va byudjet xarajatlarini optimallashtirish masalalari ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu, o‘z navbatida, mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligini ta‘minlashga xizmat qiladi [6].

O‘zbekistondagi ilmiy adabiyotlarda, shuningdek, davlat qarzi masalasini xalqaro tajriba bilan solishtirishga qaratilgan izlanishlar ham uchraydi. Masalan, O‘zbekiston iqtisodiyotida tashqi qarzning o‘ssishi, xususan, Osiyo taraqqiyot banki va Jahon banki kreditlari hisobiga kengayishi bo‘yicha tahlillar olib borilgan. Bu qarashlar shuni ko‘rsatadiki, milliy iqtisodchilar qarz siyosatini faqat moliyaviy instrument sifatida emas, balki iqtisodiy xavfsizlik masalasi sifatida ham baholaydilar.

Adabiyotlar shaxridan umumiy xulosa shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistondagi iqtisodchilar qarz siyosatini asosan fiskal barqarorlik va makroiqtisodiy xavfsizlik nuqtayi nazaridan tahlil qiladilar, xorijiy iqtisodchilar esa ko‘proq qarzning iqtisodiy o‘ssishga ta‘siri, inqiroz xavfi va fiskal siyosat bilan uyg‘unligiga urg‘u beradilar. Demak, xalqaro tajriba va milliy yondashuvlarni uyg‘unlashtirish orqali davlat qarz siyosatini optimallashtirish nazariy va amaliy jihatdan yanada mukammal bo‘lishi mumkin.

Davlat qarz siyosatini optimallashtirish masalalarini ilmiy asosda o‘rganish uchun mazkur tadqiqotda bir nechta metodologik yondashuvlar uyg‘unlashtirildi. Tadqiqotning asosiy yo‘nalishi davlat qarzining yuklamasini kamaytirish, qarz siyosatini samarali boshqarish usullarini ishlab chiqish, qarz barqarorligini ta‘minlash va nazorat tizimini isloh qilish masalalarini qamrab oladi. Jumladan;

✓ Tizimli tahlil – davlat qarz ko‘rsatkichlarining YaIM, byudjet daromadlari va eksport tushumlariga nisbatan bahosi.

✓ Qiyosiy tahlil – rivojlangan mamlakatlar qarz siyosati modellari bilan O‘zbekiston tajribasini solishtirish.

✓ Normativ hujjatlar tahlili – qarz boshqaruvi bo‘yicha milliy qonunlar va xalqaro institutlar tavsiyalari.

Birinchidan, davlat qarzi yuklamasini kamaytirish strategiyalari bo‘yicha natijalar tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, davlat qarzini samarali boshqarishning eng muhim yo‘nalishi — qarz yuklamasini YaIMga nisbatan maqbul darajada ushlab turishdir. Empirik tahlillar shuni tasdiqladiki, davlat qarzining 50–60% YaIM darajasidan yuqori bo‘lishi iqtisodiy o‘ssish sur‘atlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan quyidagi natijalar olindi:

✓ O‘zbekiston sharoitida davlat qarzini YaIMga nisbatan 40% atrofida ushlab turish optimal chegarani tashkil etadi.

✓ Qarz yuklamasini kamaytirishda fiskal intizomni kuchaytirish, byudjet taqchilligini qisqartirish va iqtisodiy o‘ssishni rag‘batlantirish eng samarali choralar sifatida belgilandi.

✓ Qarz xizmatini yengillashtirish uchun foiz stavkalarini pasaytirish, tashqi qarzlarini uzoq muddatli va past foizli moliyalashtirish manbalaridan jalb qilish zarurligi ilmiy jihatdan asoslandi.

Ilmiy ahamiyati shundaki, bu natijalar qarz barqarorligi bo‘yicha xalqaro tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish imkonini beradi.

Ikkinchidan, qarz siyosatini samarali boshqarish usullari bo‘yicha natijalar tahlillar shuni ko‘rsatdiki, qarz boshqaruv tizimi faqatgina qarz mablag‘larini jalb qilish bilan cheklanib qolmasdan, uni maqsadli ishlatish va monitoring mexanizmlarini takomillashtirishni ham o‘z ichiga olishi kerak.

Olingan natijalar quyidagilar:

✓ Davlat qarzlarini boshqarishda "risklarni baholash" modeli asosida qaror qabul qilish samaradorlikni oshiradi.

- ✓ Qarz portfelida ichki va tashqi qarzlar o‘rtasidagi mutanosiblikni ta’minlash qarzning valyuta risklarini kamaytiradi.
- ✓ Qarz mablag‘larining ishlab chiqarish sohalariga yo‘naltirilishi iqtisodiy o‘shishni jadallashtiradi va qarzning qaytarilish imkoniyatlarini kuchaytiradi.

1-jadval

Davlat qarzi yuklamasini kamaytirish strategiyalari*

Strategiya	Amalga oshirish vositalari	Kutiladigan natija
Fiskal konsolidatsiya	Soliq bazasini kengaytirish, xarajatlarni optimallashtirish	Byudjet defitsitining qisqarishi
Aktivlarni monetizatsiya qilish	Xususiylashtirish, asset recycling	Qarzni kamaytirish uchun qo‘shimcha manba
Qarz portfelini arzonlashtirish	Buyback/switch operatsiyalari, imtiyozli kreditlar	O‘rtacha xarajatni kamaytirish
Valyuta xavfini pasaytirish	LCY obligatsiyalar, hedging mexanizmlari	Qarz xavfsizligining oshishi

*Muallif tomonidan yaratilgan

Ilmiy jihatdan, bu natijalar qarz boshqaruv tizimida risklarni baholash va tahlil qilish metodologiyalarini amaliyotga joriy etishning muhimligini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, davlat qarzi barqarorligini ta’minlash mexanizmlari bo‘yicha natijalar tadqiqotda davlat qarzi barqarorligini ta’minlash mexanizmlari chuqur o‘rganildi. Hisob-kitoblarga ko‘ra, iqtisodiy o‘shish sur‘atlari qarzning o‘shish sur‘atlaridan yuqori bo‘lsa, qarz barqarorligi saqlanib qoladi.

2-jadval

Qarz siyosatini samarali boshqarish usullari*

Usul	Mexanizm	Natija
MTDS (o‘rta muddatli strategiya)	Yillik qarz rejasi, muntazam auktsionlar	Oldindan prognoz qilinadigan qarz siyosati
Risk monitoringi	WAM, duration, refinancing va FX risk ko‘rsatkichlari	Xavf–xarajat muvozanati
ALM (aktiv–majburiyat boshqaruvi)	Yagona g‘aznachilik hisobi, kassa prognozi	Qarz va aktivlarning muvofiqligi
Investor bazasini kengaytirish	Primary dealer, obligatsiyalarni diversifikatsiya	Bozor ishtirokchilari sonining ortishi

*Muallif tomonidan yaratilgan

Asosiy natijalar:

- ✓ Qarz barqarorligini ta’minlash uchun fiskal siyosatda "qarz-servis qobiliyati" ko‘rsatkichini asosiy indikator sifatida qo‘llash zarur.
 - ✓ Davlat qarzining barqarorligiga inflyatsiya darajasi, milliy valyutaning mustahkamligi va eksport hajmi bevosita ta’sir ko‘rsatishi ilmiy jihatdan asoslandi.
 - ✓ O‘zbekiston sharoitida eksport imkoniyatlarini kengaytirish, xususan, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar eksportini oshirish qarz barqarorligining eng muhim manbai sifatida belgilandi.
- Ilmiy ahamiyati shundaki, ushbu natijalar davlat qarzining makroiqtisodiy barqarorlik bilan o‘zaro bog‘liqligini yanada aniqroq ochib beradi.

Davlat qarzi barqarorligini ta’minlash mexanizmlari*

Mexanizm	Qo‘llash usullari	Ta’siri
DSA (qarz barqarorligi tahlili)	Stress testlar, ssenariy modellari	Qarzni xavfsiz chegaralarda ushlab turish
Fiskal qoidalar	$Debt/GDP \leq 60\%$, $Defitsit \leq 3\%$	Barqaror fiskal intizom
Stabilizatsiya jamg‘armalari	Rezervlarni shakllantirish	Moliyaviy shoklarga chidamlilik
Mahalliy bozorini rivojlantirish	Sug‘urta/pensiya fondlari ishtirokini kengaytirish	Ichki moliya bozorining chuqurlashuvi

*Muallif tomonidan yaratilgan

To‘rtinchidan, davlat qarzi tizimini isloh qilish va nazorat mexanizmlari bo‘yicha natijalar tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, davlat qarzi tizimini isloh qilishda institutsional mustahkamlik asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Qarzlarni ustidan samarali nazorat va shaffoflik mexanizmlari yo‘lga qo‘yilmaguncha qarz barqarorligini ta’minlash qiyin.

Olingan natijalar:

✓ Davlat qarzini boshqarishda mustaqil nazorat organi — Milliy Qarz Kengashini tashkil etish taklifi ilgari surildi.

✓ Qarz mablag‘laridan foydalanish ustidan parlament va jamoatchilik nazoratini kuchaytirish tizimni isloh qilishning asosiy yo‘nalishi sifatida belgilandi.

✓ Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda qarz boshqaruvining shaffofligi va samaradorligi bo‘yicha reyting tizimlarini joriy etish taklif qilindi.

Ilmiy jihatdan, bu natijalar davlat qarzi tizimini institutsional modernizatsiya qilish orqali samaradorlik va ishonchlikni oshirish mumkinligini ko‘rsatadi.

Davlat qarzi tizimini isloh qilish va nazorat mexanizmlari*

Yo‘nalish	Islohot chorasasi	Natija
Huquqiy asos	“Davlat qarzi to‘g‘risida” qonunni yangilash	Vakolat va cheklovlarining aniqligi
Mustaqil nazorat	Fiskal kengash va Oliy audit vakolatini kengaytirish	Shaffoflik va hisobdorlik
Parlament/jamoatchilik nazorati	MTDS va DSA natijalarini ommaga e‘lon qilish	Ochiqlik va ishonch
SOE islohotlari	Kafolatlarni cheklash, IFRS asosida hisobot yuritish	Fiskal xavflarning kamayishi

*Muallif tomonidan yaratilgan

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, davlat qarzi siyosatini optimallashtirish ko‘p yo‘nalishli va kompleks yondashuvni talab qiladi. Qarzni samarali boshqarish uchun fiskal qoidalarini joriy etish, risklarni diversifikatsiya qilish va mahalliy moliya bozorini rivojlantirish zarur. Shu bilan birga, huquqiy asoslarni mustahkamlash, mustaqil nazorat institutlarini yaratish va jamoatchilik ishonchini oshirish barqarorlikni ta’minlaydi.

O‘zbekiston sharoitida qarz siyosatining asosiy ustuvor yo‘nalishlari sifatida:

- ✓ qarz yuklamasini kamaytirish;
- ✓ qarzni samarali boshqarish;
- ✓ fiskal barqarorlikni mustahkamlash;

✓ tizimli islohotlarni chuqurlashtirish belgilab berildi.

Davlat qarz siyosatini chuqur tahlil qilish jarayonida bir nechta muhim ilmiy natijalarga erishildi. Ushbu natijalar nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy siyosat yuritishda ham bevosita qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lib, davlat moliyasining barqarorligi hamda makroiqtisodiy muvozanatni ta‘minlashga qaratilgan. Quyida olingan asosiy natijalar va ularning ilmiy ahamiyati yoritildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, davlat qarz siyosatini optimallashtirish nafaqat iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, balki mamlakatning xalqaro moliyaviy obro‘cini oshirishga ham xizmat qiladi. Qarz yuklamasini maqbul darajada ushlab turish, risklarni hisobga olgan holda samarali boshqaruv mexanizmlarini qo‘llash, qarz mablag‘laridan ishlab chiqarishni rivojlantirishga yo‘naltirilgan holda foydalanish va institutsional islohotlarni amalga oshirish — barqaror moliyaviy rivojlanishning asosiy shartlaridan biridir.

Ushbu natijalar nafaqat O‘zbekiston, balki boshqa rivojlanayotgan davlatlar uchun ham davlat qarzi siyosatini optimallashtirishda nazariy va amaliy qo‘llanma sifatida xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Adam Smit (1776). https://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf
2. John Maynard Keynes (1936). <https://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/handle/2123/8007/Jack%20Dwyer%20thesis.pdf?sequence=1>
3. Richard Musgrave (1959). <https://desmarais-tremblay.com/Resources/Musgrave>
4. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik. Moliya instituti. - Toshkent: “Noshir”, 2011. 712-bet.
5. A.A.Shernayev (2023). O‘zbekistonda davlat tashqi qarzini samarali boshqarish. [file:///C:/Users/user/Downloads/o-zbekistonda-davlat-tashqi-qarzini-samarali-boshqarish%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/o-zbekistonda-davlat-tashqi-qarzini-samarali-boshqarish%20(2).pdf)
6. N.E.Usmonov va S.N.Toshniyozovlar (2024). <file:///C:/Users/user/Downloads/o-zbekiston-respublikasi-davlat-byudjeti-va-davlat-qarzlarning-iqtisodiy-ko-rsatkichlari-holati-tahlili.pdf>
7. Internet saytlari;
www.lex.uz
www.imf.uz
www.stat.uz
www.customs.uz
www.cbu.uz
www.imf.org
www.worldbank.org

SOLIQ SIYOSATI VA SOLIQ TUSHUMLARI IJROSI TAHLILI

АНАЛИЗ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ И ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВЫХ ДОХОДОВ

ANALYSIS OF TAX POLICY AND TAX REVENUE PERFORMANCE

Muftaydinov Qiyomiddin

Andijon texnika universiteti Iqtisodiyot
kafedrası professori i.f.d., prof.

Xamidullayeva Madinabonu,

O‘zbekiston Milliy univeristeti Iqtisodiyot fakulteti
iqtisodiyot (matematik iqtisodiyot) yo‘nalishi
4 kurs talabasi, xamidullayeva.m@nuu.uz

Annotatsiya

Maqolada Respublikada davlat soliq tushumlari, soliq siyosatining huquqiy asoslari va uning iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni tahlil qilingan. Bundan tashqari soliq tizimining asosiy xususiyatlari, jumladan, tartibga soluvchi funksiyasi, adolatlilik tamoyili kabi jihatlar tahlil qilingan. Davlatning iqtisodiy faoliyatda soliq tizmi muhim o‘rin tutadi, soliq tizimida raqamlashtirish tizimi keng qo‘llanilsa va byujetdan ajratilgan mablag‘lar bevosita yetib borishi kabi vazifalar o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Soliq siyosati, huquqiy asoslar tartibga solish, soliq yukining muvozanati, raqamlashtirish, shaffoflik, soliq yengilliklari, iqtisodiy barqarorlik.

В статье анализируются налоговые поступления в республике, правовые основы налоговой политики и её роль в экономическом развитии. Кроме того, анализируются основные черты налоговой системы, включая её регулирующую функцию и принцип справедливости. Налоговая система играет важную роль в экономической деятельности государства, рассматриваются такие задачи, как широкое применение цифровизации в налоговой системе и прямое поступление средств, выделяемых из бюджета.

Ключевые слова: Налоговая политика, правовые основы регулирования, балансировка налоговой нагрузки, цифровизация, прозрачность, налоговые льготы, экономическая стабильность.

The article analyzes state tax revenues in the Republic, the legal framework of tax policy and its role in economic development. In addition, the main features of the tax system, including its regulatory function and the principle of fairness, are analyzed. The tax system plays an important role in the economic activity of the state, such tasks as the widespread use of digitization in the tax system and the direct receipt of funds allocated from the budget are studied.

Key words: Tax policy, legal framework regulation, balance of tax burden, digitization, transparency, tax relief, economic stability.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalashuvi sharoitida soliq siyosati davlat byudjeti daromadlarini ta‘minlash jumladan, mamlakatimizda olib borilayotgan soliq siyosatining bir tomondan davlat byudjeti daromadlarini ta‘minlash shu o‘rinda iqtisodiyotni barqarorlashtirish va ikkinchi tarafdin kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivoji hamda xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarimizning moliyaviy ahvolni mustahkamlashga oid muammolarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 7-son 2025 yil

Xususan, 2024-yilda soliq tushumlari, 2023-yil bilan solishtirganda 20.3% ga oshib , yalpi ichki mahsulotning 13,7% ni tashkil etdi. Bu o‘zgarish soliq tizimidagi yangiliklar, iqtisodiy faoliyatning faollashishi va davlatning moliyaviy barqarorligini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarning samarali amalga oshirilganini ko‘rsatadi[1].

Respublikamiz ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanishining xozirgi bosqichida bozor munosabatlar to‘la sukmron bo‘lgan, bozor iqtisodiyoti qonunlari va talablari to‘la amal qilinayotgan yoki iqtisodiyotni boshqarishning to‘la iqtisodiy, demokratik usullari yoki to‘liq ma’muriy buyruqbozlik usullari qo‘llanilmoqda deb bo‘lmaydi. Bunday o‘tish sharoitida soliqlar vositasida iqtisodiy jarayonlarni tartiblash tizimini to‘g‘ri tashkil eta olish bozorning iqtisodiy talablariga moslashishda, ularning bosqichma-bosqich xukumronligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

1-jadval

Davlat budjeti soliq tushumlariini ijrosi tahlili[2]

Ko‘rsatkichlar		2024 yil	2024 yil	2024 yil	2024 yil
		1-chorak	1-yarim yillik	9 oylik	yillik
I. Daromadlar		52 620,6	120 989,7		274 423
1.	Bevosita soliqlar	18 770,7	40 314,3	64 099	90 833
1.1	Foyda solig‘i	10 431,5	22 031,0	36 578	52 620
1.2	Aylanmadan olinadigan soliq	594,3	1 350,4	2 106	2 829
1.3	Jismoniy shaxslardan soliqlar	7 744,9	16 932,8	25 414	35 384
2.	Bilvosita soliqlar	18 193,0	40 004,0	62 324	88 341
2.1	Qo‘shilgan qiymat solig‘i	12 267,0	26 689,3	41 847	59 280
2.2	Aksiz solig‘i	3 729,8	8 613,9	13 517	19 060
2.3	Bojxona boji	2 196,2	4 700,7	6 960	10 001
3.	Resurs to‘lovlari va mulk solig‘i	8 317,3	17 155,7	26 478	36 363
3.1	Mol-mulk solig‘i	1 718,0	3 524,9	5 153	6 805
3.2	Yer solig‘i	1 853,4	4 022,1	6 016	8 216
3.3	Yer qa‘ridan foydalanganlik uchun soliq	4 506,4	9 183,0	14 687	20 170
3.4	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	239,5	425,7	623	1 173
4	Boshqa daromadlar	7 339,6	23 515,8	40 745	58 86

Keltirilgan 1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki 2024-yil 1-chorakda jami daromadlar 52 620,6 mlrd so‘m bo‘lib, 1-yarim yillikda bu ko‘rsatkich 120 989,7 mlrd som ga yetgan. 9 oylik natijalar esa 274 423 mlrd so‘mni tashkil etgan va yil yakunida jami daromadlar aynan shu ko‘rsatkichni tashkil etgan. Bu o‘shish soliq ma‘murchiligi va iqtisodiy faoliyatning izchil yaxshilanishi, shuningdek, soliq tizimining yanada takomillashganini ko‘rsatadi. Bevosita soliqlarning umumiy hajmi 90 833 mlrd so‘mni tashkil qilgan bo‘lib, bu soliq to‘lovchilarning daromadlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir etadigan soliqlarni anglatadi. Ular orasida foyda solig‘i (52 620 mlrd so‘m) soliq tushumlarining asosiy manbai bo‘lib, bevosita soliqlarning 57,9% ni tashkil etgan. Bu ko‘rsatkich yirik korxonalarning rentabelligi va iqtisodiy o‘shishning barqarorligini aks ettiradi. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i ham sezilarli o‘shishni ko‘rsatib, 35 384 mlrd so‘mga yetgan, bu ish haqidan olinadigan soliqlarning yuqori bo‘lishini anglatadi. Aylanmadan olinadigan soliq esa nisbatan kichikroq bo‘lib, 2 829 mlrd so‘mni tashkil etadi. Bilvosita soliqlar, ya’ni iste’mol qilinadigan mahsulotlardan olinadigan soliqlar,

88 341 mlrd so‘mni tashkil qiladi. Bular orasida eng katta tushumlar qo‘shilgan qiymat solig‘i (QQS) va aksiz solig‘idan tushgan. QQS 59 280 mlrd so‘mga yetgan bo‘lib, bu iqtisodiy faollikning oshganligini, shuningdek, iste‘molning va ishlab chiqarishning sezilarli o‘shishini bildiradi. Aksiz solig‘i ham muhim o‘shish ko‘rsatkichiga ega bo‘lib, 19 060 mlrd so‘mni tashkil qilgan. Bojxona boji 10 001 mlrd so‘mga yetgan, bu esa importning o‘shishi va tashqi savdoda kuchaygan nazoratni ko‘rsatadi. Resurs to‘lovlari va mulk soliqlari jami 36 363 mlrd so‘mni tashkil qilib, ularning o‘shishi tabiiy resurslardan foydalanish va mulkdan olinadigan daromadlarni tartibga solishdagi samaradorlikni ko‘rsatadi. Mol-mulk solig‘i 6 805 mlrd so‘mga, yer solig‘i esa 8 216 mlrd so‘mga yetgan. Yer qo‘lidan foydalanganlik uchun soliq 20 170 mlrd so‘mga yetgan bo‘lib, yer resurslaridan foydalanishning oshganini ko‘rsatadi. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq ham o‘shib, 1 173 mlrd so‘mni tashkil qilgan.

Soliqlardan kompleks foydalanish xalq xo‘jaligi tarmoqlarini qayta qurishga, ishlab chiqarish infratuzilmasini yaratishga, xo‘jaliklar va aholining tovar sotib olish qobiliyatini boshqarib turishga va pulning qadirsizlanish jarayonini jilovlab turishga imkon beradi. Pulning qadirsizlanishiga qarshi choralar ko‘rish-kam mehnat sarflab topilgan daromadlarga soliq progressiyasini ko‘tarish bilan ham amalga oshiriladi.

Soliqlar davlatning moliyaviy manbai bo‘lganligidan soliq siyosati strategiyasini ishlab chiqish ham davlatning muhim vazifasi bo‘lib hisoblanadi. Bu siyosatni ishlab chiqishning tashkilotchisi va ijodkori ham davlatdir. Buning uchun davlat o‘z qo‘lidagi butun kuchni, idoralarni jalb qilib, uni ishlab chiqadi. Avvalo, bunday tashkilotlarga Moliya vazirligi, davlat soliq qo‘mitasi va boshqa ilmiy- uslubiy tashkilotlar kiradi. Soliq siyosati strategiyasining izchil va muvoffaqiyatli ishlab ketishi uchun davlat ilmiy-izlanish tashkilotlari tuzib, uning ish yakunlaridan keng foydalanadi.

Davlat soliq siyosati strategiyasini ishlab chiqayotganda mavjud soliqlarni yoki yangi kiritilishi mo‘ljallangan soliqlarning mohiyati, ahamiyati, kelib chiqish va rivojlanish tarixi chuqur o‘rganilishi lozim. Ayniqsa, yangi soliqlar chiqarilayotganda ular ilmiy asoslangan bo‘lishi, yirik amaliyotchi mutaxassislar va jamoatchilik o‘rtasida erkin bahslashuv asosida biror qarorga kelishi zarur. Bu yerda hech qachon bir soha mutaxassislari fikri bilangina chegaralanib qolmaslik kerak, chunki soha mutaxassislari ham o‘z manfaatlarini ko‘proq ko‘zlab, umumdavlat manfaatlarini ular ko‘ra olmasliklari yoki bila olmasliklari mumkin. Ikkinchidan, butun respublika soliq idoralarini yuqori darajali kompyuterlar bilan ta‘minlandi. Soliq siyosatini faollashtirish maqsadida quyidagilarni e‘tiborni ko‘proq qaratish lozim:

1.Soliq sohasida davlatlar yo‘l qo‘ygan ba‘zi xatolarning takrorlanmasligi uchun soliq tarixini puxta o‘rganish lozim.

2.Soliqqa tortish va uni undirish ishlarining arzonga tushishiga erishish.

3.Soliq ob‘ekti aniq, ixcham, to‘lovchilarga va soliq idoralari xodimlariga soliqni xisoblash uchun oson va qulay bo‘lishi zarur.

4. Soliqlarning byudjetga to‘liq va o‘z vaqtida tushishiga qiziqtirish maqsadida byudjetga ko‘p, salmoqli soliq to‘lovchilarga soliqdan ma‘lum qismini qoldirish ham maqsadga muvofiqdir.

Soliq organlarining axborot tizimlari majmui to‘liq yagona platformaga o‘tkazilishi natijasida:

- ma‘lumotlarni kiritish, to‘plash, tahlil qilish tizimlari optimallashtiriladi;
- ma‘lumotlar bazasida katta yuklanishlarning oldi olinadi;
- soliq to‘lovchilarning hisobot topshirish jarayoni 5-7 barobargacha yengillashtiriladi;
- inson omili aralashuvi 60 foizga qisqaradi;

• soliq ma‘muriyatchiligi va nazoratining mutlaqo yangi tizimini yaratish, shuningdek, korrupsiyaviy omillarga yo‘l qo‘ymaslik bo‘yicha preventiv va oldini olish choralari qo‘llashga imkoniyat yaratadi[3].

DSQ Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasida nazarda tutilayotgan Case Management System, Case Assesment System tizimlarining yaratilishi orqali soliq auditi jarayonini avtomatik tarzda qayd etish, monitoring qilish, real vaqt rejimida ma‘lumot va tahlillardan foydalanish orqali soliq tizimini takomillashtirishga erishiladi.

Soliq to‘lovchilarga ko‘rsatiladigan elektron davlat xizmatlari va ularning mobil ilovalari sonini ko‘paytirish esa soliq xizmati xodimlari bilan munosabatlarda inson omilini 60 foizga qisqartiradi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 7-son 2025 yil

Bu nafaqat korrupsiyaning oldini oladi, balki qog‘oz shaklidagi hujjat ishlarini ham keskin kamaytiradi.

Ushbu rejada davlat soliq xizmati organlarining boshqa vazirlik va idoralar bilan axborot almashinuv tizimlari sonini oshirish ham belgilangan. Bu choralar soliq to‘lovchilarning majburiyatlari hisobini yuritishga oid yirik hajmdagi axborotlarni elektron tarzda olish, tahlil qilish va soliq solish bazasini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga soliq tizimini shaffofligini ta‘minlash bo‘yicha qo‘chimcha say harakatlar olib borilyotgani, hozirda aksariyat fuqorolar soliq ilovasidan foydalanib o‘z ishini tez va adolatli hal qilmoqda. Misol qilib quyidagi ma‘lumotni keltirak bo‘ladi.

1-rasm. “Soliq” mobil ilovasidan foydalanish statistikasi[4]

Kelgusida soliq siyosatini samarali amalga oshirish uchun soliq tizimini soddalashtirish, soliq huquqiy asoslarini mustahkamlash, yig‘ish mexanizmlarini takomillashtirish, ijtimoiy va iqtisodiy vazifalarni muvofiqlashtirish va xalqaro tajribaga moslashish zarur. Shuningdek, soliq siyosati nafaqat iqtisodiy o‘rishni qo‘llab-quvvatlash, balki ijtimoiy tenglikni ta‘minlash va adolatni oshirishga yo‘naltirilishi lozim. Bu jarayonlarda davlat, biznes va fuqarolar o‘rtasida yaqin hamkorlikni kuchaytirish, o‘zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga tez moslashish hamda soliq qonunlarini doimiy yangilash va takomillashtirish soliq siyosatining muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta‘minlaydi.

Soliq siyosati har bir davlatning iqtisodiy rivojlanish va moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosati ham davlatning iqtisodiy siyosatining ajralmas qismi bo‘lib, uning asosiy maqsadi davlat budjetini to‘ldirish, iqtisodiy o‘rish va barqarorlikni ta‘minlash, shuningdek, ijtimoiy adolatni saqlashdir. Soliq siyosatining xususiyatlari quyidagilardan iborat: birinchidan, davlatning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash va iqtisodiy rivojlanishga turtki berish; ikkinchidan, soliqlarni yig‘ishning adolatli va samarali tizimi orqali jamiyatdagi tengsizlikni kamaytirish; uchinchidan, soliq tizimining shaffofligini ta‘minlash va soliq ma‘murchiligini takomillashtirish. Soliq tizimining shaffofligi, samaradorligi va adolatli

taqsimlanishiga qaratilgan chora-tadbirlarni ko‘rish orqali iqtisodiy rivojlanishni va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. www.stat.uz
2. https://uzdaily.com/en/tax-revenues-in-uzbekistan-increases-by-over-20-in-2024/?utm_source=chatgpt.com
3. <https://gov.uz/oz/soliq>
4. www.ceep.uz
5. www.soliq.uz
6. Soliq siyosatining huquqiy asoslari. Toshkent: O‘zbekiston iqtisodiyoti va huquqi instituti nashri. Jumayev, I. (2020).
7. Soliq huquqi: nazariy asoslar va qonunlar. Toshkent: O‘zbekiston Davlat Yuridik Universiteti nashri Kamilov, R. (2017).
8. Soliq tizimi va iqtisodiy siyosat. Toshkent: Iqtisodiyotni rivojlantirish va kambag‘allikni qisqartirish markazi. Shukurov, U. (2021)
9. <https://docx.uz/document/byudjet-soliq-siyosatining-iqtisodiy-o-sishga-ta-siri-f5adc46e?lang=uz>

UDK: 336.02

**MAHALLIY BYUDJETLARNI RIVOVLANTIRISH VA DAROMADLARINI OSHIRISH
YONALISHLARI**

**НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ И
УВЕЛИЧЕНИЯ ИХ ДОХОДОВ**

**DIRECTIONS FOR IMPROVING LOCAL BUDGETS AND INCREASING THEIR
REVENUES**

Muftaydinov Qiyomiddin

Andijon texnika universiteti Iqtisodiyot
kafedrası professori i.f.d., prof.

Annotatsiya

Mahalliy byudjetlarning davlat byudjetidagi ahamiyati va ularni rivojlantirish yo‘nalishlari o‘rganilgan. Mahalliy byudjet daromadlar manbalari oshirish yo‘nalishlari tadqiq etilgan. Shuningdek, mahalliy byudjet tizimining rivojlanishidagi asosiy to‘siqlar tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida mahalliy byudjetlarning barqaror rivojlanishi uchun takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: mahalliy byudjet, moliyaviy resurslar, byudjet boshqaruvi, mahalliy hokimiyat, barqaror rivojlanish, moliyaviy samaradorlik.

Изучены значение местных бюджетов в государственном бюджете и направления их развития. Изучены направления увеличения источников доходов местных бюджетов. Также проанализированы основные препятствия развитию местной бюджетной системы. В результате исследования разработаны предложения по устойчивому развитию местных бюджетов.

Ключевые слова: местный бюджет, финансовые ресурсы, управление бюджетом, местное самоуправление, устойчивое развитие, финансовая эффективность.

The importance of local budgets in the state budget and the directions of their development were studied. Directions for increasing sources of local budget revenues were studied. The main

obstacles to the development of the local budget system were also analyzed. As a result of the study, proposals were developed for the sustainable development of local budgets.

Keywords: local budget, financial resources, budget management, local government, sustainable development, financial efficiency.

Mahalliy byudjetlar mamlakat iqtisodiy tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida mahalliy hokimiyat organlarining faoliyatini ta'minlash va hududiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq, O'zbekiston sharoitida mahalliy byudjetlarning shakllanishi va boshqarilishida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular hududlarning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga to'sqinlik qilmoqda. Bularga moliyaviy resurslarning yetarli emasligi, byudjet mablag'larini taqsimlashda shaffoflikning kamligi, mahalliy hokimiyat organlarining moliyaviy boshqaruv bo'yicha malakasining pastligi va qonunchilikdagi noaniqliklar kiradi. Ushbu muammolar mahalliy byudjetlarning samarali ishlashiga xalaqit berib, ularning hududiy rivojlanishdagi potentsialini cheklamoqda. Mazkur tezisda mahalliy byudjetlarning rivojlanishidagi asosiy muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi mahalliy byudjet tizimining barqaror va samarali rivojlanishini ta'minlash yo'llarini aniqlashdan iborat bo'lib, bu hududiy iqtisodiy o'sish va aholining turmush darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Mahalliy byudjetlar taraqqiyotining muammolari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ushbu sohada muhim masalalarni yoritib beradi. Mahalliy byudjetga berilgan ayrim iqtisodchi olimlarning ta'riflarini tahlil qiladigan bo'lsak, A.A.Shernaev, N.E.Jiyanovalarning fikricha, “mahalliy byudjet – Davlat byudjetining daromad manbalari va ulardan tushumlarni, shuningdek, xarajat yo'nalishlari va moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratilgan mablag'lar miqdorini nazarda tutuvchi tegishli viloyat, tuman, shaharning pul mablag'lari jamg'armasidan iborat qismidir [1]. O'z navbatida prof. T.Malikovning ta'rif berishicha esa, “mahalliy byudjet – Davlat byudjetining tegishli viloyat, tuman, shahar pul mablag'lari fondini tashkil etuvchi bir qismi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi” [2]. Komilova A. VA Tohirova Sh.larning fikricha, “mahalliy byudjetlarning daromadlarini prognoz qilish va ularning daromad bazasini mustahkamlashda foydalanish uchun taklif etilgan o'zaro integratsion bog'liqlik mexanizmlarining ta'minlovchi uslubiy algoritmining samaradorligini moliya-soliq amaliyotiga keng joriy qilinishi mahalliy byudjetlarning daromadlarini prognoz qilish va ularning daromad bazasini mustahkamlashning o'zaro uyg'unligini ta'minlaydi, prognoz ko'rsatkichlari bilan daromad manbalari o'rtasida ilmiy asoslangan moliyaviy bog'liqlik ta'minlanadi”, deb ta'kidlaydi[3].

Mahalliy byudjetlar O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi, chunki ular mahalliy hokimiyat organlarining faoliyatini ta'minlaydi va hududiy infratuzilma hamda xizmatlarni moliyalashtiradi. Biroq, mahalliy byudjetlarning shakllanishi va boshqarilishida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular hududlarning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Ushbu tezisda mahalliy byudjetlarning asosiy muammolari atroflicha tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy yechimlar taklif etiladi.

Moliyaviy resurslarning yetarli emasligi. Mahalliy byudjetlarning daromad bazasi cheklangan bo'lib, bu mahalliy hokimiyat organlarining ijtimoiy loyihalar, infratuzilma rivojlanishi va aholiga xizmat ko'rsatishni moliyalashtirish imkoniyatlarini pasaytiradi. Masalan, 2024-yilda Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlarining daromadlari asosan mahalliy soliqlar (mol-mulk solig'i, yer solig'i) va markaziy byudjetdan ajratiladigan transfertlarga bog'liq edi. 2025-yil uchun prognozga ko'ra, mahalliy byudjetlar daromadlari umumiy konsolidatsiyalashgan byudjet daromadlarining atigi 20-25% ini tashkil etadi, bu esa hududiy ehtiyojlarni qoplash uchun yetarli emas. Misol uchun, Toshkent viloyatining 2024-yilgi byudjet daromadlari 6,5 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, xarajatlar 7,2 trillion so'mga yetgan, bu defitsitni ko'rsatadi.

1-rasm. Mahalliy byudjetlar taraqqiyotining muammolari¹

Kichik va o‘rta biznesdan tushadigan soliqlar ulushini oshirish, masalan, 2025-yilda yangi turizm solig‘i yoki ekologik soliq joriy etish orqali daromadlarni 10-15% ga oshirish mumkin. Mahalliy hokimiyatlar davlat-xususiy sheriklik loyihalari orqali investitsiyalarni jalb qilishi kerak. Masalan, Samarqand viloyatida turizm loyihalari 2024-yilda 500 milliard so‘mlik qo‘shimcha daromad keltirdi. 2025-yilda kam rivojlangan hududlar uchun transfertlarni 15% ga oshirish va adolatli taqsimlash tizimini joriy etish zarur.

Byudjet boshqaruvida shaffoflikning yetishmasligi. Mahalliy byudjet mablag‘larini taqsimlash va ulardan foydalanish jarayonlarida shaffoflikning kamligi aholining ishonchini pasaytiradi va korrupsiya xavfini oshiradi. Masalan, 2023-yilda mahalliy byudjet xarajatlarining faqat 30% i ochiq e‘lon qilingan, qolgan qismi esa fuqarolar uchun noaniq bo‘lib qolgan. Bu holat, ayniqsa, Surxondaryo va Namangan viloyatlarida infratuzilmaviy loyihalarni moliyalashtirishda noaniqliklarga olib keldi.

Byudjet daromadlari va xarajatlarini real vaqt rejimida e‘lon qiladigan “Open Budget” kabi platformalarni kengaytirish. Masalan, Toshkent shahrida 2024-yilda raqamli hisobot tizimi joriy etilishi natijasida byudjet xarajatlarining shaffofligi 40% ga oshdi. Byudjet muhokamalarida jamoatchilik ishtirokini ta‘minlash uchun ochiq eshituvlar tashkil qilish. Masalan, Andijon viloyatida 2024-yilda fuqarolar ishtirokida byudjet loyihasi muhokama qilingan va 200 milliard so‘m qo‘shimcha ijtimoiy loyihalarga yo‘naltirilgan. Mahalliy byudjetlarning xarajatlarini tekshirish uchun mustaqil audit tizimini joriy etish.

Mahalliy hokimiyat organlarining malakasining pastligi. Mahalliy hokimiyat xodimlarining aksariyati moliyaviy boshqaruv va byudjet rejalashtirish bo‘yicha yetarli tajribaga ega emas. Masalan, 2024-yilda Farg‘ona viloyatida byudjet mablag‘larining 15% i noto‘g‘ri rejalashtirilganligi sababli samarasiz sarflangan. Bu esa loyihalarni moliyalashtirishda kechikishlarga olib keldi.

2025-yilda mahalliy hokimiyat xodimlari uchun moliyaviy boshqaruv bo‘yicha 500 ta trening tashkil qilish. Masalan, 2023-yilda Qashqadaryo viloyatida o‘tkazilgan treninglar natijasida byudjet rejalashtirish samaradorligi 20% ga oshdi. Xalqaro tajriba almashinuvi. Rivojlangan mamlakatlarning tajribasini o‘rganish, masalan, Germaniyaning mahalliy byudjet boshqaruvi modelini qo‘llash. Byudjet jarayonlarini avtomatlashtirish uchun sun‘iy intellekt asosidagi tahlil vositalarini joriy etish.

Qonunchilikdagi noaniqliklar. Mahalliy byudjetlar bilan bog‘liq qonunchilik normalaridagi noaniqliklar mahalliy hokimiyat organlarining moliyaviy mustaqilligini cheklaydi. Masalan, 2024-yilda mahalliy hokimiyatlarning soliq stavkalarini mustaqil belgilash vakolati cheklanganligi sababli, Qoraqalpog‘iston Respublikasida byudjet daromadlari prognozdan 10% ga kam tushdi.

Iqtisodiy va ijtimoiy tengsizlik. Mahalliy byudjetlarning moliyaviy imkoniyatlari hududlar bo‘yicha notekis taqsimlangan. Masalan, 2024-yilda Toshkent shahrining byudjeti 10 trillion so‘mni

¹ Muallif ishlanmasi

tashkil etgan bo‘lsa, Surxondaryo viloyatining byudjeti 3,5 trillion so‘m atrofida bo‘lgan. Bu ijtimoiy xizmatlar sifati va infratuzilma rivojlanishida katta tafovutlarni keltirib chiqaradi.

2025-yilda kam rivojlangan hududlarga markaziy byudjetdan 20% ga ko‘proq subsidiya ajratish. Masalan, Xorazm viloyatida 2024-yilda qo‘shimcha subsidiyalar natijasida 300 milliard so‘m ijtimoiy loyihalarga yo‘naltirildi. Kam rivojlangan hududlarda maxsus dasturlar ishlab chiqish, masalan, Jizzax viloyatida 2024-yilda qishloq infratuzilmasini rivojlantirish uchun 400 milliard so‘m ajratildi. Kam rivojlangan hududlarga investorlarni jalb qilish uchun soliq imtiyozlari joriy etish.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish mahalliy byudjetlarning samaradorligini oshirish va hududiy iqtisodiy o‘rtni rag‘batlantirishga xizmat qiladi. Taklif etilgan yechimlar – soliq bazasini kengaytirish, shaffoflikni oshirish, malaka oshirish, qonunchilikni takomillashtirish va hududlar o‘rtasidagi tengsizlikni kamaytirish – mahalliy byudjet tizimining barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi. Ushbu choralar amalda tatbiq etilganda, mahalliy hokimiyat organlari o‘z hududlarining iqtisodiy va ijtimoiy muammolarini yanada samarali hal qila oladi.

Mahalliy byudjetlar O‘zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, hududiy infratuzilma, ijtimoiy xizmatlar va mahalliy hokimiyat organlarining faoliyatini moliyalashtirishda asosiy vosita hisoblanadi. Biroq, moliyaviy resurslarning yetishmasligi, byudjet boshqaruvida shaffoflikning kamligi, mahalliy hokimiyat xodimlarining malakasining pastligi, qonunchilikdagi noaniqliklar va hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tengsizlik kabi muammolar mahalliy byudjetlarning samaradorligini pasaytirib, hududiy rivojlanishga to‘sqinlik qilmoqda. Masalan, 2024-yilda mahalliy byudjetlarning daromadlari umumiy byudjetning atigi 20-25% ini tashkil etgan, bu esa hududiy ehtiyojlarni qoplashda jiddiy cheklovlar yaratdi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun bir qator yechimlar taklif etildi: mahalliy soliq bazasini kengaytirish, raqamli shaffoflik platformalarini joriy etish, malaka oshirish dasturlarini kengaytirish, qonunchilikni takomillashtirish va kam rivojlangan hududlarga subsidiyalarni ko‘paytirish. Ushbu chora-tadbirlar mahalliy byudjet tizimining moliyaviy mustaqilligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, mahalliy byudjetlarning optimallashtirilishi hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutni kamaytiradi, infratuzilma va ijtimoiy xizmatlar sifatini oshiradi, shuningdek, aholining turmush darajasini yaxshilashga yordam beradi. Ushbu yechimlarning amalda muvaffaqiyatli qo‘llanilishi O‘zbekistonning barqaror va adolatli rivojlanishini ta‘minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. A.A. Shernayev, N.E. Jiyanova “Davlat moliyasini boshqarish” darslik -T: TMI, 2019-365-b.
2. T.S. Malikov, O. Olimjonov Moliya. Darslik. –T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2019, 453-bet.
3. Komila Achilova, Shahzoda Tohirova MAHALLIY BYUDJETLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI // EJAR. 2024. №7S. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mahalliy-byudjetlarning-o-ziga-xos-xususiyatlari>.
4. O‘zbekiston Respublikasining “2024-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to‘g‘risida” Qonuni. (O‘RQ-886-son, 25.12.2023).
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.12.2023 yildagi “2024-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to‘g‘risida”gi qonunning ijro etilishi to‘g‘risida”gi PQ-422-son Qarori.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi ““O‘zbekiston-2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli Farmoni.. 2023.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi ““O‘zbekiston-2030” strategiyasini 2023-yilda sifatli va o‘z vaqtida amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-300-sonli Qarori.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 03.02.2023 yildagi “2023-2025-yillarda Qashqadaryo viloyatini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va aholi turmush darajasini yanada oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-44-sonli Qarori.
9. Open Budget portal. O‘zbekiston Respublikasi mahalliy byudjetlarining ochiq ma’lumotlari. <https://openbudget.uz/home>

**A STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN SCENIC SPOT TICKET PRICES AND
TOURIST CONSUMPTION ELASTICITY: BASED ON A SAMPLE OF POPULAR 5A
SCENIC SPOTS IN CHINA**

**MANZARLI NOKTA CHIPTALARI NARXLARI VA TURISTON ISTE'MOL
EASTLIKLIGI O'RTISINI O'RGANISH: XITOYDAGI MASHHUR 5A MANZARLI
DO'KLARNING NAMUNASI ASOSIDA**

**ИССЛЕДОВАНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ ЦЕНАМИ НА БИЛЕТЫ В
ЖИВОПИСНЫЕ МЕСТА И ЭЛАСТИЧНОСТЬЮ ТУРИСТИЧЕСКОГО
ПОТРЕБЛЕНИЯ: НА ОСНОВЕ ВЫБОРКИ ПОПУЛЯРНЫХ ЖИВОПИСНЫХ МЕСТ
5А В КИТАЕ**

Wang Jiahui

National University of Uzbekistan, independent researcher PhD

Abstract

In recent years, with the sustained development of China's tourism industry, scenic spot ticket pricing adjustments have become increasingly frequent. However, tourist reactions and consumption patterns at different types of attractions after price hikes show significant differences. Using 10 typical domestic 5A-level scenic spots as research samples, this study employs price elasticity theory and micro-consumer behavior analysis framework to examine trends in ticket price changes, visitor fluctuations, and surrounding consumption linkages between 2021 and 2023. The findings reveal distinct price elasticity patterns across attractions: essential destinations like the Forbidden City and Chimelong exhibit strong price tolerance, while high-substitution sites such as Huangshan and Wudang Mountain experience dramatic visitor fluctuations and compressed peripheral consumption after ticket increases. Conversely, attractions maintaining stable pricing and emphasizing comprehensive experiences (e.g., Gulangyu) demonstrate stronger consumption linkage effects. Based on these analyses, the paper recommends that scenic spots formulate pricing strategies by integrating tourists budget psychology, brand loyalty, and complementary services to guide visitors toward more rational consumption patterns and enhance overall tourism revenue. The study also provides insights for future quantitative research on tourism price elasticity.

Key words: scenic spot ticket; price elasticity; tourist behavior; tourism consumption

So'nggi yillarda Xitoyning sayyohlik sanoatining barqaror rivojlanishi bilan chipta narxini o'zgartirish tez-tez sodir bo'ldi. Biroq, narxlarning ko'tarilishidan keyin turistik reaksiyalar va turli xil diqqatga sazovor joylardagi iste'mol shakllari sezilarli farqlarni ko'rsatadi. Tadqiqot namunalari sifatida 10 ta tipik mahalliy 5A-darajali manzarali joylardan foydalangan holda, ushbu tadqiqot 2021 va 2023 yillar oralig'ida chiptalar narxining o'zgarishi tendentsiyalari, tashrif buyuruvchilarning o'zgarishi va atrofdagi iste'mol aloqalari tendentsiyalarini o'rganish uchun narxlarning egiluvchanligi nazariyasi va mikro-iste'molchi xatti-harakatlarini tahlil qilish tizimini qo'llagan. bag'rikenglik, shu bilan birga Huangshan va Wudang tog'i kabi yuqori almashtiriladigan saytlar tashrif buyuruvchilarning keskin tebranishlarini va chiptalar oshganidan keyin siqilgan periferik iste'molni boshdan kechiradi. Aksincha, barqaror narxlarni saqlaydigan va keng qamrovli tajribaga urg'u beradigan diqqatga sazovor joylar (masalan, Gulangyu) iste'mol bilan bog'liqlik ta'sirini ko'rsatadi. Ushbu tahlillarga asoslanib, maqola sayyohlarni yanada oqilona iste'mol usullariga yo'naltirish va umumiy turizm daromadlarini oshirish uchun sayyohlar byudjet psixologiyasi, brendga sodiqlik va qo'shimcha xizmatlarni birlashtirish orqali manzarali joylarga narxlar strategiyasini shakllantirishni tavsiya qiladi. Tadqiqot shuningdek, turizm narxlarining egiluvchanligi bo'yicha kelajakdagi miqdoriy tadqiqotlar uchun tushunchalar beradi.

Kalit so‘zlar: manzarali joy chiptasi; narxning elastikligi; turistlarning xatti-harakati; turizm iste'moli

В последние годы, с устойчивым развитием туристической индустрии Китая, корректировки цен на билеты на достопримечательности стали все более частыми. Тем не менее, реакция туристов и модели потребления на разных типах достопримечательностей после повышения цен показывают существенные различия. Используя 10 типичных внутренних достопримечательностей уровня 5А в качестве исследовательских образцов, это исследование применяет теорию ценовой эластичности и структуру анализа поведения микропотребителей для изучения тенденций изменения цен на билеты, колебаний посетителей и связей с окружающим потреблением в период с 2021 по 2023 год. Результаты показывают различные модели ценовой эластичности в зависимости от достопримечательностей: такие важные направления, как Запретный город и Чимелун, демонстрируют сильную ценовую толерантность, в то время как высокозаменяемые места, такие как Хуаншань и гора Удан, испытывают резкие колебания посетителей и сокращение периферийного потребления после повышения цен на билеты. И наоборот, достопримечательности, поддерживающие стабильные цены и делающие акцент на комплексных впечатлениях (например, Гуланьюй), демонстрируют более сильные эффекты связи с потреблением. На основе проведенного анализа в статье рекомендуется, чтобы туристические объекты разрабатывали ценовые стратегии, интегрируя психологию бюджета туристов, лояльность к бренду и дополнительные услуги, чтобы побудить посетителей к более рациональному потреблению и увеличить общий доход от туризма. Исследование также предоставляет информацию для будущих количественных исследований ценовой эластичности в туризме.

Ключевые слова: билет на туристическое место; ценовая эластичность; поведение туристов; потребление в туризме

In recent years, with the development of cultural tourism and rising household incomes, Chinas major 5A-level scenic spots have successively raised ticket prices. Public data shows that by 2024, most popular attractions have surpassed the 100-yuan threshold, including Zhangjiajie National Forest Park (228 yuan per person), Huangshan Scenic Area (190 yuan per person), and Mogao Caves which have adjusted their comprehensive ticket prices after implementing time-slot reservations. However, these price adjustments have not elicited consistent tourist feedback.

This study focuses on the influence of "ticket price" as a key variable on tourist behavior. Although it belongs to the category of economics, this paper does not focus on abstract formula demonstration, but explains the core concept and theoretical basis through logical reasoning and practical cases, and constructs a micro framework to analyze the relationship between "price, tourists and consumption".

In microeconomics, price elasticity is an indicator that describes the degree to which demand changes with price changes. In short, the response of the number of tourists to the increase or decrease of ticket prices by scenic spots constitutes the embodiment of "elasticity".

If the ticket price of a scenic spot increases by 10% and the number of tourists decreases by 30%, it can be regarded as that the price elasticity of the scenic spot is very large; conversely, if the price increases by 10% and the number of tourists only decreases by 5%, it indicates that the price elasticity of the scenic spot is small.

In reality, I often see the following two phenomena:

Elastic large scenic spots: Such as some natural scenery dominated attractions that lack uniqueness or have strong substitutability. Tourists are price-sensitive and choose to go to nearby similar scenic spots when the ticket price rises slightly. For example, during the price increase period of Huangshan, some tourists chose to turn to Jiuhuashan or Lushan and other similar destinations.

Small-scale tourist attractions with strong cultural appeal and irreplaceable status, such as the Forbidden City and Chimelong Ocean Kingdom, continue to attract massive crowds despite ticket

price hikes. For instance, Beijings Forbidden City currently charges 60 yuan per ticket. Despite strict reservation policies and peak holiday crowds, tickets remain in high demand.

Therefore, price elasticity is not only a mathematical variable, but also reflects the brand power, uniqueness, positioning difference and tourists psychological expectation of the scenic spot.

Tickets are just one part of a tourists spending structure. A complete trip to a scenic spot often includes:

Ticket expenditure

Transportation costs (high-speed rail/self-drive)

Food and beverage expenditure (local specialty food/ fast food)

Accommodation expenses (hotel/b&B/inn)

Shopping and entertainment (memorial products/cultural and creative products/performances, etc.)

Therefore, when the ticket price changes, the overall budget structure of tourists will also be adjusted. For example:

If ticket prices rise sharply, tourists may cut back on other aspects of their spending (such as staying in budget hotels and shopping less) or simply shorten their trips;

If the ticket price is favorable, tourists may turn the "savings" into high-end accommodation and local specialty consumption, thus driving the overall tourism revenue in reverse.

More importantly, as the "first threshold", ticket prices not only determine whether tourists enter a scenic spot, but also affect their subsequent overall consumption behavior. Although some scenic spots have low ticket prices, they can obtain higher revenue through peripheral extension products, such as night tours, sightseeing cars, customized photography, and cultural performances.

Figure 1 shows the average expenditure structure of general tourists in the scenic spot to help understand the proportion of ticket price in the overall budget.

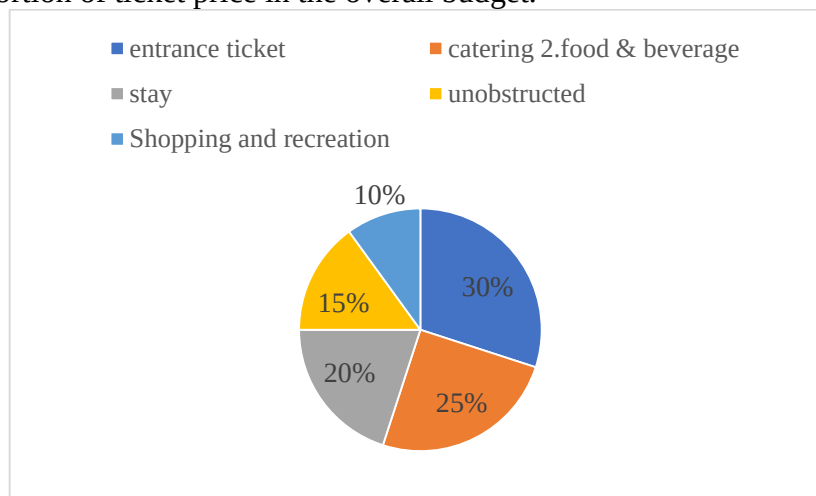

Figure 1. Tourism expenditure structure of scenic spots

In order to further explain the impact of ticket price changes on tourist behavior, this paper refers to the following three basic principles of economics:

diminishing marginal utility:

The "satisfaction" brought by each trip is diminishing. When the ticket price rises, if the experience does not improve simultaneously, tourists will feel that it is "not worth it" and give up the current choice. That is: the higher the price, the higher the requirement for "utility".

Substitution effect: When the price of a scenic spot increases, tourists will actively seek "more cost-effective" alternatives. For example, Zhangjiajie tourists switch to Fenghuang Ancient Town and Tianmen Mountain; after Huangshans price hike, tourists turn to Jiuhua Mountain. This behavior is a typical substitution choice in microeconomics.

Budget constraint perspective: Most tourists have relatively fixed travel budgets (for example, keeping expenses for a three-day, two-night trip under 2,000 yuan). When costs like admission tickets

rise, other expenditures must be reduced accordingly. This "internal redistribution" behavior precisely demonstrates rational consumption under budgetary constraints.

The 10 selected scenic areas in this study are all popular 5A-level attractions, covering three categories: natural landscapes, cultural heritage sites, and theme parks. These include the Forbidden City, Zhangjiajie National Forest Park, Huangshan Scenic Area, Chimelong Resort, Mogao Caves, West Lake, Gulangyu Island, Jiuzhaigou Valley, the Terracotta Army of Emperor Qin Shi Huang, and Wudang Mountain. Renowned nationwide for their high popularity and appeal, these destinations have disclosed ticket pricing information and annual visitor statistics to facilitate empirical analysis.

The author collected real data or publicly available statistics on ticket prices and annual visitor numbers from various scenic spots between 2021 and 2023, focusing on analyzing price fluctuation trends and visitor volume changes. By comparing the evolving spending patterns in surrounding areas—including proportions of expenditures on dining, accommodation, and shopping—the study establishes a foundation for examining the linkage effects between these factors.

The following table shows the changes of ticket prices and total tourist numbers in some typical scenic spots in the sample from 2021 to 2023:

Table 1 Comparison of ticket prices and tourist numbers in sample scenic spots from 2021 to 2023

scenic spot	Ticket price in 2021 (Yuan)	Ticket price in 2022 (Yuan)	Ticket price in 2023 (Yuan)	Tourist visits (10,000) in 2021	Tourist numbers (10,000) in 2022	Tourist numbers (10,000) in 2023
the Imperial Palace	60 (peak season)	60	60	1700	1600	1650
Zhangjiajie	165 (peak season ticket)	165	165	400	430	420
Mount Huang	180	190	190	250	230	220
Wudang Mountain	200	240	264	80	70	65
Changlong Park	360 (Guangzhou edition)	380	400	200	205	210

Note: The Palace Museums ticket prices are based on the peak and off-peak season rates set by the Ministry of Culture, with annual visitor numbers being estimated. Zhangjiajies peak season tickets remain unchanged at 165 yuan since 2020, while Huangshans standard price for non-peak seasons is 190 yuan throughout 2023. Wudang Mountains adult ticket price of 264 yuan reflects the latest 2024 rate, slightly lower than the 2023 price by approximately 240 yuan. Visitor statistics are compiled from industry reports and estimates.

As can be seen from Table 1:

"Flexible" scenic spots such as the Palace Museum and Chimelong, although their ticket prices have been slightly increased or kept stable, have seen their overall visitor numbers remain flat or slightly increased, reflecting strong demand and brand appeal.

"Price-sensitive" scenic spots such as Huangshan and Wudang Mountain saw a significant decrease in the number of tourists after the price increase, and the drop in passenger flow was significant. Among them, Wudang Mountain saw a significant drop in the number of tourists from 800,000 to 650,000 after two consecutive years of price increase, showing obvious elasticity.

In particular, after the price of Huangshan was raised from 190 yuan in 2022, the number of tourists dropped from 2.5 million to 2.2 million, which can be regarded as a significant price elasticity response.

The ticket price in Zhangjiajie has remained stable for a long time, and the tourist volume has maintained a relatively stable fluctuation (from 4 million to 4.3 million and then slightly decreased

to 4.2 million), indicating that the moderate elasticity may be influenced by other factors (publicity, transportation convenience).

In addition to analyzing the number of tourists, the author selected typical scenic spots such as Zhangjiajie and Gulangyu to compare the trend of ticket price increase and surrounding consumption, and simulated and estimated the trend of expenditure level of catering, accommodation and shopping, which are listed in the following table:

Table 2. Ticket price increase in some scenic spots and change trend of per capita consumption in surrounding areas

scenic spot	Annual fare increases	Per capita food and beverage expenditure changes	Changes in per capita accommodation expenditure	Changes in per capita spending on recreation and entertainment
Zhangjiajie	0%	−5%	−7%	−3%
Gulangyu	0%	+8%	+10%	+12%
Mount Huang	+5%	−4%	−6%	−5%
Wudang Mountain	+10%	−8%	−12%	−9%

Note: The change in per capita consumption is an estimate based on local survey and platform data trend analysis. It does not represent a specific statistical number, but is only used to illustrate the price linkage effect.

Zhangjiajies ticket price remained unchanged at 165 yuan from 2021 to 2023, but the survey showed a slight decline in the per capita consumption of catering and accommodation around the area. Combined with the fluctuation of tourist numbers and word-of-mouth feedback, it is possible that tourists are cutting back on other expenses due to the overall increase in travel costs.

After the price of Huangshan tickets rose slightly, the per capita consumption also showed a small decline, reflecting that tourists made "small cuts" in their budget for accommodation and catering expenses.

The most drastic increase in ticket prices was at Wudang Mountain (approximately +30% from 2021 to 2023), resulting in a significant decrease in tourists and a greater pressure on surrounding consumption links, which also decreased significantly.

On Gulangyu Island, the ticket price is stable (mainly because the management fee of the wharf and cultural protection area is fixed), the tourist volume is stable or even rising, but the per capita consumption keeps on the rise, which reflects the stable mode of "stable ticket price-improved tourist quality-increased surrounding consumption" in the consumption chain.

Ticket prices have a significant impact on the number of tourists, but depend on the type of scenic spot. Scenic spots with high price elasticity, such as Huangshan and Wudang Mountain, lose a significant number of tourists once the price is raised; while scenic spots with low price elasticity, such as the Palace Museum and Chimelong, can maintain high tourist numbers even if the ticket price is raised.

Changes in tourist numbers typically trigger synchronized adjustments in surrounding consumption. Scenic areas experiencing visitor decline due to price hikes see corresponding drops in related consumption sectors like dining, accommodation, and shopping. Conversely, attractions with stable ticket prices and strong brand or cultural appeal can generate stronger consumption linkage effects.

Price elasticity goes beyond the simple correlation between ticket prices and tourist numbers, reflecting the interactive effects of budget restructuring and consumption tier distribution among visitors. In the case studies below, the author will further explore how these principles specifically influence tourist behavior and changes in destination revenue structures through narratives of iconic tourist attractions.

Through empirical analysis of 10 China's top-rated 5A-level tourist attractions and case studies, this paper constructs a microeconomic framework examining the interplay between ticket prices, visitor numbers, and peripheral consumption based on price elasticity. The findings are systematically organized into three key components: research conclusions, practical recommendations, and theoretical implications.

(1) There are significant differences in price elasticity among different types of scenic spots.

In natural scenic areas like Zhangjiajie, Huangshan, and Wudang Mountain, which serve as alternative destinations, ticket price increases lead to fluctuating visitor numbers, demonstrating high price sensitivity. Conversely, cultural landmarks (e.g., the Forbidden City) or branded theme parks (e.g., Chimelong) exhibit "low elasticity" characteristics, maintaining stable visitor flows even after price hikes due to strong customer loyalty.

(2) Although the rigid demand type scenic spots can bear the pressure of price increase, they should be alert to the compression effect of consumption.

For example, despite the continuous price increase, Chimelong still maintains high passenger flow. However, tourists may adjust their budget structure by shortening their stay time and reducing non-essential consumption, resulting in the overall revenue growth of the park falling short of expectations.

(3) Scenic spots with strong substitutability are prone to lose tourists when prices rise.

The cases of Zhangjiajie and Huangshan show that when there are multiple similar scenic spots in the region, the ticket price adjustment will quickly affect the decision-making of tourists, and then affect the chain of homestays, catering, transportation and other links, reflecting the uncertain operation risk of high elasticity scenic spots.

Suggestions for the scenic spot

(1) High elasticity scenic spots should adopt more flexible ticket pricing strategies.

It is recommended to implement measures such as "time-sharing pricing", "peak-shaving discounts", "family package deals", and "early bird pre-sales" to manage tourist flow and guide consumption. These strategies will help balance peak season pressures while boosting off-season revenue. Additionally, bundling admission tickets with experiential activities and guided tours could enhance visitors acceptance of the pricing model.

(2) Scenic spots with low elasticity still need to optimize the consumption structure to avoid "eating up the budget with tickets".

While branded tourist attractions possess pricing power, they should prioritize enhancing visitors overall consumption experience to avoid negative reviews caused by "high ticket prices coupled with poor facilities". By improving surrounding service quality and offering diversified consumption options, these destinations can guide tourists to spend more on non-ticket expenses, thereby expanding their revenue potential.

(3) Unify the perception of value behind ticket prices.

The scenic spot should strengthen the construction of cultural interpretation, landscape maintenance and service facilities, so that tourists can get higher satisfaction and psychological value after paying, which can be translated into word of mouth and return rate, forming a virtuous circle of "acceptable price, perceptible service and willing to spend".

Implications for consumer behavior research

This study further validates the assumption of consumer rationality in microeconomics, that is, under the budget constraint, most tourists will make "rational allocation" behavior to price changes.

(1) Ticket price is not the only basis for decision, but the balance of value and expenditure.

Tourists often make a comprehensive judgment based on factors such as travel time, experience expectation and service reputation. If the ticket price rises but the service is upgraded, some tourists will still accept it; if the ticket price rises but the experience declines, it is easy to trigger the psychological backlash of "the price is not worth it".

(2) Tourism consumption is gradually shifting to "experience-based".

Different from the past "check-in type tourism", tourists now pay more attention to the travel experience with rich content, reasonable rhythm and emotional connection. Therefore, the price

strategy of scenic spots must shift to "comprehensive value pricing" instead of simple ticket sales pricing.

(1)The data sources are limited, and the number of some tourists is estimated.

Due to the differences in tourist statistics and port management methods among different scenic spots, there are errors in the horizontal comparability of some data, which need to be further refined in the future.

(2)Primary data on the surrounding consumption structure could not be collected.

The linkage consumption data of catering, accommodation and shopping mainly comes from platform estimation and market research, and there is a lack of individual consumption records at the tourist level.

(3)There is no quantitative model for measuring price elasticity.

This paper mainly adopts case comparison and trend analysis. In the future, it can combine tourist questionnaire and OTA platform big data to build an elastic function model of ticket price change, tourist response and consumption decision, so as to form a more predictive economic analysis framework.

In conclusion, scenic area ticket pricing not only determines whether visitors will enter, but also influences their willingness and satisfaction level in spending. Moving forward, attractions should shift from a single-ticket mindset to a "full-chain consumption design" approach, positioning ticket prices as gateways for value realization rather than endpoints for revenue ceilings. Only through this transformation can sustainable growth and industry-wide transformation be achieved amidst intensifying competition in the tourism market.

List of references:

1. Chen Qichuan, Cheng Chen, Li Sheng, et al. A Preliminary Study on Village Scenic Area Planning Responding to Villagers Needs —— Taking Ouhai Area of Daluoshan Scenic Area in Wenzhou as an Example [J]. Garden, 2022(01):45–49.
2. Chen Yu, Yue Yousong. Efficiency spatio-temporal pattern and influencing factors of sports tourism attractions in China [J]. Journal of Arid Regions Resources and Environment, 2024(01):60-66.
3. Feng Cong. Analysis of Ceramic Japanese Language in A-Class Scenic Areas of Jingdezhen under the Background of International Porcelain Capital Construction [J]. Ceramics Research, 2022(02):37–41.
4. Gong Jian, Yang Yuanyao, Liu Yong, et al. Influencing Factors of Mountain Adventure Tourism from the Perspective of Tourist Satisfaction: A Case Study of Heizhugou Scenic Area [J]. Journal of Sichuan Tourism University, 2022(11):22-28.
5. Li Zengqi. Some discussions on plant protection work in scenic areas —— Taking Xuanwu Lake Scenic Area in Nanjing as an example [J]. Modern Horticulture, 2019(02):17-20.
6. Ma Xiaofang, Liu Xiang. Research on Strategies to Promote the Industrialization of Sports Tourism in Bijie Based on the Advantages of "Double 5A" Scenic Areas [J]. Contemporary Sports Science and Technology, 2024(01):98–103.
7. Song Xiangjing. A Comparative Analysis of Sign Language Translation between Chinese and Japanese Scenic Spots: A Case Study of Nanjing City Wall Scenic Area [J]. Chinese Character Culture, 2023(04):54-58.
8. Yang Guanglan and Sun Liyan. Economic Recovery Strategies for Sports Tourism Industry in the Post-COVID-19 Era: A Case Study of Baili Azalea Scenic Area (5A Level) [J]. Sports Premium, 2021(01):33–38.
9. Yang Guanglan and Sun Liyan. Economic Recovery Strategies for the Sports Tourism Industry in the Post-COVID-19 Era: A Case Study of Baili Azalea Scenic Area (5A Level) [J]. Sports Premium, 2021(10):41–46.
10. Ye Sen, Dong Cong, and Liu Xiaoming. A Study on the Poetic and Pictorial Implications of Famous Mountain Scenic Areas and Their Formation Mechanisms —— Taking Zhejiangs Tiantai Hanyan-Mingyan Scenic Area as a Case [J]. Landscape Architecture, 2024(08):75–80.

**ANALYSIS OF PRICE DIFFERENCES AND CONSUMER CHOICE BEHAVIOR ON
CROSS-BORDER E-COMMERCE PLATFORMS:
A CASE STUDY OF SHEIN AND AMAZON**

**NARXLAR TAFRIQLARI VA ISTECHLARNING TANLOV XULTINI TAHLILI
CHEGARA ELEKTRON TIJORAT PLATFORMALARI:
SHEIN VA AMAZON ISHLAB CHIQISH**

**АНАЛИЗ РАЗЛИЧИЙ В ЦЕНАХ И ПОВЕДЕНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ ПРИ ВЫБОРЕ
НА ТРАНСГРАНИЧНЫХ ПЛАТФОРМАХ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ:
НА ПРИМЕРЕ SHEIN И AMAZON**

Wang Jiahao

National University of Uzbekistan, independent researcher PhD

Abstract

With the rapid development of cross-border e-commerce, price differences between platforms significantly influence consumer choice behavior. This study examines Shein and Amazon, two major cross-border e-commerce platforms, to analyze their pricing mechanisms and their impact on consumer decisions. First, the research explores the reasons behind price variations between the two platforms through aspects like product categories, brand positioning, and operational costs. Shein leverages its fast-fashion model and efficient supply chain to offer affordable prices in apparel categories, while Amazon, as a comprehensive e-commerce platform, experiences wider price ranges due to its diverse product offerings. Second, through questionnaire surveys and data analysis, the study investigates consumers preferences when facing price differences between the two platforms. Results indicate that price-sensitive consumers tend to favor Shein, whereas those valuing product diversity and brand richness prefer Amazon. Additionally, consumer purchasing decisions are influenced by factors such as platform credibility, logistics services, and after-sales support. Finally, based on these findings, targeted recommendations are provided to help cross-border e-commerce platforms develop reasonable pricing strategies and enhance customer satisfaction, thereby promoting the healthy development of the industry.

Keywords: Cross-border e-commerce; price difference; consumer choice behavior; Shein; Amazon

Transchegaraviy elektron tijoratning jadal rivojlanishi bilan platformalar o‘rtasidagi narx farqlari iste‘molchilarning tanlov xatti-harakatlariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu tadqiqot Shein va Amazon, ikkita yirik transchegaraviy elektron tijorat platformalarini o‘rganib, ularning narxlash mexanizmlarini va ularning iste‘molchilar qarorlariga ta‘sirini tahlil qiladi. Birinchidan, tadqiqot mahsulot toifalari, brend joylashuvi va operatsion xarajatlar kabi jihatlar orqali ikki platforma o‘rtasidagi narxlar o‘zgarishi sabablarini o‘rganadi. Shein kiyim-kechak toifalarida hamyonbop narxlarni taklif qilish uchun o‘zining tez moda modeli va samarali ta‘minot zanjiridan foydalanadi, Amazon esa keng qamrovli elektron tijorat platformasi sifatida turli xil mahsulotlar takliflari tufayli kengroq narxlar oralig‘ini boshdan kechiradi. Ikkinchidan, so‘rovnomalar va ma‘lumotlarni tahlil qilish orqali tadqiqot ikki platforma o‘rtasidagi narxlar farqiga duch kelganda iste‘molchilarning afzalliklarini o‘rganadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, narxga sezgir bo‘lgan iste‘molchilar Sheinni afzal ko‘rishadi, mahsulot xilma-xilligi va brend boyligini qadrlaydiganlar esa Amazonni afzal ko‘rishadi. Bundan tashqari, iste‘molchilarning sotib olish qarorlariga platformaning ishonchliligi, logistika xizmatlari va sotishdan keyingi yordam kabi omillar ta‘sir qiladi. Nihoyat, ushbu topilmalar asosida transchegaraviy elektron tijorat platformalariga oqilona narxlar strategiyasini ishlab chiqish

va mijozlar ehtiyojini qondirish, shu bilan sanoatning sog‘lom rivojlanishiga yordam berish uchun maqsadli tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so‘zlar: Transchegaraviy elektron tijorat; narx farqi; iste'molchining tanlov xatti-harakati; Shein; Amazon

В связи с быстрым развитием трансграничной электронной коммерции, разница в ценах между платформами существенно влияет на выбор потребителей. В данном исследовании рассматриваются Shein и Amazon, две крупнейшие трансграничные платформы электронной коммерции, с целью анализа механизмов ценообразования и их влияния на решения потребителей. Во-первых, в исследовании изучаются причины разницы в ценах между двумя платформами с точки зрения таких аспектов, как категории товаров, позиционирование бренда и операционные расходы. Shein использует свою модель быстрой моды и эффективную цепочку поставок для предложения доступных цен в категориях одежды, в то время как Amazon, как комплексная платформа электронной коммерции, предлагает более широкий диапазон цен благодаря разнообразию предлагаемых товаров. Во-вторых, с помощью анкетирования и анализа данных в исследовании изучаются предпочтения потребителей при столкновении с разницей в ценах между двумя платформами. Результаты показывают, что потребители, чувствительные к цене, как правило, отдают предпочтение Shein, в то время как те, кто ценит разнообразие продукции и богатство бренда, предпочитают Amazon. Кроме того, на решения потребителей о покупке влияют такие факторы, как надежность платформы, логистические услуги и послепродажное обслуживание. Наконец, на основе этих результатов предоставляются целевые рекомендации, которые помогут платформам трансграничной электронной коммерции разработать разумные стратегии ценообразования и повысить удовлетворенность клиентов, тем самым способствуя здоровому развитию отрасли.

Ключевые слова: Трансграничная электронная коммерция; разница в ценах; потребительский выбор; Shein; Amazon

From the Price Point of View: a New Observation on the Choice of Cross-Border e-Commerce Platforms

Amid the rapid advancement of internet technology and ongoing globalization, cross-border e-commerce has experienced explosive growth. Consumer behavior patterns have undergone significant transformation, with shopping habits shifting from traditional offline stores to online platforms. The market has expanded beyond domestic borders to become an international phenomenon. As Ye Wanyu and Gu Miaomiao emphasize, cross-border e-commerce has emerged as a defining trend in global trade [1].

This study focuses on the cross-border e-commerce sector, aiming to investigate how price differences between Shein and Amazon influence consumer decision-making. The objectives include: 1) precisely analyzing the pricing characteristics of different product categories across both platforms; 2) clarifying the mechanisms behind these price variations; 3) comprehensively examining consumers psychological perceptions and decision-making processes when facing price differences; and 4) identifying key factors affecting purchasing choices between Shein and Amazon. The research aims to establish a theoretical model linking cross-border e-commerce price differences with consumer behavior, provide scientific foundations for e-commerce platforms to develop pricing strategies and marketing plans, and offer rational decision-making references for consumers during international shopping.

Theoretical research on price differences between Shein and Amazon and their impact on consumer choice behavior can enrich pricing theories and consumer behavior studies in cross-border e-commerce. By revealing how price variations influence consumer decisions, this work provides fresh perspectives and theoretical foundations for future research. Practically, it offers crucial guidance for cross-border e-commerce platforms. Shein and Amazon can optimize their pricing strategies based on these findings to enhance market competitiveness. Other platforms may also adopt these insights to establish rational pricing frameworks. Furthermore, such research helps consumers

make more informed choices between different platforms, ultimately promoting the healthy and orderly development of the cross-border e-commerce market.

Existing research has explored the operational models, market positioning, and competitive strategies of Shein and Amazon platforms. Zhu Shuying et al [4], using grounded theory, conducted a study on the fast fashion brand SHEIN, revealing that its overseas communication strategy on social media channels revolves around four dimensions: product attributes, brand building, consumer profiling, and communication formats. SheIN, primarily focused on fast fashion apparel, has established a market presence in the global fast fashion sector through its centralized manufacturing, unified pricing, and low logistics costs, thereby creating an approachable brand positioning[2] ^[2].

Li Yongjian et al [5] analyzed SHEINs integrated empowerment strategy for brand globalization, tracing its development through four key phases: initial deployment, branding, platformization, and explosive growth. Amazon, as a comprehensive e-commerce platform, features diverse product categories and rich brand offerings, employing a multi-seller management model with multiple supply channels and significant price fluctuations. Its market positioning is broader, catering to global consumers across various demographics. In terms of competitive strategies, Amazon focuses on building a robust platform ecosystem by providing diverse services and tools to attract both sellers and buyers. These studies offer valuable insights into understanding the distinct characteristics of SHEIN and Amazon platforms, facilitating deeper analysis of their price differences and their impact on consumer decision-making behaviors[3].

The Logic Behind the Price: a Battle between Shein and Amazon

Different operation modes: integrated manufacturing vs. multi-seller management

Shein and Amazon differ significantly in their operational models, which is a key factor behind their price divergence. Shein employs a centralized manufacturing model by establishing close partnerships with numerous suppliers, achieving scale and standardization in production. This approach helps reduce costs and improve efficiency. In pricing, Shein implements a unified pricing strategy to provide consumers with stable pricing structures. Additionally, Shein optimizes logistics processes to lower distribution costs, further enhancing price competitiveness. Li Yongjian et al [5] ¹Sheins integrated business model allows it to respond quickly to market demand and offer fashion-forward products at lower prices, the report said.

In contrast, Amazon operates as a multi-seller marketplace where numerous sellers participate in product sales. This multi-vendor model creates diverse supply channels, allowing sellers to select suppliers and logistics providers based on their specific needs. With the vast number of sellers and intense competition, product prices fluctuate significantly. As different sellers adopt varying pricing strategies, cost structures, and market positioning, prices on Amazons platform show considerable variation. While this price volatility offers consumers more choices, it also increases the difficulty of making informed comparisons and selections.

To sum up, the operation mode of centralized manufacturing, unified pricing and low logistics cost of Shein is in sharp contrast to the operation mode of Amazon, which has multiple sellers, multiple supply paths and obvious price fluctuation, and has an important impact on the price difference between the two.

Sheins fast fashion clothing category and affordable brand positioning have a significant impact on the price of both Amazons diverse product categories and rich brands.

Shein specializes in the fast fashion industry, rapidly launching trendy new products with a wide variety of apparel options. The brand adopts an affordable positioning to cater to young consumers who value both style and cost-effectiveness. This focused strategy enables Shein to achieve economies of scale in production, reducing manufacturing costs. Simultaneously, its budget-friendly positioning drives pricing strategies that emphasize low prices, attracting price-sensitive consumers. Zhu Shuying et al [4]. The study pointed out that SHEINs overseas communication on social media around product attributes and other dimensions further strengthens its image as a popular fast fashion and consolidates its low price advantage.

As a comprehensive e-commerce platform, Amazon offers a wide range of products including apparel, electronics, home goods, and more, featuring diverse brands. The varying operational costs

and competitive landscapes across different product categories and brands result in a broader price range. While popular categories and established brands often see transparent pricing due to intense competition, niche markets or exclusive brands may command higher prices. Furthermore, Amazons platform provides a marketplace for numerous sellers, each implementing distinct pricing strategies that collectively amplify price diversity.

The pricing gap between Shein and Amazon primarily stems from their operational cost structures. Shein employs a centralized manufacturing model, collaborating closely with multiple suppliers to enable bulk procurement. This approach allows Shein to secure significant price advantages in raw material acquisition, thereby reducing unit procurement costs. As Li Yongjian et al [5] noted, its efficient supply chain management further drives down expenses. In contrast, Amazon operates as a comprehensive e-commerce platform with numerous sellers and diverse supply channels. Its procurement costs are influenced by multiple factors, making it challenging to achieve the same unified low-cost procurement scale as Shein[6].

In terms of logistics costs, Shein has achieved lower expenses by optimizing shipping routes and integrating logistics resources. Its operational model enables more precise control over transportation costs and time-related expenditures. In contrast, Amazons logistics network, which serves diverse sellers and buyers worldwide, remains more complex and consequently incurs higher costs, which to some extent affects product pricing.

In terms of marketing costs, Shein primarily utilizes social media for promotion, attracting consumers through low-cost, high-coverage methods like influencer marketing, which keeps its expenses relatively manageable. Amazon, however, requires substantial investments in platform promotions and advertising campaigns to maintain its global e-commerce leadership, with these higher marketing costs being passed on to product pricing. Consequently, the differences in procurement, logistics, and marketing costs lead to significant variations in pricing strategies between Shein and Amazon.

In the cross-border e-commerce sector, Shein and Amazon exhibit significant price variations across product categories. Taking fashion apparel as an example, Shein specializes in fast fashion with basic cotton T-shirts priced between \$5 to \$15. Meanwhile, Amazons similarly styled and quality T-shirts range from \$10 to \$30 due to diverse sellers. For instance, a popular floral dress on Shein costs around \$20, whereas Amazons comparable styles typically sell for \$30 to \$50.

When it comes to electronics, Amazons comprehensive e-commerce platform offers a wider variety of products but tends to have higher prices. For instance, an entry-level Bluetooth earphone might cost \$20-\$30 on Shein, while Amazon typically lists it at \$30-\$50. Similarly, smart wristbands are priced between \$30-\$60 on Shein and \$50-\$80 on Amazon.

Table 1: Comparison of typical product prices between Shein and Amazon

Type of merchandise	Name of commodity	Shein average price (USD)	Amazon average price (USD)	Price difference
Womens T-shirts	Pure cotton basic T-shirt	10	20	Amazon is 100% higher
one-piece	A floral dress	20	40	Amazon is 100% higher
Bluetooth headset	Entry-level Bluetooth headphones	25	40	Amazon is 60% higher
smart bracelet	Multi-functional health bracelet	45	65	Amazon is 44% higher
bolster	Simple style cushions	8	15	Amazon is 88% higher
Bedding set	Four-piece print set	30	50	Amazon is 67% higher

Source: Shein and Amazon

Among home furnishings, Sheins minimalist-style cushions cost \$5-\$10, while Amazons similar products range from \$10 to \$20. Bedding sets available on Shein typically cost \$20-\$40, whereas Amazons equivalent items are priced between \$40-\$60. These price differences drive consumers to choose between the two platforms based on their budgets and preferences, significantly influencing purchasing decisions.

How consumers weigh price and value

This study uses questionnaire survey method to explore the influence of price differences on cross-border e-commerce platform on consumers choice behavior, and takes Shein and Amazon as examples.

The questionnaire consists of three main sections. The first section covers basic consumer information including age, gender, occupation, and income, which helps analyze selection differences among consumers with distinct characteristics. The second section examines usage habits on cross-border e-commerce platforms, covering usage frequency, purchased categories, and preferred platforms. The third section focuses on consumers perceptions of price differences between Shein and Amazon, as well as the extent to which these price variations influence their platform and product choices.

In terms of sample selection, stratified random sampling is used. According to different age groups, regions and consumption ability, a certain number of consumers are randomly selected from each layer.

Data collection uses online questionnaire platform to distribute questionnaires, and uses social media, e-commerce forums, email and other channels to promote the survey to ensure that different groups are covered. At the same time, a reward mechanism is set up to improve the response rate and data quality of the survey.

In this study examining how price differences influence consumer behavior in cross-border e-commerce, we analyzed sample demographics using Shein and Amazon as case studies. The participants ranged from 18 to 60 years old, with young consumers aged 18-30 forming the majority. This demographic, known for their fashion-forward tendencies and price sensitivity, predominantly purchases fast-fashion items through Shein. Gender-wise, female consumers slightly outnumbered males, likely due to Sheins richer product selection and targeted marketing strategies for women. Regarding purchasing frequency, approximately 30% of consumers shop monthly while 50% make purchases quarterly. High-frequency users prioritize price comparisons and cross-platform research, whereas infrequent buyers tend to be more influenced by brand reputation and product quality. These demographic characteristics across age and gender groups significantly impact their decision-making patterns when choosing between Shein and Amazon platforms.

In the cross-border e-commerce sector, consumer preferences between Shein and Amazon are influenced by multiple factors. Price remains a key consideration: Shein attracts price-sensitive customers through centralized manufacturing, standardized pricing, and low logistics costs, offering generally affordable products. Meanwhile, Amazons multi-seller management system and diverse supply channels result in fluctuating prices, making it a preferred choice for shoppers during promotional campaigns.

In terms of product diversity, Shein focuses on fast fashion clothing and has relatively concentrated product categories; Amazon, as a comprehensive e-commerce platform, covers a wide range of products and can meet the needs of consumers for one-stop shopping, which is more attractive to consumers who pursue rich product diversity.

In terms of brand, Sheins affordable brand positioning and fast fashion characteristics attract young consumers; Amazons comprehensive platform image and rich brand resources make it have a certain brand recognition among different consumer groups.

Platform credibility is also a crucial consideration, as consumers tend to choose reputable platforms to minimize shopping risks. Regarding logistics, delivery speed and cost significantly influence purchasing decisions: While Shein offers low logistics costs, its delivery times may be longer, whereas Amazon provides diverse shipping options. Post-sale service equally impacts consumer choices, as excellent after-sales support can boost purchasing confidence.

Wang Kaishan pointed out that the differences in consumer personality characteristics will lead to different consumption attitudes and choice behaviors[6] Different consumers make different choices between Shein and Amazon according to their own preferences and needs.

Table 2 Comparison of main factors influencing consumers choice between Shein and Amazon

Decision factors	Shein expression	Amazon performance	It affects consumer preferences
commodity price	The price is generally low and uniform	Volatility is large, and many sellers set prices	Shein appeals to price-sensitive consumers
Product diversity	It mainly focuses on fast fashion such as clothing and accessories	The variety of goods is diverse, covering clothing, electronics	Amazon is good for one-stop shopping
Platform reputation	Brand awareness is gradually improving	Long-term operation, good reputation	Amazon is more popular with branded users
logistics	Low cost but slightly slow time	Multiple channels for faster delivery	Amazon is better suited for urgent consumption
after-sale service	The mechanism has been gradually improved	Mature after-sales system support	Amazon enhances consumer trust

In the field of cross-border e-commerce, it is necessary to use data analysis methods to identify the key decision factors that influence consumers choice between Shein and Amazon. Consumers decision-making process is influenced by a variety of factors.

Price is a crucial consideration. Consumers generally prioritize cost-effectiveness, and Sheins fast-fashion collections with affordable pricing are particularly appealing to price-sensitive shoppers. Amazon, as a comprehensive e-commerce platform, offers a wider range of product prices, allowing users to find suitable items within their budget. Wang Keshan [6] noted that differences in consumer personality traits lead to varied attitudes toward online shopping products, which subsequently influences purchasing decisions[6]. Consumers with different personalities will make different decisions when facing the price difference between Shein and Amazon.

Product diversity is also key. Sheins products are mainly focused on fast fashion, which can meet the needs of consumers who pursue fashion trends; Amazons products are extremely diverse, covering various categories, and can provide consumers with a one-stop shopping experience, which is more attractive to consumers who pursue comprehensive products.

Platform credibility and service quality are equally crucial. This includes the platforms reputation, after-sales service standards, and delivery efficiency. Consumers generally prefer platforms with strong credibility and superior services to ensure secure and convenient shopping experiences. A well-established online shopping ecosystem and high-quality services are key factors that drive consumer choice when selecting e-commerce platforms[6]. The difference in performance between Shein and Amazon in these areas can also influence consumer decisions.

Two-way enlightenment between the platform and consumers

In the cross-border e-commerce market, significant price differences between Shein and Amazon have a substantial impact on consumer decision-making. These pricing disparities stem from distinct operational models, product categories, brand positioning, and cost structures. Shein leverages centralized manufacturing and low logistics costs to offer affordable fast-fashion apparel with a user-friendly brand image. In contrast, Amazon employs multi-seller management systems with diverse product offerings, incurring higher operational costs that result in greater price volatility

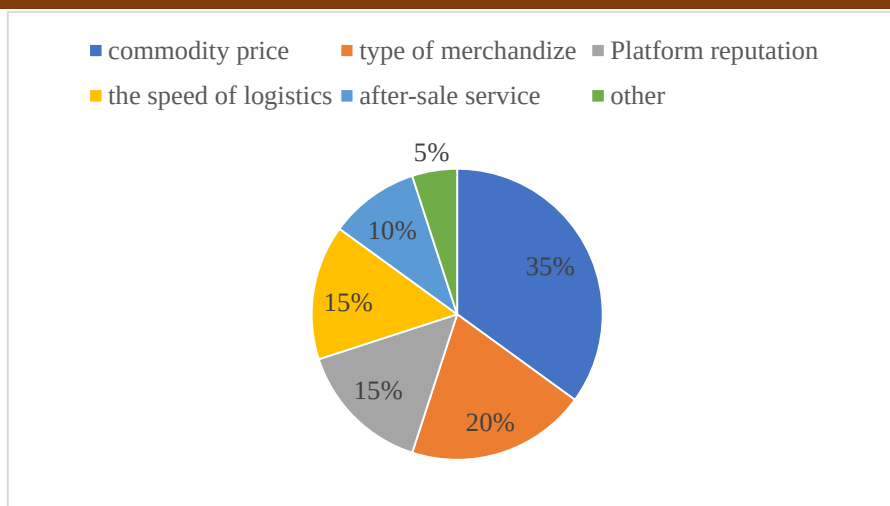

Figure 1. Proportion of factors considered by consumers when choosing a platform (based on questionnaire data)

When making purchasing decisions, consumers prioritize price but consider multiple factors. Product variety, brand reputation, platform credibility, logistics, and after-sales service all influence their choices. Some customers prefer Shein for its pricing, while others favor Amazon for its product diversity and established brands. Consumer decision-making is shaped by a combination of factors, with price sensitivity varying across demographics and shopping contexts. This study reveals price differences between Shein and Amazon, along with distinct consumer behavior patterns, providing actionable insights for both platforms and shoppers to optimize their purchasing strategies.

For Shein, leveraging its low operational costs allows for phased price reductions on core best-sellers while maintaining price competitiveness, effectively attracting consumer attention and cultivating purchasing habits. Differentiated pricing strategies should be implemented for various markets and customer segments. For instance, moderately increasing product prices in high-spending regions can enhance brand value. Establishing a price monitoring system enables timely adjustments according to competitors pricing trends.

For Amazon, its platform hosts a vast number of sellers, enabling stronger price supervision to prevent cutthroat competition and maintain fair pricing. The company has introduced a price protection service that allows consumers to receive compensation for price differences if they notice product discounts within a specified period, thereby boosting purchasing confidence. By leveraging big data analytics to assess consumer price sensitivity, Amazon provides personalized pricing recommendations tailored to individual buyers. Additionally, the platform can optimize logistics resources to reduce costs, allowing it to offer competitive prices while ensuring product quality and service standards, ultimately enhancing customer satisfaction.

In cross-border e-commerce, consumers can make informed choices by comparing price differences between platforms like Shein and Amazon. When evaluating products, focus on cost-effectiveness rather than just low prices, considering quality, design, and pricing comprehensively. Keep an eye on promotional activities – Shein frequently offers time-limited discounts while Amazon provides benefits like Prime Day. Compare logistics costs and delivery timelines: Shein delivers faster but may be slower in remote areas, whereas Amazon offers more diverse shipping options. Check out other customers reviews to understand product conditions and service quality. By weighing these factors, you can choose the platform and products that best suit your needs despite the price gap.

This study has certain limitations. In terms of sample selection, the survey scope is limited and may not fully represent all cross-border e-commerce consumers. Regarding data collection, information was obtained solely through questionnaires, lacking dynamic tracking of actual consumption behaviors. The relatively short research duration makes it difficult to reflect long-term price fluctuations and changes in consumer choice behaviors. Future studies could expand the sample

range to include consumers from more countries and regions. A combination of multiple methods such as big data analysis and experimental approaches should be adopted to obtain more comprehensive and accurate data. Long-term tracking research should be conducted to deeply explore the evolution of price differences and consumer choice behaviors over time, providing more forward-looking recommendations for cross-border e-commerce platform operations.

List of references:

1. Over ten thousand leaves, ten thousand seedlings. The Transformation of Consumer Shopping Behavior under the Development Trend of Cross-border E-commerce [J]. International Public Relations, 2024(01).
2. Ma Shuzhong, Du Te, and Fang Chao. "U.S. E-commerce Tax Law and Chinas Cross-border E-commerce Export: Export and Tax Burden [J]. Economic Research, 2025(01)".
3. Guo Zhenhua. Behavioral Insurance Studies Series (6) Rational Insurance Decision-Making from the Perspective of Consumer Choice Theory (Part 1). [J]. Shanghai Insurance, 2016(01).
4. Zhu Shuying, Ni Jing, Yu Guojing. A Study on Overseas Communication Strategies of Chinese Fashion Brands Based on Grounded Theory: A Case Study of Fast-Fashion Brand SHEIN [J]. Clothing Designer, 2024(11).
5. Li Yongjian, Chen Ting, Cai Xi. Research on Digital Economy Driving High-Quality Development of Chinas Cross-Border E-Commerce Exports —— A Case Study of SHEINs Integrated Approach to Empower Brand Globalization [J]. Globalization, 2024(11).
6. Wang Keshan. Influencing factors of online food consumers choice behavior [J]. China Circulation Economy, 2020(01).
7. Liu Bing. Comparative Analysis of Profit Models of Cross-border E-commerce Platforms [J]. Journal of Economists, 2022(01).
8. Gao Qi. Characteristics and lessons of cross-border e-commerce development in Japan [J]. Price Theory and Practice, 2020(01).
9. Sun Yulin. Research on the Development of Cross-border E-commerce Logistics on Amazon Platform [J]. Shanxi Agricultural Economy, 2020(01).
10. Jiang Yuqiao and Fan Chongjun. Analysis of the Development of Cross-border E-commerce in China [J]. Logistics Science & Technology, 2019(01).

**STRATEGIC ROLE OF DIGITAL MARKETING COMPONENTS IN CONTEMPORARY
MARKETING PRACTICES**

**ZAMONAVIY MARKETING AMALIYOTIDA RAQAMLI MARKETING
KOMPONENTLARINING STRATEGIK O‘RNI**

**СТРАТЕГИЧЕСКАЯ РОЛЬ КОМПОНЕНТОВ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА В
СОВРЕМЕННЫХ МАРКЕТИНГОВЫХ ПРАКТИКАХ**

Abdullaeva Yulzduz Saydullo qizi

Independent researcher of the Tashkent state university of economics

Abstract

Digital marketing has become a core element of organizational strategy, encompassing SEO, content, social media, PPC, email, influencer, and affiliate marketing. Emerging technologies – AI, big data, automation, and mobile – enhance efficiency and personalization. The study highlights that integrated, data-driven approaches with strong UX enable sustainable advantage, engagement, and measurable growth.

Keywords: digital marketing, SEO, big data, artificial intelligence, UX, strategic management.

Tadqiqotda raqamli marketingning tarkibiy qismlari va yangi texnologiyalar ko‘rib chiqilib, sifatli UX bilan integratsiyalashgan, ma’lumotlarga yo‘naltirilgan strategiyalar jalb qilish, sodiqlik va barqaror o‘shishni ta’minlashi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli marketing, SEO, katta ma’lumotlar, sun’iy intellekt, UX, strategik menejment.

В исследовании рассматриваются компоненты цифрового маркетинга и новые технологии, показывая, что интегрированные, данные-ориентированные стратегии с качественным UX обеспечивают вовлечённость, лояльность и устойчивый рост.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, SEO, большие данные, искусственный интеллект, UX, стратегический менеджмент.

The marketing practices all over the world have been profoundly altered by the digital revolution. Digital platforms are now used for supporting organizations to communicate with target audiences, as well as understanding their needs. They also provide opportunities for transactions [1]. With the internet as its main medium, digital marketing – broadly defined – has become a critical driver of organizational success in the 21st century. Since the number of internet-connected devices, social media platforms, and advanced data analytics tools has expanded, organizations now operate in an environment where they can create targeted campaigns in line with consumer preferences and behaviors [2].

By strategically combining digital marketing components like SEO, content marketing, social media, pay-per-click advertising, e-marketing posts, blogs, and participation in influencer activities or affiliation schemes, firms are now able to vividly portray and cultivate their brand image. This improved accuracy and efficiency allow them to derive more conversions.

Furthermore, technological advancements in artificial intelligence, big data analytics, automation, and mobile technology have all enhanced the sophistication, scalability, and personalization capabilities of digital marketing. All these things enable real-time decision-making, predictive targeting, and customer experiences that are smooth and without interruption, which is essential to keep pace with the ever-changing markets [3].

This paper seeks to examine the strategic roles that various components of digital marketing play, the impact of technological developments, and their integration into today's marketing practices, with particular emphasis on web design and user experience in optimizing digital strategies.

The integrated strategy is the most productive course: Firms implementing a unified digital marketing strategy which incorporates SEO, content, social media, paid campaigns, and email marketing achieve higher engagement and conversion rates. SEO and content marketing interact, with good content improving search rankings while SEO guarantees visibility. Artificial Intelligence and automation allow for hyper-personalization, instantaneous adjustments to follow-up messages, scalability. Underneath it all, it is web design and UX which determine whether someone leaves your site immediately after coming or stays on to perform some volume of high-value conversion. With the ascent of mobile usage, design my site responsively for different devices and I can reach out to all users. As big data analytics support laser-focused marketing drives, this practice enables forecasting. It means that business leaders are able to form precise ideas about which customer those efforts will in general bear fruit.

This findings suggests that digital marketing is not simple, as in today's practice, it can have its role seen from various angles indeed. Combining SEO, content, social media, paid advertising, and email marketing as one seamless brand story means that each channel is running more efficiently because it's part of a bigger picture. A gentle touch and more human feel are what modern consumers ultimately crave. More than ever before, the Internet is providing suppliers with a means to provide personalized services on nearly any scale, from simpler tags (like those for direct mailings) useful in customizing offerings based on specific customer preferences. User satisfaction and efficiency computing lives or dies with the web page that so many people visit at some point during their day. The perpetual adoption of emerging tools, such as chatbots, predictive analysis, and mobile apps ensures continued relevance. As data protection and moral marketing practices become increasingly important in the digital era, is safeguarding consumer trust left up to powder blue chippers? While new technology brings great potential, challenges such as data security issues remain; platform dependence means that we must be adaptable for the future; rapid changes in consumer taste require us all to adapt. In coming years, new trends may include augmented reality (AR), virtual reality (VR), and voice search leading to more immersive marketing experiences. SEO involves optimizing website content and structure to improve rankings in search engine results pages (SERPs). Its strategic importance includes:

1. Organic Visibility. Higher rankings which lead to increased organic traffic, reducing reliance on paid ads [4]. SEO offers long-term benefits, with lower ongoing costs compared to paid channels. Well-ranked websites which are perceived as more credible, impacting brand reputation [5].

2. Customer Journey Influence. SEO captures consumers in the research phase, guiding them toward conversion [6]. Content marketing involves creating and distributing relevant, valuable content to attract and retain a target audience. Its strategic advantages are as follows:

1. Thought Leadership – consistent, high-quality content establishes thought leadership.
2. Long-term Benefits – valuable content encourages sharing and long-term loyalty [7].
3. SEO Synergy – content is optimized for relevant keywords to improve search rankings.
4. Customer Education – content helps inform consumers about products, services, and industry insights, easing purchase decision [8].

Social media platforms—such as Facebook, Instagram, Twitter, LinkedIn—serve as channels for brand promotion and community building [9]. Their strategic significance includes:

1. Brand Awareness.
2. Customer Engagement.
3. User-Generated Content.
4. Customer Insights.

PPC advertising includes paid placements on search engines and social media. Its benefits include:

- immediate visibility;
- precise targeting;

- measurability.

Conversion rates and brand perception are both impacted greatly by web design principles. Usability is just one of these principles; intuitive navigation, clear menus, and simple layouts all make the information much easier for people to find. Visual hierarchy helps create a strategic use of size, color, positioning, and other key factors to lead readers on particular paths within a document according to psychological research. Consistency means that the elements of a page all exude one brand and color scheme. In turn, this reinforces trust in the site: users know where they are dealing with time after. Mobile-friendliness means it has a responsive design that works well across devices. Minimalism helps avoid clutter, shifting focus onto primary messages and CTAs. Call-to-action provides us with clear, compelling CTAs which drive conversions.

Landing pages are standalone web pages, optimized around one conversion rate optimization. They are extremely important for:

- conversion focus;
- specific information;
- precision metrics;
- generating leads;

Landing pages that are effective include attention-getting headlines, compelling copy, relevant photographs, social proof, no or minimal navigation links, as well as mobile optimization.

The strategic deployment of digital marketing components, backed up by technological innovation and good website design practice, means that businesses can reach their clients in ever-new ways [14]. This is a landscape where any company hoping to succeed must adopt an integrated, flexible approach that researches thoroughly and understands how digital tactics dovetail with larger goals of the organization.

Success requires a mix of innovation that works for today's needs as well as using best practices from Information Technology (especially security standards). Furthermore, it needs businesses, whether big or small, to adjust when necessary: ensure that they remain agile and tackle a changing environment.

However, as digital ecosystems evolve, organizations need protection for emerging technologies and consumer insights just to stay ahead of the pack. The strategic role of digital marketing components will only increase. The demand is inevitable that they must continue to innovate and adapt.

List of references:

1. Chaffey D., Ellis-Chadwick F. Digital Marketing (7th ed.). – Indiana: Pearson, 2019.
2. Ryan D. Understanding Digital Marketing. – London: Kogan Page, 2016.
3. Davenport T.H., Guha A., Grewal D., Bressgott T. How artificial intelligence will change the future of marketing // Journal of the Academy of Marketing Science. – 2020. – No.48. – pp. 24-42.
4. Ledford J.L. Search Engine Optimization (SEO): Strategies and Tactics // Journal of Digital Marketing. – 2019. – No.15(2). – pp. 34-48.
5. Fishkin R., Hogenhaven T. The Art of SEO. – Santa Rosa: O'Reilly Media, 2013.
6. Yadav M., Rahman Z. The effect of search engine marketing on consumer purchase behavior: An empirical analysis // Journal of Business & Industrial Marketing. – 2018. – No.33(4). – pp. 481-491.
7. Holliman G., Rowley J. Business to business digital content marketing: marketers' perceptions of best practice // Journal of Research in Interactive Marketing. – 2014. – No.8(4). – pp. 269-293.
8. Baltes L.P., Baltes G.P. Content marketing – An exploratory research // Management & Marketing. – 2010. – No.5(4). – pp. 45-57.
9. Hanna R., Rohm A., Crittenden V.L. We're all connected: The power of the social media ecosystem // Business Horizons. – 2011. – No.54(3). – pp. 265-273.
10. Freberg K., Graham K., McGaughey K., Freberg L.A. Who are the social media influencers? A study of public perceptions of personality // Public Relations Review. – 2011. – No.37(1). – pp. 90-92.

11. Chen H., Chiang R.H.L., Storey, V.C. Business Intelligence and Analytics: From Big Data to Big Impact // MIS Quarterly. – 2021. – No.36(4). – pp. 1165-1188.
12. Lemon K.N., Verhoef P.C. Understanding Customer Experience Throughout the Customer Journey // Journal of Marketing. – 2016. – No.80(6). – pp. 69-96.
13. Lamberton C., Stephen A.T. A Thematic Exploration of Digital, Social Media, and Mobile Marketing: Research Evolution from 2000 to 2015 and an Agenda for Future Inquiry // Journal of Marketing. – 2016. – No.80(6). – pp.146-172.
14. Abdullaeva Y.S. Development and application of marketing strategies in competitive business environments // Raqamli iqtisodiyot. – 2025. – No.12. – pp.91-101.

УДК: 658.11:657.1:347.77 (575.1)

**ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ: ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ,
ЮРИДИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ, БУХГАЛТЕРСКАЯ ИНФОРМАЦИЯ**

**ИНТЕЛЛЕКТУАЛ МУЛК: ИҚТИСОДИЙ ТАРКИБ, ҲУҚУҚИЙ ХУСУСИЯТЛАР,
БУХГАЛТЕРИЯ МАЪЛУМОТЛАРИ**

**INTELLECTUAL PROPERTY: ECONOMIC CONTENT, LEGAL CHARACTERISTICS,
ACCOUNTING INFORMATION**

Н.Д.Махмудова

Старший преподаватель кафедрой “Бухгалтерский
учет и аудит” “ТИИМСХ” НРУ, PhD

Аннотация

Настоящая научная статья исследует взаимосвязь экономического содержания, юридических характеристик и бухгалтерской информации интеллектуальной собственности. Интеллектуальная собственность (патенты, авторские права, товарные знаки) рассматривается как ключевой актив, стимулирующий инновации в современной экономике, при этом ее экономическая ценность оценивается как источник дохода. В статье анализируются юридические характеристики (правовая защита, права собственности) и процессы бухгалтерского учета (признание, амортизация, переоценка).

Ключевые слова. Интеллектуальная собственность, экономическое содержание, юридические характеристики, бухгалтерская информация, патент, авторское право, МСФО, экономическое развитие, инновации.

Ушбу илмий мақола интеллектуал мулкнинг иқтисодий мазмуни, ҳуқуқий хусусиятлари ва бухгалтерия маълумотлари ўртасидаги боғлиқликни ўрганади. Интеллектуал мулк (патентлар, муаллифлик ҳуқуқлари, савдо белгилари) замонавий иқтисодиётда инновацияларни рағбатлантирувчи асосий актив сифатида қаралади, унинг иқтисодий қиймати еса даромад манбаи сифатида баҳоланади.

Калит сўзлар. Интеллектуал мулк, иқтисодий таркиб, ҳуқуқий хусусиятлар, бухгалтерия маълумотлари, patent, муаллифлик ҳуқуқи, МҲХС, иқтисодий ривожланиш, инновациялар.

This scientific article explores the relationship between the economic content, legal characteristics and accounting information of intellectual property. Intellectual property (patents, copyrights, trademarks) is considered as a key asset stimulating innovation in the modern economy, while its economic value is assessed as a source of income.

Keywords. Intellectual property, economic content, legal characteristics, accounting information, patent, copyright, IFRS, economic development, innovation.

Понятие «интеллектуальная собственность» впервые было определено в 1967 г. Стокгольмской конвенцией, учредившей Всемирную организацию интеллектуальной собственности. В соответствии со ст. 2 этой Конвенции, интеллектуальная собственность включает в себя все права, относящиеся к результатам творчества в производственной, научной, литературной и художественной областях. Таким образом, термин «интеллектуальная собственность» используется в собирательном смысле. Перечень конкретных ее видов, обозначенных в Конвенции, носит примерный характер и может быть дополнен. Основу интеллектуальной собственности составляют объекты авторского и патентного права, а также средства индивидуализации и ноу-хау. Общим для всех названных объектов является их идеальная природа (они нематериальны) и способность к воплощению в физические (материальные) предметы, обладающие определенной экономической ценностью.

Экономическая функция интеллектуальной собственности сводится к обеспечению вовлечения нематериальных объектов в экономический оборот. Эта функция проявляется, в частности, в следующем:

- в возможности введения в хозяйственный оборот товара, насыщенного особыми потребительскими свойствами;
- в создании дополнительного источника финансирования деятельности, погашения обязательств;
- в обеспечении технологического и (или) иного господства над конкурентами, высокой и стабильной правовой защищенности бизнеса от конкурентов, в создании легальной монополии;
- в управлении капиталом с целью устойчивого извлечения сверхприбылей (прибылей, превышающих среднеотраслевые, за счет монопольного положения) и наращивания его стоимости.

При этом объект интеллектуальной собственности в экономическом обороте имеет следующие особенности:

- не имеет физического потребления, не подвержен физическому износу (возможно только моральное старение), не имеет ограничений по объему использования (помимо емкости рынка и правовых ограничений);
- не ограничен в пространстве и потому не заключен в чье-либо владение и может одновременно использоваться неограниченным кругом лиц;
- требует обособления от иных результатов интеллектуальной деятельности и средств индивидуализации, в т.ч. через юридическое закрепление;
- способен приносить доход только в условиях закрепления прав на него, не допускающих общедоступности его использования;
- обеспечивает возможность формировать сферы влияния на рынке, осуществлять контроль над извлечением доходов от использования объекта;
- его правовая защита имеет ограничение во времени, по истечении которого объект переходит в общественное достояние, и в пространстве.

В экономическом обороте интеллектуальная собственность может рассматриваться с двух позиций:

- 1) как конечный продукт (товар, услуга), в т.ч. предмет производственного потребления (продукт для капитальных вложений). При этом доход поступает в форме платежей от его продажи (ценность рассматривается с позиции возможности обращения в погашение долгов);
- 2) как предпосылка производства (экономический ресурс или фактор производства, объект инвестирования, элемент капитала). Доход поступает в форме выручки от реализации материальных объектов, созданных при помощи данного ресурса (ценность рассматривается с позиции возможности извлечения доходов от использования вложенного капитала).

Причем, интеллектуальная собственность, рассматриваемая как конечный продукт для одного хозяйствующего субъекта, для другого может выступать в роли предпосылки производства [1]. В любом случае доход от использования объекта интеллектуальной

собственности является частью дохода от продажи вещественной формы (материальных объектов) и произведен от него (опосредованность дохода).

Интеллектуальная собственность как товар обладает свойствами, присущими всем товарам:

- полезность – способность удовлетворить некоторую потребность;
- редкость – свойство, противоположное общедоступности (обеспечивается через юридическое закрепление, легальную монополию);
- универсальность – способность к обмену на другие рыночные товары.

Однако интеллектуальный продукт имеет ряд отличий от традиционного товара: 1) интеллектуальный продукт неовещественен; 2) при потреблении интеллектуального продукта его полезность не исчезает как у обычного товара; 3) в основе стоимости интеллектуального продукта лежат не общественно необходимые, а индивидуальные затраты, т.к. продукт интеллекта неповторим. Указанные особенности определяют специфику гражданского оборота интеллектуальной собственности и ее цены.

Интеллектуальная собственность как фактор производства в экономике функционирует аналогично другим факторам производства. Следовательно, доход на интеллектуальную собственность как капитал, является экономической рентой, под которой понимается любая плата, приходящаяся на долю некоторого фактора производства, превосходящая его альтернативную стоимость. Экономическая рента на интеллектуальную собственность может трактоваться также как сверхдоход, разность между рыночной (общественно признаваемой) стоимостью и затратами на используемые ресурсы, включая затраты на капитал и «нормальное» вознаграждение предпринимателю. Она возникает как реализация временной монополии на объекты интеллектуальной собственности. Эта рента сопряжена с инновационным риском и постепенно исчезает, поскольку появляются подражатели и конкуренты. Экономическая рента на интеллектуальную собственность принадлежит правообладателю. Она присваивается всеми лицами, использующими интеллектуальную собственность, но лишь в той пропорции и на тех условиях, которые установлены правообладателем.

Участие интеллектуальной собственности в экономическом обороте в форме товара и экономического ресурса позволяет рассматривать ее как экономический актив. В экономическом смысле интеллектуальная собственность выполняет те же функции, что и собственность.

На сегодняшний день существуют два экономических подхода к пониманию собственности: традиционный и неоинституционалистский.

Применительно к интеллектуальной собственности можно отметить, что ее объектом признается результат интеллектуальной деятельности (и приравненное к нему средство индивидуализации). При этом интеллектуальная собственность толкуется как отношения по поводу присвоения ее объектов, выраженных в объективной форме, с учетом специфики, обусловленной особенностями формы существования этих объектов и их введения в экономический оборот [2]. Эта специфика проявляется, в частности, в отсутствии физического контроля над объектом, в непривязанности владения и использования в пространстве и времени к материальному носителю, обратимости распоряжения (передача прав происходит неокончательно, с прекращением действия разрешения на использование объекта другим лицам право собственника восстанавливается в полном объеме), опосредованности получения дохода.

Интеллектуальная собственность, применительно к данному подходу, представляет собой совокупность исключительных правомочий в отношении результатов интеллектуальной деятельности и приравненных к ним объектов, закрепляемых за конкретным лицом, с одновременным запретом доступа к этим объектам всем иным лицам. При этом делимость интеллектуальной собственности на частичные правомочия дает возможность извлекать полезность из каждого из них по отдельности и рассматривать их как товар. Сущность операций с интеллектуальной собственностью состоит в передаче

правомочий в отношении объекта, ценность которого непосредственно зависит от полноты и защищенности этих правомочий.

Взаимодействие рассмотренных подходов к пониманию собственности проявляется в следующем. Неоинституционалистский подход тщательно детализирует правомочия собственности, описывает экономическую необходимость их распределения и комбинации для эффективного использования ресурсов. Качественные социально-экономические результаты и качественные скачки в концентрации прав собственности им не изучаются. Вместе с тем, делимость права собственности предполагает возможность сосредоточения в руках одного лица такой совокупности правомочий, которая обеспечит ему доминирующее положение, экономическую власть. Она представляет собой такую степень концентрации прав собственности, которая обеспечивает возможность ее обладателю распоряжаться объектами собственности и доходом от их использования в полном объеме. Именно в этой критической точке могут быть реализованы идеи традиционного подхода, в котором исследуется качественно особая концентрация прав собственности, но только в абсолютной форме.

Список использованной литературы:

1. В.А. Скворцова Интеллектуальный капитал: методология исследования, концепция. М.: МИЭМ, УЧЛИТВУЗ, 2016. 417, с. 129-130
2. Экономика и управление, финансы и право: Словарь-справочник / Авт. и сост. Л.П. Кураков, В.Л. Кураков, А.Л. Кураков. М.: Вуз и школа, 2004. 1288 с.
3. Абачиев С.К., Делия В.П. Теория и практика аргументации. М.:Едиториал УРСС, 2004. 352 с.
4. Абчук В.А. Прогнозирование в бизнесе, менеджменте и маркетинге. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2005. 448 с.
5. Аверкиева Е.С. Личная свобода и общественное благосостояние // Journal of Institutional Studies (Журнал институциональных исследований). 2016. Т. 8. № 2. С. 51-61.
6. Авилов Г.Е. Договор коммерческой концессии // Гражданское право. Часть 2. Обязательственное право / Под ред. В.В. Залесского. М.: Издательство «БЕК», 1998. 776 с.
7. Автоматизированные информационные технологии в экономике / Под ред. Г.А. Титоренко. М.: ЮНИТИ, 2003. 399 с.
8. Автоматизированные информационные технологии в экономике / М.И. Семенов, И.Т. Трубилин, В.И. Лойко, Т.П. Барановская; Под общ. ред. И.Т. Трубилина. М.: Финансы и статистика, 2000. 416 с.
9. Автономов В.С. Модель человека в экономической науке. СПб: Экономическая школа, 1998. 230 с.

**AKTIV SIFATIDA INTELLEKTUAL MULK OBYEKTLARINI BUHGALTERIYA
HISOBIDA TAN OLIISH XUSUSIYATLARI**

**ОСОБЕННОСТИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ОБЪЕКТОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ
СОБСТВЕННОСТИ В КАЧЕСТВЕ АКТИВОВ**

**FEATURES OF ACCOUNTING FOR INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS AS
ASSETS**

N.D.Maxmudova

“TIQXMMI” MTU “Buxgalteriya hisobi va audit”
kafedrası katta o`qituvchisi PhD.

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola aktiv sifatida intellektual mulk (IM) obyektlarini buxgalteriya hisobida tan olish xususiyatlarini o‘rganadi. IM (patentlar, mualliflik huquqlari, savdo belgilar) zamonaviy iqtisodiyotda muhim nomoddiy aktivlar sifatida hisoblanadi va ularni hisobga olishda huquqiy, moliyaviy va texnik jihatlar muhim ahamiyatga ega. Maqolada IM obyektlarining tan olish shartlari, asl qiymatning aniqligi, amortizatsiya jarayoni va qayta baholash mezonlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar. Intellektual mulk, nomoddiy aktivlar, buxgalteriya hisobi, tan olish, asl qiymat, amortizatsiya, qayta baholash, MHXS, O‘zbekiston qonunchiligi, moliyaviy barqarorlik.

В данной научной статье рассматриваются особенности признания в бухгалтерском учете объектов интеллектуальной собственности (ИС) как активов. ИС (патенты, авторские права, товарные знаки) считаются важными нематериальными активами в современной экономике, и при их учете важны юридические, финансовые и технические аспекты. В статье анализируются условия признания ИС-объектов, точность первоначальной стоимости, процесс начисления амортизации и критерии переоценки.

Ключевые слова. Интеллектуальная собственность, нематериальные активы, Бухгалтерский учет, признание, первоначальная стоимость, амортизация, переоценка, МСФО, законодательство Узбекистана, финансовая устойчивость.

This scientific article explores the features of recognition of intellectual property (IM) objects in accounting as an asset. IM (patents, copyrights, trademarks) are considered as important intangible assets in the modern economy, and legal, financial and technical aspects are important in their accounting. The article analyzes the recognition conditions of IM objects, the accuracy of the original value, the depreciation process and the criteria for reassessment.

Keywords. Intellectual property, intangible assets, accounting, recognition, original value, depreciation, revaluation, IFRS, legislation of Uzbekistan, financial stability.

Bugungi kunda jahon miqyosida mamlakatlar buxgalteriya hisobi tizimining uslubiy asoslarini takomillashtirishda innovatsion yondashuvlar muhim o‘rin tutmoqda. Ayniqsa, intellektual mulk obyektlarini buxgalteriya hisobida tan olish jarayonlarini nazariy hamda amaliy jihatdan chuqurlashtirish bugungi raqamlashtirish jarayonida iqtisodiyotni boshqarishning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida intellektual mulk obyektlarini moliyaviy hisobotlarda to‘liq va ishonchli aks ettirishni xalqaro moliyaviy hisobot standartlari talablariga moslashtirish quyidagi muhim masalalarni qamrab oladi: “birinchidan, intellektual mulk obyektlarini yaratish bosqichlarini aniqlash; ikkinchidan, tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalariga yo‘naltirilgan xarajatlarni asosli tarzda hisobga olish; uchinchidan, ushbu obyektlarni tan olish mezonlarini belgilash, ularni boshlang‘ich yoki haqiqiy tannarx asosida

baholash usullarini aniqlash, hamda ularni qayta baholangan qiymatlar asosida hisobga olish modellari bilan uyg‘unlashtirish”.

Maqolada guruhlash, qiyosiy va tizimli yondashuv, taqqoslash, iqtisodiy-matematik modellashtirish, iqtisodiy statistik hamda prognozlash usullaridan keng foydalanilgan.

Yirik olim Y. Sokolov bu borada shunday fikr bildiradi: “Buxgalteriya hisobi faoliyati — iqtisodiy faoliyat faktlarini iqtisodiy va huquqiy talqin qilish o‘rtasidagi murosani o‘z ichiga oladi”.

S.Marzovning ta’kidlashicha, “nomoddiy aktivning ta’rifi nomoddiy aktivni gudvildan farqlanishi uchun uni identifikatsiyalanadigan bo‘lishini talab etadi” [1].

A.Gloria va W.Grizzlening ta’kidlashicha, “ushbu obyekt mavjudligi va holati jismoniy nazorat ostida bo‘lmaydi hamda makon va zamonda qat’iy cheklovga ega emas. Shu munosabat bilan intellektual mulk obyektlarining mavjudligi va holatini tekshirish moddiy yoki majburiyatlarni hisobga olish obyektlariga nisbatan yondashuvlardan farq qiluvchi muqobil yondashuvlarni talab qiladi”.

B.Yadav “obyektlarning kelajakda daromad olish qobiliyatini aniqlash, ushbu daromadni olish kutilayotgan vaqtni taxmin qilish, obyektning hayotiylik siklini belgilash, daromadga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlash va boshqalarni aniqlash juda qiyin” ligini ta’kidlab o‘tgan.

B.Levning so‘zlariga ko‘ra, “zamonaviy manfaatdor shaxsni an’anaviy shakldagi balans, foyda va zarar to‘g‘risidagi hisobotning mazmuni kamroq qiziqtiradi. U kompaniyaning kelajagi, uni rivojlantirish imkoniyatlari, kelajakdagi qiymatni yaratish, raqobatdosh ustunliklarni saqlash va rivojlantirish to‘g‘risida ma’lumotga muhtoj, bu esa kompaniyaning nomoddiy aktivlari to‘g‘risida batafsil ma’lumot berishni talab qiladi” [2].

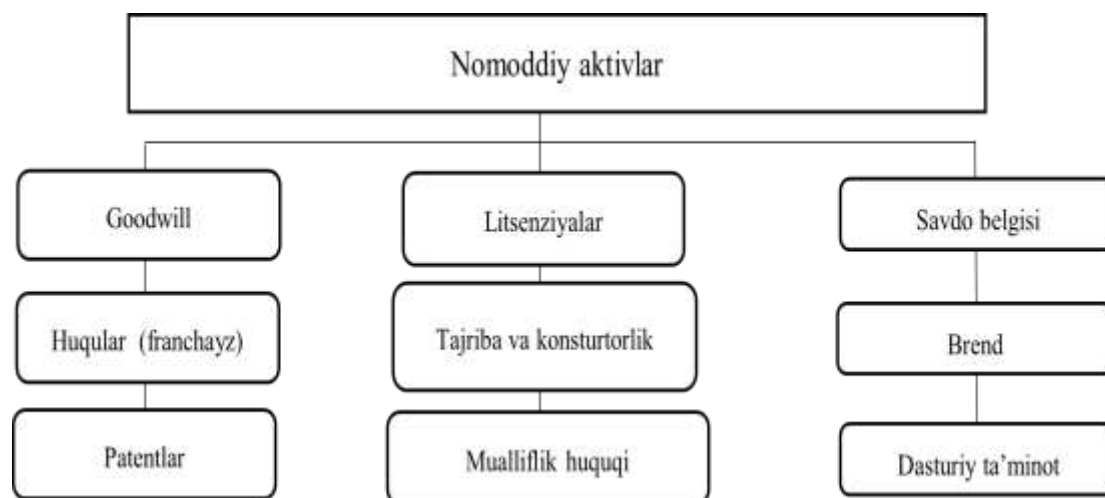
Shuni alohida ta’kidlash lozimki, buxgalteriya hisobi axborotlari intellektual mulk obyektlarining iqtisodiy samaradorligini — xususan, ularning rentabellik darajasi, ularga nisbatan mavjud bo‘lgan huquqiy cheklovlar, shuningdek, ushbu aktivlardan istiqbolda foydalanish imkoniyatlarini baholashda muhim tahliliy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, intellektual mulk obyektlarining bozor muhitidagi to‘lov qobiliyatiga ta’siri va bu obyektlarning qiymatga qo‘shgan hissasini aniqlashda ham buxgalteriya ma’lumotlarining axborotiy funksiyasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bois, buxgalteriya hisobining asosiy vazifasi — iqtisodiy faoliyatga oid faktlarni buxgalteriya hisobi tizimida tan olish, ularni moliyaviy hisobotlarda to‘liq aks ettirish hamda foydalanuvchilarni ushbu ma’lumotlar bilan imkon qadar keng qamrovli va aniq tarzda ta’minlashdan iboratdir. Bu esa, o‘z navbatida, iqtisodiy va huquqiy nuqtayi nazardan ushbu faktlarning moddiy va nomoddiy xususiyatlar majmuasini to‘liq yoritishni talab etadi.

“Intellektual mulk” kategoriyasi buxgalteriya hisobida, odatda, “nomoddiy aktivlar” tarkibiy elementi sifatida aks ettiriladi. Bu obyektlarning hisob siyosatida qanday ifodalangani esa, moliyaviy hisobotlarda intellektual mulkka oid huquqlar va ularning mazmuni to‘g‘risidagi axborotlar hajmini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Mazkur yondashuv shuni anglatadiki, intellektual mulk obyektlarining iqtisodiy mazmuni va ularning huquqiy tabiatini aniqlash, ularni buxgalteriya hisobida qanday metodologik talqinda qayd etilishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, hisobga olish amaliyotida ushbu aktivlarning real qiymatini to‘g‘ri va izchil aks ettirish uchun nazariy va uslubiy aniqlikni ta’minlash zarur bo‘ladi. Biz quyidagi rasmda ularning klassifikatsiyasini ko‘rishimiz mumkin.

Intellektual mulk obyektlarini takomillashtirishda nomoddiy aktivlar kategoriyasidan foydalangan holda ularning xususiyatlarini ko‘p hollarda, ko‘pchilik keyingi sarflar mavjud nomoddiy aktivda mujassamlashgan ko‘rinishda bo‘lib, ular kutilayotgan kelgusi iqtisodiy nafni ta’minlash uchun xizmat qiladi. Bu kabi aktivni tya’ni nomoddiy ko‘rinishga ega bo‘lgan aktivlarni takomillashtirish yoki uni qisman shu ko‘rinishdagi aktivga almashtirish muammoli vaziyatni yuzaga chiqaradi. Shu jihatdan olib qaralganda, nomoddiy aktivlar hisobini yagona standart asosida yuritish, xususan ularning ta’rifi va tan olish mezonlarini qat’iy belgilash amaliyotda sezilarli murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, harid qilingan nomoddiy aktivlarning dastlabki tan olinishidan keyin yoki xo‘jalik yurituvchi subyekt tomonidan mustaqil ravishda yaratilgan nomoddiy aktiv yakunlanganidan so‘ng amalga oshirilgan xarajatlarni ushbu aktivlarning balans qiymatiga qo‘shishda muayyan cheklovlar mavjud. Bu xarajatlarning bevosita alohida nomoddiy aktivga

bog‘liqligini aniqlash ko‘pincha qiyin kechadi, natijada ularni buxgalteriya balansida tan olish hollari juda kam uchraydi. Amaldagi buxgalteriya amaliyotida ushbu xarajatlar ko‘pincha umumiy biznes faoliyatiga taalluqli deb baholanadi va natijada moliyaviy hisobotlarda aktivlar tarkibida aks ettirilmaydi.

1– rasm. Nomoddiy aktivlar turkumlanishi [3]

Bizning ilmiy qarashimizga ko‘ra, intellektual mulk buxgalteriya hisobining muhim obyekti bo‘lib, u nomoddiy aktivlarning tarkibiy qismi sifatida o‘ziga xos funksional va huquqiy xususiyatlarga ega. Mazkur xususiyatlar uni boshqa aktiv turlaridan ajratib turuvchi asosiy belgilardan hisoblanadi va ularning amaliy ifodasi bir qator konseptual jihatlarida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Intellektual mulkka nisbatan obyektning nazorat qilish mezonining aniqlashtirilmaganligi — ya’ni, ushbu mezonning noaniqligi — nomoddiy obyektlarning mavjudligi va ularning holatini baholash mezonlarini mazkur obyektlarning o‘ziga xos xususiyatlariga moslashtirish zaruratini yuzaga keltiradi. Ayniqsa, intellektual mulk obyektlari, xususan nomoddiy aktivlar doirasida, ushbu obyektlardan bir vaqtning o‘zida bir nechta subyektlar tomonidan foydalanish huquqining mavjudligi ularning hisobini yuritish jarayonini yanada murakkablashtiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shu munosabat bilan, intellektual mulk obyektlarining iqtisodiy qiymatini aniqlash, ularni buxgalteriya hisobida to‘g‘ri va asosli tarzda aks ettirish, shuningdek ularning daromad keltiruvchi funksiyasini ta’minlash huquqiy himoya mexanizmlari orqali amalga oshirilishi lozim. Bunda, ayniqsa, eksklyuziv huquqlar mavjudligi va ularning qonuniy mustahkamlanganligi buxgalteriya hisobining ishonchliligi va moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligi nuqtayi nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq bu jarayonda buxgalteriya hisobining asosiy prinsipi — iqtisodiy mazmunning huquqiy shakldan ustunligi — ayrim hollarda mavjud muammolarni yanada chuqurlashtirishi mumkin.

Darhaqiqat, intellektual mulk bilan bog‘liq noaniqlikning yuqori darajasi, bir tomondan, intellektual mulk obyektlaridan olinadigan iqtisodiy foyda ustidan to‘liq nazoratning mavjud emasligi, ikkinchi tomondan esa, bozor subyektlari – raqobatchilarning faoliyati va tashqi iqtisodiy muhitdagi o‘zgaruvchanlik ushbu aktivlar qiymatini aniqlash va ulardan samarali foydalanishni murakkablashtiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Bunday sharoitda kelajakdagi rentabellik salohiyatini aniqlash tobora murakkab tus oladi, chunki nomoddiy aktivlarning daromad keltirishdagi ishtiroki ko‘pincha moddiy aktivlar bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi.

Xususan, iqtisodiy nuqtayi nazardan qarganda, intellektual mulk foyda keltiruvchi resurs sifatida kelgusida daromad olish imkoniyatini ta’minlaydigan aktiv sifatida qaraladi. U kapital qo‘yilmalar, to‘lov qobiliyatini ta’minlovchi resurslar hamda tashkilotning moliyaviy barqarorligiga xizmat qiluvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Likvidlikni baholash jarayonida esa ushbu resursdan foydalanish orqali daromad olish salohiyati vaqt omilini hisobga olgan holda aniqlanishi lozim.

Intellectual mulk obyektlari esa statik va dinamik kontekstda fuqarolik-huquqiy munosabatlar obyekti sifatida e’tirof etilib, huquqiy nuqtayi nazardan mulkiy huquqlar majmui orqali belgilangan darajadagi foydani olish huquqini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. Артеменко В.Г., Беллендир М.В. Финансовый анализ. - М.: Изд-во «ДиС», 1997. 128 б.
2. Адамадзиев К.Р. Касимова Т.М. Методы прогнозирования сельского хозяйства. – М: «Фундаментальные исследования», 2014. - № 5-1. – Б.122-126.
3. Басаков А.Я., Туленков Н.В. Методология научного исследования. Киев: МАУП, 2004. 216 б.
4. Boronov B.F. Korxonalar moliyaviy aktivlari hisobi va hisobotini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish. Monografiya. Samarqand, 2020. 154 b.
5. Ван Хорн Джеймс. Основы финансового менеджмента / Джеймс Ван Хорн/ 12-е издание: пер. с англ. – М.: ООО «И.Д.Вильямс», 2008. 1232 б.
6. Гиляровская Л.Т., Лысенко Д.В., Эндовицкий Д.А. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности. – М.: ТК Велби, «Проспект», 2006. 225 б.
7. Глазунов М.И. Системы алгоритмов определения величины собственных оборотных средств [Электронный ресурс] / М.И. Глазунов// Экономический анализ: теория и практика. - 2009. - №34.
8. Gloria A. Grizzle and William Erakle Klay. Forecasting State Sales Tax Revenues: Comparing the Accuracy of Defferent Methods. www.jstor.org – elektron jurnallar katalogidan olindi. Manba. Stat&Local Government Review, Vol. 26, No.3 (Autumn, 1994), pp. 142-152.
9. Грант Р.М. Современный стратегический анализ / пер. с англ.; под ред. В.Н.Фунтова. 5-е изд. СПб.: Питер, 2008. - 560 б.
10. Грузинов В.П., Грибов В.Д. Экономика предприятия: Учеб. Пособие. /В.П. Грузинов, В.Д. Грибов/ - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2000. 208 б.
11. Дегтярёва Т.Д. Прогнозирование аграрного производства региона с применением адаптивных моделей / Т.Д. Дегтярёва, Е.А. Чулкова// Известия Оренбургского государственного аграрного университета. – М: - 2012. - Т. 33. № 1-1.

**ЭКСПОРТ-ИМПОРТ ОПЕРАЦИЯЛАРИ АУДИТИ: ДОЛЗАРБЛИГИ, МУАММОЛАРИ
ВА ХАЛҚАРО ТАЖРИБА**

**АУДИТ ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНЫХ ОПЕРАЦИЙ: АКТУАЛЬНОСТЬ, ПРОБЛЕМЫ
И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ**

**AUDIT OF EXPORT-IMPORT OPERATIONS: RELEVANCE, CHALLENGES, AND
INTERNATIONAL EXPERIENCE**

Хужамурадова С.И. Alfraganus university «Бухгалтерия ҳисоби ва солиқ» кафедраси
ўқитувчиси, иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация

Мақолада ташқи иқтисодий фаолиятда экспорт-импорт операциялари аудитининг аҳамияти, амалдаги муаммолар ва халқаро тажрибалар таҳлил қилинган. Ўзбекистондаги ҳолат ўрганилиб, мавжуд камчиликлар аниқланган. Ривожланган давлатлар тажрибаси асосида рақамли технологиялар, қонунчилик ва кадрлар тайёргарлиги муҳимлиги таъкидланиб, соҳани такомиллаштириш бўйича тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: Экспорт-импорт, аудит, ташқи савдо, халқаро тажриба, рақамли технологиялар, шаффофлик, ташқи иқтисодий фаолият, молиявий ҳисобот, аудит стандартлари.

В статье проанализированы значение аудита экспортно-импортных операций во внешнеэкономической деятельности, существующие проблемы и международный опыт. Рассмотрено текущее состояние в Узбекистане, выявлены имеющиеся недостатки. На основе опыта развитых стран подчеркнута важность цифровых технологий, законодательства и подготовки кадров, а также даны рекомендации по совершенствованию отрасли.

Ключевые слова: Экспорт-импорт, аудит, внешняя торговля, международный опыт, цифровые технологии, прозрачность, внешнеэкономическая деятельность, финансовая отчетность, стандарты аудита.

The article analyzes the significance of auditing export-import operations in foreign economic activity, existing challenges, and international practices. The current situation in Uzbekistan is examined, and existing shortcomings are identified. Based on the experience of developed countries, the importance of digital technologies, legal frameworks, and personnel training is emphasized, and recommendations for improving the sector are provided.

Keywords: Export-import, audit, foreign trade, international experience, digital technologies, transparency, foreign economic activity, financial reporting, audit standards.

Ҳозирги кунда глобаллашув жараёнлари ва халқаро савдо ҳажми кескин ошиб бораётган шароитда, ҳар бир давлат иқтисодиётининг ташқи иқтисодий фаолияти муҳим аҳамият касб этмоқда. Халқаро савдо, айниқса экспорт ва импорт операциялари, иқтисодий ўсишнинг асосий омилларидан бири бўлиб, дунёнинг кўплаб давлатлари учун валюта тушумлари ва ишлаб чиқаришни ривожлантиришнинг асосий манбаига айланган.

Масалан, Жаҳон савдо ташкилоти маълумотларига кўра, 2023 йилда дунё савдосининг умумий ҳажми 30 триллион АҚШ долларига яқинлашган. Шунингдек, Ўзбекистоннинг ташқи савдо айланмаси 2024 йилда 60 миллиард АҚШ долларини ташкил этди, бу ўтган йилга нисбатан 10%га ошган. Экспортнинг асосий қисми табиий ресурслар ва саноат маҳсулотларидан иборат бўлиб, бу мамлакатнинг иқтисодий барқарорлигини таъминлайди.

Ташқи савдо операциялари миллий иқтисодиётда валюта захираларини тўплаш, иш ўринларини яратиш ва инвестиция муҳитини яхшилашда муҳим рол ўйнайди. Шу боис, экспорт ва импорт операцияларининг тўғри ташкил этилиши ва улар устидан самарали аудитнинг амалга оширилиши иқтисодий фаолиятнинг шаффофлиги ва барқарорлигини таъминлаш учун зарурдир.

Мазкур жиҳатлардан келиб чиқиб, экспорт-импорт операциялари аудити миллий молия тизимининг самарадорлиги ва халқаро стандартларга мувофиқлигини таъминлашда асосий восита саналади. Аудит бу жараёнлардаги ҳуқуқий ва молиявий хатарларни камайтиришга, хато ва сохталаштиришларни олдини олишга хизмат қилади.

Ўзбекистонда аудит тизими аудитнинг миллий стандартлари ва халқаро аудит стандартлари (ISA) асосида амалга оширилмоқда. Аммо амалиётда экспорт-импорт операциялари аудитининг алоҳида йўналиш сифатида тўлиқ шаклланмаганлиги кузатилади. Айниқса, ташқи савдо шартномалари, транспорт ва божхона ҳужжатлари ҳамда халқаро ҳисоб-китоблар жараёнидаги аниқлик ҳамда шаффофликни таъминлашда аудитнинг ролини кучайтириш зарур.

Экспорт-импорт операциялари трансчегаравий хусусиятга эга бўлиб, турли қонунчилик, хатар ва ҳисоб масалаларини қамраб олади. Валюта курслари ўзгариши, солиқ имтиёзларининг нотўғри қўлланилиши ва логистика мураккаблиги аудит жараёнида муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун аудитда бу жараёнларни аниқ таҳлил қилувчи махсус ёндашувлар зарур.

Халқаро тажрибаларга назар солинса, бир қатор хорижлик ва юртимиз тадқиқотчилари экспорт-импорт операциялари аудитининг аҳамияти ва уни такомиллаштириш бўйича муҳим илмий изланишлар олиб боришган.

Хусусан, хорижлик иқтисодчи олим David N. Ricchiute «Экспорт-импорт операцияларининг аудити — бу контрактлар, ҳужжатлар, валюта айирбошлаш ва халқаро ҳисоб ва савдо қонунларига мосликни текшириш жараёнидир» [1] деган таърифни келтириб ўтган. Ушбу таъриф экспорт-импорт операцияларида ҳуқуқий ва валюта муносабатларини аниқ текширишга алоҳида эътибор қаратилганини кўрсатади.

Россиялик иқтисодчи олим Г.В.Савицкая эса «Ташқи иқтисодий фаолият аудитининг мақсади — экспорт-импорт операцияларининг қонунийлиги ва асослилигини, шунингдек, уларнинг бухгалтерия ҳисоботида тўғри акс эттирилишини аниқлашдан иборат» [2] деб ташқи иқтисодий фаолият аудитига таъриф берган. Бу ёндашув молиявий ҳисоботлардаги аниқлик ва қонунийлик мезонларини бош омил сифатида белгилайди. Яна бир иқтисодчи олим Ю.А. Бабаев «Ташқи иқтисодий операциялар аудити — бу контрактлар, божхона декларациялари, валюта ҳисоб-китоблари ва солиқ ҳамда божларнинг тўғри ҳисобланишини текширишдир» деб таъриф берган [3]. Бабаев таърифида ташқи савдо операцияларининг фискал аспекти — солиқ ва бож масалаларига эътибор қаратилади.

Иқтисодчи олим Ш.Х.Алимов «Экспорт-импорт операциялари аудити — бу халқаро шартномалар ва ташқи савдо амалиёти доирасидаги молиявий ва валюта операцияларининг қонунийлиги, тўлиқлиги ва иқтисодий мақсадга мувофиқлигини баҳоловчи аудит туридир» [4] деб экспорт-импорт операциялари аудитига таъриф келтирган. Алимов таърифида эса аудитнинг нафақат ҳуқуқий ва молиявий, балки стратегик мақсадларга мослигига ҳам баҳо бериш кераклиги таъкидланган.

Иқтисодчи олимлар Arens, Elder & Beasleyларнинг ёзишича, «Экспорт ва импорт операциялари аудитини ўтказишда халқаро операцияларнинг ҳақиқийлиги ва қонунийлиги, валютага боғлиқ хатарлар ва молиявий ҳисоботда уларнинг тўғри акс эттирилиши текширилади» [5]. Бу таърифда халқаро амалиёт ва валюта хатарлари билан боғлиқ ҳолатларга эътибор юқори даражада, шунингдек, ички назорат тизими аҳамияти ҳам қайд этилган.

Юқорида келтирилган таърифлардан кўриниб турибдики, экспорт-импорт операциялари аудити фақат молиявий маълумотларни текшириш билан чекланиб қолмай, балки ҳуқуқий мувофиқлик, халқаро нормаларга мослик ва ички назорат тизимларининг самарадорлигини

баҳолашни ҳам ўз ичига олади. Бу эса унинг кўп қиррали ва комплекс жараён эканлигини англатади.

Илмий адабиётларда экспорт-импорт операциялари аудитига нисбатан турли таъриф ва ёндашувлар мавжуд бўлса-да, Ўзбекистон амалиётида бу соҳадаги аниқ муаммолар ва камчиликлар қайд этилмоқда. Қуйида уларнинг айримлари келтирилган.

1-жадвал

Ўзбекистонда экспорт-импорт операциялари аудитидаги асосий муаммолар

№	Муаммо номи	Изоҳ
1	Институционал база етишмаслиги	Ихтисослашган органлар етишмаслиги
2	Ҳуқуқий базанинг тўлиқ эмаслиги	Тартибга солувчи қонун ва қоидаларнинг йўқлиги
3	Кадрлар малакасининг пастлиги	Ихтисослашган аудиторлар сони кам
4	Ахборот технологиялари интеграцияси камлиги	Электрон тизимлар тўлиқ шаклланмаган
5	Халқаро стандартларга мослашмаганлик	ISA талаблари тўлиқ жорий этилмаган

Бу муаммолар экспорт-импорт операцияларининг самарадорлиги ва шаффофлигини пасайтиради.

Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, экспорт-импорт операциялари аудитини такомиллаштиришда рақамли технологиялар ва самарали аудит тизимлари муҳим аҳамиятга эга.

Германияда ташқи савдо аудитини такомиллаштиришда “ELSTER” электрон солиқ ҳисоботи тизими муҳим аҳамият касб этади. У орқали экспорт-импорт операцияларига оид солиқ ва божхона ҳисоботлари автоматик тарзда тегишли давлат органларига юборилади, бу эса аудит жараёнини такомиллаштиришга хизмат қилади. Шунингдек, блокчейн технологиялари божхона ҳужжатларининг шаффофлиги ва ҳаққонийлигини таъминлашда қўлланилади.

Сингапурда ташқи савдо аудитини рақамлаштириш учун TradeNet электрон савдо платформа ишлаб чиқилган. Ушбу платформа экспорт-импорт операциялари учун барча зарур ҳужжатларни бир жойда электрон шаклда тақдим этиш ва текшириш имконини беради. Сингапурда Sunshine Audit деб номланган автоматлаштирилган аудит тизими мавжуд бўлиб, у ташқи савдо операцияларидаги хатарларни тезда аниқлайди ва тегишли идораларга сигнал беради.

Жанубий Кореяда ташқи иқтисодий фаолият аудитини қўллаб-қувватлаш мақсадида e-Customs электрон божхона тизими жорий этилган. Мазкур тизим транспорт ва савдо операциялари бўйича маълумотларни самарали йиғиш ва текширишни таъминлайди. Шунингдек, ҳукумат ҳамда хусусий сектор ўртасида ягона ахборот базасининг яратилиши аудитнинг ички назорат ва молиявий ҳисоботлар аниқлигини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Экспорт-импорт операциялари аудити ташқи иқтисодий фаолиятда шаффофлик ва молиявий интизомни таъминлашда муҳим рол ўйнайди. Ўзбекистонда ҳуқуқий-норматив база етишмаслиги, ахборот технологиялари ва халқаро стандартларнинг тўлиқ қўлланилмаслиги жиддий муаммоларни келтириб чиқармоқда. Шу боис, илғор халқаро тажрибаларни ҳисобга олган ҳолда аудит тизимини институционал жиҳатдан мустаҳкамлаш ва рақамли технологиялардан кенг фойдаланиш зарур.

Шундан келиб чиқиб қуйидаги тавсиялар таклиф этилади:

1. Экспорт-импорт операциялари аудитини тартибга солувчи махсус қонун ва норматив ҳужжатларни ишлаб чиқиш ҳамда миллий аудит стандартларини халқаро стандартлар (ISA) билан мувофиқлаштириш.

2. Ихтисослашган аудиторларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини мунтазам ошириш учун халқаро аудит, божхона ва валюта қонунчилиги бўйича ўқув курслари ва семинарлар ташкил қилиш.

3. Электрон ҳужжат айланмасини жорий этиш ва божхона ҳамда солиқ органлари билан ягона ахборот тизимини яратиш, шу орқали аудит жараёнини автоматлаштириш.

4. Халқаро аудит ташкилотлари ва хорижий экспертлар билан ҳамкорликни кучайтириш, тажриба алмашишни йўлга қўйиш.

5. Ташқи савдо субъектлари томонидан тақдим этилаётган маълумотларнинг тўлиқлиги ва аниқлигини таъминлаш учун мониторинг механизмларини жорий этиш.

6. Ихтисослашган аудит гуруҳларини шакллантириш, уларнинг ички аудит, божхона, солиқ ва ҳуқуқий соҳаларда мутахассисларни ўз ичига олиши.

7. Валюта, солиқ ва ҳуқуқий хатарларни аниқлаш ва уларга қарши самарали чораларни ишлаб чиқиш ҳамда ички назорат тизимини мустаҳкамлаш.

Ушбу тавсиялар амалиётга жорий этилса, Ўзбекистонда экспорт-импорт операциялари аудитининг сифат ва самарадорлиги сезиларли даражада ошиб, миллий иқтисодиётнинг халқаро бозорларда рақобатбардошлиги кучайишига ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ricchiute, D. N. Audit of Export-Import Operations: Legal and Financial Aspects. International Journal of Auditing, 14(2), 2010 - 123-135.
2. Савицкая, Г. В. Ташқи иқтисодий фаолият аудити: назарий ва амалиёт масалалари. Москва: Иқтисодий Нашрлар. 2015.
3. Бабаев, Ю. А. Ташқи иқтисодий операциялар аудити: концепциялар ва методология. Ташкент: Иқтисодий Университет Нашриёти. 2017.
4. Алимов, Ш. Ҳ. Экспорт-импорт операциялари аудити. Ташкент: Миллий Иқтисодий Тадқиқотлар Институти. 2020.
5. Arens, A. A., Elder, R. J., & Beasley, M. S. Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach (16th ed.). Pearson. 2019.
6. Иқтисодий тадқиқотлар маркази. Ўзбекистонда аудит тизими ва ташқи иқтисодий фаолият. Ташкент. 2023.
7. OECD. Digital Transformation in Customs and Trade Facilitation. OECD Publishing. 2022.

SARGUZASHT TURIZMI FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA MARKETING STRATEGIYALARINING O‘RNI

РОЛЬ МАРКЕТИНГОВЫХ СТРАТЕГИЙ В РАЗВИТИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОБЛАСТИ ПРИКЛЮЧЕНЧЕСКОГО ТУРИЗМА

THE ROLE OF MARKETING STRATEGIES IN THE DEVELOPMENT OF ADVENTURE TOURISM ACTIVITIES

Tilovmurodov Dostonbek Furqat o‘g‘li

Alfraganus Universiteti Xalqaro turizm menejmenti kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada sarguzasht turizmini rivojlantirish jarayonida marketing strategiyalarining nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Zamonaviy turizm bozorida turistlarning talab va ehtiyojlari o‘zgarib borayotgan bir sharoitda, marketing vositalaridan samarali foydalanish turistik mahsulot va xizmatlarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omili sifatida qaraladi. Maqolada sarguzasht turizmi faoliyatining marketing yondashuvlari, iste’molchilar segmentatsiyasi, brend yaratish, xizmatlarni diversifikatsiya qilish hamda raqamli marketing texnologiyalarini qo‘llash imkoniyatlari o‘rganilgan. Shuningdek, hududiy turistik salohiyatni samarali targ‘ib qilish orqali sarguzasht turizmi obyektlarining faoliyatini yo‘lga qo‘yish istiqbollari yoritilib, taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. sarguzasht turizmi, turizm marketingi, marketing strategiyalari, raqamli marketing, turistik mahsulot, hududiy turistik salohiyat, reklama va PR.

В статье анализируются теоретические и практические основы маркетинговых стратегий в процессе развития приключенческого туризма. На современном туристическом рынке, в условиях меняющихся запросов и потребностей туристов, эффективное использование маркетинговых инструментов рассматривается как важный фактор повышения конкурентоспособности туристских продуктов и услуг. В статье рассматриваются маркетинговые подходы в сфере приключенческого туризма, сегментация потребителей, создание бренда, диверсификация услуг и возможности использования технологий цифрового маркетинга. Также рассматриваются перспективы развития деятельности объектов приключенческого туризма посредством эффективного продвижения регионального туристского потенциала, разрабатываются предложения и рекомендации.

Ключевые слова. приключенческий туризм, маркетинг в сфере туризма, маркетинговые стратегии, цифровой маркетинг, туристский продукт, региональный туристский потенциал, реклама и PR.

This article analyzes the theoretical and practical foundations of marketing strategies in the process of developing adventure tourism. In the modern tourism market, in conditions of changing demands and needs of tourists, the effective use of marketing tools is considered an important factor in increasing the competitiveness of tourist products and services. The article studies the marketing approaches of adventure tourism activities, consumer segmentation, brand creation, diversification of services, and the possibilities of using digital marketing technologies. It also highlights the prospects for establishing the activities of adventure tourism facilities through effective promotion of regional tourist potential, and develops proposals and recommendations.

Keywords. adventure tourism, tourism marketing, marketing strategies, digital marketing, tourist product, regional tourist potential, advertising and PR.

So‘nggi yillarda global turizm industriyasi diversifikatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda va uning tarkibiy qismlaridan biri sifatida sarguzasht turizmi alohida e‘tiborni talab etmoqda. Ushbu

turizm turi an’anaviy madaniy yoki dam olish turizmiga nisbatan yuqori adrenalinni, ekstremal faoliyatlarni va tabiiy muhit bilan bevosita muloqotni taqozo etadi. Shu bois, sarguzasht turizmini samarali rivojlantirishda marketing strategiyalarining roli alohida ahamiyat kasb etadi. Marketing yondashuvlari nafaqat turistlarni jalb etishda, balki hududiy brend yaratishda, turistik mahsulotni bozorga to‘g‘ri yo‘naltirishda va barqaror rivojlanishni ta‘minlashda ham muhim omil sifatida ko‘rilmoqda.

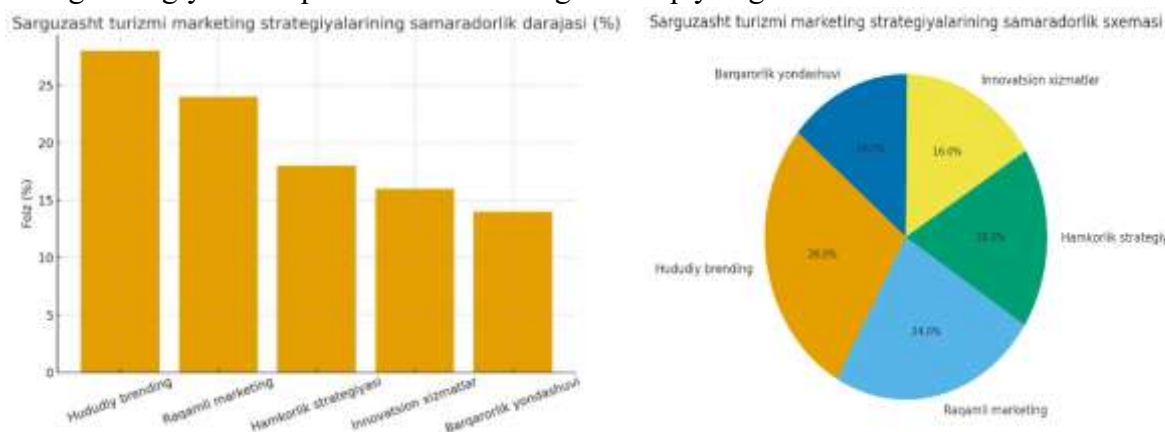
Turizm sohasidagi ilmiy izlanishlarda sarguzasht turizmi bo‘yicha bir qator ilmiy qarashlar mavjud. Yevropalik olim M. Buckleyning tadqiqotlariga ko‘ra sarguzasht turizmini yuqori xavf, emotsional qoniqish va innovatsion xizmatlarga asoslangan yo‘nalish sifatida talqin etadi. Butunjahon turizm tashkilotining statistik ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyo turizm bozorida adventure tourism segmenti yildan-yilga 12–15% sur‘at bilan o‘sib bormoqda. Mahalliy tadqiqotlarda esa marketing strategiyalarini hududiy turizm salohiyati bilan uyg‘unlashtirish muammosiga e‘tibor qaratilmoqda. Xususan, X. Abdug‘aniyev tadqiqotlarida O‘zbekiston sharoitida tabiiy-geografik hududlarning xilma-xilligi sarguzasht turizmi uchun keng imkoniyatlar yaratishi ta‘kidlanadi. Shu bilan birga, marketing mexanizmlarining yetarlicha shakllanmaganligi, reklama va raqamli kommunikatsiyalarning sustligi muammo sifatida qayd etilmoqda (1.1-jadval).

1.1-jadval.

Sarguzasht turizmini rivojlantirishda marketing strategiyalarining asosiy yo‘nalishlari

Marketing Strategiyasi	Amalga oshirish yo‘nalishi	Kutilayotgan natija
Hududiy branding	“Adventure” brendi ostida targ‘ibot	Turistlar oqimini ko‘paytirish
Raqamli marketing	Ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar orqali reklama	Yosh auditoriyani jalb qilish
Hamkorlik startegiyasi	Turoperator va mehmonxonalar bilan integratsiya	Kompleks paket va aktiv turizm xizmatlarini yaratish
Innovatsion xizmatlar	Paraplan, trekking, speleoturizmni diversifikatsiya	Turistik mahsulot turlarini diversifikatiyalash
Barqaror yondashuv	Ekoturizm va xavfsizlik standartlarini joriy etish	Xalqaro bozorda milliy va ichki turizm imijni oshirish

Sarguzasht turizmi faoliyatini rivojlantirishda asosiy muammolardan biri marketing strategiyalarining kompleks va tizimli qo‘llanilmasligidir. Hududiy turistik resurslar mavjud bo‘lsada, ular yetarli darajada brendlashmagan, raqamli platformalarda targ‘ibot sust, xalqaro bozorda raqobatbardoshlik darajasi esa past. Shu nuqtai nazardan, marketing strategiyalarini hududiy turistik salohiyat, iste‘molchilar talabi va innovatsion yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirish dolzarb ilmiy-amaliy masaladir. Tadqiqot natijalariga ko‘ra hududlarda sarguzasht turizmi faoliyatiga marketing strategiyalarini qo‘llash samaradorligini oid quyidagi ko‘rsatkichlar erishildi:

1.1-rasm. Sarguzasht turizmini rivojlantirishda marketing staregiyalarining ahamiyati

O‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida sarguzasht turizmini rivojlantirish jarayonida marketing strategiyalarining turli ko‘rinishlari muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Sarguzasht turizmi segmentida hududiy brending yetakchi o‘rinni egallamoqda (28%). Bu holat hududning turistik identifikatsiyasini yaratish va uni xalqaro bozorga to‘g‘ri pozitsiyalash sarguzasht turizmi uchun muhim omil ekanini ko‘rsatadi. Ayniqsa, “Adventure” singari hududiy brendlar yaratish orqali turistik oqimni ko‘paytirish va turistlarning hududga nisbatan qiziqishini oshirish mumkin. Raqamli marketingning 24% ulushi ham dolzarb natija bo‘lib, yosh auditoriyani jalb etishda muhim ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va veb-platformalar orqali turistik xizmatlarni targ‘ib qilish samarali vosita sifatida shakllangan. Bu esa sarguzasht turizmi faoliyatini global darajada tanitish imkonini beradi. Hamkorlik strategiyasi (18%) natijalari turizmning ko‘p tarmoqli xususiyatidan dalolat beradi. Chunki sarguzasht turizmi nafaqat turistik mahsulot, balki turli xizmat ko‘rsatuvchi subyektlar - turoperatorlar, mehmonxonalar, transport kompaniyalari, qo‘llanmalar bilan integratsiyani talab qiladi. Shu bois, hamkorlik mexanizmlarining kuchaytirilishi turistik paketlarning jozibadorligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Innovatsion xizmatlar ulushi (16%) turizm mahsulotini diversifikatsiya qilish zarurligini ko‘rsatmoqda. Paraplan, trekking, speleoturizm kabi faoliyat turlarining qo‘shilishi turistlar tanlovini kengaytiradi va hududning o‘ziga xos imidjini yaratadi. Innovatsion xizmatlar ayniqsa xalqaro miqyosda raqobatbardoshlikni ta‘minlashda muhim bo‘lib, xorijiy turistlarning qiziqishini orttiradi. Barqarorlik yondashuvi (14%) esa turizm industriyasida ekologik muvozanatni saqlash, xavfsizlik standartlarini joriy etish va mahalliy aholining manfaatlarini hisobga olish zarurligini yoritadi. Har qancha kichik ulush qayd etilgan bo‘lsada, barqarorlik strategiyasi uzoq muddatli istiqbolda sarguzasht turizmi barqaror rivojlanishining asosiy garovi sifatida qaralishi kerak. Umuman olganda, natijalar shuni ko‘rsatadiki, sarguzasht turizmi faoliyatida marketing strategiyalarini qo‘llashda hududiy brending va raqamli marketing ustuvor yo‘nalish bo‘lib, ular qisqa muddatli samaradorlikni ta‘minlaydi. Biroq, hamkorlik strategiyasi, innovatsion xizmatlar va barqarorlik yondashuvining birgalikda qo‘llanilishi uzoq muddatli barqaror rivojlanishning kalitidir. Shu bois, marketing strategiyalarining kompleks qo‘llanishi sarguzasht turizmini nafaqat iqtisodiy foyda manbai, balki hududiy brendni shakllantiruvchi kuch sifatida ham xizmat qiladi.

Sarguzasht turizmini rivojlantirishda marketing strategiyalarini qo‘llash nafaqat turistlarni jalb etish, balki hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ham bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, hududiy brending va raqamli marketing eng samarali vositalar sifatida namoyon bo‘ldi. Shu bilan birga, hamkorlik strategiyasi, innovatsion xizmatlarni kengaytirish va barqarorlik yondashuvini tatbiq etish uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta‘minlaydi. Shuni ta‘kidlash joizki, Hududlarda sarguzasht turizmi faoliyatini rivojlantirish uchun marketing strategiyalarining kompleks modeli ishlab chiqilishi zarur bo‘lib, bu turizmning xalqaro bozordagi ulushini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, sarguzasht turizmi faoliyatini rivojlantirishda marketing strategiyalarini samarali qo‘llash bo‘yicha quyidagi ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

- sarguzasht turizmi resurslari mavjud bo‘lgan hududlarda yagona brend konsepsiyasini ishlab chiqish va uni milliy hamda xalqaro bozorlarda faol targ‘ib etish lozim;
- mobil ilovalar, virtual sayohatlar va ijtimoiy tarmoqlar orqali sarguzasht turizmi xizmatlarini keng targ‘ib qilish, kontent marketing hamda influencer marketing mexanizmlarini qo‘llash;
- turoperatorlar, mehmonxonalar, transport xizmatlari, gid va qo‘llanmalar o‘rtasida integratsiyani kuchaytirish orqali “*all-inclusive*” va “*accessible*” turistik paketlarni yaratish tavsiya etiladi;
- paraplanerizm, speleoturizm, trekking, sky-diving kabi innovatsion faoliyat turlarini qo‘shish orqali turistik mahsulotlarni diversifikatsiya qilish zarur;
- xavfsizlik standartlari va zamonaviy texnologiyalar asosida yangi xizmatlar yaratish raqobatbardoshlikni oshirish;
- sarguzasht turizmi faoliyatini ekologik muvozanatni saqlagan holda tashkil etish, mahalliy aholining manfaatlarini inobatga olish va xavfsizlik standartlarini joriy etish;

- oliy ta’lim muassasalarida sarguzasht turizmi bo‘yicha maxsus ta’lim dasturlarini joriy etish, ilmiy-tadqiqot loyihalari orqali yangi turizm mahsulotlarini ishlab chiqish hamda ilmiy-amaliy hamkorlikni kengaytirish;

- sarguzasht turizmi infratuzilmasini rivojlantirishda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini keng tatbiq etish;

- turizm infratuzilmasini rivojlantirish uchun mahaliy va xorijiy investitsiyalarni jalb etish;

- hududlarda sarguzasht turizmi faoliyatini yo‘lga qo‘yish orqali yangi ish o‘rinlari yaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Cognitive Market Research. (2024). Adventure Tourism Market Report 2025 (Global Edition). [Market research report]. Cognitive Market Research. Cognitive Market Research
2. Grand View Research. (2024). Adventure Tourism Market Size, Share & Trends Report 2030. Grand View Research. [grandviewresearch.com](https://www.grandviewresearch.com)
3. Fortune Business Insights. (2024). Adventure Tourism Market Size, Share, Growth Report. Fortune Business Insights. [fortunebusinessinsights.com](https://www.fortunebusinessinsights.com)
4. Research and Markets. (2024, September 26). Adventure Tourism Industry Analysis Report 2024: Global Market to Reach \$739.656 Billion in 2028 from \$351.57 Billion in 2024 – Long-term Forecast to 2033. Globe News wire. [globenewswire.com](https://www.globenewswire.com)
5. The Business Research Company. (2024). Adventure Tourism Market 2025 Analysis, Size, Share by the Business Research Company. [thebusinessresearchcompany.com](https://www.thebusinessresearchcompany.com)
6. Travel Market Report. (2025, June 27). New Research Shows Growth in Adventure Travel Despite ... Travel Market Report. [travelmarketreport.com](https://www.travelmarketreport.com)
7. Rarelook Marketing. (n.d.). Adventure Tourism Marketing – Trends That Matter in 2024-2025. Rarelook Marketing. [rarelookmarketing.com](https://www.rarelookmarketing.com)
8. Heliconia. (2025, January 17). Key Marketing Trends and Insights for Outdoor Adventure Travel in 2025. Heliconia.ca
9. Sampaio de Almeida, D., Brito e Abreu, F., & Boavida-Portugal, I. (2025). Digital twins in tourism: A systematic literature review. arXiv.
10. Gülmez, M. (2025). Pursuit of entertainment or self-expression? Research on behavioral patterns of tourists in adventure tourism. Humanities and Social Sciences Communications.

**ANDIJON VILOYATIDA DAVLAT XARIDLARINI AMALGA OSHIRISH HOLATI
VA UNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI TAHLIL**

**АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ
ЗАКУПОК И ТЕНДЕНЦИИ ИХ РАЗВИТИЯ В АНДИЖАНСКОЙ ОБЛАСТИ**

**ANALYSIS OF THE STATUS OF PUBLIC PROCUREMENT IMPLEMENTATION
AND ITS DEVELOPMENT TRENDS IN ANDIJAN REGION**

Rejapov Saydulla Xikmatullayevich
“ALFRAGANUS UNIVERSITU”
MCHJda Iqtisodiyot fakulteti
“Moliya” kafedrası v.v.b dotsent

Annotatsiya

Maqolada davlat xaridlarining nazariy asoslari, davlat xaridlari tushunchasiga mualliflik ta’rifi ishlab chiqilgan. Davlat xaridini amalga oshirish xususiyatiga ko‘ra tarkibiy tuzilishi va uning tavsifi yoritib berilgan. Andijon viloyatidagi byudjet buyurtmachilari tomonidan Milliy do‘kondan amalga oshirilgan davlat xaridlari, ularning tarkibi tahlil qilingan. Shuningdek, viloyatidagi davlat buyurtmachilari va tovar (ish, xizmat)lar yetkazib beruvchilar o‘rtasida davlat xaridlari orqali eng ko‘p tuzilgan shartnomalar va amalga oshirilgan to‘lovlar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: davlat xaridi, milliy do‘kon, davlat buyurtmachilari, shartnomalar, elektron dokon, auktsion, tender

В статье развиваются теоретические основы государственных закупок, дается авторское определение понятия «государственная закупка». Выделяются структурная структура и характеристика государственных закупок в зависимости от характера их осуществления. Проанализированы государственные закупки, осуществляемые бюджетными заказчиками Андижанской области через Национальный магазин, их состав. Также анализируются наиболее часто заключаемые договоры и платежи, осуществляемые в рамках государственных закупок между государственными заказчиками и поставщиками товаров (работ, услуг) в регионе.

Ключевые слова: государственные закупки, Национальный магазин, государственные заказчики, контракты, электронный магазин, аукцион, тендер

The article develops the theoretical foundations of public procurement, the author's definition of the concept of public procurement. The structural structure and description of public procurement are highlighted according to the nature of its implementation. Public procurement carried out by budget customers in the Andijan region from the National Store, their composition is analyzed. Also, the most frequently concluded contracts and payments made through public procurement between public customers and suppliers of goods (works, services) in the region are analyzed.

Key words: public procurement, national store, public customers, contracts, electronic store, auction, tender

Jahonda bozor iqtisodiy munosabatlari tizimi rivojlanib borgani sari mamlakatlarda davlatning o‘z moliyaviy resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish, jumladan, davlat xaridlarini amalga oshirishning zamonaviy mexanizmlarini amaliyotga joriy etishning ilmiy va amaliy jihatdan dolzarbligi ortib borgan. Shu bilan birgalikda, global darajada sodir bo‘layotgan ijtimoiy-iqtisodiy inqirozlar, keskin vaziyatlar davlat mablag‘lari hisobidan xarajatlarni amalga oshirishning aniq maqsadga yo‘naltirilganligini ta’minlash zaruriyatini oshirib bormoqda. Bunda davlat xarajatlarning

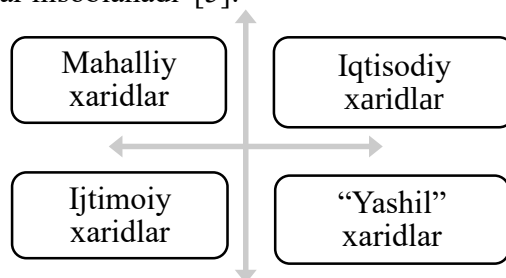
muhim tarkibiy komponenti hisoblangan davlat xarajatlarini amalga oshirish mexanizmini takomillashtirish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Mahalliy iqtisodchi olim U. O‘roqov tomonidan amalga oshirilgan ilmiy izlanishlarda ham A.O. Skutelnik kabi davlat xaridi bilan davlat buyurtmasi tushunchalarini o‘zaro umumlashtirgan holda davlat xaridi atamasining mohiyatini ochib berilgan. Unga ko‘ra, “davlat buyurtmachilarining ehtiyojlari uchun zarur bo‘lgan tovarlar (ishlar, xizmatlar) ni belgilangan talablar va tartib taomillar asosida sotib olish jarayoni”[1], deb tarif berilgan.

Mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan ham davlat xaridi atamasining iqtisodiy mohiyatini tushuntirish maqsadida ko‘p sonli ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, G. Qosimova fikricha, “davlat xaridi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda eng katta ahamiyatga ega bo‘lgan davlat sektori ishlashi uchun zarur bo‘lgan tovarlar, xizmatlar va ishlar bilan o‘z vaqtida ta’minlanishini anglatadi. Davlat xaridi davlat byudjeti xarajatlarining salmoqli qismini tashkil etib, uning miqdorini eng maqbul darajada saqlab turish orqali davlat xarajatlari samaradorligini ta’minlashga erishiladi. Shuningdek, davlat xaridi iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlarini amalga oshirishning kuchli vositasi hisoblanadi”[2]. Mazkur ilmiy qarashda ham davlat xaridlari davlat ehtiyojlarini qondirish, jumladan, mamlakat iqtisodiy rivojlanishi uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratish maqsadida turli tovar va xizmatlarni davlat byudjeti hisobidan sotib olinishiga ustuvorlik qaratilgan hisoblanadi.

U. Burxanov o‘z ilmiy izlanishlarida davlat xaridi atamasining mohiyatini quyidagi tartibda tushuntiradi: “Davlat xaridi bu davlat ehtiyojlari uchun tovar va xizmatlarni qisman yoki to‘liq davlat mablag‘lari hisobiga sotib olishdir”[3]. Ushbu ilmiy qarashda davlat xaridlarini sotib olishda byudjet mablag‘laridan to‘liq yoki qisman moliyalashtirish mumkinligiga e’tibor qaratilgan. Bu esa bozor iqtisodiyoti amal qilishining bugungi kundagi holatiga to‘liq mos keladi. Chunki amaliyotda davlat xaridlarini moliyalashtirishda byudjet yoki nobyudjet manbalar hisobidan ham amalga oshirilishi mumkin.

“Davlat xaridlari atamasining mohiyatini yoritish maqsadida iqtisodchi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlar davlat xaridini amalga oshirish maqsadiga ko‘ra mahalliy, iqtisodiy, ijtimoiy va yashil xususiyatlarga ega bo‘lishi mumkinligi aniqlandi (1-rasm). Unga ko‘ra, davlat boshqaruvi va uning xavfsizligini amalga oshirish maqsadida qilinayotgan davlat xaridlari mahalliy (munitsipal) davlat xaridlari hisoblanadi. Iqtisodiy xarakterdagi davlat xaridlari esa iqtisodiy islohotlar doirasida ishlab chiqarish jarayonlarini rivojlantirish maqsadida davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan sotib olingan tovar va xizmatlarda o‘z aksini topadi. Mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy siyosat doirasida jamiyat a’zolarining ehtiyojlarini qondirish maqsadida byudjet mablag‘lari hisobidan sotib olingan tovar va xizmatlardan tashkil topgan qismi esa ijtimoiy davlat xaridlari hisoblanadi. Atrof-muhitni himoyalash, mamlakatda ekologik barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan davlat xaridlari “yashil” xaridlar hisoblanadi”[5].

1-rasm. Davlat xaridini amalga oshirish xususiyatiga ko‘ra tarkibiy tuzilishi
Manba:Muallif tomonidan tuzilgan.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, davlat xaridlari amalga oshirilishida bir vaqtning o‘zida bir nechta maqsad ko‘zlanishi mumkin hisoblanadi. Masalan, aholi bandligini ta’minlash maqsadida davlat xaridlarini amalga oshirilishi bu bir tarafdin faol ijtimoiy siyosat doirasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy xarid hisoblansa, ikkinchi tarafdin aholi daromadlarini oshirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan iqtisodiy xarid sifatida ham baholanishi mumkin. Yoki mamlakatda yashil iqtisodiyotni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida amalga oshirilgan

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 7-son 2025 yil

davlat xaridlari bir tarafdin atrof-muhitni himoyalashni ko‘zda tutsa, ikkinchi tarafdin iqtisodiy rivojlanishga qaratilganligi bilan xarakterlanadi.

Davlat xaridlarini amalga oshirishning o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra guruhlash asosida uning tarkibiy tuzilishi haqida umumiy xulosaga kelish mumkin bo‘ladi. Bu esa davlat xaridi atamasining iqtisodiy mohiyatini to‘liq ochib berish imkonini beradi. Fikrimizcha, davlat xaridi – bu davlatning mahalliy, iqtisodiy, ijtimoiy va yashil barqarorlik maqsadlari bo‘yicha mavjud ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan davlat byudjeti yoki nobyudjet mablag‘lari hisobidan to‘liq yoki qisman sotib olish jarayonida vujudga keladigan byudjet xarajatlarining maqsadlilikini ta‘minlash imkonini beruvchi moliyaviy munosabatlar tizimi hisoblanadi.

Andijon viloyatida yildan yilga YAHM tarkibida kichik biznes subyektlarining ulushi ortib borayotganini ko‘rish mumkin. Davlat xaridlarini amalga oshirishda Milliy do‘kondan tovar va xizmatlar xarid qilinganda asosan ularni yetkazib beruvchilari hududlardagi mahalliy ishlab chiqaruvchilar hisoblanadi. Shunga ko‘ra, Andijon viloyatidagi byudjet buyurtmachilari tomonidan Milliy do‘kondan amalga oshirilgan davlat xaridlarini 2022–2023-yillardagi holatini tahlil qilib chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi (1-jadval). “2022-yilda viloyat bo‘yicha jami 59162,0 mln. so‘mlik 7035 ta shartnoma tuzilgan bo‘lib, jami iqtisod qilingan mablag‘ 11090 mln. so‘mni tashkil etgan. 2023-yilda viloyat bo‘yicha jami 158823,0 mln. so‘mlik 13118 ta shartnoma tuzilgan bo‘lib, jami iqtisod qilingan mablag‘ 25069 mln. so‘mni tashkil etgan. Shundan, 2022-yilda 297 ta 3848 mln. so‘mlik, 2023-yilda 519 ta 9616 mln. so‘mlik shartnomalar bekor qilingan”[5]. Bevosita bekor qilingan shartnomalarning 50 foizda ortigi buyurtmachilar tomonidan bekor qilingan. Shartnomalarni bekor bo‘lishiga bevosita tovar (ish, xizmatlar) narxlarining pastligi yoki boshqa omillar ta‘sir ko‘rsatgan.

1-jadval

Andijon viloyatidagi byudjet buyurtmachilari tomonidan Milliy do‘kondan amalga oshirilgan davlat xaridlari to‘g‘risida ma‘lumot[5] mln. so‘mda

Nomlanishi	2023-yil			2022-yil		
	Shartno- ma soni	Shartno- ma summasi	Iqtisod bo‘lgan mablag‘	Shartno- ma soni	Shartno- ma summasi	Iqtisod bo‘lgan mablag‘
Xammasi:	13 118	158 823	25 069	7 035	59 162	11 090
Yangi shartnoma	47	424	15	34	92	6
To‘lov amalga oshirilgan	276	7 909	1 683	146	1 377	643
Yetkazib berilgan	12 276	140 874	20 168	6 558	53 845	9 042
Bekor qilingan shartnoma	519	9 616	3 203	297	3 848	1 398
Ishlar	7 237	46 095	3 684	4 175	18 858	2 284
Yangi shartnoma	29	199	5	29	74	3
To‘lov amalga oshirilgan	128	561	74	105	318	62
Yetkazib berilgan	6 831	43 124	3 446	3 855	17 600	2 099
Bekor qilingan shartnoma	249	2 211	159	186	866	119
Tovarlar	5 702	110 437	21 317	2 832	40 082	8 785
Yangi shartnoma	16	194	10	5	18	3
To‘lov amalga oshirilgan	147	7 334	1 606	41	1 060	581
Yetkazib berilgan	5 287	95 750	16 657	2 675	36 023	6 923
Bekor qilingan shartnoma	252	7 159	3 044	111	2 982	1 278
Xizmatlar	179	2 292	68	28	222	21
Yangi shartnoma	2	32				
To‘lov amalga oshirilgan	1	14	3			
Yetkazib berilgan	158	2 000	65	28	222	21
Bekor qilingan shartnoma	18	246				

Keltirilgan 2-jadvalda 2019–2023-yillar mobaynida Andijon viloyatidagi davlat buyurtmachilari va tovar (ish, xizmat)lar yetkazib beruvchilar o‘rtasida davlat xaridlarining tanlov, auksion va elektron do‘kon xarid turlari orqali eng ko‘p tuzilgan shartnomalar va amalga oshirilgan to‘lovlar bo‘yicha tahliliy ma‘lumotlar o‘rganib chiqildi. O‘rganish natijalariga ko‘ra, 5 yil

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 7-son 2025 yil

mobaynida jami 1080 ta yetkazib beruvchilar bilan 101344 ta shartnoma bo‘yicha 608 mlrd. 559 mln. so‘mlik to‘lov amalga oshirilgan. Jumladan, 1–2 mlrd. so‘mgacha 74 ta yetkazib beruvchilarga bilan 22287 ta 220 mlrd. 232 mln. so‘mlik to‘lov amalga oshirilgan, 500–999 mln. so‘mgacha 187 ta yetkazib beruvchilarga 28349 ta shartnoma bo‘yicha 151 mlrd. 349 mln. so‘mlik to‘lov amalga oshirilgan xamda 100–499 mln. so‘mgacha 819 ta yetkazib beruvchilarga bilan 50708 ta shartnoma bo‘yicha 236 mlrd. 978 mln. so‘mlik to‘lov amalga oshirilganligini ko‘rishimiz mumkin.

2-jadval

2019–2023-yillarda Andijon viloyatidagi davlat buyurtmachilari va tovar (ish, xizmat)lar yetkazib beruvchilar o‘rtasida davlat xaridlari orqali eng ko‘p tuzilgan shartnomalar va amalga oshirilgan to‘lovlar[6] mln. so‘mda

Xarid turlari	HAMMASI:			1–2 mlrd.soʻmgacha			500 mln.soʻmdan 999 mln.soʻmgacha			100 mln.soʻmdan 499 mln.soʻmgacha		
	Tadbir- kor soni	Shart- noma soni	Toʻlov summa	Tadbir- kor soni	Shart- noma soni	Toʻlov summa	Tadbir- kor soni	Shart- noma soni	Toʻlov summa	Tadbir- kor soni	Shart- noma soni	Toʻlov summa
5 yillik												
Xammasi:	1 080	101 344	608 559	74	22 287	220 232	187	28 349	151 349	819	50 708	236 978
Tanlov		1 243	99 544		189	31 972		164	17 938		890	49 634
Auktsion		1 914	22 986		426	6 591		279	3 241		1 209	13 155
Elektron doʻkon		98 187	486 029		21 672	181 670		27 906	130 169		48 609	174 190
2019-yil												
Jami:	33	5 820	10 087	2	1 782	2 766	0	0	0	31	4 038	7 321
Tanlov		66	1 341		4	104		0	0		62	1 237
Auktsion		217	1 279		37	345		0	0		180	934
Elektron doʻkon		5 537	7 468		1 741	2 318		0	0		3 796	5 150
2020-yil												
Jami:	105	22 705	39 324	4	3 300	7 395	11	4 415	7 884	90	14 990	24 045
Tanlov		107	4 367		2	21		5	250		100	4 096
Auktsion		711	3 059		146	1 442		95	175		470	1 442
Elektron doʻkon		21 887	31 898		3 152	5 933		4 315	7 458		14 420	18 508
2021-yil												
Jami:	211	23 198	112 404	12	4 509	34 708	50	9 046	37 910	149	9 643	39 786
Tanlov		61	3 764		1	13		28	2 232		32	1 520
Auktsion		458	6 043		76	1 307		111	1 321		271	3 414
Elektron doʻkon		22 679	102 597		4 432	33 387		8 907	34 357		9 340	34 852
2022-yil												
Jami:	307	24 029	179 936	24	6 313	67 373	52	7 199	39 068	231	10 517	73 495
Tanlov		431	39 476		77	16 446		54	2 459		300	20 571
Auktsion		254	5 985		52	263		47	876		155	4 846
Elektron doʻkon		23 344	134 476		6 184	50 663		7 098	35 734		10 062	48 078
2023-yil												
Jami:	424	25 592	266 807	32	6 383	107 990	74	7 689	66 486	318	11 520	92 331
Tanlov		578	50 597		105	15 388		77	12 998		396	22 212
Auktsion		274	6 620		115	3 233		26	869		133	2 519
Elektron doʻkon		24 740	209 590		6 163	89 369		7 586	52 620		10 991	67 601

Andijon viloyati misolida davlat xaridlarini amalga oshirish holati va uning rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish asosida quyidagi ilmiy xulosalar olindi:

- mamlakatimizda davlat xaridlarini amalga oshirilishida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlariga muvofiq O‘zbekiston Respublikasining Investitsiya dasturiga va boshqa davlat dasturlariga kiritilgan loyihalarni “foydalanishga tayyor holda topshirish” shartlari asosida “fast-track” usulida (bir vaqtning o‘zida loyihalashtirish, xarid qilish va qurilish ishlari) amalga oshiriladi;

- davlat xaridlarini amalga oshirish jarayoni davlat xaridlarini rejalashtirish, xarid qilish tartib-taomillarini amalga oshirish, shartnomani tuzish va bajarish, davlat xaridlari monitoringini o‘tkazish kabi bosqichlarni o‘z ichiga oladi;

- mamlakatimizda davlat xaridlarini amalga oshirish xususiyatlari shartnoma tizimi (aralash) modelga xos ekanligi aniqlandi. Bunda strategik maqsadlarda amalga oshiriladigan davlat xaridlari markazlashgan model xususiyatlari asosida, byudjet tashkilotlarining o‘z funksiyalarini bajarishlari va faoliyatlarini rivojlantirishlari uchun amalga oshiriladigan xaridlar nomarkazlashgan model tamoyillari asosida tashkil etiladi;

-davlat xaridlari jarayonida mintaqalarda faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlarini rag‘batlantirish mexanizmini ular tomonidan ishlab chiqarilib, davlat xaridlari elektron savdo platformasi orqali sotilgan tovar va xizmatlari miqdori summasining 10 foizini soliqqa tortiladigan tushumdan chegirish mexanizmini joriy qilish maqsadga muvofiq.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, reyting baholashning umumiy natijalarida ham markazlashgan xarakterdagi davlat xaridlarini amalga oshirish bo‘yicha viloyat markaziy boshqarmasi eng yuqori ko‘rsatkichga ega bo‘ldi.

Fikrimizcha, keyingi yillarda mamlakatimizda davlat xaridlarini amalga oshirishda aralash model asosida taraqqiy etgan mamlakatlar amaliyotini chuqur qiyosiy tadqiq etish asosida, undan mamlakatimiz amaliyotida ijodiy foydalanish orqali davlat xaridlari samaradorligini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish talab etiladi. Bunda, eng avvalo, mamlakatda davlat xaridlarini amalga oshirish bo‘yicha ishlab chiqilgan huquqiy-me’yoriy va institutsional asoslarni qayta ko‘rib chiqqan holda, uni bozor iqtisodiyoti komponentlari bilan to‘yintirish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘roqov U. Davlat xaridi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Nihol print, 2022. – B. 13.
2. Qosimova G. G‘aznachilik tizimida davlat xaridining huquqiy asoslarini takomillashtirish masalalari. “Xalqaro moliya va hisob” ilmiy elektron jurnali. – № 2, aprel, 2019. URL: <http://interfinance.tfi.uz/?p=1058>.
3. Burxanov U. Davlat xaridi. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2012. – B. 7.
4. Сергеева С. Методология развития конкурентной среды рынка публичных закупок в российской федерации, 2023. – 407 с. <http://dlib.rsl.ru/rsl01011000000/rsl01011824000/rsl01011824247/rsl01011824247.pdf>.
5. Andijon viloyat tovar xomashyo birjasining ma’lumotlari asosida tuzildi.
6. Andijon viloyati Iqtisodiyot va moliya hamda G‘aznachilik xizmati boshqarmalari ma’lumotlari asosida tuzilgan

УДК: 338.656

БИЗНЕС ЮРИТИШ СОҲАСИДА ЛОГИСТИК ХИЗМАТЛАРНИ БОШҚАРИШ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИМИ УСЛУГАМИ В СФЕРЕ БИЗНЕС-МЕНЕДЖМЕНТА

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF LOGISTICS SERVICES MANAGEMENT IN THE FIELD OF BUSINESS MANAGEMENT

Хомидов Хожиакбар Адхамович

Андижон давлат Университети мустақил изланувчиси

Аннотация

Мақолада бизнесни юритишда логистик хизматлар, уларни бошқариш бойича хорижлик ва мамлакатимиз иқтисодчи олимларнинг назарий қарашлари ўрганилган. Шунингдек, турли хил менежмент назарияларида логистик хизматларни бошқариш билан боғлиқ бўлган хусусиятлар аниқланган ва уларнинг тавсифи очиқ берилган. Тадқиқот натижалари бўйича илмий ҳулосалар олинган.

Калит сўзлар: бизнес, логистика, логистикани бошқариш, омборхона, логистик хизматлар, транспорт

В статье рассматриваются теоретические взгляды зарубежных и отечественных экономистов на логистические услуги в бизнесе и управление ими. Выявлены особенности управления логистическими услугами в различных теориях менеджмента и дана их характеристика. По результатам исследования сделаны научные выводы.

Ключевые слова: бизнес, логистика, управление логистикой, склад, логистические услуги, транспорт

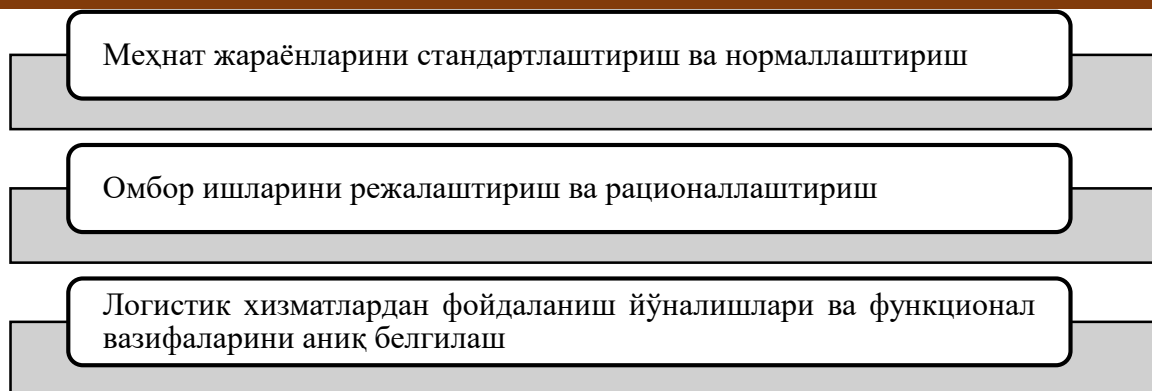
The article studies the theoretical views of foreign and domestic economists on logistics services in business and their management. Also, the features related to the management of logistics services in various management theories are identified and their description is revealed. Scientific conclusions are drawn based on the results of the study.

Keywords: business, logistics, logistics management, warehouse, logistics services, transport

Жаҳон ҳўжалигида ишлаб чиқариш муносабатларининг ривожланиши, жумладан, турли миллий иқтисодиётларда ишлаб чиқариш ва савдо муносабатларининг ўзаро муносабатликда ривожланиб бориши, маҳсулот ишлаб чиқарувчи корхоналар томонидан юқори иқтисодий самарадорликка эришиш ва бозор қамров даражасини ошириш мақсадида янги бозорларга киришга бўлган интилишининг тобора кучайиб бориши бизнес юритиш соҳасида логистик хизматлардан фойдаланиш заруриятини оширди. Бизнес юритувчи субъектлар ўз фаолиятини ташкил этишда логистик хизматлардан фойдаланиш орқали товар ва хизматларнинг ишлаб чиқариш занжири иштирокчилари ўртасида, жумладан, ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчи ўртасидаги ҳаракатланиши, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни омборлаш асосида уларни сақлаш, маҳсулотнинг хом ашё шаклидан бошлаб то уни истеъмолчига қадар етказиб бериш билан боғлиқ бўлган барча турдаги жараёнларини ўз ичига қамраб олишга эришилган. Ушбу вазиятни инобатга олган ҳолда, бизнес юритиш соҳасида логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини бошқариш орқали корхона ҳўжалик фаолияти самарадорлигини таъминлашга эришилади, деган хулосага келиш мумкин бўлади.

Таҳлиллар логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини бошқариш амалиёти қадимги давлатлар иқтисодиёти амал қилган даврларга бориб тақалишини кўрсатди. Жумладан, “аксарият илмий тадқиқотларда логистик хизматлар соҳасини бошқариш билан боғлиқ жараёнлар Қадимги Юнонистон давлатчилиги шароитида амал қилганлиги билан боғлиқ фикрлар учрайди. Ўрганишлар қадимий манбаларда “логистерия” атамаси Қадимги Юнон давлатчилиги шароитида мансабдор ва мартабали шахсларнинг молиявий ҳисоботларини текшириш билан шуғулланувчи давлат органи фаолиятини ўзида акс эттирганлиги, шунингдек, “логист” атамаси ўзини-ўзи бошқариш бўйича мансабдор шахс учун белгиланган лавозимни англатиши билан боғлиқ далиллар мавжудлиги аниқланган. Шу сабабли логистик хизматлардан фойдаланиш билан боғлиқ жараёнларни бошқаришга қаратилган илмий назарий қарашларнинг ривожланиш босқичларини таҳлил этишга қаратилган айрим иқтисодий тадқиқотларда “логистика” атамаси “ҳисоблаш” ёки “фикрлаш” санъати деган маънони англатади, деган хулосага келинган”[1]. Ушбу ҳолат қадимги давлатлар шароитида логистика соҳаси бизнес жараёнлари иқтисодий самарадорлигини таъминлаш билан боғлиқ бўлган бошқарувга оид фаразлар, ёндашувларни шакллантиришни англатганлигини кўрсатади.

Шу билан биргаликда, “айрим иқтисодий манбаларда антик давр шароитида логистик хизматлар кўрсатиш соҳаси ҳарбий таъминот ва омборлаштириш жараёнларини ташкил этиш ва уларни бошқариш амалиёти билан боғлиқ бўлган”[2] лиги борасидаги илмий асосланган фикрлар учрайди. Бунда турли ҳарбий юришлар шароитида аскарларни озиқ-овқат, қурол-аслаҳа билан таъминлаш жараёнларини бошқариш амалиёти логистиканинг устувор соҳаси ҳисобланган.

1-расм. Классик менежмент назарияларида логистик хизматларни бошқариш билан боғлиқ бўлган хусусиятлари

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

Жумладан, иқтисодий фанда бошқарувга оид бўлган “классик менежмент назариялари” шаклланиши даврида ўз илмий тадқиқотлари билан фанда фундаментал аҳамият касб этувчи ёндашувларни шакллантирган А. Файол[3] ва Ф.В. Тайлор[4] каби узоқ хорижлик олимларнинг илмий изланишларида бизнес юритиш соҳасида логистик хизматларни бошқариш борасидаги айрим фикрлар учрайди. Таҳлилларга кўра, улар томонидан шакллантирилган илмий қарашларда логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини бошқариш бизнес юритиш соҳасида меҳнат жараёнларини стандартлаштириш ва нормаллаштириш имкониятини яратиб, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни омборлаштириш билан боғлиқ бўлган жараёнларни режалаштириш, ҳамда уларни рационаллаштириш учун замин яратган. Шу билан биргаликда, бизнес юритиш жараёнларида логистик хизматларни бошқариш амалиётининг йўналишлари ва функционал вазифалари аниқ белгиланиши лозимлиги таъкидлаб ўтилган.

Ўтказилган таҳлилларга кўра, классик менежмент назарияларида логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнлари билан боғлиқ бўлган илмий қарашларда тизимли ва тартибли бошқарувни шакллантириш орқали логистик хизматларни бошқаришда масъулият ҳамда функционал вазифалар тақсимотига эътибор қаратилганлиги ушбу илмий назарий қарашларнинг ютуғи сифатида баҳоланиши мумкин бўлади. Жумладан, мазкур илмий ёндашувларда логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини бошқаришда инсон омилининг таъсири етарлича инобатга олинмаганлиги, ҳамда ижодий ёндашувнинг чекланганлиги каби камчиликлар кўзга ташланди.

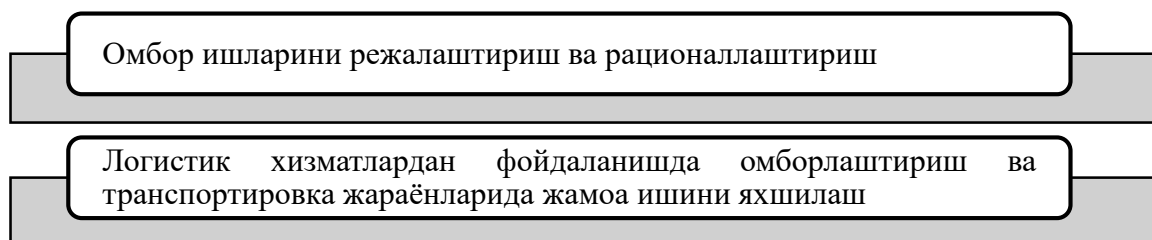
2-расм. Классик иқтисодий назарияларда логистик хизматларни бошқариш билан боғлиқ бўлган хусусиятлари

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

Бизнес юритиш соҳасида логистик хизматлардан фойдаланиш асосида юқори иқтисодий самарадорликка эришиш мумкинлиги классик иқтисодий назарияларда ҳам ўз ифодасини топган ҳисобланади. Ўрганишларга кўра, А. Смит[5] ва Р. Коз[6] каби олимлар томонидан

ўтказилган илмий тадқиқотларда бизнес жараёнларини ташкил этишда логистик хизматлардан қуйидаги йўналишларда фойдаланиш кераклиги асосланган: ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг таннарини пасайтириш орқали унинг рақобатбардошлигини ошириш; аутсорсинг орқали хизматлардан фойдаланиш ҳисобига юқори иқтисодий самарадорликка эришиш, ишлаб чиқариш занжирининг турли босқичларида маҳсулотлар (оралиқ ва тайёр маҳсулотлар назарда тутилади) ҳаракати билан боғлиқ бўлган транзакцион харажатларни минималлаштириш.

Ўтказилган таҳлиллар классик иқтисодий ёндашувга асосланган илмий назарияларда логистик хизматларни бошқариш ҳисобига бизнес юритиш жараёнларида юқори иқтисодий самарадорликка эришиш билан биргаликда, нарх ва харажатларни оптималлаштиришга қаратилган бошқарув қарорларини қабул қилиш жараёнларини оптималлаштиришга устуворлик қаратилганлиги ушбу илмий қарашларнинг ўзига хос хусусияти сифатида уларнинг афзаллигини ўзида акс эттиради. Жумладан, мазкур илмий назарияларда логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини бошқаришда ижтимоий ва инсон ресурс каби омилларни назардан четда қолдирилганлиги, ҳамда бозор конъюктураси ҳолатига боғлиқлиги сезиларли даражада юқорилиги ушбу назарияларни амалиётда қўллаш билан боғлиқ бўлган айрим қийинчиликларни вужудга келтиради.

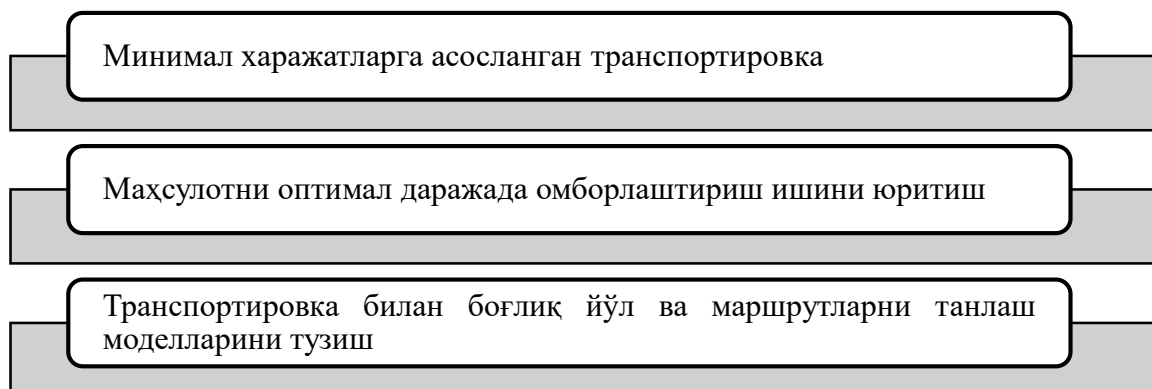
3-расм. Мотивацион назарияларда логистик хизматларни бошқариш билан боғлиқ бўлган хусусиятлари

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

Бизнес юритишда логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини бошқаришда айнан мазкур бўғин фаолияти самарадорлигини оширишга қаратилган илмий ёндашувлар сифатида менежмент соҳасида мотивацион назарияларни шакллантиришда муҳим из қолдирган А. Маслоу[7] ва Ф. Ҳерцберг[8]лар томонидан шакллантирилган илмий қарашларга эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ, ҳисобланади. Улар томонидан амалга оширилган илмий тадқиқот ишларида логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнида инсон ресурсларини самарали бошқаришда ходимларнинг ижтимоий, иқтисодий, маънавий, ҳамда психологик эҳтиёжларини инобатга олган ҳолда омборлаштириш ва транспортировка жараёнларини қамраб олган логистик жараёнларда жамоа иши фаолияти самарадорлигини ошириш мумкинлиги илмий жиҳатдан исботланган. Шу билан биргаликда, мотивацион назарияларда логистик хизматлар соҳасида ишлаётган ходимларни рағбатлантириш орқали мазкур бўғин меҳнат самарадорлигини ошириш мумкин, деган хулосага келинганлиги билан характерланади. Таҳлилларга кўра, мотивацион назарияларни логистик хизматлар кўрсатиш соҳасини бошқариш амалиётига татбиқ этишда ходимларни рағбатлантириш меъёрларини аниқ ўлчаш ва уларни назорат қилиш, ҳамда ҳар бир ёлланма ходим учун индивидуал ёндашувдан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган қийинчиликлар мавжуд ҳисобланади.

Менежмент соҳасига қаратилган илмий назарий қарашлар жараёнларни ташкил этиш ва уларни бошқариш билан боғлиқлиги сабабли, иқтисодий фанда айрим тадқиқотчилар томонидан ўтказилган илмий изланишларда жараёнли ёндашувдан фаол фойдаланиб келинмоқда. Жумладан, бизнес юритишда логистик хизматлардан фойдаланишда ушбу ёндашувдан фойдаланиш ҳисобида фанда “иқтисодий-математик моделлаштириш ва оптималлаштириш” назариялари шаклланган ҳисобланади. Таҳлилларга кўра, сўнгги йилларда мазкур йўналишдаги илмий изланишларни амал оширган С. Ванг[9], Г.П. Гиоргиадис[10], Й. Оуазане[11] каби олимлар томонидан бизнес юритишда логистик

хизматлардан фойдаланиш жараёнлари маҳсулотнинг минимал харажатлар асосида транспортировкеси билан боғлиқ бўлган масалаларни ҳал этиш, омборга маҳсулотларни жойлаштиришни оптималлаштириш (яъни, оптимал омборлаштириш ишини юритиш), ҳамда, маҳсулот транспортировкеси жараёнида йўл ва маршрутларни танлаш билан боғлиқ бўлган иқтисодий-математик моделларга асосланиш лозимлиги ғоясини илгари суради.

4-расм. Иқтисодий-математик моделлаштириш ва оптималлаштириш назарияларида логистик хизматларни бошқариш билан боғлиқ бўлган хусусиятлари

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

Таҳлилларга кўра, иқтисодий-математик моделлаштириш ва оптималлаштириш назариялари орқали иқтисодий-математик жиҳатдан аниқ ҳисоб-китобларга асосланган бошқарув қарорларини қабул қилиш орқали бизнес жараёнларида логистик хизматлардан фойдаланиш билан боғлиқ бўлган харажатларни минималлаштириш ва вақтни тежашга эришилади. Шу билан биргаликда, ушбу илмий назарий ёндашувларда амалиётда фойдаланиш жараёнида комплекс ҳисоб-китобларни ўтказиш ва реал воқеликдаги барча турдаги шарт-шароитлар доимий равишда ўзгариб туриши билан боғлиқ бўлган мураккабликлар кўзга ташланади.

Тизимли ёндашув назарияси асосчиси Б. Людвиг фон-Берталанфи[12] томонидан бизнес юритишда логистик хизматлардан фойдаланишни бошқаришда комплекс тизимли ёндашувдан фойдаланиш асосида логистика тизимининг барча таркибий компонентлари, жумладан, ресурс таъминоти, ишлаб чиқариш, омборлаштириш, етказиб бериш босқичларида ўзаро боғлиқлик ва мувофиқликни таъминлан талаб этилади, деган ғоя илгари сурилган. Мазкур илмий назарияларда логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини бошқариш амалиёти бизнес фаолиятининг умумий самарадорлигини ошириш билан биргаликда, логистика тизимининг узвийлигини таъминлашга устуворлик қаратилганлиги билан изоҳланади. Шунингдек, ушбу илмий назарий ёндашувлар асосида логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини бошқаришда кенг қамровли мураккаб иқтисодий-математик моделларга асосланилиши, ҳамда тизим таркибий компонентлари ўртасидаги кучли ички боғлиқликни таъминланганлиги сабабли, уларни бир қисмида носозлик содир бўлса, бутун жараён самарадорлигига салбий таъсир кўрсатиши билан боғлиқ бўлган мураккабликлар кўзга ташланади.

Ўрганишлар қиймат занжири назарияларида логистик хизматларни бошқариш жараёнида корхона томонидан шакллантирилган қиймат занжирида энг самарали логистик “ҳалқа”ни танланиши юқори рақобатбардошликка эришиш имкониятини яратиши илмий жиҳатдан исботланганлигини кўрсатди. Шу билан биргаликда, логистик хизматлардан фойдаланиш жараёнларини бошқаришда аутсорсинг, “SCM (Supply Chain Management – етказиб бериш тизимини бошқариш)” ва “L-L (Lean-Logistics – кам харажатли логистика)” усулларида фойдаланишга устуворлик қаратилган ҳисобланади.

Хулоса қиладиган бўлсак анъанавий бошқарув усулларида устуворлик қаратилган илмий қарашларда логистик хизматларни бошқаришда тизимли ёндашувдан фойдаланишга устуворлик қаратилган бўлса, замонавий бошқарувга асосланган илмий назарияларда

(тизимли ёндашув, рақамли логистика назариялари) логистик хизматлардан фойдаланишнинг ҳар бир босқичи самарадорлигини таъминлашни назарда тутди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Маргунова В.И., Оксенчук Н.В., Каунова Н.Л., Богуцкая Л.Г., Бык В.Ф., Никитик Н.В., Нуменников А.П., Бобович А.П. Логистика. Изд-во ВШЭ., 2013. – с. 6.
2. Практикум по логистике / Гаджинский А.М. — М.: Дашков и К, 2017. — 320 с.
3. Shiela Antonette D. Bacud. Henri Fayol’s Principles of Management and its Effect to Organizational Leadership and Governance. Journal of Critical Reviews, Vol. 7, Issue 11, 2020. – pp. 162-167
4. Peek S., Weiss Sh. Frederick W. Taylor & the Principles of Scientific Management: Taylor’s management theory focuses on simplifying jobs to increase efficiency, collaboration and progress toward company goals. [Online Resource]. URL: <https://www.business.com/articles/management-theory-of-frederick-taylor/>
5. Crowley G.R., and Sobel R.S. Adam Smith: Managerial Insights from the Father of Economics. Journal of Management History Vol. 16 No. 4, 2010. – pp. 504-508
6. Coase R. The Nature of the Firm // Economica, Vol. 4, No. 16, November 1937. – pp. 386-405.
7. Maslow A.H. A Theory of Human Motivation. Psychological Review, No. 50, 1943. – pp. 370-396
8. Galanakis M., Peramatzis G. Herzberg’s Motivation Theory in Workplace. Psychology Research, Vol. 12, No. 1, December 2022. – pp. 971-978
9. Wang S., Liu M., Chu F., Chu C. Bi-objective optimization of a single machine batch scheduling problem with energy cost consideration. J. Clean. Prod., No. 137, 2016. – pp. 1205-1215
10. Georgiadis G.P., Elekidis A.P., and Georgiadis M.S. Optimization-Based Scheduling for the Process Industries: From Theory to Real-Life Industrial Applications. Process, Vol. 7, Issue 7, 2019. – pp. 1-35. DOI: 10.3390/pr7070438
11. Ouazane Y., Arbaoui T., and Yalaoui F. Planning and Scheduling Optimization. Applied Science, No. 11, 2021. – pp. 1-5. DOI: 10.3390/app11198980
12. Van Assche K., Valentionov V., Verschraegen G. Ludwig von Bertalanffy and His Enduring Relevance: Celebrating 50 years General System Theory. System Research and Behavioral Science, No. 36, 2019. – pp. 251-254

**OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA MOLIYAVIY BARQARORLIKNI
TA’MINLASHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEKANIZMLARI**

**ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ**

**ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISMS OF ENSURING
FINANCIAL SUSTAINABILITY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

Raxmonov Bekzod Baxromovich

O‘zbekiston Milliy universiteti Buxgalteriya bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya

Oliy ta’lim muassasalarida moliyaviy barqarorlikni ta’minlash masalasi, bir tomondan, ularning raqobatbardoshligini oshirish va ta’lim sifatini kafolatlashning zarur sharti bo‘lsa, ikkinchi tomondan, mamlakatning umumiy iqtisodiy salohiyati va intellektual kapitalini rivojlantirish omilidir. Mazkur maqola ushbu jarayonda qo‘llaniladigan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar mazmunini, ularning samaradorlik omillarini hamda OTM moliyaviy mustaqilligi uchun amaliy yechimlarni tahlil qilishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: oliy ta’lim, iqtisodiyot, mexanizm, moliyaviy barqarorlik, ta’lim sifati, tashkilot, resurs.

Обеспечение финансовой устойчивости организаций высшего образования, с одной стороны, является необходимым условием повышения их конкурентоспособности и гарантии качества образования, а с другой – фактором развития общего экономического потенциала и интеллектуального капитала страны. Целью данной статьи является анализ содержания организационно-экономических механизмов, используемых в этом процессе, факторов их эффективности и практических решений по обеспечению финансовой независимости организаций высшего образования.

Ключевые слова: высшее образование, экономика, механизм, финансовая устойчивость, качество образования, организация, ресурс.

The issue of ensuring financial stability in higher education institutions, on the one hand, is a necessary condition for increasing their competitiveness and guaranteeing the quality of education, and on the other hand, it is a factor in developing the country's overall economic potential and intellectual capital. This article is aimed at analyzing the content of organizational and economic mechanisms used in this process, their efficiency factors, and practical solutions for the financial independence of higher education institutions.

Key words: higher education, economy, mechanism, financial stability, quality of education, organization, resource.

Zamonaviy globallashuv sharoitida oliy ta’lim muassasalari faqat ilmiy va ta’limiy faoliyatni amalga oshiruvchi subyekt sifatida emas, balki iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi mustaqil xo‘jalik yurituvchi tashkilot sifatida ham qaralmoqda. Ta’lim xizmatlari bozorida raqobatning kuchayishi, davlat byudjeti mablag‘lariga bo‘lgan bosimning ortishi va ta’lim sifati bo‘yicha xalqaro talablarga moslashish zarurati OTMlar uchun moliyaviy barqarorlikni ta’minlash masalasini strategik ahamiyatga ega qiladi.

Moliyaviy barqarorlik – bu nafaqat joriy faoliyatni moliyalashtirish imkoniyati, balki uzoq muddatli rivojlanish, innovatsion dasturlarni amalga oshirish va xalqaro reytinglarda yuqori o‘rinlarni

egallash uchun zarur bo‘lgan asosiy shartdir. Bu jarayonda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar muhim rol o‘ynaydi. Ular resurslarni samarali boshqarish, diversifikatsiyalangan moliyalashtirish manbalarini shakllantirish, ta‘lim va ilmiy faoliyatdan olinadigan daromadlarni ko‘paytirish, shuningdek, xarajatlarni optimallashtirish orqali shakllanadi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda oliy ta‘lim tizimida bozor mexanizmlarini keng joriy etish, davlat-xususiy sheriklik asosida investitsiyalarni jalb etish, pullik ta‘lim xizmatlari hajmini kengaytirish va grantlar hamda xalqaro loyihalarda ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, OTMlar o‘zining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishga qaratilgan strategik yondashuvlarni ishlab chiqishi lozim. Oliy ta‘lim muassasalarida moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash masalasi iqtisodiy nazariya, ta‘lim iqtisodiyoti va mehnat bozori nazariyalarining kesishgan nuqtasida shakllangan ilmiy yo‘nalishdir. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati, avvalo, ta‘lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi uzviy iqtisodiy aloqalarning samarali ishlashiga, moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyasi hamda inson kapitalini rivojlantirish strategiyalarining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishiga bog‘liq.

Klassik iqtisodiy maktab vakillari — U. Petti[1], A. Smit[2], D. Rikardo[3] — mehnatni boylik yaratuvchi asosiy manba sifatida talqin etganlar. A. Smitning “ko‘rinmas qo‘l” nazariyasiga ko‘ra, jamiyatdagi resurslar, jumladan, mehnat resurslari, bozor mexanizmi orqali samarali taqsimlanadi. Ta‘lim olgan, malakali ishchi kuchi mehnat unumdorligini oshiradi, bu esa nafaqat individual daromadlarni, balki butun iqtisodiyotning samaradorligini yuksaltiradi. U. Petti esa iqtisodiy taraqqiyotning asosiy sharti sifatida malakali va unumdor ishchi kuchini shakllantirishni ko‘rsatgan bo‘lib, bu jarayonning poydevori sifatli ta‘lim tizimidan boshlanishini ta‘kidlagan.

A. Marshall neoklassik yondashuv doirasida ta‘limni inson kapitalini shakllantirish va to‘plashning eng samarali vositasi deb baholagan. U ta‘lim xizmatlarini insonning individual kapitalini boyituvchi, mehnat bozorida raqobat ustunligini ta‘minlovchi strategik resurs sifatida talqin etadi[4]. L. Valras esa nomoddiy kapital tushunchasini ilgari surib, bilim va ko‘nikmalarni insonning eng barqaror va foydali aktivlari qatoriga kiritgan[5].

Texnologik rivojlanish nazariyasining yirik vakili R. Solou iqtisodiy o‘shishda texnologik yangilanish va kadrlar malakasini oshirishning hal qiluvchi ahamiyatini ko‘rsatdi. Zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirish qobiliyati, uning fikricha, bevosita inson kapitali sifatiga bog‘liq[6]. Shu sababli, OTMlarda innovatsion ta‘lim dasturlarini moliyaviy strategiyaga integratsiya qilish zarur. Shu bilan bir qatorda oliy ta‘lim muassasalarida moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari o‘zaro uzviy bog‘langan bir qator yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi. Birinchi navbatda, moliyaviy manbalarni diversifikatsiya qilish masalasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bu nafaqat davlat byudjeti mablag‘lari va kontrakt to‘lovlariga tayangan holda, balki xalqaro grantlar, ilmiy-tadqiqot loyihalari, xususiy sektor bilan sheriklik va homiylik mablag‘larini jalb qilish orqali barqaror moliyaviy oqimni shakllantirishni nazarda tutadi. Turli manbalardan moliya resurslarini birgalikda rivojlantirish, OTMlarga bozor sharoitidagi o‘zgarishlarga moslashuvchanlikni oshirish va moliyaviy xavflarni kamaytirish imkonini beradi.

Ikkinchi yo‘nalish — ta‘lim xizmatlari sifatini oshirish. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, o‘quv dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtirish va innovatsion metodlarni qo‘llash orqali ta‘lim sifatini oshirish, talabalar va ish beruvchilar orasida OTM obro‘sin ko‘taradi. Bu esa bevosita ta‘lim xizmatlariga bo‘lgan talabni kengaytiradi va moliyaviy barqarorlikka ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Uchinchi yo‘nalish — mehnat bozoriga moslashgan kadrlar tayyorlash. Ish beruvchilar bilan tizimli hamkorlik o‘rnatish, amaliyotga yo‘naltirilgan ta‘lim dasturlarini keng joriy etish va

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 7-son 2025 yil

bitiruvchilarning malakasini real sektor talablariga moslashtirish OTM brendini mustahkamlaydi. Natijada, bitiruvchilarning bandlik darajasi oshadi, bu esa yangi talabalar oqimini ko‘paytiradi va shunday qilib daromad manbalarini mustahkamlaydi.

To‘rtinchi yo‘nalish — ilmiy-tadqiqot va innovatsiyalarni tijoratlashtirish. OTMlarda yaratilgan ilmiy ishlanmalarni ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalariga tatbiq etish, startaplar va innovatsion mahsulotlarni bozorga chiqarish orqali qo‘shimcha moliyaviy manbalar yaratish mumkin. Bu nafaqat ilmiy salohiyatni amaliy qiymatga aylantiradi, balki universitetning iqtisodiy mustaqilligini ham kuchaytiradi.

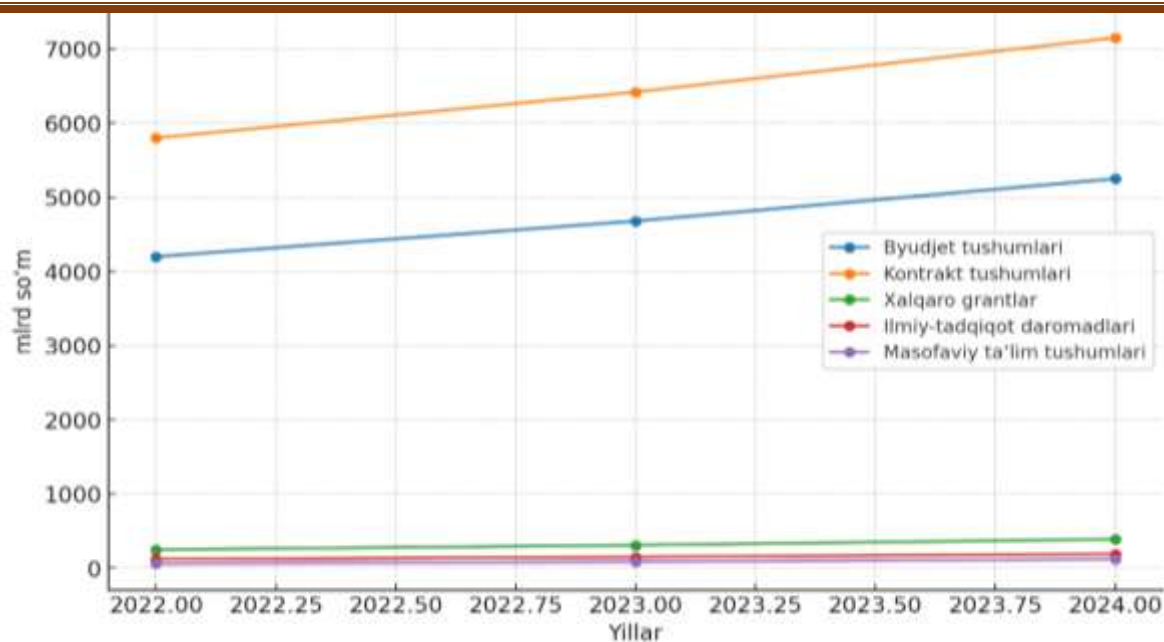
Beshinchi yo‘nalish — raqamli texnologiyalardan foydalanish. Masofaviy ta‘lim tizimlari, elektron platformalar, onlayn kurslar va virtual laboratoriyalar orqali nafaqat geografik jihatdan uzoqda joylashgan talabalarni jalb qilish, balki qo‘shimcha daromad manbalarini shakllantirish imkoniyati yaratiladi. Raqamli xizmatlar ta‘limning moslashuvchanligini oshiradi, yangi bozor segmentlarini egallashga sharoit yaratadi va moliyaviy oqimlarning uzluksizligini ta‘minlaydi.

1-jadval

O‘zbekiston oliy ta‘lim tizimidagi asosiy ko‘rsatkichlar[7]

Ko‘rsatkichlar	2022 yil	2023 yil	2024 yil	O‘sish (%) 2022– 2024
OTMlar soni	197	205	213	+8,1 %
Talabalar soni (ming kishi)	880	965	1050	+19,3 %
Byudjet tushumlari (mlrd so‘m)	4 200	4 680	5 250	+25,0 %
Kontrakt tushumlari (mlrd so‘m)	5 800	6 420	7 150	+23,3 %
Xalqaro grantlar (mlrd so‘m)	250	310	390	+56,0 %
Ilmiy-tadqiqot daromadlari (mlrd so‘m)	120	150	190	+58,3 %
Masofaviy ta‘lim daromadlari (mlrd so‘m)	60	85	120	2 barobar

2022–2024 yillar oralig‘ida O‘zbekiston oliy ta‘lim muassasalarining moliyaviy va faoliyat ko‘rsatkichlari izchil o‘sish tendensiyasini namoyon etdi. Jadval va grafiklarda aks ettirilgan ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, OTMlar soni 2022 yildagi 197 tadan 2024 yilda 213 taga yetib, 8,1 foizga oshgan. Bu ta‘lim infratuzilmasining kengayishi, yangi oliy ta‘lim muassasalarining tashkil etilishi va hududlarda ta‘lim imkoniyatlarining ortganidan dalolat beradi. Natijada, mehnat bozorida malakali kadrlar ta‘minoti kuchayib, mintaqaviy rivojlanishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Talabalar sonining uch yil ichida 880 mingdan 1 million 50 ming nafarga yetib, 19,3 foizga oshgani ta‘lim xizmatlariga bo‘lgan talab yuqoriligini ko‘rsatadi. A. Marshallning inson kapitali nazariyasiga ko‘ra, ta‘limga yo‘naltirilgan bunday investitsiyalar kelgusida mamlakatning umumiy iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

1-rasm. Oliy ta'lim moliyaviy ko'rsatkichlari dinamikasi (2022–2024)[7]

Moliyaviy ko'rsatkichlarda ham ijobiy o'sish kuzatilmoqda. Byudjet tushumlari 4 200 mlrd so'mdan 5 250 mlrd so'mga oshib, 25 foizga ko'tarilgan. Bu davlatning oliy ta'limni qo'llab-quvvatlashdagi faol roli va moliyaviy barqarorlikka qo'shgan hissasini aks ettiradi. Keynsiyaliklar ta'kidlaganidek, davlat investitsiyalari iqtisodiy o'sish va ishsizlikni kamaytirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Kontrakt tushumlari esa 23,3 foizga o'sib, 7 150 mlrd so'mga yetgan. Bu ta'lim sifatining oshishi, bitiruvchilarning bandlik darajasining yuqoriligi va OTM brendining kuchayishi bilan bog'liq bo'lib, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish strategiyasining samarali ishlayotganini tasdiqlaydi. Xalqaro grantlar hajmining 56 foizga oshishi (250 mlrd so'mdan 390 mlrd so'mga) OTMlarning ilmiy-tadqiqot loyihalarida xalqaro miqyosda raqobatbardoshligini kuchaytirganini bildiradi. Grantlar nafaqat moliyaviy mustaqillikni ta'minlaydi, balki ta'lim jarayoniga ilg'or ilmiy natijalarni integratsiya qilishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, ilmiy-tadqiqot daromadlari 120 mlrd so'mdan 190 mlrd so'mga (+58,3 %) ko'tarilib, innovatsion ishlanmalarni tijoratlashtirish va ilmiy natijalarni iqtisodiyotga tatbiq etish bo'yicha salohiyatning oshganini ko'rsatmoqda. R. Solou nazariyasiga ko'ra, innovatsiya va texnologik yangilanish iqtisodiy o'sishning asosiy drayveri hisoblanadi, bu esa O'zbekiston OTMlari tajribasida ham o'z tasdig'ini topmoqda. Masofaviy ta'lim daromadlarining ikki barobar oshishi (60 mlrd so'mdan 120 mlrd so'mga) raqamli ta'limning moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirganini va yangi daromad manbalarini ochganini ko'rsatadi. Bu yo'nalish kelgusida OTMlarning mintaqaviy va xalqaro bozorlarga chiqishida strategik ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, jadval va grafiklar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston oliy ta'lim tizimi 2022–2024 yillarda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini izchil amalga oshirib kelmoqda. Moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyasi, ilmiy faoliyatni tijoratlashtirish, xalqaro grantlar hajmini oshirish va raqamli ta'limni rivojlantirish ushbu jarayonning asosiy drayverlari bo'lib xizmat qilmoqda.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimi so'nggi yillarda tub islohotlar, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini boshidan kechirmoqda. 2022–2024 yillar davrida oliy ta'lim muassasalari moliyaviy va tashkiliy jihatdan barqarorlik sari izchil harakat qilmoqda. Bu jarayonni ta'minlovchi asosiy omillar sifatida moliyaviy manbalarni kengaytirish, ta'lim sifatini oshirish, mehnat bozoriga mos kadrlar tayyorlash, ilmiy-tadqiqot ishlanmalarini tijoratlashtirish va raqamli

ta’lim texnologiyalarini joriy etish ko’rsatildi. Klassik, neoklassik, keynsiyalik va zamonaviy iqtisodiy maktablar nazariy qarashlarini umumlashtirgan holda shuni ta’kidlash mumkinki, ta’lim inson kapitalining eng muhim investitsiya yo’nalishi bo’lib, u iqtisodiy o’sish, texnologik yangilanish va ijtimoiy farovonlikning poydevorini tashkil etadi. U. Petti, A. Smit va A. Marshall kabi olimlar ta’limni milliy boylik yaratishning asosiy omili sifatida talqin etgan bo’lsalar, Dj. Keyns va keynsiyalik iqtisodchilar davlatning ta’lim sohasidagi faol roli orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish imkoniyatlarini ilmiy asoslab berishgan. Bugungi kunda T. Shults va G. Bekkerlarning inson kapitali haqidagi qarashlari ham o’z dolzarbligini yo’qotmagan, aksincha, O‘zbekiston ta’lim siyosatida ham muhim metodologik asos bo’lib xizmat qilmoqda.

Tahlil natijalari shuni ko’rsatdiki, OTMlar soni va talabalar kontingenti muntazam o’sib bormoqda, bu esa ta’lim infratuzilmasining kengayishi va aholi orasida oliy ma’lumotga bo’lgan talabning yuqoriligidan dalolat beradi. Moliyaviy manbalarning diversifikatsiya qilinishi, jumladan byudjet mablag’lari, kontrakt tushumlari, xalqaro grantlar, ilmiy-tadqiqot daromadlari va masofaviy ta’limdan kelayotgan mablag’lar hajmining ortishi OTMlarning moliyaviy mustaqilligi va barqarorligini ta’minlashda asosiy rol o’ynamoqda. Ilmiy-tadqiqot ishlanmalarining tijoratlashtirilishi va xalqaro grantlarning oshishi O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarini global ilmiy makonda faol ishtirok etuvchi subyekt sifatida mustahkamlamoqda. Shuningdek, raqamli ta’limning kengayishi zamonaviy ta’lim xizmatlarini yanada qulay, moslashuvchan va iqtisodiy samarali shaklga keltirmoqda. Umuman olganda, oliy ta’lim muassasalarida moliyaviy barqarorlikni ta’minlashning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari izchil rivojlanib bormoqda. Kelgusida bu jarayonni yanada samarali qilish uchun moliyalashtirish manbalarini yanada diversifikatsiya qilish, ta’lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish ko’lamini kengaytirish hamda raqamli ta’lim ekotizimini to’liq shakllantirish zarur. Shuningdek, davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish orqali oliy ta’lim tizimining moliyaviy barqarorligi bilan bir qatorda, uning raqobatbardoshligini ham ta’minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Petty, W. (1690). *Political Arithmetick*. London: Robert Clavel.
2. Smith, A. (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell.
3. Ricardo, D. (1817). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray.
4. Marshall, A. (1890). *Principles of Economics*. London: Macmillan.
5. Walras, L. (1874). *Éléments d’économie politique pure*. Lausanne: F. Rouge
6. Solow, R. M. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65–94
7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining rasmiy statistik ma’lumotlari asosida muallif tomoindan tuzilgan. <https://gov.uz/oz/edu>

**СУҒУРТАЛОВЧИЛАРНИНГ ХУДУДИЙ ТУЗИЛМАЛАРИ ТОМОНИДАН
ИХТИЁРИЙ СУҒУРТА ТУРЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ҲОЗИРГИ
ҲОЛАТИ**

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ДОБРОВОЛЬНЫХ ВИДОВ
СТРАХОВАНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫМИ СТРУКТУРАМИ СТРАХОВЩИКОВ.**

**THE CURRENT STATE OF VOLUNTARY INSURANCE TYPES IMPLEMENTED BY
THE REGIONAL STRUCTURES OF INSURERS.**

Алимджанов Нодир Хамидуллаевич
ТДИУ мустақил изланувчиси

Аннотация

Мазкур мақолада суғурталовчиларнинг ҳудудий тузилмалари томонидан ихтиёрий суғурта турларини амалга оширишнинг ҳозирги ҳолатлари ҳақида илмий таклиф, амалий тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: суғурта, суғурта мукофоти, молия бозори, мажбурий суғурта, инновацион технологиялар, суғурта фаолияти, суғурта бозори, суғурта махсулоти, суғурта ҳодисаси.

В данной статье представлены научные предложения и практические рекомендации, касающиеся современного состояния осуществления добровольных видов страхования территориальными структура мистраховщиков.

Ключевые слова: страхование, страховая премия, финансовый рынок, обязательное страхование, инновационные технологии, страховая деятельность, страховой рынок, страховой продукт, страховой случай.

This article presents scientific proposals and practical recommendations regarding the current state of voluntary insurance types implemented by the regional structures of insurers.

Keywords: insurance, insurance premium, financial market, compulsory insurance, innovative technologies, insurance activity, insurance market, insurance product, insurance event.

Суғурта хизматлари иқтисодиётни турли хил молиявий хатарлардан ҳимоя қилувчи воситалардан биридир. Бироқ мамлакатимиз молия бозорида бу хизматларнинг ўрни ҳозирча катта эмас. Президентимиз томонидан ўтказилган суғурта соҳасига олий йиғилишда аҳоли ва тадбиркорларнинг суғуртага ишончини ошириш зарурлиги таъкидланди. Молия вазирлиги ҳамда Монополияга қарши курашиш қўмитасига суғурта даъволарини кўриб чиқиш муддатлари ва ҳужжатларини қисқартириш, суғурта ҳодисасини адолатли баҳолаш ва тўловларни тезкор тўлаш тизимини жорий қилиш вазифаси топширилди. Суғурта турларининг ривожланишида асосий ўринни мажбурий жавобгарлик суғурталари эгаллайди сабаби ушбу суғурта турлари кенг тарқалган ва оммавийлиги белгиланган бўлади. Мисол учун транспорт воситаси мавжуд бўлган барча кишилар учинчи шахс олдидаги жавобгарликларини мажбурий суғурта қилдирилшари шарт.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда қонун билан тартибга солинадиган Фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш суғурта турилари 3 тани ташкил этади. Булар:

- 21.04.2008 йилдаги ЎРҚ -155-сонли “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни;

- 16.04.2009 йилдаги ЎРҚ -210-сонли “Иш берувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни;

- 26.05.2015 йилдаги ЎРҚ-386-сонли “Ташувчининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг Қонуни;

Юқоридаги қонунлар асосида ушбу қонунларни тўлақонли фаолият кўрсатишини таъминлаш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси томонидан қарорлар ишлаб чиқилган, суғурта қилиш қоидалари тасдиқланган.

Булардан ташқари бир қанча соҳада фаолият олиб боровчи субъектларнинг ҳам фуқаролик ва профессионал жавобгарликлари мажбурий суғурта қилинади, масалан: аудиторлар, баҳоловчилар, нотариуслар ва бошқалар.

Фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича ҳозирги кунда энг кенг тарқалган ва ҳаммага маълум бўлган суғурта тури бу “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш” ҳисобланади. Ушбу суғурта тури 2022 йил давомида 4 038 334 донга суғурта шартномаси расмийлаштирилган [1] яъни 4 млн.дан ортиқ транспорт воситалари эгалари ушбу суғурта туридан хабардорлар.

Транспорт воситарининг ихтиёрий суғуртаси бунчалик оммалашмаган, бироқ ривожланаётган суғурта тури сифатида қараш мумкин 2022 йил давомида транспорт воситаларининг ихтиёрий суғурталаниши бўйича тузилган суғурта шартномалари сони 281 345 донани ташкил этган [2]. Ушбу кўрсаткич жами мажбурий транспорт воситалари суғуртасига нисбатан тахминан 7 фоизни ташкил этади. Бунга сабаб сифатида қатор омилларни санаб ўтишимиз мумкин: суғурта тури ҳақида суғурталанувчиларда ушбу суғурта тури бўйича маълумот камлиги, суғурта компаниялари томонидан суғурта махсулоти рекламаси камлиги, суғурта махсулоти нархи мажбурий суғуртага қараганда қимматлиги ва шу кабилар.

Юқоридагилардан келиб чиқиб қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим:

- Охирги 5 йил давомида транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш турининг ихтиёрий транспорт суғуртасига тасирини чуқур таҳлилини амалга ошириш яъни мажбурий суғурта тури бўйича суғурта ходисасига учраган суғурталанувчиларнинг ихтиёрий транспорт суғуртасинидан фойдаланиш кўрсаткичи кабилар орқали транспорт воситаси суғуртасини ривожлантириш.

- Тараққий этган мамлакатлар тажрибаларидан келиб чиқиб мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий омилларни инобатга олган ҳолда, янги турдаги мажбурий суғурта турларини ишлаб чиқиш лозим.

- Мажбурий суғурта турлари бўйича амалга оширилаётган суғурта тўловларини оммавий ахборот воситаларида элон қилиб борилишини таъминлаш орқали суғуртага бўлган ишончни ошириш ва шу йўл билан ихтиёрий суғурта турларини ҳам оммалаштириш.

Суғурта фаолиятини амалга ошириш самарадорлигини белгиловчи муҳим кўрсаткичлардан бири суғурта мукофотлари ҳисобланиши асосланган. Шунининг билан олган ҳолда диссертацияда сўнгги 10 йил мобайнида келиб тушган суғурта мукофотлари тушуми ҳудудлар кесимида таҳлил қилинган. Таҳлил натижалари йиллар давомида Тошкент шаҳрининг улуши доимий равишда 50 фоиздан юқори эканлигини кўрсатмоқда (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2014 йилда республика бўйича келиб тушган суғурта мукофотларининг 53,7 фоизи Тошкент шаҳри, 46,3 фоизи Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларга тўғри келган бўлса, 2023 йилга келиб ушбу кўрсаткич мос равишда 73,1 ва 26,9 фоизга тенг бўлган. Агар, 2014-2020 йилларда мамлакат суғурта бозори бўйича келиб тушган суғурта мукофотларининг Тошкент шаҳри ҳудудига тўғри келадиган улуши 52 фоиздан 55,5 фоизгача ташкил этган бўлса, 2021 йилдан бошлаб 60 фоиздан юқори, ҳатто 2023 йилга келиб 73,1 фоизга етган. Бундай тенденциянинг юзага келишига асосий сабаб, диссертантнинг фикрича, ҳудудларда жойлашган йирик саноат объектларини суғурталаш билан боғлиқ шартномаларнинг суғурта ташкилоти бош офиси томонидан тузилиши, қолаверса, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёт даражаси бир-биридан

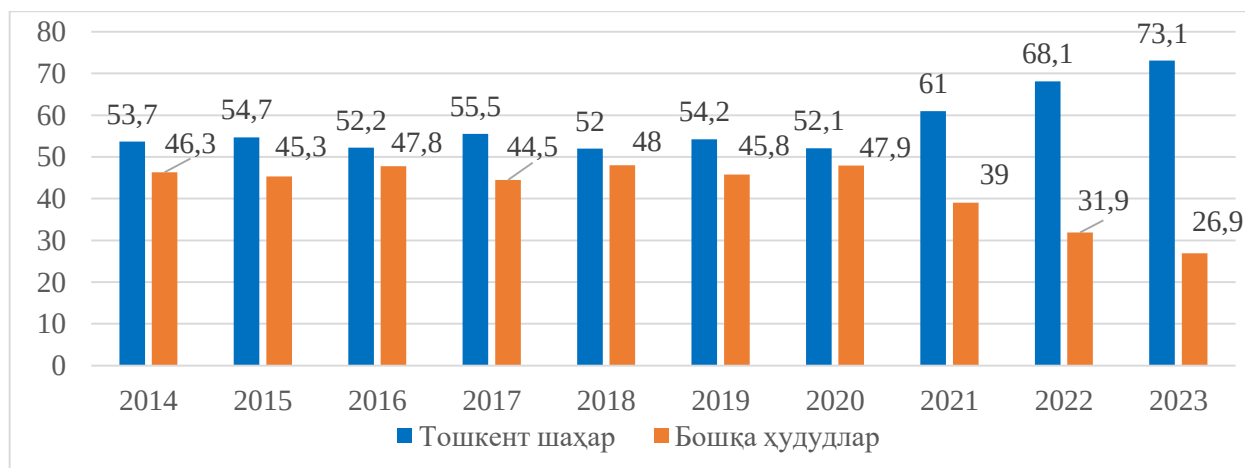
кескин фарқ қилиши ҳамда бизнес тузилмалар операцияларининг салмоқли қисми Тошкент шаҳрида амалга оширилиши ва аҳоли турмуш даражасидаги тафовутлар билан изоҳланади.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси суғурта бозори бўйича йиғилган суғурта мукофотларининг ҳудудлар кесимида тақсимланиши (млрд.сўм) [3] (млрд.сўм)

Т/р	Ҳудудлар	2014 й.		2015 й.		2016 й.		2017 й.		2018 й.		2019 й.		2020 й.		2021 й.		2022 й.		2023 й.	
		сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%
1.	Қорақалпоғистон Республикаси	10,5	2,4	12,0	2,3	17,3	2,5	20,4	2,2	44,1	2,7	48,7	2,1	53,7	2,4	162,0	4,3	262,5	4,2	155,5	2,0
2.	Андижон	18,9	4,3	21,7	4,2	29,1	4,2	39,9	4,3	73,6	4,5	82,3	3,5	79,9	3,6	130,8	3,5	165,3	2,7	163,8	2,0
3.	Бухоро	17,1	3,9	20,1	3,9	27,7	4,0	35,2	3,8	65,4	4,0	80,6	3,5	85,5	4,0	112,3	3,0	167,0	2,7	209,1	2,5
4.	Жиззах	7,5	1,7	10,3	2,0	15,8	2,2	18,5	2,0	36,0	2,2	59,1	2,6	53,3	2,4	58,6	1,5	78,9	1,2	103,9	1,2
5.	Қашқадарё	18,4	4,2	20,6	4,0	28,4	4,1	32,5	3,5	55,6	3,4	76,8	3,3	70,5	3,1	120,8	3,2	164,5	2,6	212,4	2,6
6.	Навоий	8,3	1,9	9,8	1,9	16,0	2,3	20,4	2,2	50,7	3,1	69,3	3,0	70,3	3,1	101,2	3,0	139,0	2,2	128,7	1,5
7.	Наманган	15,0	3,4	17,5	3,4	25,6	3,7	28,7	3,1	60,5	3,7	92,2	4,0	100,3	4,5	134,6	3,6	168,6	3,0	170,6	2,1
8.	Самарқанд	19,3	4,4	21,1	4,1	29,8	4,3	39,0	4,2	70,3	4,3	82,8	3,5	86,0	4,0	111,6	3,0	145,0	2,3	185,5	2,3
9.	Сурхондарё	11,4	2,6	13,4	2,6	19,4	2,8	20,4	2,2	45,8	2,8	62,8	2,7	57,7	2,6	72,0	2,0	86,0	1,3	138,5	2,0
10.	Сирдарё	7,5	1,7	8,8	1,7	10,4	1,5	10,2	1,1	24,5	1,5	40,8	2,0	45,5	2,0	55,1	1,4	56,9	1,0	71,9	1,0
11.	Тошкент вилояти	32,1	7,3	37,1	7,2	52,0	7,5	69,6	7,5	114,5	7,0	170,4	7,3	180,3	8,1	149,8	4,0	200,1	3,2	190,7	2,3
12.	Фарғона	24,6	5,6	26,8	5,2	37,4	5,4	50,1	5,4	89,9	5,5	124,0	5,3	113,2	5,1	159,8	4,2	198,1	3,1	250,0	3,1
13.	Хоразм	12,7	2,9	14,4	2,8	22,2	3,2	27,8	3,0	54,0	3,3	68,6	3,0	62,8	3,0	88,9	2,3	154,2	2,4	192,5	2,3
14.	Тошкент шаҳри	235,8	53,7	282,1	54,7	361,5	52,2	514,7	55,5	850,3	52,0	1255,5	54,2	1154,7	52,1	2274,5	61,0	4245,6	68,1	5886,6	73,1
	Жами	439,1	100	515,7	100	692,6	100	927,4	100	1635,2	100	2313,9	100	2213,7	100	3732,0	100	6231,7	100	8059,7	100

Юқорида келтирилган жадвал маълумотларини таҳлил қилиш натижалари 2014-2020 йилларда Тошкент вилояти бўйича келиб тушган суғурта мукофотлари республика бўйича келиб тушган суғурта мукофотларининг ўртача 7,4 фоизини, шу давр мобайнида Фарғона вилояти бўйича ушбу кўрсаткич ўртача 5,4 фоизни ташкил этган. Бироқ, 2021 йилдан бошлаб, нафақат, Тошкент ва Фарғона вилоятлари, балки Қорақалпоғистон Республикаси ва қолган вилоятларнинг республика бўйича келиб тушган суғурта мукофотлари тушумидаги салмоғида пасайиш тенденцияси намоён бўлган. Ўзбекистон Республикаси суғурта бозори бўйича келиб тушган суғурта мукофотларининг ҳудудлараро тақсимланишини яққол тасаввур қилиш учун қуйидаги 1-расм маълумотларини келтиришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

1-расм. Ўзбекистон Республикаси суғурта бозори бўйича келиб тушган суғурта мукофотлари таркибида Тошкент шаҳрининг улуши (фоизда) [3]

Юқоридаги расмда келтирилган маълумотлар 2014-2023 йиллар давомида республика бўйича йиғилган суғурта мукофотлари таркибида Тошкент шаҳрининг улуши доимий равишда 50 фоиздан юқори эканлигидан далолат бермоқда. Мамлакат бўйича тўпланган суғурта мукофотлари таркибида битта ҳудуд, яъни Тошкент шаҳрининг улуши сўнгги 3 йилда кескин ортиб бориши, пировардида, Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятларда суғурта фаолиятини ташкил этиш ва амалга ошириш методологиясини тубдан қайта кўриб чиқишни, корхона, ташкилотлар ва аҳолини суғуртага қамраб олишнинг янги инновацион технологияларини яратишни тақоза этиши алоҳида қайд этилган. Бу борада мавжуд муаммоларни ҳал этиш юзасидан илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Тўловларни кафолатлаш жамғармасининг “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича 2022 йилнинг январ-декабр ойлари учун асосий кўрсаткичлари суғурта компаниялари кесимида” маълумоти <https://tkj.uz/uz/p/bozor-korsatkichlari>
2. Ўзбекистон Республикаси суғурта бозорининг 2022 йил якунлари бўйича умумий кўрсаткичлари <https://imda.uz/wp-content/uploads/2023/02/2022-yillik.pdf>
3. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги (www.mf.uz), Молия вазирлиги ҳузуридаги Суғурта бозорини ривожлантириш агентлиги (www.imda.uz), Иқтисодиёт ва молия вазирлиги (www.umd.uz) ва Истикболлари лойиҳалар миллий агентлиги (www.napp.uz) маълумотлари.

UDK: 339(077.8)

**FINANCIAL STRESS AND EMPLOYEE PRODUCTIVITY IN UZBEKISTAN:
THEORETICAL BACKGROUND AND EMPIRICAL RESULTS**

**O'ZBEKISTONDA MOLIYAVIY STRESS VA XODIMLARNING UNUMDORLIGI:
NAZARIY FAO VA EMPIRIK NATIJALAR**

**ФИНАНСОВЫЙ СТРЕСС И ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА В УЗБЕКИСТАНЕ:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ И ЭМПИРИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ**

Qosimjonov Ikromjon

UBS, Iqtisodiyot kafedrasi o'qituvchisi

Abstract

This article combines theoretical foundations and empirical results from an extensive doctoral dissertation developed on the subject matter to investigate the far-reaching noxious effect of financial stress on employee productivity. The emphasis, however, is on the case of the transition economy of Uzbekistan. Multidisciplinary views of the problem from behavioral economics, labor economics, and organizational psychology are incorporated in order to identify the nature of financial stress and the ways in which it operates in destroying cognitive ability, emotional health, and efficiency in the workplace.

Keywords: Financial stress, labor productivity, employee efficiency, transition economy, Uzbekistan, behavioral economics, labor economics, organizational psychology, cognitive capacity, emotional well-being, workplace performance

Настоящая статья объединяет теоретические основы и эмпирические результаты масштабного докторского исследования, посвящённого изучению разрушительного влияния

финансового стресса на производительность труда работников. Особое внимание уделяется примеру переходной экономики Узбекистана.

В работе используются междисциплинарные подходы, включающие элементы поведенческой экономики, экономики труда и организационной психологии. Такой синтез позволяет раскрыть природу финансового стресса и механизмы его воздействия на когнитивные способности, эмоциональное состояние и эффективность человека в профессиональной среде. Финансовый стресс рассматривается не просто как экономическое явление, но как сложный психосоциальный процесс, подтачивающий внутренние ресурсы личности и снижающий её трудовой потенциал.

Ключевые слова: Финансовый стресс, производительность труда, эффективность работников, переходная экономика, Узбекистан, поведенческая экономика, экономика труда, организационная психология, когнитивные способности, эмоциональное здоровье, эффективность на рабочем месте

Ushbu maqola mazkur mavzuga bag‘ishlangan keng qamrovli doktorlik dissertatsiyasining nazariy asoslari va empirik natijalarini uyg‘unlashtirgan holda, moliyaviy bosimning xodimlar unumdorligiga ko‘rsatadigan keng ko‘lamli salbiy ta‘sirini tadqiq etadi. Asosiy e‘tibor O‘zbekistonning o‘tish davridagi iqtisodiyoti misolida ushbu hodisaning o‘ziga xos jihatlarini yoritishga qaratilgan.

Tadqiqot jarayonida muammo xulq-atvor iqtisodiyoti, mehnat iqtisodiyoti hamda tashkiliy psixologiya fanlari kesishgan nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shu orqali moliyaviy stressning mohiyati, u insonning kognitiv qobiliyatini, emotsional barqarorligini va ish samaradorligini qanday izdan chiqarishi mexanizmlari aniqlanadi. Maqola moliyaviy stressni faqat iqtisodiy holat emas, balki inson psixikasini yemiruvchi murakkab ijtimoiy-ruhiy jarayon sifatida talqin qiladi.

Kalit so‘zlar: Moliyaviy stress, mehnat unumdorligi, xodimlar samaradorligi, o‘tish iqtisodiyoti, O‘zbekiston, xulq-atvor iqtisodiyoti, mehnat iqtisodiyoti, tashkiliy psixologiya, kognitiv salohiyat, emotsional salomatlik, ish joyi samaradorligi

Financial stress has been defined as the mental health challenges and worries of people related to the financial circumstances they are experiencing as an individual behavior and experience affects not only the individual well-being of the person experiencing it, but financial stress too is a factor affecting productivity at work. Unlike stress more generally caused by any number of factors present in daily living, financial stress, as the term implies, is considered a factor that is a stressor based on any number of financial issues including low incomes, debt or an inability to pay their financial obligations [1]. This financial stress has become a situation that is characterized by feelings of worry, want and lack of control over their financial situation for their future. The subjective nature of financial worry means the same financial situation will produce differing levels of subjective anxiety to enter the experience due to differences on the personal side with respect to their coping capacities and their financial literacy [2].

As noted in the literature, financial stress is serious and mainly due to rising household debt, stagnant real wages and higher prices for everyday living expenses in a world economic context that has been changing. The financial wellbeing of its employees from an organizational standpoint is no longer a mere social one but has transformed organizationally into one of strategy regarding productivity, engagement and performance. Financial anxiety also leads to increased distractibility lack of focus, increased absenteeism, increased health care costs, and decreased job satisfaction [3]. These factors lead to costs for the organization and negatively impact on productivity and sustainability of growth nationally [4].

This paper aims to provide an integrated assessment of the theorizing underpinning the phenomenon and evidence in respect of their effects on employee productivity in a particular socio-economics context of Uzbekistan. This country is an emerging market seen as a unique case study on this topic because of its own economic growing pains and experiences in the modern development of its labor markets, while the world has been further impacted by these circumstances resulting in the

experiencing of shocks [5]. It is aimed at reducing a rather rigorous quantification of this topic, rendering results that allow for the basis to be determined, while theorizing recommendations as to its implications with respect to the workforce in general and national economics.

Financial stress is a unique psychological state that occurs as a result of an imposed inability to meet current or future financial obligations [6]. Financial stress is different from general stress per se because it is caused by financial matters. Research indicates that experiencing financial-related stress leads to chronic mental worry, concern, and eventually a sense of hopelessness, along with grave implications for mental and physical well-being. Financial stress is a highly subjective experience due to the fact that individuals of the same financial status may experience different levels of financial stress based on perceptions, coping mechanisms, and financial literacy [7].

Two major ways financial stress has negative impacts for employees are through cognitively exhausting the employee and emotionally exhausting the employee. These two topics are addressed more broadly in larger psychological and economic literature.

When an individual experiences financial stress, much of their cognitive resources and efforts are dedicated to mentally worrying about, contemplating, and thinking about their financial stress. As a result, cognitive resources are shunted away from adequate planning and thinking about job-related tasks [8]. Employees experiencing higher levels of cognitive load from financial stress, typically are not clear thinkers. With cognitive exhaustion, concentration, decision making, and complex problem solving virtually does not exist. Employees are also usually ineffective, and performance worsens. As a result of the cumulative impact of their mental obsession with cognitive processing, they are then faced with decision fatigue to make matters worse, which is caused by a mentally fatigued state states that financial stress reduces the time and cognitive capacity to optimally execute productive work, leading to a strong correlation between financial strain [4].

Chronic financial stress is likely to lead to emotional exhaustion, a critical dimension of burnout [9]. The ongoing experience of anxiety, frustration, and helplessness occurring in the context of financial difficulties drains the emotional bank account of individuals. For example, emotional exhaustion may be exemplified by an excessive loss of passion for work, a cynical and disdainful attitude about work, and a decreased sense of personal accomplishment. Employees with emotional exhaustion have lower levels of commitment, are more likely to be absent, and more likely to when seeking other employment, all of which limit productivity [10].

Interdisciplinary Theoretical Approach of Research employs an interdisciplinary approach to research that takes in that information from behavioral economics, labor economics, and organizational psychology to understand the highly complex interaction between financial stress and employee job productivity.

- **Behavioral Economics:** This approach is particularly important to significant information about behavioral biases and heuristics that govern financial decisions, particularly in conditions of stress or uncertainty. In conditions of financial stress, individuals may make flawed decisions and continue to put themselves in situations where financial stress is greater. This also explains the bad fit for traditional economic models concerning financial stress, where all players are assumed to be 'rational' economic agents [11].

- **Labor Economics:** Labor Economics provides the tools to assess the multi-faceted nature of the interactions between financial stress and behavior in labor markets: labor supply choices, investment in human capital, wage-setting, etc. [8].

- **Human Capital Theory:** Becker and Mincer center on human capital as the investments individuals make in education, skills, and health to raise productivity and wages. Financial stress undermines human capital through detrimental impacts on their capacity to focus on the work at hand, apply knowledge and skills, and maintain good physical and mental health, thus leading to a decline in productivity.

- **Efficiency Wage Theory:** Akerlof and Shapiro and Stiglitz talk about efficiency wage theory, where employers pay wages above the market clearing rate to improve worker productivity. In the case of financial stress, however, initiatives that foster the employee's financial well-being may be

construed as efficiency wage policy because alleviating financial stress improves productivity and reduces associated costs of absenteeism and turnover.

• **Organizational Psychology:** This area is a critical consideration in our understanding of the psychosocial dynamics of financial stress in the workplace. It examines the effect of financial concerns on employee attitudes, behaviour, and overall wellbeing-related to motivational factors, engagement, and commitment to an organization [12]. Maslow's Hierarchy of Needs is important. Financial security links to the most basic physiological and safety needs which are the foundation of all others; undermining the higher motivation needs happen if the basic needs are not met, which is foundational for highly productive builds on this by discussing how financial stress can be viewed as a job demand that causes strain and decreased resources for the employee [13].

Uzbekistan is an important emerging market from Central Asia and can provide a worthwhile context to explore the concept of financial distress in transitional country. Prior to COVID-19, Uzbekistan was moving ahead with a series of important reforms in economic reform, liberalization, and improvements in the standard of living, which has enabled considerably improved economic growth and poverty reduction. However, the pandemic caused many issues including fragility in its underlying economy, particularly in the informal economy, restricted trade, and shocking drops in remittances. The economy has rebounded well since the COVID-19 pandemic, mainly because of the reform and commodity prices seen, however it still presents various issues and hardships including inflation and inclusive growth [14]. This interaction shows that any financial distress experienced by individual households or workers in the economy will result in greater financial distress than might be considered a macro recovery level.

Data Collection

A key goal of the research was to econometric techniques to assess primary data that was collected via a survey methodology in relation to the responses from 784 Uzbek employees. This cross-sectional data was obtained via the use of questionnaire techniques to gauge various components of financial distress and employee productivity. The sampling was made representative as possible overall the Uzbek workforce in order to provide adequate representation with respect to some demographic and sectoral time of the issues from the problem as well as sufficient reliability and validity of this scale using psychometric testing to sufficiently assess these properties. Employee productivity was measured in multiple ways including performance ratings, absence and intention to leave. Even though self-rated measures can be regarded as having limitations, they do provide some level of insight into employees' own perceptions of their productivity and engagement. Control variables, including several demographic variables (e.g., age, gender, educational qualification, marital status) and sectoral variables, were included so that it would be possible to incorporate possible confounding variables, so isolating any specific effect of financial stress would be possible.

In order to provide an evidence-based model regarding the relationship between financial stress and employee productivity, sophisticated econometric approaches were employed in this article in an effort to be as valid as possible and to consider complex aspects of the relationship: Ordinary least squares (OLS) techniques were used first as a basis to establish the linear relationship between financial stress and continuous measures of productivity. The OLS models provided a good basis of initial estimates in terms of direction and magnitude of any association. Secondly, an ordinal logistic regression model was employed to investigate outcomes in instances where productivity was expressed as an ordinal factor (e.g., low, medium, high productivity) [15]. The ordinal logistic regression model provided a good opportunity to investigate the likelihood of a progression from one degree of productivity to another, with related changes in financial stress. Thirdly, a binary logistic regression technique was used for the binary productivity outcomes (e.g., the likelihood of an employee falling into a low productivity classification compared to those in the high productivity classification) as well as to determine the risk associated with financial stress outcome. Finally, Structural equation modelling (SEM) technique was employed in order to measure rather complex relationships including mediating and moderating variables and to test out the theoretical framework as a whole. Structural Equation Modeling (SEM) enabled simultaneous estimation of many of the relationships and simultaneously assessed the latent variables providing a comprehensive view of the

relationship between financial stress and the variables through which financial stress impacts productivity, and efforts were made to also identify direct causal relationships using Instrumental Variable (IV) estimations for endogeneity issues. None of the analyses found conclusive results maintaining that pathway of direct causality is challenging to isolate in social sciences, as well as an indication that longitudinal studies are needed.

Empirical analyses found a significant and harmful negative relationship between the financial stress variable and employee productivity in all econometric models. Greater amounts of financial stress were found to be significantly associated with diffusion in job performance, and greater probability of low productivity.

The findings from the OLS, Ordinal Logistic and Binary Logistic Regression models showed that as financial stress was experienced by the respondent, the measures of job performance and productivity declined. The relationship was found to be statistically significant and illustrated the overwhelming nature of financial difficulties in reducing the ability to function in the workplace properly. Financial stressors significantly reduced performance ratings, and incidence of error, and productivity when compared to other respondents that indicated they were experiencing financial stress based purely on cognitive burdens. These associations are consistent with previous research indicating a negative association between financial stress and job performance [4].

The findings from Structural Equation Modeling (SEM) added to the understanding of the mechanisms through which financial stress impacted productivity. Specifically, SEM findings suggest that cognitive load and emotional exhaustion were significant mediators of the relationship, such as financial stress reducing mental resources and increasing cognitive load disrupting an employee's focus and the ability to be productive. In addition, because financial difficulties are chronic stressors, they add to emotional exhaustion, represented as increased burnout, a lack of motivation, and increased absenteeism. These findings support the Job Demands-Resources model, in that financial hardship is an example of a demand reducing employee resources [10].

The strong, consistent relationships established in the study represented an overwhelming degree of hidden costs for individuals, organizations, and the country. These hidden costs are often not reflected in macroeconomic indicators, such as Gross Domestic Product (GDP), or traditional measures of labor productivity, such as productivity losses, increased turnover intention, increased absenteeism, and a pervasive experience of burnout [4]. While the study demonstrated that financial stress can be a significant drain on productivity, it also creates significant, yet often overlooked, hidden macroeconomic costs to the Uzbek economy. The results from the study replicated evidence from a body of literature focused on the economics of financial stress examining its effect on labor supply and overall economic output [4].

The analysis included consideration of demographic and sector differences. Although there were no exact specifics regarding the differences in the excerpts, the general purpose of examining these factors was to explore their association with moderating the relationship. It is essential to understand these nuances in developing specific targeting interventions, since the effects that financial stress has may be associated with differences in employee groups and industries of participants in Uzbekistan.

The paper provided a theoretical and empirical overview about financial stress and the impacts of employee productivity in Uzbekistan. It showed by using an empirical multidisciplinary theoretical framework and using rigorous Econometric analysis that financial stress negatively impacts job performance and therefore productivity mainly through the mediated routes of cognitive load and emotional exhaustion. The empirical results demonstrate through an employee-wide survey of Uzbekistan, there are considerable hidden costs that it incurs on individuals, organizations, and the national economy. It is hoped after considering the whole problem that it has demonstrated that while the implications of this construct are significant, there is an imperative to address the financial well-being of employees in all emerging markets. The conclusions contained within this study highlight the ever-increasing need for targeted interventions and data-based policies to address this significant issue of employee financial stress that will contribute to create a resilient, engaged and

productive labor force in Uzbekistan, and be a significant factor creating economic growth that is sustainable.

From the combined empirical evidence and theoretical implications both discussed in this paper, I provide the following policy proposals to reduce financial stress and to increase employee productivity in Uzbekistan.

Government agencies in many developing countries are either nonexistent or are underdeveloped. There needs to be improvement in government bureaucracy, and national social safety nets must grow which provide, “the basic financial buffer”, lessening the financial shocks and provided the basics for consumption [18].

There should be national schemes designed to increase financial literacy across all demographics in Uzbekistan. Educational programs should be planned and implemented, educational training that is about budgeting, saving, managing debt but also intelligent investment practices should occur. Financial literacy campaigns through the media should be supported.

Improved financial products will assist individuals relying on bank and type insurance products. Government must support improvements therein. Improved banks nationally, loans to individuals that were fair and can be accessed in underserved and consistent access would be supported, such as low-interest loans fair of limited sums, accessible insurance products, savings plans that were accessible and safe, and new types of all of these.

Financial Wellness Programs must flow from this, provided by employers and enhanced and/or developed stakeholders in the workplace. Employers should heavily invest in enhanced Financial Wellness Programs, more than basic training enhanced services would be one to one financial counseling, debt management assistance, emergency savings and plan on the job [11].

Supporting Work Environment's, means flexible work environment's which promote collaboration, education or employees that assisted colleagues to learn about what was available to them through support systems. Similarly, support groups, and cooperation in exchange of information and collaboration to assist employees experiencing financial difficulties. Then training for managers to provide support but also recognize the signs of employee financial stress, followed by discussions that may try to communicate and seek help without shame.

Regular review of employees' compensation packages. Employee compensation packages of employees must be reviewed regularly so the employee experience quality of life is maintained. Employers must offer the complete compensation package (regular compensation) so they are competitive and not less than a living wage. Employers provide more than base pay or direct compensation, and provide health associations.

The above proposals perhaps provide both a theoretical context from the literature reviewed in this study, and from the empirical data collected in this research study, we may begin to help shape for employees context for belonging to financial ecosystem, that will help to mitigate the ills of financial stress and the impacts into to produce a more healthy labor force, that overall produces increased productivity which will provide sustainable economic growth in Uzbekistan.

List of references:

1. Akerlof, G. A. (1982). Labor Contracts as Partial Gift Exchange. *The Quarterly Journal of Economics*, 97(4), 543-569.
2. Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The Job Demands-Resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309-328.; Becker, G. S. (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Columbia University Press. Brookings. (2023). *Global Debt Monitor*. Retrieved from <https://www.brookings.edu/research/global-debt-monitor/>
3. Cropanzano, R., & Wright, T. A. (2001). When a "happy" worker is a productive worker: A review and further refinement of the happy-productive worker thesis. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 53(3), 182-199.
4. Ehrenberg, R. G., & Smith, R. S. (2016). *Modern Labor Economics: Theory and Public Policy* (12th ed.). Pearson.

- EPI. (2015). *Wage Stagnation in the United States*. Retrieved from <https://www.epi.org/publication/wage-stagnation-in-the-united-states/>
- ESRI. (2022). *Uzbekistan Economic Outlook*. Retrieved from <https://www.esri.uz/en/news/uzbekistan-economic-outlook-2022>
- Forbes. (2025). *Cost of Living Crisis*. Retrieved from <https://www.forbes.com/advisor/uk/personal-finance/cost-of-living-crisis/>
- Frontiers in Public Health. (2025). *Subjective Financial Stress*. Retrieved from <https://www.frontiersin.org/journals/public-health/articles/10.3389/fpubh.2024.1356789/full>
5. Gallo, L. (2022). *Understanding Financial Stress*. Retrieved from <https://www.verywellmind.com/understanding-financial-stress-5207904>
6. Harjoto, M. A., & Rossi, F. (2023). The Impact of COVID-19 on Emerging Markets. *Emerging Markets Review*, 54, 100975.
7. IMF. (2020). *World Economic Outlook: A Long and Difficult Ascent*. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-september-2020>
- IMF. (2023).; *Global Financial Stability Report*. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2023/10/10/global-financial-stability-report-october-2023>
8. Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291.
9. Martin, A. (2020). *Financial Stress vs. General Stress*. Retrieved from <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-stress-response/202009/financial-stress-vs-general-stress>
10. Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396.
11. Mental Health Foundation. (n.d.). *Money and Mental Health*. Retrieved from <https://www.mentalhealth.org.uk/explore-mental-health/a-z-topics/money-and-mental-health>
12. Mincer, J. (1974). *Schooling, Experience, and Earnings*. Columbia University Press.
- PwC. (2023). *Employee Financial Wellness Survey*. Retrieved from <https://www.pwc.com/us/en/services/consulting/workforce-of-the-future/library/employee-financial-wellness-survey.html>
13. Sabri, M. F. (2020). Untangling financial stress and workplace productivity. *Journal of Financial Counseling and Planning*, 31(2), 223-235. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15555240.2020.1833737>
14. Sergeyev, D. (2021). *The Economics of Financial Stress*. EML Berkeley. Retrieved from <https://eml.berkeley.edu/~ygorodni/SLG.pdf>; Sergeyev, D. (2023). *The Economics of Financial Stress*. NBER. Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w31285>; Sergeyev, D. (2025). *Economics of Financial Stress*. Oxford Academic. Retrieved from <https://academic.oup.com/restud/article/92/5/3403/7900971>; Sergeyev, A., & Lian, J. (2024). *The Hidden Costs of Employee Financial Stress*. Use Origin. Retrieved from <https://www.useorigin.com/blog/the-hidden-costs-of-employee-financial-stress>
15. Shapiro, C., & Stiglitz, J. E. (1984). Equilibrium Unemployment as a Worker Discipline Device. *The American Economic Review*, 74(3), 433-444.
16. SHRM. (2022). *Financial Wellness in the Workplace*. Retrieved from <https://www.shrm.org/resourcesandtools/hr-topics/benefits/pages/financial-wellness-in-the-workplace.aspx>
- SHRM. (2024). *Employee Financial Well-being and Productivity*. Retrieved from <https://www.shrm.org/hr-today/news/hr-magazine/pages/0315-financial-wellness.aspx>
- Simonse, M. (2024). *What is Financial Stress?*. Retrieved from <https://www.investopedia.com/terms/f/financial-stress.asp>
- Statista. (2025). *Global Household Debt*. Retrieved from <https://www.statista.com/statistics/222306/household-debt-worldwide/>
17. Stolbov, M., & Shchepeleva, M. (2016). Financial Stress in Emerging Markets: A Survey of the Literature. *Journal of Economic Surveys*, 30(5), 960-984. <https://journals.co.za/doi/abs/10.1016/j.rdf.2016.05.004>

18. Thaler, R. H. (2015). *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*. W. W. Norton & Company. Use Origin. (2025). *The True Cost of Financial Stress on Employees*. Retrieved from <https://www.useorigin.com/blog/the-hidden-costs-of-employee-financial-stress>
19. Verywell Mind. (2025). *What is Financial Stress?*. Retrieved from <https://www.verywellmind.com/what-is-financial-stress-5207904>
20. Wei, X. (2024). The Relationship Between Financial Stress and Job Performance. *PMC NCBI*. Retrieved from <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11302419/>
21. World Bank. (2019). *Uzbekistan Economic Update*. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/uzbekistan-economic-update-fall-2019>

Muassis: Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Muharrirlar:

dots. N.A.Kudratxodjayeva

Texnik muharrir:

I.M.Nig‘matullayev

Ro‘yxatdan o‘tish tartibi № 4715

Jurnaldan ko‘chirib bosilganda «Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti» dan olindi, deb yozilishi shart.

Chop etishga tavsiya etildi: 31.07.2025 nusxa 50

Format 70x108 1/8. Shartli bosma taboq 18,0. Buyurtma №__7__

Sotuvda kelishilgan holda

ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etilgan.

Toshkent sh., Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy

Учредитель: Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Редакторы:

доц. М.И.Саидкаримова

Тех. редактор:

И.М.Нигматуллаев

Регистр № 4715

При использовании материалов журнала «Экономика Нового Узбекистана» необходимо сделать на него ссылку

Подписано к печати: 31.07.2025

Формат 70x108 1/8. Усл. печ. л. 18,0 Тираж 50 экз. Заказ №__7__

Цена договорная

Отпечатано в типографии ООО «KLASSIC PRINT» г. Ташкент, ул Чилонзор 19, 28 дом.

Founder: The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Editors:

I.M.Nigmatullayev

Technical editor:

I.M.Nigmatullayev

Registration № 4715

When copying the entire journal material, it should be indicated that material was taken from the journal: “The economy of New Uzbekistan”.

Signed for printing: 31.07.2025

Format 70x108 1/8. The number of printed pages accepted 18,0. Circulation 50 copies.

The order № 7

Cost agreed.

Printed at the Tashkent ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ. Press. Tashkent, Chilanazar street 19, 28.

МИРЗО УЛУГБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ “ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ” ЖУРНАЛИГА МАҚОЛА РАСМИЙЛАШТИРИШ ТАЛАБЛАРИ

Журнал таҳририяти 7 бетдан кам бўлмаган ҳажмдаги мақолани қабул қилади. Мақола матни Microsoft Word дастурида 14 шрифт ўлчамида, 1.5 интервалда, юқоридан ва пастдан 2 см, ўнгдан 2 см, чапдан 2.5 см жой қолдирилиб, таҳририятга топширилиши лозим. Мақолада чизма, графиклар, жадваллар ва расмлар келтирилиши мумкин. Журнал бир йилда 6 марта нашр этилади.

Мақола таркиби:

- юқорида чап томонда УДК кўрсатилади;
- муаллиф исм-шарифи ўзбек, рус ва инглиз тилларида қисқартирилмаган ҳолда ўнг томонга ёзилади;
- шаҳар ва ташкилот номи;
- мақола номи ўзбек, рус ва инглиз тилларида берилади;
- мақола номидан сўнг ўзбек, рус ва инглиз тилларида аннотация ва калит сўзлар ёзилади.
- матн сўнгида фойдаланилган адабиётлар рўйхати берилади.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ В ЖУРНАЛ “ЭКОНОМИКА НОВОГО УЗБЕКИСТАНА” НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА УЗБЕКИСТАНА ИМЕНИ МИРЗО УЛУГБЕКА

Редакция журнала принимает статьи объемом не менее 5 страниц, набранных в редакторе Microsoft Word в виде компьютерного файла. Шрифт - Times New Roman – 14, междустрочный интервал 1.5, все поля страницы сверху и снизу – 2 см, справа – 2 см, слева – 2.5 см. В статью можно добавлять графические материалы – рисунки, таблицы и т.д.

Структура статьи:

- в верхнем левом углу указывается УДК;
- имя и фамилия автора без сокращений на узбекском, русском и английском языках по правому краю;
- название города, организации;
- название научной статьи на узбекском, русском и английском языках;
- после названия статьи - аннотация, ключевые слова на трех языках;
- список источников и литературы размещается в конце текста.

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

7

ISBN 978-9943-5256-3-4

Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.

Ofset uslubida oq qog‘ozda chop etildi.

Nashriyot hisob tabog‘i 18, Adadi 25. Buyurtma № 7

Bahosi kelishuv asosida

OOO «KLASSIC PRINT» MCHJ MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahar Chilonzor tumani,

Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy